

Előszó

A Környezeti Management és Jog Egyesület – közismertebb nevén, az angol rövidítést alkalmazva: EMLA (Environmental Management and Law Association) – elmúlt 15 éves. Alapítására 1992 őszén-telén került sor, néhány elszánt és érdeklődő jogász, környezetgazdász és környezeti menedzsment szakember, illetve környezettudománnyal szélesebb értelemben foglalkozók jóvoltából, Peter Kellner ifjú barátunk hathatós segítségével, aki vállalta az alapítás során jelentkező közvetítői feladatokat. Az ötlet közel állt az akkoriban még gyerekcipőben járó fenntarthatóság eszméjéhez, hiszen annak alap gondolata nagyon hasonló volt az Egyesület alapítóinak elképzeléséhez. A Környezet- és Természetvédelmi Lexikon (2001) az ősforrásból idéz: „a ~ [fenntarthatóság] a fejlődés olyan formája, amely a jelen igényeinek kielégítése mellett nem fosztja meg a jövő generációit saját szükségleteik kielégítésének lehetőségétől” (ENSZ Közös jövőnk jelentés, 1987), majd folytatja: „A ~ [fenntarthatóság] elérésének alapvető szükséglete a gazdaság, társadalom és környezet minden ügyének egy rendszerben történő kezelése. A fejlődés és a környezet kérdései nem különállóak, együttesen oldhatók meg.”¹

Mindezeket erősítette meg később egyebek között az EU fenntartható fejlődési stratégiája (2001), amely elismeri, hogy a gazdasági fejlődés, a szociális kohézió és a környezetvédelem “kéz a kézben kell haladjanak”. A stratégia előkészítésére a Bizottság által kidolgozott munkaanyag (2001) még jobban rávilágít a fenntartható fejlődés tartalmára, mely szerint: “1.3 alpont ... Mindenesetre széles körű egyetértés alakult ki arról, hogy a fenntartható fejlődés minimum a következő két fontos kérdéskört fogja át:

- hogy a fejlődésnek van gazdasági, társadalmi és környezetvédelmi dimenziója. A fejlődés csak akkor lesz fenntartható, ha a különböző elemek közötti egyensúly biztosított, hozzájárulva az életminőség egészéhez;
- hogy a jelenlegi generációnak kötelezettsége, hogy a jövő generáció számára megfelelő készleteket hagyjon a környezeti és gazdasági forrásokból, annak érdekében, hogy ők is legalább e források olyan szintjét élvezhessék, mint tesszük azt manapság.”²

Az Egyesület alap gondolata is kicsiben ekörül mozgott – együtt kezeljük, együtt vizsgáljuk a jog, a gazdaság, a menedzsment és a társadalom kérdéseit, olyan független szakmai szervezetet hozunk létre, amely mindezeket egyenértékűnek tekinti. A kötet cikkeiben aztán megjelennek az egyes részkérdések. Azt már a gyakorlat hozta, illetve az e téren mutatkozó jelentős szükséglet, hogy a közérdekű jogi képviselő olyannyira kiemelkedett e körből, hogy egyesek számára szinte az egész Egyesülettel azonosíthatóvá vált. Ennek ellenére az alap gondolat nem változott, és ez jól tükröződik az Elnökség összetételében, valamint egyes programokban, így különösen jól példázza az ilyen irányultságot az EMLA Alapítvány a Környezeti Oktatás Támogatására, illetve annak komplex programjai.

¹ Környezet- és természetvédelmi lexikon, Akadémiai Kiadó 2001, 344. oldal

² *Consultation paper for the preparation of a European Union strategy for sustainable development* - Working document from the Commission services (SEC(2001) 517), 1.3.

A fenntarthatóság nem új keletű igény, amint azt bizonyítani igyekszik a Nemzetközi Jogi Bíróság Gabčíkovo-Nagymaros ítéletéhez (1997) fűzött különvéleményében az akkori alelnök. Weeramantry szerint: „A hagyományos jogrendszereknek vannak olyan alapelvei, amelyek a modern környezetjog szövetébe illeszkednek. Különösen vonatkozik ez a fenntartható fejlődés fogalmára, amelyet ezen rendszerek megfelelően ismertek. ... Ez olyan gazdag forrás, amelyet a modern környezeti jog még jobbra érintetlenül hagyott.”

A fenntarthatóság eszméje tehát meghatározta az emberiség fejlődését, évezredekken keresztül, majd újra felfedezték, mintha önmagában megoldást kínálna mindarra, amelyek részleteit a kötetben olvashatjuk. Az egyensúly, az érdekek egyeztetése, a gazdaság-társadalom-környezet hármasságának kibékíthetetlennek látszó ellentmondása feloldása, az ún. *intergenerational equity* – talán legjobban generációk közötti igazságosságként fordíthatjuk – mintha a XX. század végének remek találmányai lennének, de nem mások, mint a meglévő alapértékek megismétlései, egy sokkal nehezebb – mondhatni ellenségesebb – korban. Az egyik végleten a túlhajtott fogyasztói társadalom, vagy a piacba vetett hit, a másikon a túlhajtott 'zöld' értékek, és olyan nehéz megkeresni a kettő közötti igazságot, különösen, ha valójában csak keressük, de megtalálni nem is nagyon szeretnénk. Mert bizony mindez komoly lemondással jár.

Kedvenc hivatkozásom a fenntarthatóság jogi kérdéseit firtató görög szerzőtől³: „A fenntartható fejlődés szabályai nem léteznek, azokat ki kell alakítani. A társadalom tagjainak fenntartható magatartása sem adott, hanem azt meg kell teremteni. Sem az intézmények, sem a polgárok megfelelő magatartása ma még nem ismert.”

Az én jogász olvasatomban a fenntarthatóság megvalósítása egyet jelent az integráció követelményeinek érvényesítésével, tehát a környezetvédelmi érdekeket miként tudom a döntéshozatal részévé tenni. De miként lehet évtizedes megvalósulást, megtérülést jelentő szempontok alapján a néhány éves ciklusban gondolkodó politikusok döntési készségét úgy befolyásolni, hogy eközben lemondjanak rövid távú érdekeikről egy olyan jövő célért, amiben már aligha rendelkeznek hatalommal? Miként lehet a NIMBY szindrómát leküzdeni, aminek keretében mindenki szeretné megoldani saját szűkebb környezeti problémáit, pl. hulladékát kezelni, miközben harsányan tiltakozik az ellen, hogy mindez éppen mellette valósuljon meg? De miként lehet egy bevett jogalkalmazói gyakorlatban olyan elveket és ideákat érvényesíteni, mint az elővigyázatosság vagy a megosztott felelősség?

Valóban tizenöt évvel Rió és tizenöt évvel az EMLA alapítása után mit is tudhatunk meg a fenntarthatóságról, milyen megoldások segítenek minket, vagy éppen távolítanak el. Olyanok-e a jelenlegi nemzetközi és hazai tendenciák, mint amelyek hozzásegítenek a megoldáshoz, és ha igen, milyen eszközökkel? Mert, ha hegyek vajúdásából megszületik az egér, attól az még ordíthat – hogy egy kedves régi filmélményem címét idézzem⁴. Ilyen

³ The Law of Sustainable Development, Report to the Commission by Michael Deckeris, 2000, 42-43. oldal

⁴ Amint az 1959-es klasszikus mai videoreklámja mondja: „Ebben a klasszikus szatírában, Grand Fenwick parányi hercegségének hercege (Peter Sellers) és miniszterelnöke (Peter Sellers) kitűnő tervet eszel ki arra,

lehet talán egyszer az EU Alapjogi Kartája, amely 37. cikkében „Környezetvédelem” címszó alatt mindössze a következőt mondja: „A magas színvonalú környezetvédelmet és a környezet minőségének javítását be kell építeni az uniós politikákba, és a fenntartható fejlődés elvével összhangban biztosítani kell megvalósulásukat.” Ez az EU célok és elvek egyes elemeinek összesítése, de nem alapjog, semmilyen értelemben sem. A jogok ugyanis mindenirányú kötelezettségekkel járnak és ennek kimondásához nincs mindig elég erő. Elnézést az olvasótól, hogy magamtól idézek – talán egy előszóban ez megengedhető: „A környezethez való jog így válik egy emberi jognál lényegesen többé – eddigi gondolkodásmódunk, életfelfogásunk, gazdasági fejlődési gyakorlatunk, jogintézményeinek gyökeres átalakításának keretévé.”⁵

Az EMLA tehát egy évforduló kapcsán visszatér a gyökerekhez, hiszen több szempontból megvilágítani igyekszik ugyanazt a kérdést: létezik-e, megvalósítható-e a fenntarthatóság, illetve ennek milyen kisebb vagy nagyobb elemei vannak. A tanulmányok mellett nem feledkezhetünk meg az Egyesület és kapcsolódó programjai eredményeinek és jelen helyzetének áttekintéséről sem, hiszen így lesz teljes a jubileumi emlékezés. Jó szívvel és szeretettel ajánlom a kötetet azoknak is, akik néha talán megdöbbentő gondolatokat akarnak olvasni – amelyeket esetleg maguk is tudatuk mélyén őrizgettek, de nem akartak kimondani, és azoknak is, akik szeretik a számvetést.

Kellemes olvasmányélményeket kívánok tehát!

Budapest, 2008. november hó

Bándi Gyula
a Környezeti Management és Jog Egyesület elnöke

hogyan mentsék meg országukat a csődtől. A terv a következő: hadat üzeni Amerikának, elveszíteni, majd begyűjteni a háború utáni segílyt. Az egyetlen probléma az, hogy a főparancsnoknak (ugyancsak Sellers) elfelejtik megemlíteni azt az apró részletet, hogy a háborút el kell veszíteni. Sellers egy légitámadás gyakorlat idején érkezik New Yorkba, hogy túsul ejtse a híres tudóst (David Kossoff) és asszisztensét (Jean Seberg) és megszerezze az általuk fejlesztett szuperfegyvert. Ekkor azonban szembe kell nézni az új problémával: mi legyen akkor, ha megnyerik a háborút.”

⁵ Fenntartható fejlődés – fenntartható jogállam, Acta Humana Studiosorum, Kutatók Emberi Jogi Tanulmányai, Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány, 2005, 127. oldal

Köszönetnyilvánítás

Úgy gondolom, sok mindenkinek kell köszönetet mondanunk, sokak nevében.

Ahogy a bevezetőben dr. Bándi Gyula is említi, az EMLA elmúlt 15 éves. Szinte egyidősek vagyunk a rendszerváltással, és volt szerencsénk végigélni ezt a másfél évtizedet, mely túlzás nélkül mondhatjuk, hogy jócskán bővelkedett kihívásokban a magyar környezetjog és környezeti management, de úgy általában a környezetvédelem területén is.

Van egy félelmünk, miszerint mindkét oldalon hiányos lesz a lista, azaz mind a támogatók, mind a támogatást élvezők felsorolásából kimarad valaki. De kénytelenek vagyunk felvállalni ezt a hibát, hiszen 15 év oly sok idő, hogy az emlékezet helyenként már nem képes felidézni minden egyes részletet.

Elsősorban mindent felülmúló köszönettel tartozunk azoknak, akik fejében megszületett az Egyesület megalakításának gondolata: dr. Bándi Gyula tanár úr és Peter Kellner (akkor még Fulbright-ösztöndíjas, ma már sikeres üzletember). Bátran állíthatjuk, hogy nélkülük és 15 évvel ezelőtti kitartó és áldozatos munkájuk nélkül az EMLA ma nem létezne.

Másodsorban nagy köszönettel tartozunk az EMLA korai időszaka három fő támogatójának, a Rockefeller Brothers Fundnak, a Charles Stewart Mott Foundationnek és az EMLA New Jersey Foundationnek. Ha akkor, a kilencvenes évek közepén nem látnak fantáziát Egyesületünkben és nem támogatják mind környezetvédelmi kutatási munkánkat, mind a közérdekű környezetvédelmi jogi irodát, nagy valószínűséggel e sorok megírására sem lenne alkalom...

Ehelyütt kell említést tennünk George Andrew Kellnerről és Paul Kellnerről, akik anyagi és erkölcsi támogatása – akár tudtunkon kívül is – nagyban mozdította elő Egyesületünk sikerét.

Harmadrészt köszönettel tartozunk az elmúlt 15 évben támogatóinknak, üzleti és szakmai partnereinknek. Támogatóink között tudhatjuk az EU-t (Európai Bizottság), a Presidency Fundot, a World Resources Institute-ot, a CEE Trustot, valamint az Egyesült Királyság és az USA nagykövetségeit, illetve hazánkban az NCA-t, a Környezetvédelmi (időnként és Területfejlesztési vagy és Vízügyi) Minisztériumot és a Soros Alapítványt. Üzleti és szakmai partnereink köre felsorolhatatlan, de talán egy-két kiemelés: az EU (Európai Bizottság) leginkább külföldi konzultáns cégeken (EPCE, ENHESA, CEEN, Milieu Ltd., stb.) keresztül, a mindenkori Környezetvédelmi Minisztérium, a Magyar Tudományos Akadémia, a REC, számos helyi önkormányzat, illetve a The Access Initiative, a Justice and Environment és a magyar környezetvédő mozgalom nagy része.

Végül köszönettel tartozunk az EMLA alapító és jelenlegi tagjainak, egykori és mai elnökségi és felügyelő bizottsági tagjainak és tisztségviselőinek, akik bizalmukról és támogatásukról biztosították és biztosítják évről évre az Egyesületet. Közülük is ki kell emelni dr. Fülöp Sándort, aki 14 éven keresztül megszakítás nélkül volt az Egyesület igazgatója és alakította ki az EMLA profilját egészen 2008. május 26-án a jövő nemzedékek országgyűlési biztosává történő megválasztásáig.

Még három kezdeményezésről kell említést tennünk, hiszen ezek elválaszthatatlanok (voltak) az Egyesülettől:

Az EMLA Alapítvány a Környezeti Oktatás Támogatására ki kell, hogy fejezze köszönetét alapítójának (az EMLA Egyesületnek) és támogatóinak, mindenekelőtt a mindenkori Környezetvédelmi Minisztériumnak. Az Alapítvány kutatási programjai, melyek ma a „de Jonge János” ösztöndíj nevet viselik, kétséget kizáróan sok diákot indítottak el a környezetvédelmi kutatás és később az ezen a téren végzett munka felé, és sokak számára jelentették az első tényleges találkozást hazánk és a bolygó környezeti problémáival. Itt kell kitérnünk arra, hogy a kuratórium tagjainak szakmai közreműködése és koordináló tanáraink munkája nélkül mindezt a sikert nem érhette volna el az Alapítvány.

A George Andrew Kellner Alap, mely az Egyesület egy kutatási pályázati programja volt 1998 és 2002 között, köszönettel tartozik Peter Kellner alapítónak, aki édesapja nevének méltó megőrzése érdekében indította útjára ezt a sok új gondolatot hozó támogatási lehetőséget.

Végül meg kell említenünk a mára már önálló szervezeti formát öltött NOSZA Egyesületet, mely korábban az EMLA egyik projektje, majd programja volt, és csak később vált önálló jogi személlyé, amely azonban még ma is ezer szállal kötődik az EMLA-hoz.

S akkor azok, akik köszönettel tartoznak.

Mindannyian, akik jelenleg és valaha az Egyesületnél dolgoznak/dolgoztak.

Azok, akik az Alapítvány diákjai voltak és akik számára lehetőség nyílt nemcsak környezeti kérdésekkel foglalkozni, de tőlük eltérő szakterületek diákjaival együtt dolgozva egy valóban interdiszciplináris légkörben vizsgálni a környezetvédelem nagy kérdéseit.

És végül legyünk jogosan büszkék magunkra: azok, akik számára az Egyesület a szakmai eszmecsere, a gondolatok szabad áramlásának és néha ütköztetésének fóruma volt, és akik az Egyesület munkájának eredményeit a maguk javára tudták hasznosítani, hiszen mind itthon, mind külföldön sokan vannak olyanok, magánemberek, társadalmi szervezetek, szakértők, kormányhivatalnokok és nemzetközi szervezetek munkatársai, akik megtapasztalhatták az EMLA munkájának szakmai színvonalát, és akik az Egyesület tevékenysége révén a szó szellemi értelmében gazdagodtak.

S mivel valójában ez volt az eredeti cél, úgy gondoljuk, elégedettek lehetünk az elmúlt 15 évvel, és készen állunk a következőre.

Budapest, 2008. november hó

Kiss Csaba
a Környezeti Management és Jog Egyesület megbízott igazgatója

Tanulmányok a fenntarthatóság témakörében

Bevezetés

Az EMLA Egyesület Elnöksége közel egy évvel ezelőtt pályázatot hirdetett tagjai számára egy, az Egyesület alapításának 15 éves évfordulójára megjelenő tanulmánykötet cikkeinek megírására.

Részlet a kiírásból:

„A kötet munkacíme *„Fenntartható fejlődés: miért nem működik?”*. Az Egyesület és az Alapítvány rövid történetén és a tagok és tisztségviselők teljes névsorán kívül kb. 15 db 10-15 oldalas tanulmányt szeretnénk elhelyezni benne, amelyeket volt és jelenlegi EMLA tagok írnának. A tanulmányok a környezetvédelem legfontosabb strukturális, szervezeti, jogi, eljárási összefüggéseivel, problémáival foglalkoznának. Máshol még nem publikált, nem pusztán leíró jellegű, innovatív tanulmányokat várunk. Előnyben részesítjük azokat a munkákat, amelyek konkrét megoldási javaslatokat is tartalmaznak, méghozzá lehetőleg úgy, hogy azokat egy tudományos társadalmi szervezet (mint pl. az EMLA) is kezdeményezhesse.”

A kiírásra 9 pályamű érkezett, melyek mindegyike megfelelt a pályázati követelményeknek, és melyek szerkesztetlen formában, tartalmi változtatás nélkül kerültek a kiadott CD lemezre.

A tanulmányokban megfogalmazott gondolatok természetesen a szerzők álláspontját tükrözik és nem feltétlenül azonosak az EMLA Egyesület hivatalos álláspontjával.

A tanulmányokból egy különös összkép bontakozik ki. Egyes szerzők a fenntartható fejlődés alapkoncepcióját (érvényességét, értékét, időtállóságát, stb.) kérdőjelezzik meg, mások az alapgondolat helyességének rögzítése mellett annak erőteljesebb érvényesítésére hívnak fel.

Csak remélni tudjuk, hogy a végeredmény nem egy pesszimista hit, sokkal inkább egy optimista szkepszis képét mutatja.

Dr. Bányai Orsolya¹
Fenntartható fejlődés?

1. Bevezetés

Mindenekelőtt szeretném rögzíteni, hogy annak ellenére, hogy jogászként a környezetvédelem és energiapolitika kapcsolatrendszerével foglalkozom, ez a munkám alapvetően nem jogi jellegű. Célja csupán az, hogy egy áttekintést nyújtson a környezeti problémák kezelésének megközelítési lehetőségeiről. Ennek megfelelően foglalkozom a fenntartható fejlődés környezeti etikai megalapozásával és a fenntartható fejlődés értelmezési szintjeinek bemutatásával. Ezt követően – a kérdés aktualitása révén –, az így kapott értelmezési lehetőségeket röviden, összevetem a Lisszaboni Szerződésben megjelent fenntartható fejlődésre vonatkozó meghatározással, annak érdekében, hogy megállapítsam, hogy az Európai Unió hol tart a környezeti szempontok integrálásában és milyen irányba kellene továbbhaladnia.

2. A túllövés

Munkám kiindulópontja az a feltételezés, hogy az emberiség a túllövés állapotában van. A túllövés kifejezést eredetileg Wackernagel és munkatársai alkalmazták, amikor kiszámolták az emberiség ökológiai lábnyomát és összehasonlították bolygónk „eltartó képességével”. Definíciójuk szerint az ökológiai lábnyom az a földterület, amely biztosítja a világgözösség ellátásához szükséges forrásokat és abszorbeálja a kibocsátott szennyező anyagokat. A hozzáférhető földterülettel összehasonlítva arra a következtetésre jutottak, hogy az emberi forráshasználat már közel 20 százalékkal meghaladja a Föld eltartó képességét. E mérés mód szerint az emberiség utoljára az 1980-as években élt fenntartható szinten.²

A túllövés okait Meadows és társai a következőképpen határozzák meg. „A túllövés három oka mindig ugyanaz, akár saját életünkben, akár földi dimenziókban fordul elő. Az első a növekedés, a gyorsulás és a hirtelen változás. A második annak a korlátnak vagy gátnak a megléte, amelyen túl a rendszer már nem működik biztonságosan. A harmadik az a kérés vagy tévedés, amely a rendszernek a korlátain belüli működését szolgáló helyzetfelismerésében és reakciókban következik be. Ennek a három oknak a megléte szükséges és elégséges ahhoz, hogy a túllövés bekövetkezzen.”³

Egy ilyen túllövés potenciális következményei, egyrésztől valamilyen összeomlás, katasztrófa – aminek az esélyét növeli a Föld lakosságának és a gazdasági növekedésének exponenciális növekedési üteme -, másrésztől egy előre megfontolt fordulattal a túllövés hatásainak lecsillapítása.⁴ A következőkben azt szeretném bemutatni, hogy ez utóbbi forgatókönyv beteljesítéséhez a jogi szabályozásnak milyen elméleti alapokon kellene nyugodnia.

3. A fenntartható fejlődés elvének megalapozása

A fenntartható fejlődés elvének megértéséhez mindenekelőtt érdemes rögzíteni, hogy alapvetően két szemléletet – antropocentrikus és ökocentrikus - különböztethetünk meg. Az

¹ Doktorandusz, DE ÁJK, Agrárjogi, Környezetjogi és Munkajogi Tanszék.

² Wackernagel, M. et al.: Ökológiai lábnyomunk: hogyan mérsékeljük az ember hatását a Földön? Föld Napja Alapítvány, Budapest, 2001.

³ Meadows D., Randers J., Meadows D.: A növekedés határai harminc év múltán. Kossuth Kiadó, Budapest, 2005. 23. o.

⁴ MEADOWS et al: A növekedés határai harminc év múltán. Kossuth Kiadó, Budapest, 2005. 25. o.

antropocentrikus nézőpont alapja ember és természet különválasztása, az emberi ráció uralma a természet fölött. Ezt a materialista gondolkodásmódot az ipari forradalom, a 20. századi robbanásszerű technikai fejlődés csak tovább erősítette. Ebben a rendszerben az elsődleges cél a jólét növelése, amelynek elsődleges eszköze a gazdasági növekedés. Ez a „prométheuszi stratégia”⁵ azonban eltúlzott, figyelmen kívül hagyja a meglévő környezeti korlátokat.

Az ököcentrikus szemlélet alapja ellenben, hogy az ember az összes többi élőlénnel együtt a természet része. Ennek megfelelően az ember itt nem a maga külön világát akarja megteremteni ebben a bioszférában, hanem ennek a világnak a szerves része, azzal harmóniában létezik, figyelemmel annak eltartó képességére. Mondhatjuk, hogy ez a nézőpont anti-materialista, ahol a gazdasági növekedés ezt a harmóniát bontja meg, ezért az nem elfogadható.

A gazdasági növekedés leállításának közgazdasági alapjai is vannak. Ezt érvényesíti az ökológiai közgazdaságtan diszciplínája. Míg a neoklasszikus felfogás szerint a gazdaság és a természet különálló rendszerek, amelyek között a kapcsolódási pontokat három tényező jelenti (természeti erőforrások, mint termelési tényezők; a természeti értékek közvetlen fogyasztási hasznai; az ökoszisztémák szennyezés befogadó képessége), addig az ökológiai közgazdaságtan a gazdaságot a természet részeként, alrendszerként tekinti.⁶ A gazdaságban ennél fogva ugyanazok a folyamatok és törvényszerűségek érvényesülnek, mint a természetben, így például a termodinamika törvényei (a gazdasági folyamatok nem hoznak létre és nem pusztít el anyagot, energiát, azt csak felveszi és kibocsátja, valamint ebből következik az entrópia törvénye, amely szerint egy zárt rendszer entrópiája folyamatosan növekszik). E megközelítés értelmében az erőforrás-kitermelés és hulladék-kibocsátás - lényegében a bioszféra-átalakítás - nem kivételes események, hanem a gazdasági tevékenység integráns részei, szükséges velejárói. Ennek az alapvető különbségnek a következménye a gazdasági növekedés megítélése. Míg a neoklasszikus felfogás ezt nem kérdőjelezi meg, addig az ökológiai közgazdaságtan megteszi és helyette egy stabil, nem növekvő (növekedés nélküli fejlődés - steady-state-oriented) gazdaságot javasol.⁷

Tekintettel a Föld eltartó képességének korlátaira tehát az egyetlen valós kiút csak a gazdasági- és népességnövekedés megállítása lenne. Ezt azonban – mindaddig, amíg az nem a társadalom szerves fejlődésének eredménye – meglátásom szerint nem lehet megvalósítani. Minden erre irányuló kísérlet – a háttérben meghúzódó értékrendbeli változtatások nélkül -, kudarcra van ítélve. A kialakult értékrendszert azonban nem lehet egy csapásra és külső kényszer által megváltoztatni. Ez, mint ahogy az előbb utaltam rá, a társadalom fejlődését feltételezi. Ennek alapja az ököcentrikus szemlélethez tartozó mélyökológiai szemlélet lehet.

A mélyökológia elméletének középpontjában, ember és természet kettősségének tagadása áll. Eszerint ugyanis egy rendszer annak elemeiből és az elemek közötti viszonyból ismerhető meg. Elveti tehát azokat az individualisztikus megközelítéseket, melyek kiemelik a rendszer egyes elemeit. Így az antropocentrikus látásmódot is, amely elválasztja az embert az őt körülvevő környezettől. Ezt a gondolatot világítja meg Arne Naess az *Önmegvalósítás, avagy a világban-való-lét ökológiai megközelítése*⁸ című művében. Itt bevezeti az *ökológiai én* fogalmát, mivel az ember személyiségét nem csupán a társadalmi viszonyok, hanem a természet is meghatározza. Gondolatmenete a következőképpen épül fel. Életünk központi meghatározója az önmegvalósítás. Ez - Naess meghatározása szerint - a személyiség

⁵ HANKISS, E.: Az emberi kaland. Egy civilizáció-elmélet vázlata. Helikon Kiadó, Budapest, 2002. 38. o.

⁶ PATAKI-TAKÁCS (szerk.): Természet és gazdaság. Ökológiai közgazdaságtan szöveggyűjtemény. Typotex Kiadó, Budapest, 2004. 11. o.

⁷ Daly, H.: A gazdaságtalan növekedés elmélete, gyakorlata, története és kapcsolata a globalizációval. In: PATAKI-TAKÁCS (szerk.): Természet és gazdaság. Ökológiai közgazdaságtan szöveggyűjtemény. Typotex Kiadó, Budapest, 2004. 404. o.

⁸ LÁNYI ANDRÁS – JÁVOR BENEDEK (szerk.): *Környezet és etika szöveggyűjtemény*. L'Harmattan, Budapest, 2005.

kitágítása és elmélyítése, túllépve az egyes élőlényeket elválasztó különbségeken. Az önmegvalósítás feltétele az azonosulás, amikor „másokban pillantjuk meg önmagunkat.” Ezzel tulajdonképpen az én határát tágítja ki, mellyel – mint említettem – merőben új alapokra helyezi a természetvédelmet. Ezzel ugyanis nem áldozatként értékeljük környezetünk védelme iránti cselekedeteinket, hanem az önszeretetünk megnyilvánulásaként. Mindezzel nem javasol mást, mint a környezeti ontológia elsőbbségét a környezeti etikához képest. Ugyanis mindaddig, amíg nem értékeli mindenki ugyanúgy környezetét, addig az etikai szabályokat is eltérően alkalmazzák.⁹ Az ökológiai én tudatosításával ez a probléma elméletileg megoldható.

Adódik a kérdés, hogy hogyan kapcsolható mindez a fenntartható fejlődéshez. A válasz egyszerű. Amikor a '60-as években megjelentek az első komoly figyelmeztetések a növekedés hatáira vonatkozóan és felmerült a gazdasági növekedés megfékezésének szükségessége, a teljesen antropocentrikus, egyben növekedésorientált szemléletből le kellett adni. Ennek lett az eredménye a fenntartható fejlődés elve. A fenntartható fejlődés tehát – függetlenül az értelmezésének szigorúságától – antropocentrikus alapokon nyugszik, nem kérdőjelezi meg a gazdasági növekedés szükségszerűségét. Azt hirdeti, hogy a gazdasági növekedés - a környezeti korlátok gyengébb vagy komolyabb figyelembevételével -, folytatható. Nem más, mint egy kompromisszum. Valójában azonban önellentmondás. Minden növekedés véges ott ahol léteznek korlátok. Ezen a szinten tehát felmerül, hogy alkalmazható-e egyáltalán a fenntartható fejlődés koncepciója? Ezt még most fontos tisztázni, mielőtt sor kerül a fenntartható fejlődés fogalmának és értelmezési lehetőségeinek bemutatására.

Megítélésem szerint annak ellenére, hogy a kívánatos egy teljesen új értékrendre, elvekre alapozott szabályozás lenne, az emberi társadalom nagy része nem képes ezt elfogadni, ezért az egyetlen potenciális lehetőség a fenntartható fejlődés elvét megtartani úgy, hogy annak szigorúbb értelmezését szorgalmazzuk.

4. A fenntartható fejlődés fogalma és értelmezési szintjei

A fenntartható fejlődésre számos megfogalmazás látott napvilágot. Ezek közül klasszikusnak számít a Brundtland bizottság által készített Közös jövőnk című dokumentumban szereplő fogalom.¹⁰ Eszerint „*a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen generációk szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk esélyét arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket.*”¹¹ Jogosak azok a kritikák, amelyek szerint ez a megközelítés a legkevésbé kézzelfogható és ezért nehezen alapítható rá gyakorlati környezetpolitika.¹² Természetesen ez igaz másfajta megfogalmazásokra is. Az értelmezési nehézségeket az adja,

⁹ Ezt az *Ökológiától az ökozófiáig* című művében a következőképpen világítja meg: „Az építetők és a környezetvédők közti konfliktusok felszínre hozták a valóságos tapasztalattal kapcsolatos nehézségeket. Amit a környezetvédő *valóságnak lát* és akként tapasztal meg, azt az építő nem látja – és viszont. A környezetvédő az erdőt egésznek, Gestalnak tapasztalja, és amikor az erdő szívéből beszél, ezen nem a mértani közepét érti. Az építő fák tömegét látja, és azzal érvel, hogy az erdőt átszelő út a teljes területhez képest csekély számú négyzetkilométert fed le, és nem érti, miért kell ebből ügyet csinálni.... *E vitában a szemben álló felek viszonya inkább ontológikus, mint etikai.* Lehet, hogy ugyanazokat az etikai szabályokat tisztelik, de eltérően alkalmazzák őket, mert olyan eltérően látják és tapasztalják meg a valóságot....Ha az építő látná az egészet, könnyen lehet, hogy etikája megváltozna. Semmi oka nem lesz, hogy megmentse az erdőt, amíg kitart amellett, hogy csak fák sokasága.” - Lányi András (szerk.): Természet és szabadság, Humánökológiai olvasókönyv, Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 70. o.

¹⁰ KRÄMER, L.: *EC Environmental law*. Sweet & Maxwell, London, 2003.

¹¹ LÁNG, I.: *A fenntartható fejlődés Johannesburg után*. AGROINFORM Kiadóház, Budapest, 2003

¹² KERÉKES S.: A fenntarthatóság közgazdasági értelmezése. In: Bulla M.-Tamás P.: *Fenntartható fejlődés Magyarországon*. Ú.M.K. Budapest, 2006. 200. o.

hogy a fogalomnak az elsődleges jelentése mögött mélyebb kontextusai is vannak filozófiai, vallási és történelmi vonatkozásban.¹³ Ilyen szempontból ez a követelmény hasonlít a „demokrácia”, „szabadság”, vagy „társadalmi igazságosság” elveihez. Ezeket sem lehet egyértelműen megfogalmazni, ennek ellenére mégis – az előzőekben megfogalmazott kritikák fenntartásával - követendő értéket képviselnek. Valamilyen módon azonban meg kell találni annak a módját, hogy miként érvényesítsük őket a gyakorlatban. Meglátásom szerint ehhez mindenekelőtt azt kell tisztázni, hogy milyen tartalommal értelmezzük a fenntartható fejlődést. Van olyan álláspont, amely szerint a – a teljesen antropocentrikus világméretűtől az ököcentrikus szemléletig haladva – a fenntartható fejlődés értelmezésének négy szintje van.¹⁴

Ideális modell	Ököcentrikus megközelítés
Erős fenntarthatóság	↑
Gyenge fenntarthatóság	
„Taposómalom”	Antropocentrikus megközelítés

A legalsó szint a teljesen antropocentrikus, tulajdonképpen technokrata szemléletmódon nyugszik, amelyet Baker és szerzőtársai „treadmill”-nek, azaz „taposómalomnak” jelölnek.¹⁵ Ezen a szinten mindenek fölött álló a gazdasági növekedés, a környezetvédelem itt szinte fel sem vetődik. A következő három szintet a gyenge és erős fenntartható fejlődés, végül a fenntartható fejlődés ideális értelmezése képezi, amely mélyökológiai alapokon nyugszik. Az általam preferált megközelítésnél azonban, ahol fenntartható fejlődésről csak egy antropocentrikus világnézet keretein belül beszélhetünk, ez a felosztás félrevezető. De felveti a kérdést, hogy ha majd érvényesülni fog egyszer az erős fenntarthatóság, akkor miként lehetséges az áttérés a teljesen más alapokon nyugvó ököcentrikus megközelítésre.

A fenntartható fejlődés elve tehát meglátásom szerint antropocentrikus alapokon nyugszik és gyakorlatilag két értelmezési lehetősége (gyenge és erős) van. A gyenge fenntarthatóság tulajdonképpen a társadalmi, gazdasági és környezeti szempontok azonos mértékű figyelembevételét jelenti a döntéshozatal során. Ez közgazdasági szempontból a tőkejavak egymással történő korlátlan helyettesíthetőségét feltételezi, és szükségszerűen vonja maga után a természet pénzbeli értékelésének szükségességét, amit következőképp az érvényesítéséhez alkalmazott eszközök (pl. externáliák internalizálása) is tükröznek.¹⁶ A probléma ennél a megközelítésnél az, hogy nem számol például az ökoszisztémában okozott változások visszafordíthatatlanságával.¹⁷ Mint az a későbbiekben kitűnik, a hatályos uniós jogból a fenntartható fejlődésnek ez az értelmezése következik, de a gyakorlati érvényesítése – a környezeti szempontok integrálásának problémái miatt – sok esetben még ezt az elvárást sem elégíti ki.

¹³ BAKER S., KOUSUS M., RICHARDSON D., YOUNG S.: The politics of sustainable development. Theory, policy and practice within the European Union. London, Routledge, 1997. 7.

¹⁴ BAKER S., KOUSUS M., RICHARDSON D., YOUNG S.: The politics of sustainable development. Theory, policy and practice within the European Union. London, Routledge, 1997. 10.

¹⁵ BAKER S., KOUSUS M., RICHARDSON D., YOUNG S.: The politics of sustainable development. Theory, policy and practice within the European Union. London, Routledge, 1997. 17.

¹⁶ KERÉKES S.: A fenntarthatóság közgazdasági értelmezése. In: Bulla M.-Tamás P.: Fenntartható fejlődés Magyarországon. Ú.M.K. Budapest, 2006. 197. o.

¹⁷ MÁLOVICS GY.: Fenntartható növekedés? – a megújult lisszaboni stratégia kritikai elemzése a fenntarthatóság szempontjából. In Farkas Beáta (szerk.): A lisszaboni folyamat és Magyarország. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei, JATE Press, Szeged, pp. 217-232.

Az erős fenntarthatóság – ahol a környezetvédelmi szempontok megelőzik a társadalmi és gazdasági szempontokat – a természeti erőforrásokat nem helyettesíthető kulcserőforrásként kezeli. Ebből adódóan szükségesnek tartja, hogy mennyiségük időben ne csökkenjen. Ennek realizálásához azonban a gazdasági ösztönzők önmagukban nem alkalmasak. Ennek okai egyrészt a természeti erőforrások értékével kapcsolatos bizonytalanságok, másrészt, hogy az alkalmazásukkal járó eredmények időben eltolódva jelentkeznek. Következésképpen a gyenge fenntarthatóság érvényesítéséhez alkalmazott eszközök (externáliák internalizálása) újragondolására van szükség. Lehetséges alternatívaként a közvetlen szabályozás hangsúlyosabb megjelenése merül fel, aminek rugalmatlansága a társadalmi részvétel minél szélesebb kiterjesztésével kompenzálható. Természetesen ezzel a kérdéssel jóval komolyabban kell foglalkozni, itt csak az volt a szándékom, hogy rávilágítsak a szabályozási rendszer felülvizsgálatának szükségességére.

Ez a megközelítés, miszerint az antropocentrikus szemlélettől haladunk az ököcentrikus szemlélet felé, a dualitástól az egységig, az emberiség önmegvalósítási folyamatoként is értelmezhető. Ebből adódóan el kell ismernem, hogy a fenntartható fejlődés értelmezésének a jelenlegi – gyenge – szintjén nem várható el egyből a gazdasági tevékenység drasztikus korlátozása. Ez olyan lépés lenne, ami nem egy szerves fejlődés eredménye, emiatt azt a társadalom sem fogadná el. Ettől függetlenül azonban, minden lehetséges eszközzel törekedni kell a továbbhaladásra az előbb négy szinttel jelzett létrán, hiszen ha elfogadjuk, hogy az emberiség jelenleg nem él fenntartható módon, akkor nincs más lehetőség.

5. A fenntartható fejlődés megjelenése és értelmezése az unió elsődleges jogában

Miután felvázoltam a lehetséges elméleti alapokat, tekintsük át, hogy hogyan jelent meg és miként alakult a fenntartható fejlődés elve az Európai Unió elsődleges jogában, valamint jelenleg milyen elméleti alapokon nyugszik. Mindenekelőtt azonban érdemes rögzíteni, hogy amennyiben ez az elv megjelenik egy jogi dokumentumban, azzal legfeljebb jogelvi minőséget szerez, hiszen a normatív jellegéhez hiányzik a követelmény tartalmának konkrét meghatározhatósága. Ez történt például a Lisszaboni Szerződés kapcsán is, hiszen új lépésként megjelent benne a fenntartható fejlődés meghatározása, ennek ellenére ez az Unió intézményeire semmilyen konkrét kötelezettséget nem ró, széles mérlegelési jogkörük marad az elv érvényesítése kapcsán.¹⁸

A nemzetközi környezetvédelmi folyamatokkal párhuzamosan a fenntartható fejlődés elvét a Maastrichti Szerződés emelte be a Közösség célkitűzéseit tartalmazó 2. cikkbe. Érdekes módon azonban a fenntartható fejlődés megvalósítását szolgáló integrációs követelmény már az Egységes Európai Okmány óta megtalálható a szerződésben. Ez is mutatja, hogy a környezetvédelmi követelmények érvényesítésének szándékával már történt egy lépés a fenntartható fejlődés realizálásához, anélkül, hogy erre a célra kifejezetten utalni kellett volna. Az integráció elvét ugyanis hol a fenntartható fejlődés szinonimájaként,¹⁹ hol a fenntartható fejlődés megvalósításának eszközeként emlegetik.²⁰ Ezt azért is fontos rögzíteni, mert csak az integráció alapelveinek erősítése (megfogalmazás javítása, külön cikkbe való kiemelése) mutatja azt a folyamatot, melynek keretében a környezetvédelem és ezzel együtt a fenntartható fejlődés gondolata fokozódó hangsúlyt kapott az EK szerződésben. Ennek a

¹⁸ DHONDT, N.: Integration of environmental protection into other EC policies. Europa Law Publishing, Groningen, 2003.

¹⁹ BÁNDI GY.: Környezetjog. Budapest, Osiris Kiadó, 2006. 32. o.

²⁰ COLLIER U.: Energy and environment in the European Union: Challenge of integration. Avebury, Aldershot, 1994.

folyamatnak a megerősítéseként értékelhető, hogy a Lisszaboni Szerződés már a fenntartható fejlődésre vonatkozó definíciót is alkotott.

”Az Unió egy belső piacot hoz létre. Az Unió Európa fenntartható fejlődéséért munkálkodik, amely olyan kiegyensúlyozott gazdasági növekedésen, árstabilitáson és magas versenyképességen, teljes foglalkoztatottságot és társadalmi haladást célul kitűző szociális piacgazdaságon alapul, amely a környezet minőségének magas fokú védelmével és javításával párosul. Az Unió elősegíti a tudományos és műszaki haladást.” (EUSZ 2. cikk, 3. bekezdés)

Ezt a fogalmat úgy is értékelhetjük, mint ami tükrözi azt, hogy mit is jelent a fenntartható fejlődés az Unió számára. A fenti értelmezési szintek közül talán nem vitás, hogy ez a meghatározás egy eléggé antropocentrikus értelmezést tükröz. A társadalmi, gazdasági és környezeti szempontok egyenlő mértékű figyelembevételének követelménye ugyanis a gyenge fenntarthatóság jellemzője. Ezt az értelmezést erősíti nem csupán a különböző nyelvi változatok összevetése, de a szakirodalomban az integráció elvének értelmezése kapcsán kialakult álláspontok is.²¹ Ugyan a 15 éves fejlődés eredményeképpen kialakult szintet is értékelni kell, azonban a korábbiakban már kifejtett okokból sajnos ez még mindig nem elegendő. Különösen akkor, ha számításba vesszük, hogy a gyakorlatban az elvártakhoz képest még kevesebb érvényesül. Ezt mutatja, hogy a környezeti szempontok más közösségi politikákba történő integrálása a másodlagos jogban, több esetben úgy valósul meg, hogy végül a három pillér közül a gazdasági szempontok kerülnek előtérbe.²² Mindezek és a korábbiak figyelembevételével, szükséges lenne az erős fenntarthatóság követelményének érvényesítése az uniós jogban. Azt követően azonban, hogy a Lisszaboni Szerződés a fenntartható fejlődés gyengébb értelmezését legitimálja, kérdéses, hogy miként lehet a szigorúbb értelmezést érvényesíteni. Úgy tűnik tehát, hogy a környezetvédelem szempontjainak uniós döntéshozatalba történő integrálásának fejlődése a Lisszaboni Szerződéssel mérföldkőhöz érkezett. Egyfelől előrelépés, hiszen immár „alkotmányos” alapokat kapott a gyenge fenntarthatóság érvényesítése és ennek megfelelően a környezeti szempontok integrálása is nagyobb hangsúlyt kap, azonban másfelől félő, hogy az új fogalom-meghatározás egy ideig konzerválja a jelenlegi helyzetet és a fenntartható fejlődés szigorúbb értelmezése érvényesítésének útját állja.

6. Összegzés

Az előzőekben a fenntartható fejlődés fogalmának megalapozására és értelmezési szintjeinek bemutatására törekedtem. Kiderült, hogy napjaink uniós szabályozása a fenntartható fejlődés gyenge értelmezését preferálja, holott - tekintettel a gazdasági növekedés korlátaira - ideális esetben a növekedésorientált szemlélet mellőzésére, de legalább a környezeti szempontok elsődleges figyelembevétele az elvárható. Kérdéses marad természetesen, hogy a két célkitűzés érvényesítésére szolgáló eszközök között egyáltalán mennyiben van különbség. Ennek megállapításához mindenesetre további vizsgálatokra van szükség.

Irodalomjegyzék

BAKER et al.: *The politics of sustainable development. Theory, policy and practice within the European Union*. London, Routledge, 1997.

²¹Lásd, pl. Dhondt N.: *Integration of environmental protection into other EC policies*. Europa Law Publishing, Groningen, 2003., Collier U.: *Energy and environment in the European Union: Challenge of integration*. Avebury, Aldershot, 1994.

²²Lásd például az előbbieket, vagy Bányai O.: *A megújuló energiaforrások szabályozásának aktuális kérdései*. IV. Kárpát-medencei Környezettudományi Konferencia. Debrecen, 2008. 27. o.

- BÁNDI Gy.: *Környezetjog*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006.²³
- COLLIER U.: *Energy and environment in the European Union: Challenge of integration*. Avebury, Aldershot, 1994.
- DHONDT, N.: Integration of environmental protection into other EC policies. Europa Law Publishing, Groningen, 2003.
- HANKISS, E.: *Az emberi kaland. Egy civilizáció-elmélet vázlata*. Helikon Kiadó, Budapest, 2002.
- KEREKES S.: A fenntarthatóság közgazdasági értelmezése. In: Bulla M.-Tamás P.: *Fenntartható fejlődés Magyarországon*. Ú.M.K. Budapest, 2006.
- KRÄMER, L.: *EC Environmental law*. Sweet & Maxwell, London, 2003.
- LÁNG, I.: *A fenntartható fejlődés Johannesburg után*. AGROINFORM Kiadóház, Budapest, 2003
- LÁNYI A. (szerk.): *Természet és szabadság*, Humánökológiai olvasókönyv, Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- LÁNYI A.– JÁVOR B. (szerk.): *Környezet és etika szöveggyűjtemény*. L'Harmattan, Budapest, 2005.
- MÁLOVICS Gy.: Fenntartható növekedés? – a megújult lisszaboni stratégia kritikai elemzése a fenntarthatóság szempontjából. In Farkas Beáta (szerk.): *A lisszaboni folyamat és Magyarország*. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei, JATE Press, Szeged, pp. 217-232.
- MEADOWS D. et al.: *A növekedés határai harminc év múltán*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2005.
- PATAKI-TAKÁCS: *Természet és gazdaság. Ökológiai közgazdaságtan szöveggyűjtemény*. Typotex Kiadó, Budapest, 2004.
- WACKERNAGEL, M. et al.: *Ökológiai lábnyomunk: hogyan mérsékeljük az ember hatását a Földön?* Föld Napja Alapítvány, Budapest, 2001.
- ZSOLNAI, L.: *Ökológia, gazdaság, etika*. Helikon Kiadó, Budapest, 2001.
-

FENNTARTHATÓ FÖLDHASZNÁLAT? – GONDOLATOK EGY TALAJVÉDELMI KERETIRÁNYELV TERVEZETE ÉS AZ ÚJ HAZAI TERMŐFÖLDVÉDELMI SZABÁLYOK KAPCSÁN

Dr. Fodor László
egyetemi docens, Debrecen

1. Bevezetés

2002-ben az Európai Parlament és a Tanács elfogadta a 6. környezeti akcióprogramról szóló, a fenntartható fejlődés kritériumát középpontba állító határozatát.¹ A program tíz évre hivatott rögzíteni a közös környezetpolitika meghatározó célkitűzéseit, az azokhoz tartozó eszközök, intézkedések körvonalazása mellett. E viszonylag rövid dokumentum négy fő területet emelve ki, a klímaváltozás, a környezet-egészségügy, a természet és a biológiai sokféleség, illetve a hulladékgazdálkodás és a természeti erőforrások védelme körében vetít előre közösségi intézkedéseket. Átfogó, önmagukban véve is komplex problémakörökről van szó, amelyeket több környezeti elem és hatótényező egymásra hatására figyelemmel nevesít az akcióprogram. A program ezeken túlmenően hét speciális környezetpolitikai részterületre – köztük a föld, illetve a talaj védelmére is – tematikus stratégiák (szektorális programok) kidolgozását írja elő.²

Ennek megfelelően az Európai Bizottság még ugyanezen évben kiadta *A talajvédelemről szóló tematikus stratégia felé c.* közleményét, amelynek nyomán – a Parlament felhívásának mintegy két éves késéssel téve eleget – 2006-ban előterjesztette magának a stratégiának a tervezetét is.³ E dokumentum, a hozzá tartozó *első jogszabály tervezetével*, amely egy talajvédelmi keretszabályozás életre hívását célozza,⁴ 2007 novemberében került a Parlament majd decemberben a Tanács napirendjére. A dokumentumok elkészülte egyenes következménye az akcióprogramban vállalt kötelezettségnek, amely körülmény mellett a talajvédelem-földvédelem terén megmutatkozó fokozott, korábban nem tapasztalt figyelem arra a megfontolásra vezethető vissza, hogy a fenntarthatóság követelményrendszere nem tekinthető teljesnek a kifejezetten a talajra, földre vonatkozó, megfelelő szabályok nélkül. Ezeket a Közösség eddig köztudomásúan elhanyagolta.⁵

2006 során tehát az Európai Bizottság benyújtotta egy új, a talaj (a föld) védelmére vonatkozó keretirányelv tervezetét az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak. 2007 őszén a Parlament számos módosítással „elfogadta azt”, a Tanácsban azonban nem sikerült hozzá a megfelelő politikai konszenzust megszerezni, öt tagállam – az NSZK, Ausztria, az Egyesült Királyság, Hollandia és Franciaország – fenntartásai miatt. A portugál elnökség ezért nem bocsátotta szavazásra a tervezetet.

¹ Ld. a Tanács és a Parlament 1600/2002. EK sz. határozatát.

² Az akcióprogram részleteit ld. BÁNDI Gyula: *Környezetjog*, Osiris, Bp., 2006, 280-283. o.; FODOR László: *Kezünkben a jövőnk – az Európai Közösség 6. környezetvédelmi akcióprogramja*, Európai Jog, 2001/4, 12-21. o.; illetve UŐ: *A 6. környezetvédelmi akcióprogram - új kihívások az Unió és a tagállamok előtt?* Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica, Tom. XXI/1., Miskolc University Press, Miskolc, 2003, 405-419. o.

³ COM(2006)231 végleges

⁴ COM(2006) 232 végleges. Valójában második tervezetről van szó, mert korábban a Bizottság már kiadott egyet, de azt egy rövid közjáték, illetve a konkrét rendelkezések legyengítése után vissza is vonta.

⁵ Ld. pl. Astrid EPINEY: *Umweltrecht in der Europäischen Union*, C. Heymanns, Köln-Berlin-München, 2005 (2. kiadás), 302-303. o. E szerző a számos – alább felsorolt – szabályozási terület közül egyedül a szennyvíziszapokra vonatkozó szabályozást tekinti szorosan a talajvédelemhez tartozónak. Érdekes, hogy 2004 augusztusában lezárt kézírata szerint a talajvédelem terén egy önálló irányelv megalkotásának a lehetősége – egészen addig, a Talajvédelmi tematikus stratégia felé című, 2002-ben kelt dokumentumra is figyelemmel – fel sem merült, még a Bizottságnál sem.

A jogalkotási projekt zátonyra futása nem meglepő, ha számba vesszük azokat az érveket, és még inkább az ellenérveket (ld. alább), amelyek a tervezettel kapcsolatos viták során felmerültek. A háttérben álló problémák, érdekviszonyok ugyanakkor meglehetősen összetettek, amit az is mutat, hogy az irányelv elleni érdemi (blokkoló) kifogás, illetve a tagállami elutasítás lehetősége még az elutasító tagállamok szakmai köreibben sem merült fel előzetesen.⁶

A Bizottság a tervezetet nem szándékozik visszavonni, tehát a közösségi jogalkotás hajóját most a Tanács berkein belül lehet reparálni. Várható, hogy előbb-utóbb sikerül kialakítani egy olyan szövegváltozatot, amelyik a tagállamok minősített többsége számára elfogadhatónak tűnik.⁷ Elfogadását, illetve hatályba lépését követően aztán a tagállami implementáció révén hétköznapijaink valóságává válik.

Miközben a közösségi jogalkotás szervei a földvédelem-talajvédelem porondjára léptek, hazánkban is zajlottak az események. Az avatottak már jó ideje tudták, hogy készülöben van a termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény (Tft.) újabb módosítása, amely többek között a földvédelmi szabályozás megújítását szolgálja.⁸ 2007 novemberében meg is született a *termőföld védelméről szóló, 2007. évi CXXIX. törvény (Tfvt.)*, amelyik – mint címéből is könnyen belátható – a korábbi várakozásokkal ellentétben egy különálló jogszabályként jelenik meg, s annak a Tft. módosítása csupán mintegy mellékkövetkezménye. A 2008. január elején hatályba lépett, új törvény voltaképpen kihatározza a földjogi szabályozás egységéből a termőföld védelmére, hasznosítására, a talaj védelmére és a föld minősítésére vonatkozó előírásokat. E rendelkezéseket tartalmilag is megújítja.

Történt pedig ez az átfogó szabályozási reform oly módon, hogy az előterjesztések indokai között – értve ez alatt a javaslat miniszteri indokolásától a módosító indítványok indokolásáig az Országgyűlés és bizottságai által értékelt minden szempontot – egyetlen utalás sem hangzott el a tematikus, európai talajvédelmi stratégia, illetve a keretirányelv tervezetére vonatkozóan.⁹ Ennek okát aligha deríthetjük ki, mindenesetre figyelemre méltó körülmény, még akkor is, ha a magyar jogalkotót egyelőre semmilyen konkrét kötelezettség nem terheli e dokumentumokból fakadóan.

Az alábbiakban röviden áttekintem a közösségi keretirányelv tervezetét és a hazai szabályozás új elemeit. Olyan kérdésekre igyekszem választ adni, mint hogy felismerhetők-e a szabályozásban – közös – tendenciák, illetve hogyan értékelhető a hazai joganyag a közösségi elképzelések tükrében. Az új hazai szabályokat röviden a felülvizsgált joganyaggal is

⁶ Ez látszik legalábbis az általam olvasott német és osztrák szakcikkekből, amelyek a felmerült kifogásokat ugyan ismertetik, de azt követően a nemzeti implementációs menetrendre adnak javaslatokat, gyakran még az irányelv hatályba lépésének időpontját (2007-2009) is megjósolva. Ld. pl. Franz-Joseph PEINE, *Útban egy európai talajvédelem felé: a 2006 végi állapot=Auf dem Wege zu einem europäischen Bodenschutzrecht: Stand Ende 2006* c. cikkét az Agrár- és Környezetjog=Journal of Agricultural and Environmental Law c. kétnyelvű periodika 2007/3. számának 48-66. oldalain, interneten: <http://www.uni-miskolc.hu/~agrarjog/ujzag/jaelno3.pdf>; vagy Roland NORER, *Stand und Perspektiven des Europäischen und österreichischen Bodenschutzrechts* c., a Jahrbuch des Agrarrechts (VIII) 2008-as kötetében megjelent tanulmányát, 145-164. o.

⁷ Aligha várható, hogy a szlovén elnökség erőltetné a dolgot, sokkal valószínűbb, hogy az év második felében a francia elnökség veszi majd a tervezetet újból napirendre. <http://www.umweltbundesamt.de/boden-und-altlasten/aktuelles/brtl.htm> (a német szövetségi környezetügyi hivatal tájékoztatója, 2008. április 17.)

⁸ Annak egyik korai tervezetéről már olvashattunk egy szakmai elemzést: TANKA Endre: *A földtörvény (1994:LV. tv., - Tft.) tervezett módosítása az FVM és az IRM 41123/4/2007 számú előterjesztése alapján*, Agrár- és Környezetjog 2007/4, 42-49. o., interneten: <http://www.uni-miskolc.hu/~agrarjog/ujzag/jaelno4.pdf>

⁹ A miniszteri indokolást ld. az interneten, ami mellett a www.mkogy.hu honlapon több további iromány is elérhető. <http://www.parlament.hu/irom38/03094/03094.pdf> (letöltve: 2008. április 3.)

összevetem. Keresem továbbá azokat a szabályozóelemeket, amelyek a fenntartható használat kereteit jelenthetik.¹⁰

2. Az irányelv-tervezet

Ebben a pontban először a szabályozás jogpolitikai indokoltságát világítom meg, majd kitérek az egyes rendelkezésekre, amelyek a tervezetben szerepelnek, s végül számba veszem a szabályozással – illetve annak tervezett formájával – szemben felmerült ellenérveket.

2. 1. A szabályozás indokai

A talajvédelem, illetve földvédelem kifejezéseket – a hazai agrár-környezetvédelmi szabályozásban járatosak számára talán következtetlenné tűnő módon – szinonimaként használok a keretirányelv tervezete kapcsán. Míg ugyanis a hazai környezetvédelmi törvény (1995. LIII. tv. – a továbbiakban Kvt. – 14. § 1. bekezdés) a talaj védelmét a földvédelem részének tekinti, illetve a földjogi terminológia a termőföldvédelmen belül különbséget tesz a földvédelem (a beépítetlen földrészek területének védelme) és a talajvédelem (a termőtalaj minőségének védelme) követelményei között (a Tftv. 2. § d és i pontja), addig a közösségi jogszabálytervezetben a földvédelem mindkét oldala, a hazaihoz hasonló különbségtétel nélkül, egyaránt megjelenik. (Valójában úgy, hogy a tervezet a talajromlás egyik forrásaként kezeli a területek beépítését, amit a hazai jog a földvédelem körében szabályoz.) Ráadásul függetlenül a hasznosítás módjától, azaz – ennyiben a Kvt-hez hasonló szemlélettel – mind a mezőgazdasági, mind az attól eltérő hasznosítás alatt álló földrészekre vonatkozóan.¹¹ Ezzel túllép valamennyi tagállamnak – köztük hazánknak – az alapvetően a földfunkciókhoz (különösen a mezőgazdasági hasznosításhoz) kötött földjogi szabályozásán.¹²

Rátérve a tervezet indokaira, a szabályozási szándék háttérében először is meg kell említeni, hogy az európai földkérszleteket komoly veszélyek fenyegetik a klímaváltozás nyomán. Ettől függetlenül azok máris jelentős degradációknak vannak kitéve a szennyezések (az ipar, mezőgazdaság, közlekedés, turizmus révén), a savasodás, a tömörödés, a túlhasználat (intenzív mezőgazdaság), a vízkárok, földcsuszamlások és nem utolsósorban a beépítések (az épületek, utak okozta „lezáródás”) miatt. A talajdegradációk okozta károkat a Bizottság gigantikus összegre becsüli.¹³

E folyamatok hátrányos következményei megjelennek a víz, a levegő vagy az élővilág védelme körében is, amelyekre a Közösségnek sajátos szabályai illetve célkitűzései vannak. Az, hogy ugyanakkor a talajra (földre) ilyen sajátos szabályok megalkotására eddig nem került sor, a többi környezeti szektor célkitűzéseit is veszélyezteti. Az új előírások tehát a szabályozórendszer hézagainak kitöltését jelentenék, kétség kívül a teljes körű szabályozottság irányában lépve előre, s ezzel szolgálva a fenntarthatóságot. A talajnak (földnek) ráadásul rendkívül sok sajátos funkciója van (élelem, energia és nyersanyagok

¹⁰ A fenntarthatóság kritériumait nem tisztem sem bemutatni, sem elemezni. Azok mibenlétére vonatkozóan GYULAI Iván egyik, interneten is elérhető munkáját vettem alapul: *Gondolatok a fenntartható fejlődésről*, <http://www.fsz.bme.hu/mtsz/termved/fejlodes.htm#2> (letöltés: 2008. június 11.).

¹¹ A tagállami jogi terminológia egyébként általában a közösségihez hasonlóan kevésbé cizellált (a Bodenschutz vagy a protection of soil mindkét oldalra vonatkozik). A hivatalos magyar fordítás szerint a tervezet a talajvédelemről szól, ami szintén nem helytelen, amennyiben a talaj (mint a földfelszín felső rétege) és nem a talajvédelem fogalmából indulunk ki, illetve a talajvédelemben beleértjük a földvédelmet is.

¹² A holland, német, osztrák, spanyol, dán, lengyel és finn példát említi erre PEINE, *i. m.* 53. o.

¹³ Ld. a Talajvédelmi tematikus stratégia hatásvizsgálati összefoglalóját, SEC (2006) 620, interneten: http://ec.europa.eu/environment/soil/pdf/sec_2006_1165_hu.pdf (letöltés: 2008. június 12.).

forrása, élettér, az emberiség múltjának emlékeit rejti, stb.), amelyek biztosítása, megőrzése önmagában is indokolja, hogy védelmére legyenek sajátos szabályok (is).

E szabályok mércéje az EK környezetpolitikájának megfelelően kétség kívül a fenntarthatóság kell, hogy legyen. Érdekes ebből a szempontból a kapcsolódó bizottsági dokumentumok szóhasználata, amennyiben fenntartható fejlődésről (egyetlen utaláson kívül, amely az Alapjogi Karta 37. cikkelyére vonatkozik az irányelv tervezetének 35. indokában) szó sincs bennük, következetesen „csak” fenntarthatóságról, illetve fenntartható használatról tesznek említést. Számomra ez a fenntartható fejlődés elvén belül az első elem dominanciájára, s legalábbis szavakban, a környezeti követelmények erősödésére utal. E követelmény tartalmát az előterjesztés (a tervezet 7. indoka) rögzíti, eszerint a talajt *úgy kell használni, hogy megtartsa ökológiai, gazdasági és társadalmi szolgáltatásainak betöltéséhez szükséges képességeit, s egyidejűleg megőrizze funkcióit úgy, ahogy a jövő generációk igényeinek megfelel.*¹⁴

A jelenleg hatályos közösségi jog tárgykörei közül fentiek szerint a talajvédelem hiányzik, bár vannak olyanok, amelyek valamilyen módon érintik a talaj védelmét. Különösen a következőket szokás e körben megnevezni: a környezeti felelősség, az integrált szennyezés-megelőzés és ellenőrzés (IPPC), a környezeti hatásvizsgálat, a természetes élőhelyek valamint a vadon élő állatok és növények védelme, a vízügy és vízvédelem (a felszín alatti víz, a mezőgazdasági eredetű nitrátok, a növényvédő szerek, a szennyvíz és a szennyvíziszapok kezelése), a kölcsönös megfeleltetés (cross compliance az agrárpolitikában), a területpihentetés, az erdősítés, a biogazdálkodás és a hulladékok kezelése.¹⁵ Mindezek (különböző szabályozási módszereket érvényesítő) szabályai a talaj védelmére – úgy tűnik – elégtelennek bizonyultak.

A szabályozási hatáskörök tekintetében mindez azt jelenti, hogy a közösségi jog releváns normái eddig mintegy mellékhatásként védték a talajt (földet), miközben a tényleges szabályozási hatáskör megmaradt a tagállamok kezében. A tagállamoknak azonban csak egy része élt e hatáskörrel, a Bizottság kimutatása szerint jelenleg mindössze kilenc tagállamnak – köztük hazánknak – van átfogó talajvédelmi szabályozása. A tagállamok egy jelentős részében tehát e területnek nincs igazi felelőse. (Ahol mégis van, az pedig nem feltétlenül jelent valóban hatékony követelményeket.) A közösségi szabályozás kitöltene ezt az űrt, de ugyanakkor természetesen a talajvédelmi-földvédelmi szabályokkal rendelkező tagállamok joganyagára is hatással lenne.

A tervezetet a Bizottság az EK-Szerződés (a továbbiakban EKSz.) környezeti címéhez tartozó 175. cikkelyének (1) bekezdésére alapozta, amely nem ad a Közösségnek kizárólagos hatáskört.¹⁶ A szubszidiaritás követelményének való megfelelést ezért külön alá kellett támasztania. Ennek megfelelően az indokok között kiemelte még, hogy a talajromlásnak határokon áttérő hatásai is vannak (pl. a klímaváltozás terén), a tagállamok eltérő jogi megoldásai a verseny torzulását eredményezik (hiszen eltérő költségtényezőként jelennek meg) a belső piacon, illetve a szabályozás egyben az élelmiszerbiztonság (és azon keresztül az egészségvédelem) javítását is szolgálja.¹⁷

¹⁴ A tervezet szövege magyarul is olvasható az interneten, azt összevetve azonban a német és az angol szövegváltozattal, jobbnak láttam magam lefordítani, s az így kapott szöveget felhasználni.
http://ec.europa.eu/environment/soil/pdf/com_2006_0232_hu.pdf

¹⁵ FODOR László: A föld védelmére vonatkozó szabályok, in. Uő (szerk.): *Környezetjog*, harmadik, átdolgozott kiadás, DE-ÁJK–Licium Art, Debrecen, 2006, 142-143. o.; NORER, i. m. 148-150. o.

¹⁶ NORER szerint – *hiv. mű* 155-156. o. – a szabályozásnak a 175. cikk (2) bekezdésének b) pontjára kellene támaszkodnia. A Nizzai Szerződés nyomán ez azt jelentené, hogy mivel a földhasználatot, a földdel való rendelkezés jogát érintő szabályozóelemekről van szó (ld. nyilvántartásba vétel, tanúsítványadási kötelezettség), együttdöntési eljárás helyett a Tanács egyhangú határozatára van szükség. E kérdésre alább még visszatérek.

¹⁷ NORER, i. m., 153-154. o.

2. 2. A tervezet főbb rendelkezései

Fentiek alapján a közösségi fellépés indokoltnak tűnik. Az persze, hogy a megnevezett indokok alapján milyen módszerek és eszközök alkalmazására kerülhet sor, már más kérdés. Ennek értékeléséhez induljunk ki a tervezet rendelkezéseiből!

A tervezet előírásait eltérő mélységben mutatom be, annak megfelelően, hogy melyeknek tulajdonítható a fenntarthatóság szempontjából nagyobb jelentőség. Ezt annak ellenére teszem, hogy bizonyos szempontból – pl. a tagállamokra rótt kötelezettség súlya, vagy épp költségvonzata alapján – nem feltétlenül az általam értékelt előírásokat, hanem pl. az adminisztratív jellegű, a talajok felmérésére és nyilvántartására vonatkozó rendelkezéseket kellene inkább kiemelni.

2. 2. 1. Integráció

Az első (érdemi) követelmény az integráció címet viseli, amely a fenntarthatóság egyik záloga, vagyis a talajvédelem szempontjainak a különböző szakpolitikák intézkedései során történő érvényesítésére irányul, ami eddig nem történt meg hiánytalanul. Maga az irányelv nevesíti is az érintett szakterületeket, ide tartozik különösen a terület- és településrendezés, a közlekedés, az energia, a mezőgazdaság, a vidékfejlesztés, az erdőgazdálkodás, a bányászat, a kereskedelem és az ipar, a termékpolitika, a turizmus, az éghajlatváltozás, a környezet, a természet és a táj (3. cikk). Ebből a felsorolásból az is látható, hogy a keretirányelv a talajvédelem szabályozását nem sajátítaná ki egészen a jövőben sem, a maga illetve a Közösség számára.

A tervezet szóhasználata ugyanakkor tartózkodó az integráció megvalósításának módját illetően, ugyanis *figyelembe vételről, érvényesítésről nem szól*, csupán a szakpolitikák talajra gyakorolt hatásainak az azonosítását, értékelését és az eredmények nyilvánosságra hozatalát írja elő. A figyelembe vétel persze – lévén a talajvédelem a környezetvédelemnek a része – (az EKSz 6. cikke alapján) létező kötelezettség. Annak fényében azonban a tervezet valójában inkább csak a transzparenciát, a társadalom érzékenységeinek a fokozását szolgáló előírásnak tekinthető, míg az integráció tekintetében – finoman szólva – nem jelent előrelépést.¹⁸

A környezeti szempontok integrációja hazánkban is követelmény (ennek számos, többé-kevésbé hatékony eszköze van a vizsgálati elemzéstől a Kvt. 3. §-ában rögzített jogalkotási összhang követelményén át a szakhatósági közreműködésig). Amennyiben azonban a talajvédelmet elválasztjuk a környezetvédelemtől (ld. alább, a 3. pontban írtakat), e követelmény nem érvényesül megfelelően.

2. 2. 2. Óvintézkedések

Tekintve, hogy a föld a Közösség területén többnyire *magántulajdonosok* kezén van, a tagállamokat arra kötelezné a keretirányelv, hogy az ő felelősségüket érvényesítve, óvintézkedéseket írjanak elő *a károk megelőzésére, csökkentésére* (4. cikk).

A hazai földjog a földhasználó, illetve a beruházó talajvédelmi kötelezettségeit, a degradációk megelőzésének állami ösztönzését már régtől fogva ismeri, ezek minden bizonnyal megfelelnek a tervezett közösségi szabályozás elvárásainak (Pl. Tftv. 34. §).

2. 2. 3. „Lezáródás”

¹⁸ Rasso LUDWIG, Malte PETERSEN: *Aktuelle Fragen und Entwicklungen des europäischen Bodenschutzrechts*, Natur und Recht, 2007/7, 450. o.

A lezáródás hatásainak csökkentésére a tagállamoknak megfelelő *építési technológiai és termékszabályokat* kellene érvényesíteniük, amelyek minél több talajfunkció megőrzését biztosítják (5. cikk). Ez a szabály a talajdegradáció egyik formájára vonatkozik, amely a földfelszín tartós lefedése révén a környezeti elemek közti kapcsolatrendszeret érinti (ld. a szabad földfelszín csökkenését, a vizek korlátozott áramlását, az élőhelyek fragmentációját, stb.). A károsodás módjából kiindulva, az említett tagállami építési szabályok alatt valójában minden olyan műtárgy (az épületek, építmények mellett pl. az utak) megvalósításának a követelményrendszerét értenünk kell, amely a talajfunkciókat befolyásolja (egy német szlogent idézve: vigyázat, aszfalton nem terem burgonya!).

E követelmények tekintetében az irányelv rendelkezése *nem több mint az integráció* egyik területének a kiemelése. Az integráció ugyanakkor úgy gondolom, hogy csak abban az esetben érvényesülne ténylegesen, ha a területhasználat korlátozása is megjelenne a szabályok közt. Egy ilyenfajta szabályozás azonban közösségi szinten aligha hívható életre (ld. alább a 2. 2. 9. pontban írtakat). Az inkább csak tagállami szinten képzelhető el, pl. a nálunk ismert, ún. földvédelmi szabályok formájában.

2. 2. 4. A veszélyeztetett területek azonosítása

A tagállamoknak öt éven belül fel kellene mérniük *a természetes okból vagy a mezőgazdasági tevékenység miatt károsodott* illetve veszélyeztetett területeket, majd nyilvánosságra hozniuk az érintett földrészeket jegyzékét. Az ehhez alkalmazandó vizsgálati módszereket a tagállamok választhatnák meg (6-7. cikk).

E követelménnyel összefüggésben a hazai jogból a Tft-ben szabályozott országos Talajvédelmi Információs és Monitoring rendszer, illetve a földminősítés említhető (33. és 27-30. §). Ezek a veszélyeztetéstől függetlenül érvényesülnek, azonban csak a termőföldekre (tehát a más célra hasznosított területekre nem) terjednek ki.

2. 2. 5. A talajfunkciók megőrzésére irányuló programok

Az előbbieket érintett (erodált, tömörödött, szikes, stb.) területekre – a vízvédelem, illetve a levegővédelem terén már ismert módon – hét éven belül intézkedési programokat kellene készíteni, amelyek kiterjednek a kockázatcsökkentési célokra és intézkedésekre, illetve a finanszírozás kérdéseire. A programok hatásvizsgálatának a környezeti hatásokon túlmenően a gazdasági és szociális hatásokra is vonatkoznia kellene. A nyolcadik évben megkezdendő végrehajtás során pedig *költséghatékonyságra* kellene törekedni (8. cikk). Hazánkban 2005-ben dolgozták ki az ún. Talajvédelmi stratégia alapjait,¹⁹ annak realizálódásáig csak részben teljesülnek a Bizottság által megfogalmazott elvárások, pl. a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Programon keresztül.

2. 2. 6. A talajszennyezés megelőzése

A – többnyire nem mezőgazdasági eredetű – talajszennyezésre külön szabályok vonatkoznak, amelyek a veszélyes anyagok talajba jutásának megfelelő korlátozására köteleznék a tagállamokat (9. cikk). A megelőzés (az elővigyázatossággal együtt) ugyan a fenntartható használat feltétele, de az irányelv tervezete nem részletezi annak mikéntjét. Így (az eddigi európai követelményeken túllépő) hazai megfelelőit sem azonosíthatjuk e szabállyal.

2. 2. 7. A szennyezett területek azonosítása

¹⁹ NÉMETH Tamás, STEFANOVITS Pál, VÁRALLYAY György: *Talajvédelem: Országos Talajvédelmi Stratégia tudományos háttere*, KvVM, Bp., 2005.

A tervezet szerint a szennyezett területeket (egykori és jelenlegi telephelyeket) a II. mellékletben meghatározott tevékenységek (hulladéklerakás, repülőtér, benzinkút, szennyvíztelep, stb.) alapján öt éven belül azonosítani kell, majd ezek jegyzékét is *nyilvánosságra kell hozni*. A tagállamoknak a felméréssel ütemesen kell haladniuk, s azt 25 év alatt kell teljes területükre kiterjeszteniük (11. cikk). E rendelkezéshez a hazai gyakorlatból példaként ismét a kármentesítési programot, illetve a tartós környezeti károsodás ingatlan-nyilvántartási bejegyzését és a környezeti adatok nyilvánosságát kapcsolhatjuk (Kvt. 51-52. §).

2. 2. 8. Talajállapot-jelentés

Az épületek energiatanúsítványához hasonló, ismert módon, az érintett területekről *tulajdonosváltás esetére „talajállapot-jelentést”* kell készíteni, s a hatóság, illetve a másik fél rendelkezésére bocsátani (12. cikk). A tervezet indokolása (25. pont) szerint ez a tagállami nyilvántartások (ld. az előző pontot) feltöltését gyorsító követelményként szolgálna. Egy ilyen rendelkezésnek nyilvánvalóan kihatása lesz azonban a földpiacra is, amennyiben a veszélyeztetett (szennyezett) területek nyilvános adataiból akár más tagállamok polgárai is hitelesen tájékozódhatnak *az adott terület múltbeli hasznosításáról, esetleges szennyezettségéről*. Ez a vevő számára bizonyos fokú biztonságot jelent az ingatlan értéke és vételár közötti értékarány, illetve az ő esetleges későbbi felelősségének mértéke tekintetében. Lehetővé teszi továbbá azt is, hogy – a vételár befolyásolásán keresztül – az ügylet haszonélvezője a környezeti költségekből is részesüljön²⁰ (internalizáció – voltaképp ez is a fenntarthatóság egyik elemének tekinthető). Erre vonatkozó hazai követelmény jelenleg nincs (kivéve a gazdálkodó szervezet jogutód nélküli megszűnése miatti tulajdonosváltást, amikor a környezeti terhekről a talajra is kiterjedő nyilatkozattételre, illetve környezetvédelmi állapotértékelésre kerülhet sor).

2. 2. 9. Helyreállítás (kármentesítés)

A földrészletekkel való takarékoskodást szolgáló – a zöldmezős beruházásokkal szemben a barnamezős beruházások ösztönzését lehetővé tevő – előírás szerint a szennyezett területeket helyre kellene állítani (ez voltaképp a hazai gyakorlatból ismert kármentesítés). Ez elvileg *a károkozó felelőssége* (a szennyező fizet elvnek megfelelően), de *a felelősség megállapítása hiányában a tagállamoknak kellene finanszírozniuk* (és adott esetben elvégezniük – amely előírás a környezeti felelősségről szóló, 2004/35. EK irányelv módosításaként is megjelenik, a 23. cikkben), egy nemzeti helyreállítási stratégia alapján, a magyar Nemzeti Kármentesítési Programhoz hasonlóan. A helyreállításra fontossági sorrend alapján, az emberi egészségre kockázattal járó szennyezésekkel kezdve, illetve megfelelő monitoring alkalmazása mellett kellene törekedni. E stratégia elkészülésére hét, alkalmazására nyolcéves határidőt irányoz elő a tervezet, s e dokumentum tekintetében is megköveteli a nyilvánosságot (13-14. cikk, illetve 13. indok).

Ezen előírások – mint arra utaltam is – csupán lehetőséget teremtenek a takarékoskodásra, de nem írják azt elő, noha a fenntarthatóság követelményéhez alighanem hozzátartozna ez is. Ismerve a tervezet előtörténetét, összehasonlításként felhívhatom egy belső bizottsági tervezet rendelkezéseit, amelyek kifejezetten előírták volna a takarékoskodást, illetve a felhagyott telephelyek újrahaznosításának a kötelezettségét.²¹ Ez az elképzelés azonban megbukott, mégpedig a szakirodalomban általában környezetvédelmi szempontból irrelevánsnak tekintett

²⁰ Utóbbira ld. LUDWIG-PETERSEN, *i. m.*, 452. o.

²¹ LUDWIG-PETERSEN, *i. m.*, 450. o.

nizzai szerződésmódosítás egyik rendelkezésén (EKSz. 175. cikk 2. bek.). A szerint, ugyanis elegendő, ha egy intézkedés csupán érinti a területhasználat kérdéseit, s elfogadásához máris egyhangú döntéshozatalra van szükség a Tanácsban. Mint említettem, a tervezethez még jelen formájában sem sikerült minősített többséget szerezni, nem csodálkozhatunk hát azon, hogy az egyhangúságot a Bizottság eleve nem is feltételezte, s igyekezett elkerülni egy ilyen kiélezett döntéshozatali szituációt.

2. 2. 10. A nyilvánosság bevonása (figyelemfelhívás, részvétel)

A talajvédelem körében – akárcsak a többi környezeti elemre vonatkozó európai követelmények rendszerében – is nagy hangsúly esik a közvélemény tudatformálására, a talaj sokrétű funkcióinak, illetve védelme fontosságának a tekintetében. Ez is a tagállamok felelőssége. A gazai gyakorlat az ilyesfajta – aktív, orientáló – tájékoztatás terén még fejleszthető.

A nyilvánosság biztosítása érdekében a tervezet az egyes tervek és programok elfogadására irányadó, 2003/35/EK sz. irányelv szabályainak a megfelelő alkalmazását írja elő a talajvédelemmel kapcsolatos, már említett programok és stratégiák megalkotására vonatkozóan (15. cikk).

Közvetve ezek a rendelkezések is a fenntarthatóságot szolgálják, amennyiben *a helyi közösség figyelmét felhívják a talaj/föld funkcióira, s a helyi szintű döntések során lehetővé teszik a helyi értékek védelmét a globalizációs erővel szemben* (szubszidiaritás). A föld esetében ez különösen fontos, hiszen helyhez kötött erőforrásról van szó, amelynek a védelme is csak helyhez kötötten lehetséges.

2. 2. 11. Jelentéstétel és információcsere

A tagállamokat rendszeres időközönként jelentéstételi kötelezettség is terheli a tervezet szerint, az érintett területekről, a vizsgálati és értékelési módszerekről, megalkotott programokról, a megtett intézkedésekről. Az információáramlás többirányúságát a tagállami információk alapján a Bizottság biztosítaná (16-17. cikk).

2. 2. 12. Szankciók

A tagállamokat érintő, utolsó tartalmi követelmény a megfelelő hatékonyságú szankciók alkalmazására irányul (22. cikk). Keretirányelvhez méltó módon ezek mibenlétére nem utal a tervezet. A hazai jogból ismert talajvédelmi bírság, illetve részben a földvédelmi bírság is releváns ebből a szempontból.

2. 3. Ellenérvek, kritikák a tervezettel szemben

Ezek lennének tehát azok a követelmények, amelyek a Bizottság megítélése szerint alkalmasak lehetnek az akcióprogramban és a tematikus stratégiában körvonalazott fenntartható földhasználat legáltalánosabb szabályozási keretként funkcionálni. Ezzel persze messze nem mindenki ért egyet, amire a bevezetőben is utaltam. Kifogások, esetenként jobbító (vagy épp a tervezetet tovább gyengítő) javaslatok (Pl. a parlamentben a jobb minőségű talajok fokozottabb védelme, a szennyezés megelőzésének elsőbbsége, a szakmailag helyes talajhasználat kritériumainak bevezetése, vagy az állapotjelentés elhagyása, a megfelelő szabályokkal rendelkező tagállamoknak az implementációs kötelezettség alóli mentesítése tekintetében) mindenfelől érkeztek, az alábbiakban csak a legfontosabb ellenvetéseket említem meg.

2. 3. 1. Nem érvényesülne a szubszidiaritás

Többek – így az Európai Parlament (EP) Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Bizottsága – álláspontja is az, hogy a közösségi szintű szabályozás nem eredményezhet egységes talajvédelmet, a megfelelő intézkedések kiválasztásához ugyanis figyelembe kell venni a különböző talajtípusokat és az eltérő földrajzi adottságokat. A talaj (föld) tulajdonságai eltérnek a másik két alapvető környezeti elemétől – „nem mozog”, erősen kötődik a tulajdonhoz, 320 típusa létezik, amely körülmények a tagállam és a tulajdonos felelősségét, intézkedését indokolják. A szubszidiaritás követelményének megfelelően tehát a szabályozás megfelelő szintje *a tagállamoké, illetve a nemzetközi együttműködésé*, s nem a Közösségé. A klímaváltozás és a talajromlás közötti összefüggést is másként (az ok-okozati összefüggést megfordítva) értékeli e testület, ezért a tervezet kidolgozójával ellentétben azt sem tartja megfelelő alapnak a közösségi fellépéshez.

2. 3. 2. A versenytorzulásokat nem orvosolná

A tervezett szabályozás jelen formájában nem céloz egységes talajvédelmet, éppen ezért ugyanakkor, nem orvosolná a versenytorzulásokat. Arra tehát indokolatlanul hivatkozik a Bizottság, hiszen *a tagállami mozgástér igen széles maradna továbbra is* (eltérőek lehetnek a szankciók, különbözőek a tagállami talajértékelési rendszerek, a veszélyeztetett területek beazonosítására nem ad pontos szempontokat az irányelv, az esetenként tartományi szintű implementáció csak növelné a szabályozás töredezettségét,²² s ezzel versenytorzulásokhoz vezetne stb., – véli az EP Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Bizottsága és a Német Szövetségi Környezeti Hivatal).²³

2. 3. 3. Csökkenne a versenyképesség

Az új szabályozással *nővekedhetnek a gazdák adminisztratív terhei*, ami ronthatja az európai mezőgazdaság világszintű versenyképességét (az EP-ben ez volt pl. a magyarok, csehek, hollandok, németek, finnek, franciák álláspontja). Figyelembe kell (kellene) ugyanis venni azt is, hogy tagállami szinten már számos, igen szigorú szabályozás létezik, amely megfelelően biztosítja a talaj védelmét (emeli ki a COPA-COGECA, az európai gazdák legfontosabb érdekképviselői szervezete). Ezzel szemben a talajvédelemre vonatkozó keretjogszabály létrehozása nagymértékben párhuzamos jogszabályokat eredményezne, különösen a kockázat-megelőzés, a károk mérsékelése és a helyreállítás tekintetében, figyelmen kívül hagyva a talajvédelem más szakpolitikák területén már megvalósított integrációját, illetve a tagállamok korábbi eredményeit (az EP Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Bizottsága szerint).

2. 3. 4. Nem volt megfelelő a hatásvizsgálat

d) A szabályozás gazdasági hatásvizsgálatát is megkérdőjelezzük egyesek (mondván, hogy a bizottság nem számolt, pl. a – jelentősnek tekinthető – helyi költségekkel az implementáció, a talajminősítés, vagy a nyilvántartás tekintetében,²⁴ illetve nem számolt a jelenlegi tagállami szabályok hasznáival sem), ami egy 2006-os európai bírósági ítélet (C-310/ 04 sz. ügy) fényében *a jogszabály megsemmisítéséhez is vezethet*.

²² Pl. ez a helyzet Ausztriában, ld. NORER, i. m., 163. o.

²³ Ld. a hivatal *Boden und Altlasten: EU Bodenrahmenrichtlinie (BRRL)* című, 2008. április 17-dikei állásfoglalását az interneten: <http://www.uba.de/boden-und-altlasten/aktuelles/brl.htm>.

²⁴ Az osztrák állásponthoz ld.: www.unserboden.at/download1.php?ID=79 (letöltés: 2008. június 17.)

2. 3. 5. Sérülne a szükségesség és az arányosság követelménye

A szükségesség, illetve arányosság követelményét hangoztatók szerint jobb eszköz lenne a tagállamok támogatással való ösztönzése, illetve a fennálló közösségi jogszabályok megfelelő módosítása. Ha mindez eredménytelen, csak akkor bizonyított a közösségi fellépés szükségessége.²⁵

2. 3. 6. A szabályozás túl gyenge lenne

Mások – a környezetvédők – mindezzel szemben épp azt kifogásolják, hogy a tervezet nem elég erős (ezzel könnyen egyet is lehet érteni). Nincsenek benne, pl. célértékek (mennyiségi korlátok a szennyező anyagokra, igénybe vett területekre, illetve ilyenek bevezetésének tagállami kötelezettsége sem előírás), illetve eszköztárából több elem is hiányzik, ami a víz-keretirányelvben szerepel.²⁶

Ennek ellenére nem kizárt ugyanakkor, hogy a szabályozás bevezetése a jelenlegi formájában negatív hatásokat váltson ki. Ilyen lehet a bürokrácia növelése, a centralizáció, a közigazgatás adminisztratív terheinek és költségeinek növelése, amelyek révén pl. kevesebb figyelem jutna a veszélyeztetettnek vagy szennyezettnek nem minősített területekre, illetve az érdemi hatósági munkára.²⁷

A fenti érveket a magam részéről nem tartom elegendőnek ahhoz, hogy egy közösségi szintű talajvédelmi szabályozás útját állják, megfontolásuk – amit a Bizottság előzetesen már egyszer elvégzett, s a Parlament is hozzátette ahhoz a maga szempontjait – inkább csak a szabályozás mikéntjét (illetve az öt ellenző tagállam számára fontos szempontként értékelt végrehajtási költségeket) befolyásolhatja. Így pl. szerintem a szubszidiaritással kapcsolatos ellenérvek túlzóak, amennyiben figyelembe vesszük a tervezett szabályozás puha voltát, a keretirányelv nyitottságát az alkalmazandó módszerek tekintetében, illetve a meghagyott tagállami mozgásteret. Az arányosságra hivatkozó érv ugyanezért az ellenkező alátámasztására is igaz, hiszen a keretirányelv alapján nem csak rendészeti módszerek alkalmazása, de az ösztönzés (akár közösségi forrásokból) is lehetséges lenne.

3. A termőföld védelméről szóló új törvény

Mint arra már többször utaltam, a közösségi szabályozáshoz képest a hazai joganyag jelentős eltérést mutat, amennyiben nálunk az önálló földvédelmi/talajvédelmi szabályozásnak jelentős hagyományai vannak. E körülménnyel indokolhatóan, illetve terjedelmi okokból ezt a szabályozást itt és most teljes körűen nem mutatom be. Az alábbiakban csupán az új hazai szabályozás háttérét és néhány elemét emelem ki, illetve mutatom be röviden.

3. 1. A szabályozás háttéréről

²⁵ http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/pa/634/634147/634147hu.pdf (letöltés: 2008. június 2.)

²⁶ A társadalmi szervezetek ez irányú kifogásainak összefoglalását ld. az interneten: http://www.bund.net/fileadmin/bundnet/pdfs/wasser/20061200_wasser_eu_brr_stellungnahme.pdf (letöltés: 2008. június 17.)

²⁷ PEINE, i. m., 52. o.

A termőföldről szóló, 1994. évi LV. törvény *földvédelmi intézményrendszerének csekély hatékonysága* közismert volt. Noha a törvény – részben az időközben bekövetkezett módosulások révén – a földvédelmi eszközök széles körének alkalmazását írta elő, a gyakorlati érvényesülésnek mind az eszközök, mind a közigazgatás gyengesége miatt alig érezhető volt a hatása. Az a folyamat, amely az ország termőföld állományának rohamos csökkenésével jellemezhető, még csak nem is lassult, s a kedvező adottságú termőterületeken eszközölt zöldmezős beruházások, a külföldi befektetéseket vonzó ipari parkok, lakóparkok és hipermarketek földfogyással fordított arányú és indokolatlan mértékű gyarapodása (csak Debrecenben négy ipari park működik!) jelezte, hogy valami baj van.

Korábban magam is rámutattam arra, hogy a földvédelmi szabályozás hatékonysága korrelációban van a földtulajdon-szerzés korlátozásának ugyancsak elavult és alkalmatlan módszereivel, hiszen a földspekuláció – a közgazdaságtan művelői által járadékjövedelemnek nevezett haszon reményében – éppen a későbbi, nem termőföldként történő hasznosításra irányul.²⁸ Ugyanakkor ennek fordítottja is igaz lehet, amennyiben a termőföld tulajdonának megszerzése pl. jogi személy vagy külföldi számára korlátozottabb, mint egy más célra hasznosított területé.²⁹ Végül közismert előzménynek tekinthető az is, hogy a rendszerváltás le nem zárt fejezetei – gondolok itt különösen a tulajdoni és használati viszonyok áttekinthetetlen, rendezetlen voltára – ugyancsak hozzájárulnak a földvédelmi, illetve talajvédelmi célkitűzések megghiúsulásához.

A földhasználat, földvédelem, talajvédelem, és földminősítés kérdéseit elkülönülten szabályozó új törvénynek nincs preambuluma, miközben (az immár csak a tulajdonszerzés és a használat dologi jogi rendjére koncentráló) Tft-nek van. A '94-es jogalkotás – ma is hatályos – céljai a földvédelmet és a talajvédelmet egyaránt magukban foglalják: „a termőföld területének csökkenése ésszerű határok között maradjon, és a termőföld minőségének védelme megfelelő jogi háttérrel kapjon.” Kétség kívül faramuci ez a helyzet, amelyben ezek szerint a földvédelmet immár nem szabályozó jogszabály preambulumban jelen van a földvédelem, miközben a földvédelmi törvénynek nincs ilyen rendelkezése. Lényegesebb talán azonban az a hiányosság, hogy az 1994 óta változatlan jogalkotói megfontolások sorában annak idején *a fenntarthatóság gondolatának nem jutott hely*, s hogy azzal a magyar Országgyűlés 13 év elteltével sem vetett számot.

Ehhez a megállapításhoz tegyük hozzá a törvény egyik előírását, amely szerint annak hatálya kifejezetten *nem terjed ki a föld, mint környezeti elem védelmére* (1. § 4. bek. b pont)! Ezt a rendelkezést aligha lehet másképp értelmezni, mint a fenntarthatóság egyik elemeként megjelölt *integrációval ellentétes gesztust*. Mivel a szabályok – ld. alább – tartalmilag jelentős részben környezetvédelmi természetűek, illetve a dologi jogi rendezéstől való leválasztás ténye önmagában is az új törvény környezeti jellegének erősödését eredményezi, ennek a szabálynak aligha lehet értelmes magyarázata (a javaslat miniszteri indokolásában arra még halvány törekvést se keressünk!). A föld védelmét a környezetvédelemtől függetleníteni annyi, mint az egész szabályozást légüres térbe helyezni, s önmagáért valóvá (másképp fogalmazva: a mezőgazdasághoz kötötté) tenni.³⁰ Hol áll ez attól az ideától, amely szerint az európai farmer a vidék, a rá bízott természeti erőforrások gondnoka? Vajon érvényesíthetők-e így a vízre, levegőre, élővilágra vonatkozó környezeti célkitűzések? Vajon csorbítja-e az

²⁸ FODOR László: *Gondolatok a földvédelem agrárjogi és környezetjogi kapcsolódási pontjairól*, in Csák Cs. (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Prugberger Tamás professzor 70. születésnapjára*, Novotni, Miskolc, 2007, 108–117. o.

²⁹ ld. KURUCZ Mihály, 2008. évi ... *törvény a termőföldvédelemről – a módosítás tervezete és annak indokolása* c. munkáját, amely a Barankovics István Alapítvány Van megoldás c. sorozatának a Földtörvény alcímet viselő kötetében jelent meg, 2007-ben, Bp., 95. o.

³⁰ Velem egyezően veti fel a problémát KURUCZ, i. m., 73-74. o.

idézett rendelkezés a környezeti ügyekben irányadó információs és részvételi jogokat? Érvényesíthetők-e a talajvédelem szempontjai, pl. a belterületbe vonást (ld. a 3. 2. 5. pontot) megalapozó településrendezési eljárásokban (integráció, megelőzés)?³¹

E kérdéseket költőinek szántam, megválaszolásuk optimizmusra aligha adna alapot. Ki kell térnem azonban az iménti elemzések alapján arra a kérdésre, hogy vajon miért kell, s lehet-e a földjogi szabályozást a dologi jog és a védelmi doktrína határán kettéválasztani. A T/3094 számú, 2007. májusi törvényjavaslat miniszteri indokolása szerint az elválasztás célja a későbbi szakmai felülvizsgálatok megkönnyítése. Hozzáteszi még az előterjesztő, hogy a Tft. hatályának meghatározásából nem következik, hogy a termőföldre csak egyetlen törvény irányozhatna elő sajátos rendelkezéseket. Az utóbbi érv nem igényel alátámasztást. Átolvasva ugyanakkor az Országgyűlés Mezőgazdasági Bizottságának jegyzőkönyvét, az előbbi sem kell magyarázni: míg a képviselők a Tft. módosítását (a jogi személyek jogutódlással történő tulajdonszerzésének kérdéséről) nagy vehemenciával vitatták meg, az annak árnyékában mintegy megbúvó javaslatot a termőföldvédelem rendezéséről, gyakorlatilag érdemi vita nélkül fogadták el. Legyünk optimisták és jóhiszeműek az önállósult szakterületi szabályozás mindenek felett álló szakmaiságát illetően?!

3. 2. A Tftv. főbb rendelkezései (az újdonságok)

Tekintve, hogy a hazai szabályozás forrásai rendelkezésére állnak a Tisztelt Olvasónak, azok pontos felidézését nem tartom szükségesnek. Ugyancsak erre az okra hivatkozva a jogszabályi szerkezet pontos követésétől is eltekintek ott, ahol azt az általam fontosnak tartott összefüggések indokolják.

3. 2. 1. A törvény hatálya

A törvény hatályának kérdése környezetvédelmi szempontból már felmerült, az imént említetteken túlmenően azt érdemes még kiemelni, hogy *a tárgyi hatály bizonyos fokú szűkülése* is megfigyelhető. A korábbi földjogi szabályozással ellentétben (amely szerint a földvédelmi szabályok az alkalmatlanná vált, beépített és különleges rendeltetésű földrésztletekre, valamint a művelés alatt álló belterületi földrésztletekre is alkalmazást nyertek) ugyanis, az a termőföldnek nem minősülő ingatlanokra csak kifejezett rendelkezés esetében terjed ki, a művelés alatt álló belterületekre pedig kifejezetten nem terjed ki (1. §). Megjegyzem, a törvényszöveg utóbbinál „a földvédelemre e törvényben megállapított szabályokat” említ (1. § 3. bek.), ami hasonlóan skizofrén helyzetet idéz elő, mint a földvédelem és a környezetvédelem elválasztása. A földvédelem kiemelése a földhasználat és a talajvédelem szabályai közül ugyanis aligha lehetséges. Ez nem pusztán elvi probléma, hanem *jogalkalmazási, jogértelmezési nehézség* is, hiszen a törvénynek a termőföld védelme című része (7-8. §) mellett számos egyéb, földvédelmi előírása van (pl. a hasznosítási kötelezettség és a hozzárendelt szankciók), vagyis egyértelműbb lett volna, ha az 1. § (3) bekezdése konkrétan (címével, számával) jelöli meg a kivételként kezelendő előírásokat.

3. 2. 2. Fogalmak

A jogszabályban egy sor új fogalom jelenik meg, emellett néhány (pl. a termőföld) esetében a Tftv. a Tft. fogalmaira utal. Az újak közül említést érdemel először is *a talaj* fogalma, amely szerint a talaj feltételelesen megújuló természeti erőforrás, amely egyben a mező- és erdőgazdasági termelés alapvető termelő eszköze, a Föld szilárd felszínének élő közege,

³¹ Utóbbi problémát kiemeli KURUCZ, i. m. 83-84. o. (anélkül, hogy a stratégiai jellegű tervek elfogadására irányadó környezeti vizsgálat szabályaira utalna).

amelynek a legfontosabb tulajdonsága a termékenység. Ebben az új fogalomban egyszerre van jelen a mezőgazdasági termelő funkcióhoz kötés kísérlete és a környezeti meghatározottság kényszere. Talán nem meglepő az eddigiek után, hogy az új elem éppen az benne, hogy *ez az erőforrás a mezőgazdaság termelőeszköze*.

A termőföldvédelem (benne a földvédelem és a talajvédelem) definíciója helyett az új törvény a földvédelmi eljárást (szabályait ld. alább) és a talajvédelmet határozza meg, amelyekben továbbél a mennyiségi és a minőségi védelem hagyományos kettőssége. A további fogalmak (pl. humuszos termőréteg, átlagos minőségű termőföld) teljesen új rendelkezések alapjául szolgálnak, amelyekre alább röviden kitérek.

3. 2. 3. A művelési ág megváltoztatása

A bejegyzett művelési ágtól való eltérés eddig is szabályozott volt, arra csak bejelentés mellett kerülhet, illetve kerülhetett sor. A törvény *a bejelentés elmaradásához a földvédelmi bírság szankcióját kapcsolja*. E bírságot a korábbiakban alkalmazni lehetett a szükséges természetvédelmi engedélyezés elmaradása miatt is, az új szabályozással érvényesülő „profilisztítás” eredményeként azonban a földvédelmi ágazat *a természetvédelemmel immár nem foglalkozik*. A bírság hatékonyságát szolgáló, s gyakorlatilag minden tényállásnál megismételt törvényi előírás szerint több földhasználó illetve tulajdonos egyetemleges felelősséggel tartozik.

3. 2. 4. A hasznosítási kötelezettség

A hasznosítási kötelezettséget az új törvény *kiterjeszti a gyommentesítésre*. Ezt eddig – álláspontom szerint – részben bele lehetett érteni a talajvédelmi kötelezettségekbe, részint pedig a növényvédelmi szabályozás rögzítette (pl. a parlagfű esetében a 2000. évi XXXV. tv. 5. § 3. bekezdése).

3. 2. 5. A más célú hasznosítás

Változott a más célú hasznosításnak tekintendő magatartások köre. A tárgyi hatállyal kapcsolatos egyik említett hiányosságot oldja, ha észrevesszük, hogy kikerült innen a művelés alatti, de már belterületbe vont földrészeteknek a hasznosítása (beépítése). Ez azt eredményezi, hogy ugyanarra a földrészletre vonatkozóan csak egyszer kell földvédelmi eljárást lefolytatni (ld. a következő pontot), még akkor is, ha a belterületbe vonás és a tényleges hasznosításról való rendelkezés között évek telnek el. Amennyiben azt feltételezzük, hogy a belterületbe vonás okszerű és szabályszerű volt (ld. ennek az új szabályait), akkor a jogszabályváltozást értelmes deregulációként értékelhetjük. További kivétel az olyan utak létesítése, amelyek a kárpótlás-szövetkezeti földkiadás eredményeképpen létrejött, osztatlan közös tulajdonok természetbeni megosztását teszik lehetővé (10. §).

A jogalkalmazót segítő előírás (igazából inkább definíció) a helyhez kötött beruházások meghatározása (11. § 3. bek.), hiszen átlagosnál jobb minőségű termőföldet immár csak ilyen célra vagy időlegesen lehet hasznosítani.

Az engedély alapján a hasznosítás (5 helyett immár csak) 4 éven belül kezdhető meg, ami a tervező számára időben közelebb hozza a tényleges megvalósítást, s ezzel talán a földekkel való takarékoskodásra inti (13. § – az engedély egyébként nem csak a 4 év elteltével, hanem lemondással is érvényét veszti, amivel lehetővé válik új engedély kiadása ugyanarra a területre). Ugyanezt a célt szolgálja, hogy az engedélytől függetlenül a tényleges hasznosítást be kell jelenteni, s hogy a földvédelmi járulék fizetésének esedékessége is a bejelentéshez

kapcsolódik (így, ha a tényleges igénybevétel kisebb, a járulék egy része alól mentesülhet az igénybe vevő – 22. § 3. és 6. bek.).

A törvény a belterületbe vonást a végleges más célú hasznosítás sajátos eseteként kezeli. A kérelmező itt az önkormányzat, akinek településszerkezeti terve benyújtásával kell alátámasztania a belterületbe vonást. A belterületbe vonásnak térben és időben is igazodnia kell ugyanis a tényleges igényekhez (elbírálási szempont a tervezett beruházás időpontja, az érintett ingatlanok szomszédsága, minősége). Az önkormányzatnak egyébként ugyanúgy járulékot kell fizetnie, mint a magánszemély igénybe vevőnek (15. §).

3. 2. 6. A földvédelmi eljárás

Az engedélyezés (illetve utólagosan a szankciók, helyreállítási kötelezettségek megállapítása) ún. földvédelmi eljárás keretében zajlik (7-8. §). A törvény erre az eljárásra a más célú hasznosításra vonatkozó előírások között ad elbírálási szempontokat, míg a földvédelmi eljárás című részben azt rögzíti, hogyan kell eljárnia a földhivatalnak, amikor szakhatóságként működik közre más engedélyek kiadásában. Ez első ránézésre szerkesztési hibának tűnhet. Közelebbről nézve azonban több annál, mert van olyan előírás, ami csak itt szerepel (a szomszédos ingatlanok hasznosításának védelme). Ezeket a földhivatal csak szakhatóságként érvényesíthetné? – A jogalkotónak nyilván nem ez volt a szándéka.

A földhivatali engedélyezés körében a leginkább meghatározó újdonság egyébként egy eljárásjogi szabály, amely szerint *a hasznosítási engedélyt minden más engedélyt megelőzően kell beszerezni*, s ennek hiányában minden más eljáró hatóság köteles az eljárását felfüggeszteni (9. § 1-2. bek.). Legutóbb a bírói gyakorlat³² hívta fel a figyelmet arra, hogy számos építkezésre, beruházásra a földhivatali határozat hiányában került sor. Az esetlegesen jóhiszemű külföldi befektető sem hivatkozhatott azonban az építési és más engedélyre akkor, amikor a földhivatal elrendelte az eredeti állapot helyreállítását.³³

3. 2. 7. A jogellenesség újraértelmezése

Az engedély nélküli hasznosításnak minősülő esetek köre eredetileg négy elemből állt, mára ezek száma kettőre apadt. Meghatározásuk (még nincs engedély, vagy eltértek attól) során a jogalkotó azt feltételezi, hogy az engedélytől való eltérés előbb-utóbb a hatóság tudomására jut, s a hatósági döntéstől függ a magatartás minősítése (utólagos hozzájárulás vagy helyreállításra és járulék-, illetve bírságfizetésre kötelezés). *Ha azonban az eltérésre 10 évnél régebben került sor*, s ezt a tényt az igénybe vevő (tulajdonos/haszonélvező) bizonyítani tudja, a földvédelmi eljárást, illetve *a jogkövetkezmények alkalmazását mellőzni kell* (16. § 3-5. bek.). Utóbbi előírás mind környezetvédelmi, mind földvédelmi szempontból vitatható, hiszen a jogellenesen előállt tényhelyzet fenntartásának érdeke (a beruházó magánérdeke) nem egy állami szolgáltatással áll szemben, hanem a közhatalom semmibevevételével és közjaink megőrzéséhez fűződő közérdekünkkel.

3. 2. 8. A földvédelmi járulék új szabályai

³² BH 2007. 3.

³³ Bizonyára sokan emlékszünk még a Kvt. eredeti szabályára (66. §), amely szerint a környezetvédelmi engedély élvezett hasonlóan privilegizált szerepet egy 2001-es törvénymódosításig. Annak értékelésére ld. pl. FODOR L.: *Környezetvédelem az Alkotmányban*, Gondolat-DE ÁJK, Bp., 2006, 175. o. Az engedélyre és a helyreállításra vonatkozó, párhuzamosnak tűnő szabályok kapcsolata persze eltérő volt. A Kvt. ugyanis alapvetően a környezetkárosításhoz köti az eredeti állapot helyreállításának kötelezettségét, s nem a környezetállapot – engedély nélküli – megváltoztatásához.

A más célú hasznosításnál említett változásokon túl megemlítendő, hogy ismét *gyarapodott a járulékfizetési kötelezettség alól kivett hasznosítások köre*. A szakma eddig is indokolatlanul bőnek tartotta a listájukat, s most a jogalkotó újabb jelét adta annak, hogy a környezeti és a gazdaságfejlesztési célkitűzéseket nem tudja igazán összehangolni. Pl. nem kell immár járulékot fizetni abban az esetben, ha ún. „leghátrányosabb helyzetű kistérségben” kívánnak ipari parkot létrehozni (21. § 3. bek.). Az ipari parkok állami támogatása és a járulékok eddig kioltotta egymás hatását,³⁴ ezt a párbajt most az ipari parkok nyerték.

3. 2. 9. A földvédelmi bírságra vonatkozó új normák

Az új törvény a bírságfizetés eseteit (4 helyett 6 eset) pontosítja, a hasznosítási kötelezettséghez kapcsolódó bírságtételt emeli. A koncepcionálisnak tekinthető újítás azonban a felelősség értelmezésében van, amellyel a szabályozás kétség kívül előre, az *objektív felelősség felé* lépett. Eszerint immár csupán a hasznosítási kötelezettség elmulasztásánál kell vizsgálni a felróhatóságot, míg a többi esetben e körülmény irreleváns (24. §).

3. 2. 10. Talajvédelmi újdonságok

A talajvédelmi szabályokat magában foglaló III. fejezet szerkezete érdekes, szokatlan módon alapfogalmakkal, illetve a hatályra vonatkozó, szűkítő rendelkezésekkel indul.

Noha már a talajvédelem említett fogalmában is szerepel, hogy e tevékenység a termőföld termékenységének, minőségének védelmére irányul, a törvényalkotó – ahelyett, hogy a szabályoknak a nem termőföldön való, megfelelő alkalmazásáról rendelkezett volna – minden lehetőséget kihasználta arra, hogy a talaj szó elé a termőföldet is beiktassa (pl. a „termőföld talajvédelme”) annak hangsúlyozására, hogy *nem általános talajvédelmi követelményekről, azaz nem környezetvédelemről van szó*. Ez ismételtelen az integráció sokat emlegetett követelményével szembenálló megközelítésre utal.

A talajvédő földhasználat követelményei – köztük a degradációra hajlamos területek sajátos szabályai – megújultak a törvénnyel, csakúgy, mint a beruházói és az állami kötelezettségek. Utóbbiak közül ki kell emelni a *Talajvédelmi Információs és Monitoring rendszer* működtetését, amely nyilvántartás *adatai közérdekű adatoknak minősülnek* (33-34. §). Itt az integráció irányában tett igazi előrelépés persze az lett volna, ha ezen adatokat környezeti adatnak minősíti a törvény, a Kvt-re való utalással. A jogalkotó koncepciója azonban, mint immár többször is láthattuk, ettől eltérő.

Koncepcionális előrelépés az ún. *talajvédelmi járulékok* bevezetése, amely a termőréteg helyben való megőrzését, hasznosítását ösztönzi, s kifejezésre juttatja azt az eddig elhanyagolt ténybeli összefüggést, miszerint a talajvédelemnek is van, kell, hogy legyen mennyiségi aspektusa.³⁵ A járulékok mértéke egyébként a humusztartalomtól függ, illetve ha azt előzetesen – a hatósági felügyelet megkerülése miatt – nem lehetett felmérni, átalányjellegű (55. §).

A *talajvédelmi bírság* is megújult. Azon túl, hogy mértékének évek óta tarthatatlan (a megszűnt garantált áras felvásárlási rendszerhez igazodó) számítási szabályait felülvizsgálták, a felelősség alapja is változott. A kötelezettségek felróható, súlyos megszegése helyett alacsonyabb küszöb átlépése, *a követelmények egyszerű megsértése is elegendő* (56. §).

4. Néhány következtetés

³⁴ TANYI Anita: *Környezetvédelmi szempontok beépítése támogatási rendszerünkbe*, in: Kerekes S.–Kiss S. (szerk.): *A megkérdőjelezett sikerágazat*, MTA TK, Bp., 2003, 105. o.

³⁵ FODOR László: *Környezetjog, i. m.*, 146. o.

A földvédelem-talajvédelem terén mind a hazai, mind a közösségi jog napjainkban körvonalazódó változása alapvetően előremutató, az eddigieknél hatékonyabb föld- illetve talajvédelmet céloz meg. Ez még akkor is így van, ha a hazai jog változása a fenntarthatóság gondolata, illetve az integráció szempontjából esetenként inkább visszalépésként értékelhető. Úgy tűnik ugyanakkor, hogy lehetne, lehetett volna nagyobbat is lépni. Kritikusabb szemmel nézve a már megtett előremutató (igaz, a gyakorlat próbáját még ki nem állt, hazai), illetve tervezett (közösségi) intézkedések többsége alig lép túl néhány, már hosszú évekkal ezelőtt megfogalmazott követelményen, mint az integráció, vagy a környezeti adatok nyilvánossága. Ezek a fenntarthatóságnak alighanem garanciái, de betartásuk még nem azonos a fenntarthatósággal. Ha ezekhez még hozzátesszük a barnamezők rekultivációjára/kármentesítésére vonatkozó új követelményt (ez nálunk korántsem új), vagy a belterületbe vonás új, hazai szabályait (a hazai jogban egyedül ezeket tekintem érdemi újdonságnak a földvédelem, a földkészletek mennyiségi védelme körében), és a talajvédelmi járulék bevezetését, azok tartalmilag már a fenntarthatóság irányában való, markáns továbblépésnek tekinthetők. (Abban az értelemben ti., hogy az EU göteborgi fenntarthatóság-konceptiójának megfelelően a fejlődés és a környezet igénybe vétele mértékének növekedését segítenek egymástól elválasztani.)

Ami a keretirányelv tervezetében foglaltakat illeti, azokról azt is meg kell állapítanunk, hogy csupán lehetőséget teremtenek. Ahhoz ugyanis, hogy tényleg a földkészletekkel való takarékoskodáshoz vezessenek, további (részben ösztönző, részben alighanem kényszerítő) szabályokra van szükség.

A hazai szabályozásra ugyanakkor az jellemző, hogy a szabályozási módszerek köre már eddig is széles volt (közvetlen magatartási normák, engedélyek, bírságok, járulékok, stb.). E tekintetben a változás úgy értékelhető, hogy néhány új, a már eddig is érvényesülő módszerhez tartozó eszköz került be a termőföldvédelmi törvénybe. A hatékonyabb földügyi igazgatás feltételeit a törvény lényegében tartalmazza, persze csak amennyiben azt egy földvédelmi törvény felvállalhatja. A szabályozási környezet (különösen a gazdasági élet szabályai) terén azonban még sokat kell tenni azért, hogy a törvény valóban elérje céljait. A földvédelem önálló szabályozásának igénye az EK szintjén, vagy a Tft-ben a földvédelem és a környezetvédelem szükségszerű kapcsolatától való idegenkedés kifejezésre jutása (pl. 1. § 4. bek. b. pont) abban az irányban is el kell, hogy gondolkodtasson minket, hogy ezek vajon nem a szektorális megközelítés továbbélésének formái-e. Mert ha igen – s a magam részéről ezzel értek egyet – akkor a fenntarthatóság irányában tett kis előrelépések ellenére *nem lehetünk bizonyosak abban, hogy ezen az úton a fenntarthatóságot el is érjük*. Ahhoz egészen más, rendszerszerű megközelítésre van ugyanis szükség.³⁶

Egybevetve e tekintetben a két vizsgált joganyag *konceptióját* egymással is, azt kell megállapítanunk, hogy *a hazai szabályozásé bizony szemben áll a közösségiével*.

A fenntarthatóság követelményeinek erősödését a szemléletben rejlő, említett hiányosságokon túl minden bizonnyal akadályozza a többi szakpolitika terén érvényesülő közösségi és nemzeti célkitűzések rendszere, amely a környezeti szempontokra még ma is kevésbé van tekintettel (ld. pl. az energetikai célú földhasznosítás támogatását).³⁷ Említést érdemelnek továbbá a legkülönbözőbb lobbyszerkezetek, amelyek szintén ellentétes irányban hatnak a szabályozási törekvésekkel.³⁸

³⁶ Ilyen értelemben mutat rá egy újfajta környezeti szabályozás igényére GYULAI Iván *Új megközelítések a fenntarthatóság érdekében* c. munkájában, Remény a fennmaradásra: Fenntartható-e a fejlődés? (szerk. Kóródi Mária), Kossuth Kiadó, Bp., 2007, 236. o.

³⁷ PEINE – az Európai Környezeti Ügynökségre hivatkozva – egyenesen lehetetlennek tartja a fenntarthatóság tényleges érvényesítését, s úgy értékeli, hogy azt maga a tervezet eleve nem is tűzi ki célul. Ld. i. m. 53. o.

³⁸ Így különösen a mezőgazdasági, építőipari és ingatlanpiaci érdekekről kell említést tenni, illetve egyesek szerint valójában ezeken van a hangsúly. Így vélekedik, pl. Yeong Heui LEE, *Notwendigkeit eines Europäischen Bodenschutzes* c. cikkében, Natur und Recht 2005/ 12, 749. o.

A keretirányelv tervezete kapcsán láthattuk, hogy a szabályok többsége túlzottan általános, puha és nagy mozgásteret ad a tagállamoknak ahhoz, hogy egy egységes talajvédelmi stratégia azok által valósulhasson meg. Az absztrakció eme magas foka esetleg magyarázható a keretirányelv sajátosságaival, de a valódi okot minden bizonnyal a szabályozási tartalom kompromisszumos jellegében kell keresnünk.

Látható még az is, hogy a mennyiségi védelem (a földrészleteknek a beépítése elleni védelem) terén a közösségi jogalkotó keze meglehetősen kötött, maga a tervezet pedig még a többi előíráshoz képest is visszafogott, súlypontja így inkább a minőségi aspektusra esik. *A tagállami jogalkotók felelősségét tehát a közösségi jogalkotás a talajok termékenységének és egyéb funkcióinak megőrzése körében kismértékben, míg a földekkel való takarékoskodás terén egyáltalán nem csökkenti.*

Ami a várható közösségi jogi szabályozás hazai alkalmazását illeti, véleményem szerint könnyebbé teszi, hogy nálunk számos földvédelmi/talajvédelmi jogintézmény, követelmény valamilyen formában már használatos. A hazai jog- és intézményrendszernek persze hozzá kell majd csiszolódnia az európai elvárásokhoz. Ebbe beleértem azt is, hogy *a földvédelem és a környezetvédelem – a földügyi és a környezetvédelmi igazgatás – rosszul értelmezett elválasztását orvosolni kell, újragondolva a szabályozás tárgyi hatályát.* Ez az igény az implementációtól teljesen függetlenül is felmerül, de a várható közösségi szabályozás szemlélete, rendszere felerősíti.

RÉSZVÉTELRE KÉPESÍTÉS

Fülöp Sándor

1. Bevezetés

A környezetvédelmi döntéshozatali eljárásokban a közösségi részvétel hatékonyságának növelését, a részvételre képesítést a résztvevők jogainak és kötelezettségeinek tágabb rendszerében igyekszünk elhelyezni. E körben a felelős részvétel kifejezést alkalmasnak tartjuk arra, hogy a részvétellel járó jogok és kötelezettségek egyensúlyát kifejezze. Legelőször is azonban a közösségi részvétel és a fenntartható fejlődés összefüggéseit vizsgáljuk meg röviden, ami által választott témánkkal a fenntartható fejlődés kritikai tárgyalását tartalmazó kötet átfogó témájához kapcsolódunk.

Fenntarthatóság és fejlődés

A fenntartható fejlődés eszméjében nem azt kifogásoljuk, hogy igyekszik kompromisszumot teremteni a természet és az emberi környezet védelme és a gazdasági fejlődés között, hanem azt, hogy nem igazán őszintén teszi ezt. A fenntartható fejlődés kiüresedett jelszóvá vált, miközben a tisztán gazdasági-statisztikai értelemben vett „fejlődés” változatlan, sőt növekvő ütemben falja természeti erőforrásainkat. Új kompromisszumot kell tehát keresni a két társadalmi érdek között, ezúttal talán nem pusztán egy szlogent, amely egy csapásra megoldani látszik a problémát, hanem aprólékosan kidolgozott eljárási módozatokat, amilyen a közösségi részvétel is.

Senki sem akarja, hogy a fenyegető környezeti krízis miatt az emberek azonnal őskori körülmények közé költözzenek, ne használjanak fosszilis energiát (kivéve talán a gyertyát és a téli tüzelőre valót), nukleáris energiát, sőt vízi energiát se (eltekintve esetleg az erős sodrású hegyi patakokon létesített vízimalmoktól), semmilyen csomagolóanyaggal, műanyaggal, fémme stb. egyáltalán ne terheljék tovább a hulladéktárolókat stb.. De azt el lehet várni, hogy mindezt valamennyien, mindegyik országban, a városokban és a falvakban megfontoltan, a környezet védelmére figyelemmel tegyünk.

A világ fejlett, sőt fejlődő felében az átlagemberek és az átlag közösségek környezetvédelem vizéről prédikálnak és a fogyasztói társadalom borát isszák. Jó levegőt szeretnének, de az illemhelyre is gépkocsival járnak, tiszta vizet szeretnének inni, de ezerféleképpen szennyezik felszíni és talajvizeiket, félnek a tornádóktól és a globális felmelegedéstől, mégis kétszer-háromszor annyi energiát használnak fel (például arra, hogy nyáron is 19 fokra hűtsék a lakásaikat és az autóikat), mint amennyivel a biztos katasztrófa elkerülhető lenne. Saját magunk szenvedünk saját ostoba döntéseinktől, csak azért, mert a következmények nem azonnal és nem csak ránk ütnek vissza. Az önmegtartóztatást inkább másoktól (pl. a kínaiaktól és az indiaiaktól...) várnánk. Valakinek meg kellene mondani nekünk, hogy ésszerűtlenül viselkedünk. Csak saját magunk mondhatjuk meg, nincs más rajtunk kívül, aki ezt megtehetné.

Tisztázás, hálózatiépítés és közösségi részvétel

A környezet és a természet védelme körében tehát olyan döntési mechanizmusokat kell kialakítani, amelyek az egyes tervezett és folyamatban lévő emberi tevékenységek környezeti,

természeti hatásait folyamatosan tisztázzák és a döntéshozók tudomására hozzák, még akkor is, ha a döntéshozók szeretnék ezekről a tényekről nem tudomást venni. Mert mi lehet a garanciája annak, hogy a különböző gazdasági és igazgatási döntéseket meghozók a társadalmi érdekekkel és a környezeti racionalitással összhangban hozzák meg a döntéseiket? Csakis az, hogyha a döntéshozatal folyamán nem hagyjuk magukra őket. Minél több érdekelt, érintett ember, közösség, szervezet vesz részt egy adott döntésben, annál kisebb a valószínűsége az önbecsapásnak, az elfogult, önző, szűklátókörű döntéseknek. Ezt hívjuk hálózatépítésnek és ennek az igen időszerű és szükséges társadalmi működési modellnek ma az egyik legfontosabb és leginkább kidolgozott fajtája a közösségi részvétel.

Felelős részvétel, részvételre képesítés

A közösségi részvétel előnyeit a jó kormányzás, azaz a közigazgatás működésének átláthatósága és elszámoltathatósága, a demokrácia, a civil társadalom fejlesztése, a helyi közösségek építése, a társadalmi konfliktusok megelőzése és/vagy békés rendezése szempontjából már nagyon sokszor és sokan kifejtették. Kevesebb szakcikk, ám annál több szóbeszéd tárgya a közösségi részvétel kritikája, a résztvevő közösségek kárhoztatása tudatlanságuk, elfogultságuk, érzelmi megközelítéseik miatt, a beruházónak, döntéshozónak okozott felesleges költségekről és idővesztéséről nem is beszélve. Dobjuk ki talán e kritikákra figyelemmel az egész intézményrendszert, a közösségi részvételt lehetővé tevő jogszabályokkal és a szakértő és társadalmi szervezetekkel együtt? Vagy inkább próbáljunk meg javítani a közösségi részvétel hatékonyságán? Az előnyök túlnyomó jelentősége és a rendszer belső természetéből fakadó jellege, illetőleg a hátrányok kisebb, esetleges és inkább diszfunkcionális, mint rendes működésből fakadó jellege az utóbbi megoldást teszi indokolttá.

Legelsősorban rögzítenünk kell, hogy a közösségi részvétel joga, mint általában minden jogosultság a modern jogban, nem csupán jogosultságokból, felhatalmazásokból és kedvezményekből áll, hanem kötelezettségekből is. A közérdekű információt kézhez vevő nem élhet azzal vissza, ideértve a tisztességtelen és jogosulatlan gazdasági előnyök keresését is, a szűkebb értelemben vett részvétel, azaz a beleszólás, véleményalkotás jogának gyakorlása során az érintett közösségek vagy szervezetek tagjainak figyelemmel kell lenniük az eljárási szabályokra, pl. be kell tartaniuk a rájuk vonatkozó határidőket és figyelembe kell venniük az eljárás többi szereplőjének az érdekeit is. A jogorvoslati jogaik gyakorlása közben pedig a környezetvédő szervezeteknek és közösségeknek tudniuk kell, hogy különösen nagy terhet vesznek a hátukra a költségek és egyéb kockázatok révén, ha ugyan egyáltalán mernek vállalkozni a jelenlegi jogi helyzetben ilyesmire. A közösségi részvételtől tehát látjuk, hogy az jogok és kötelezettségek kiegyensúlyozott rendszere, senki, sem a civilek sem a hatóságok vagy az ellenérdekelt beruházók nem követelhetik egyik vagy másik oldal kizárólagos érvényesítését, túlsúlyát. Leginkább a legközelebről érintettek, maguk a részvételi jogukat gyakorlók tudnak gondoskodni a jogok és kötelezettségek egyensúlyáról, ők vállalhatnak magukra olyan kötelezettségeket, mint amilyen pl. a többlet környezeti vagy jogi tudás megszerzése vagy a gondos és gyors válaszadás vállalása, ami által az eljárásaik nagyobb társadalmi elismertségét biztosíthatják.

Azonban az állam és a hatóságok nem háríthatnak minden kötelezettséget a résztvevő közösségekre, önkormányzatokra, civil szervezetekre. A hatósági eljárások sikeres lebonyolításáért általában vagy egyedileg felelős szervek maguk is sokat tehetnek és kell is, hogy tegyenek a civilek jogainak és közösségének kiegyensúlyozásáért és ezzel a közösségi részvétel hatékonyságának, hasznosságának a fokozásáért. Időben kell lehetővé tenniük a részvételt a döntéshozatali eljárásaik során, megfelelő információt kell adniuk mind az ügyről,

mind a hatóságokról és egyéb résztvevőkről, elő kell segíteniük azt is, hogy a nyilvánosságra hozott környezeti információt a nyilvánosság tagjai megfelelően megértsék, értelmezzék. A világ környezetjogában számos módszert dolgoztak már ki a közösségi részvétel hatékonyságának fokozására, e módszerek együttesét összefoglalóan részvételre képesítésnek szoktuk nevezni.

A tanulmány tartalma

Tanulmányunkban áttekintjük azt a szellemi gazdagságot, amelyet a részvételre képesítés terén a nemzetközi jog a hetvenes évektől kezdve megteremtett, illő sajnálkozással adózva azoknak a gondolatoknak, eszméknek, amelyeket a világ haladó környezetvédelmi gondolkodói és diplomatái kidolgoztak, majd a nemzetközi közösség szemmel láthatóan elfeledkezett róluk, hogy új ötleteket kapjon föl, amelyekkel azután később éppúgy nem fog élni. Kiemelt helyet szánunk természetesen az Aarhusi Egyezménynek, amely e trendet sok tekintetben megtörni látszik, és mint ilyen, a környezetvédelmi közösségi részvétel jogának megkerülhetetlen összegző dokumentuma.

2. Részvételre képesítés a nemzetközi környezetjogban

Majdnem minden modern nemzetközi környezetjogi egyezmény tartalmaz közösségi részvételi elemeket és néhány ezek közül a részvételre képesítés témakörére is kiterjed. Különösen a környezetvédelmi társadalmi szervezetek fontosságát elismerő rendelkezések találhatók meg egyre több helyen, és ezzel összefüggésben e szervezetek támogatását írják elő az egyezmények. Egyes nemzetközi dokumentumokban a részvételre képesítés egyenesen a Részes Felek egyik legfontosabb célkitűzése. Az Amerika-közi Stratégia a Közösségi Részvételről a Fenntartható Fejlődés Érdekében (ISP) bevezetője például a következőket tartalmazza:

„Ezt a dokumentumot azért fogaduk el, hogy bátorítsuk a kormányok és a civil szervezetek felelős részvételét a fenntartható fejlődés szempontjából jelentős döntéshozatali eljárásokban. Kiemeljük benne a részvételre képesítés szükségességét mind a civil társadalom, mind pedig a kormányzati intézmények tekintetében a döntéshozatali eljárások minden szintjén és leírjuk azokat a mechanizmusokat, amelyekkel a nyilvánosság véleményének kérését, fogadását és integrációját lehet elősegíteni, továbbá bővíteni lehet a kormányzat és a civil társadalom együttműködésének a lehetőségeit. A jelen dokumentum közös elveket rögzít és bemutat egy sor célkitűzést és javaslatot a közösségi részvétel eredményessége érdekében.”

Ki kell emelnünk ebből a nyilatkozatból, hogy a felek nem csak azt ismerik el, hogy a közösségi részvétel (mégpedig annak felelős formája!) a fenntartható fejlődés egyik alapvető feltétele, de azt is, hogy a kormányoknak erőfeszítéseket kell tenniük annak érdekében, hogy a közösségi részvétel intézményrendszere hatékonyan működjön. Figyelemre méltó az is, hogy a részvételre képesítést a dokumentum nem csak a civil szervezetek irányában tartja szükségesnek, hanem a kormányzati szervek oldalán is látja az igényt a képzésre a közösségi részvétel témakörében.

Mivel a közösségi részvétel, mint említettük számos nemzetközi környezetjogi dokumentumban szerepel, célszerű azokat megfelelő csoportokba szedve bemutatni.

a.

Részvételre képesítés a nemzetközi jogban információ terjesztése útján

A Stockholmi Nyilatkozat

A környezeti tudatosság növelésének szükségességét talán legelőször az 1972-ben kiadott, Stockholmi Nyilatkozat az Emberi Környezetről 19. alapelve fogalmazza meg, még akkor is, ha a fő hangsúly a környezeti nevelésen van, amely természetesen csak részben tartozik a közösségi részvétel témaköréhez:

„A¹ környezeti nevelés mind a fiatalabb, mind pedig a felnőtt generációk részére (...) nélkülözhetetlen ahhoz, hogy megteremtsük az alapokat az egyének, vállalkozások és közösségek felvilágosult véleményformálásához és felelős magatartásához a környezet védelmének és javításának kérdéseiben azok összes emberi vonatkozását illetően (...). Ugyancsak lényeges, hogy a tömegtájékoztatási eszközök (...) olyan környezeti nevelési jellegű információkat is terjesszenek, amelyek a környezet védelmének és javításának igényeiről szólnak, avégett, hogy képessé tegyék az emberek fejlődését minden vonatkozásban.”

A felvilágosult, azaz, értő és hatékony részvétel tehát elképzelhetetlen megfelelő környezeti nevelés és folyamatos, magas szintű tájékoztatás nélkül. A Stockholmi Nyilatkozat e tudás és ismerethalmazt az egyetemes emberi tudás fontos részeként koncepcionálja és épp ezért e tudás birtoklását a teljes emberi lét egyik feltételének tartja. A holisztikus világkép sajnos, úgy látjuk, hogy a későbbi technokrata évtizedekben még a környezetvédelmi ideológiákban is némileg háttérbe szorult. Mindazonáltal a közösségi részvétel egyik komparatív előnyeként mind a mai napig a holisztikus látásmódot szoktuk kiemelni, általában szembeállítva a gazdasági fejlődést egyoldalúan szorgalmazó, szülőkörű megközelítésekkel.

A Világörökség Egyezmény

Ugyancsak 1972-ben a Világörökség Egyezmény² jogalkotója nagyobb részletességgel fogalmazta meg a környezettudatosság emelésének követelményét:

„27.1. Cikk: A jelen Egyezmény Részes Feleinek törekedniük kell, hogy megfelelő eszközökkel, különösen pedig nevelési és információs programokkal erősítsék a népek körében az Egyezmény 1. és 2. Cikkében meghatározott kulturális és természeti örökség értékelését és megbecsülését.

27.2. Cikk: A nyilvánosságot folyamatosan tájékoztatni kell azokról a veszélyekről, amelyek ezt az örökséget fenyegetik és azokról a tevékenységekről, amelyeket ezen Egyezmény végrehajtása körében folytatnak.”

A környezeti nevelési és aktív információszolgáltatási tevékenységre vonatkozó programok előírása egyet jelent azzal, hogy a részvételre képesítésnek folyamatosnak és tervszerűnek kell lennie, eseti kampányokkal a Világörökség Egyezmény idézett rendelkezéseit nem lehet

¹ A tanulmányban szereplő egyik nemzetközi szerződés hivatalos magyar fordítását sem használtuk fel, a fordítások kivétel nélkül a jelen tanulmány céljaira készültek, a tanulmányban foglalt egységes terminológia használatával. A hivatkozott nemzetközi szerződések egy részének eredeti változatban való összegyűjtése Horváth Krisztina (Columbia University) munkája volt.

² 1972. november 23-án fogadták el, 1975. december 17-én lépett hatályba. Jelenleg az egyezménynek 185 részes fele van.

megfelelően végrehajtani. Az átláthatóság és elszámoltathatóság – a közösségi részvétel két alapvető célkitűzése – jelennek meg az Egyezmény érdekében tett állami tevékenységekről való folyamatos beszámolás követelményében.

Észak-Amerikai Megállapodás a Környezetvédelmi Együttműködésről

A jogi ismeretek általában véve is általában mostoha gyermekei az oktatásügynek, azon belül pedig a környezetjogi ismeretek nyilvánvalóan még inkább kívül esnek a pedagógusok és a pedagógiai programokat összeállító szakemberek látókörén. Az Észak-Amerikai Megállapodás a Környezetvédelmi Együttműködésről³ szóló regionális környezetvédelmi nemzetközi jogszabály egy rövid passzusa ezt a problémát igyekszik kezelni:

„2.1. Cikk: Minden Részes Fél köteles a saját területén

(...) c) előmozdítani a környezetvédelmi ügyekben a nevelésügyet, kiterjedve a környezetvédelmi jogi kérdésekre is.”

Feladatok a XXI. Századra (Agenda 21)

A Riói Föld Csúcsértekezlet egyik leglényegesebb dokumentuma az Agenda 21 a részvételre képesítés terén is kiemelkedő jelentőségű. Számos részletkérdésben ad iránymutatást olyan színvonalon, hogy még ma, 16 évvel később is minden kormánynak vagy környezetvédelmi minisztériumnak ebből kell kiindulnia, ha részvételre képesítési programot kíván összeállítani. Az Agenda 21 36. fejezete a következő címet viseli: „A környezeti nevelés, a környezettudatosság és képzés előmozdítása”. Az önmagában is terjedelmes dokumentumból csak néhány fontosabb részletet vizsgálunk meg most.

„36.3.: (A környezeti nevelés) ugyancsak kritikus feltétele az olyan környezeti és etikai tudatosságnak, értékeknek és attitűdöknek, valamint készségeknek és magatartásformáknak, amelyek összhangban állnak a fenntartható fejlődéssel és egyidejűleg feltétele a hatékony közösségi részvételnek a környezetvédelmi döntéshozatali eljárásokban. Ahhoz, hogy a környezeti nevelés elérje a célkitűzéseit, ki kell terjednie mind a fizikai/biológiai és társadalmi-gazdasági környezetre, az emberi fejlődésre (ideértve a spirituális fejlődést is), továbbá integrálni kell minden tantárgyba és alkalmaznia kell a különböző formális és informális módszereket és a hatékony kommunikációs eszközöket.”

A 36.3. pont első fele tisztázza a környezeti nevelés és a közösségi részvételre képesítés bennfoglaló viszonyát. Ennek alapján mondhatjuk, hogy a környezeti nevelés általános céljai, azaz az értékek, vélekedések, készségek és a viselkedés környezettudatos irányba történő befolyásolása mellett egyik speciális célja olyan tudás átadása, amellyel a hatékony közösségi részvétel megvalósítható. A környezeti nevelés eszköztárán osztoznak az általános célok és a részvételre képesítéshez kapcsolódó célok. Különösen fontos, hogy az integráció elve sajátosan a környezeti nevelés területén is megjelenik. Ez a mi számunkra azt jelenti, hogy a részvételre képesítésnek sem csupán az általános állam- és jogismeret témakörében kell szerepelnie, hanem az összes fontos biológiai, földrajzi, gazdasági tantárgyban is, tehát az ott felmerülő környezeti problémák közösségi részvétellel való kezelésének a módszereit mindezen tantárgyakba külön fel kell venni.

³ Az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Megállapodás (NAFTA) környezetvédelmi mellék-megállapodása, 1994. január 1-vel lépett hatályba Kanada, Mexikó és az Egyesült Államok számára.

Az integráció szükségességével indít a következő idézetünk is, majd a diákok, hallgatók számára kézzel fogható helyi környezeti problémák elemzésének a szükségességét és hasznosságát emeli ki:

„36.4.d.: „(...) mozdítsák elő a környezetvédelmi és fejlődési elképzelések integrációját, ideértve a demográfiai kérdéseket is, minden nevelési programba, különösen pedig mutassák be a főbb környezeti és fejlődési problémák elemzését a helyi szinteken, tekintettel az elérhető legjobb tudományos bizonyítékokra és egyéb megfelelő tudásforrásokra és helyezzenek különös hangsúlyt a különböző szintű döntéshozók továbbképzésére.”

Az Agenda 21 imént idézett bekezdése nem áll meg a szokásos nevelési programoknál, kifejezetten aláhúzza a döntéshozók környezeti képzésének szükségességét. Ebbe természetesen bele kell értenünk a közösségi részvétellel kapcsolatos jogi és technikai ismeretek oktatását is. Hasonló módon a „trénerek tréningje” is szükséges:

„36.5.d.: (...) iskolarendszerű és posztgraduális tréning programokat kell létrehozni az összes tanár, államigazgatási szakember, különösen pedig az oktatás tervezéséért felelős szakemberek részére.”

A környezeti nevelés és részvételre képesítés intézményesítségének szükségére hívja fel a figyelmünket a következő bekezdés:

„ 36.5.j.: Az országok a nemzetközi szervezetek, a nem kormányzati szervezetek és más társadalmi szektorok támogatásával hozzanak létre vagy erősítsenek meg nemzeti vagy regionális módszertani központokat, amelyekben a környezetvédelmi és fejlődési kérdésekkel foglalkozó tudományok interdiszciplináris kutatása és tanítása folyhat.”

Nyilvánvaló, hogy e nemzeti vagy regionális központok azután jelentős szerepet játszhatnak az ország vagy az adott régió környezeti nevelési és részvételre képesítési terveinek az összeállításában, valamint a végrehajtás koordinálásában.

Végül, az Agenda 21 ajánlásai kiterjednek a környezeti neveléssel és részvételre képesítéssel kapcsolatos információk leghatékonyabb hordozóira és ún. multiplikátoraira is:

„36.10.4.: Az országok lehetőség szerint mozdítsák elő az együttműködést (környezeti nevelési kérdésekben) a média, a népszerű színházi és más szórakoztató csoportok, valamint a nagy hirdetési cégek képviselőivel (...) az egyetemek segítséget nyújthatnak az újságíróképzés tananyagának összeállításában a környezeti és fejlődési kérdéseket illetően.”

Ha az Agenda 21 útmutatásait követjük, nem kell sokáig gondolkodnunk azon, hogy az intézményesített közösségi részvételi programunk elemeit milyen módon juttassuk el a legjobban a társadalom tagjaihoz. Az újságíróképzést e közvetítő elemek megerősítésének súlyponti kérdéseként kezeli a dokumentum és ebben is nyilvánvalóan egyet kell értenünk vele.

Az ENSZ Egyezménye az Elsivatagosodás Elleni Küzdelemről

Az egyezmény⁴ nagy súlyt helyez a környezeti nevelésre, azon belül pedig figyelemre méltó elem a környezetvédelmi társadalmi szervezetek szerepének kihangsúlyozása a környezeti tudatosság növelésében mind a megfelelő környezeti információ létrehozása, mind annak terjesztése révén.

„3. cikk c. pont: A Részes Felek hozzanak létre együttműködést a kölcsönös támogatás szellemében a kormányzat összes szintje, a közösségek, a társadalmi szervezetek és az ingatlan tulajdonosok között avégett, hogy jobban megérthessük a föld és a szűk víztartalékok természetét és értékét az elsivatagosodással érintett területeken és hogy közösen munkálkodjanak ezen erőforrások fenntartható használatán.”

„5. cikk d. pont: (A Részes Felek) segítsék elő a helyi közösségek környezettudatosságát és támogassák részvételüket, különös tekintettel az asszonyokra és a fiatalokra, igénybe véve a társadalmi szervezetek segítségét is az elsivatagosodás elleni küzdelemben és a szárazság hatásainak csökkentésére irányuló erőfeszítésekben.”

„19. cikk 3. bekezdés: A felek működjenek együtt egymással és a témában szakértő kormányközi szervezetekkel, továbbá társadalmi szervezetekkel a nyilvánosság környezettudatosságának növelésében és környezeti nevelési programokban mind az elsivatagosodással érintett, mind pedig, szükség esetén az azzal nem érintett országokban avégett, hogy elősegítsék az elsivatagosodás és szárazság okainak és hatásainak, valamint a jelen Egyezmény célkitűzései elérésének a fontosságát. Evégett

- a. szervezzenek tudatosságnövelő kampányokat az általános nyilvánosság számára;
- b. folyamatosan segítsék elő a nyilvánosság hozzáférését az idevonatkozó információhoz, továbbá a széleskörű közösségi részvételt a különböző nevelési és tudatosság növelési tevékenységekben;
- c. bátorítsák az olyan egyesületek létrehozását, amelyek hozzájárulnak a nyilvánosság környezettudatosságának fokozásához.”

A nemzetközi jogalkotó felismerte, hogy a társadalmi szervezetek hathatós segítséget nyújthatnak a környezeti információ feltárásában (valójában bizonyos fajta környezeti információ csak rajtuk keresztül érhető el) és terjesztésében (bizonyos helyekre csak ők érnek el, a kormányzati információterjesztési erőfeszítések ezeken a helyeken nem hatékonyak). Ez a felismerés egyenes vonalban vezet ahhoz a következményhez, hogy a kormánynak kiváló érdeke az ilyen társadalmi szervezetek létrejöttének elősegítése és a munkájuk támogatása.

b.

Részvételre képzés a nemzetközi jogban eljárási jogi intézkedésekkel

A nemzetközi környezetvédelmi jogban nem csak a környezeti és egyéb információ megfelelő terjesztésére találunk példákat, hanem arra is, hogy a Részes Felek olyan eljárásrend kialakítását vállalják, amely kedvező háttérrel szolgáltató a közösségi részvétel számára. Az ide tartozó eljárási megoldások közül a leggyakoribbak a részt venni kívánó környezetvédelmi társadalmi szervezetek számára adott eljárási kedvezmények vagy az ilyen szervezetek közvetlen támogatása.

⁴ 1994. június 17-én fogadták el, 1996. december 26-án lépett hatályba, 193 részes fele van.

ASEAN Természetvédelmi Egyezmény

A dél-kelet ázsiai államok korai Egyezménye a Természet és a Természeti Erőforrások Megőrzéséről⁵ a környezeti nevelési szempontokon túl már tartalmazta a közösségi részvétel támogatásának az eszméjét is.

„16.1. Cikk: A Szerződő Felek törekedjenek arra, hogy minden szintű nevelési programjaikban megfelelő szerepet kapjanak a természeti erőforrások megőrzésének és a velük való gazdálkodásnak a témakörei.

16.2. Cikk: A Szerződő felek amilyen széles körben csak lehetséges, terjesszék a természet-megőrzési intézkedések jelentőségével kapcsolatos információkat valamint ezek kapcsolódását a fenntartható fejlődés célkitűzéseikhez, valamint, amilyen mértékben csak lehetséges, szervezzék a nyilvánosság részvételét a természet-megőrzési intézkedések tervezésében és végrehajtásában.”

A részvételre képesítés kissé paternalista ízű, ám a téma fontosságát nyilvánvalóan már a nyolcvanas években is tisztán látó szabályozásának lehetünk tanúi a jogszabály esetében. Nagyon jelentős, hogy a tervezési folyamatba már be kívánják vonni a nyilvánosságot, csakúgy, mint a tervek végrehajtásába.

Agenda 21

A környezetvédelmi civil szervezetek támogatásának szükségessége mögötti jogpolitikai megfontolásokra, illetőleg e támogatás lehetséges formáira mutat rá az Agenda 21 környezeti nevelési fejezetének következő két bekezdése:

„36.5.a.: A társadalmi szervezetek fontos hozzájárulást tudnak tenni a környezeti nevelési programok megtervezéséhez és végrehajtásához, következésképpen el kell ismerni ezt a tevékenységüket.”

„36.5.c.: Az országok lehetőség szerint állítsanak fel a környezeti nevelést koordináló nemzeti tanácsadó testületeket vagy kerekasztalokat a különböző környezetvédelmi, fejlesztési, nevelési, nemi egyenjogúságért vagy egyéb érdekekért dolgozó szervezetekből, ideértve a társadalmi szervezeteket is.”

A közösségi részvétel egyes formáinak intézményesítése, így az országos tanácsadó testületek vagy kerekasztalok, ahol a társadalmi szervezetek részvételét elvárják, természetesen együtt jár e szervezetek elismerésével, illetőleg munkájuk támogatásával.

Az Agenda 21 egy másik fejezete, a 27. kifejezetten a témánkba vág, minthogy „A társadalmi szervezetek szerepének erősítése: partnerek a fenntartható fejlődésben” címet viseli. Néhány bekezdését érdemes külön is kiemelni.

„27.9.: Tekintsék át a társadalmi szervezetek pénzügyi és adminisztratív támogatásának szintjét, valamint azt, hogy mennyire hatékony a részvételük a projektek és programok végrehajtásában, acélból, hogy elmélyítsék szociális partner szerepüket.”

⁵ 1985. július 9-én fogadta el Thaiföld, a Fülöp Szigetek, Malajzia, Szingapúr és a Brunei Szultánság, ám hatályba nem lépett, mivel még csak 3 aláíró ratifikálta.

Amellett, hogy az eljárási jellegű részvételre képesítés alapvető vonásait tartalmazza, ez a bekezdés a részvételre képesítés célorientált, tervszerű jellegére is rámutat. Sokszor látjuk, hogy a kormányzatok kampányszerűen próbálnak gesztusokat tenni a környezetvédelmi civil szervezeteknek, amikor éppen politikai céljaikkal ez egybeesik, azonban ebben nyoma sincs a társadalmi partnerség felismerésének. A civil szervezetek szerepének tisztázása az előttünk álló közös célok megoldásában és a hatékonyság tényezőinek szisztematikus feltárása még várat magára. Az Agenda 21 pedig e tekintetben is egyértelmű iránymutatást adott. Ezt erősíti a 27. fejezet következő bekezdése is:

„27.10.a: A kormányzatok a lehetőségeik szerint tegyenek intézkedéseket avégett, hogy létre hozzák vagy megerősítsék a már létező párbeszédet a társadalmi szervezetekkel és azok saját maguk által szervezett hálózataival, melyek különböző szektorokat képviselnek. Ez a párbeszéd a következő célokat szolgálhatja: (i) ezen szervezetek jogainak és kötelezettségeinek az áttekintése; (ii) a társadalmi szervezetek véleményének hatékony becsatornázása a kormányzati ágazati politikák kialakításának a folyamatába; (iii) a társadalmi szervezetek együttműködésének elősegítése az ágazati politikák végrehajtásába a programok szintjén.”

A legfontosabb üzenet ebben a bekezdésben az, hogy magának a részvételre képesítési rendszernek a megtervezéséhez, felépítéséhez már szükség van a társadalmi szervezetek és azok hálózatainak a részvételére. Ahhoz, hogy a részvételük az ágazati politikák és az azokat végrehajtó programok kialakításában hatékony lehessen, először közösen át kell tekinteni a számukra a jogszabályokban és a gyakorlatban biztosított jogok és kötelezettségek rendszerét. A civil szervezetek támogatása ugyanakkor több forrásból kell, hogy eredjen, ez függetlenségük egyik alapvető biztosítója. Erre utal a 27. fejezet következő bekezdése:

„27.12.: Az ENSZ szervezetei és más kormányközi szervezetek és fórumok biztosítsanak növekvő mértékű pénzügyi és adminisztratív támogatást a társadalmi szervezeteknek és azok önmaguk által szervezett hálózatainak, amelyek hozzájárulnak az Agenda 21 programok monitoringjához és értékeléséhez. Biztosítsanak számukra megfelelő tréninget (és járuljanak hozzá, hogy kifejleszthessék saját tréning programjaikat) nemzetközi és regionális szinten, avégett, hogy elmélyítsék partner szerepüket a programok kidolgozásában és végrehajtásában.”

Hadd hívjuk fel a figyelmet a szövegben egy jelzőre: „növekvő”. A már idézett kampányszerű állami támogatás legfőbb veszélye, hogy bár időlegesen sokat, talán túl sokat is nyújt a civileknek, rövid időn belül magukra hagyja őket. Holott a civil szektor szerepe törvényszerűen növekszik társadalminkban, ennek megfelelően állandó, sőt kiszámítható módon növekvő támogatásukról kell gondoskodni. Ezen túlmenően az idézett szövegben igen lényeges a képzés és önképzés egyensúlya: a civileknek meg kell kapniuk a megfelelő tréninget a másik két szektor, az állami és gazdasági szervezetek által fontosnak tartott témakörökben, de figyelembe kell venni azokat a képzési igényeket is, amelyek saját működésük belső törvényszerűségeiből fakadnak.

A Világörökség Egyezmény

A környezetvédelmi társadalmi szervezetek vagy akár magánszemélyek bevonása a különböző nemzetközi munkacsoportokba, bizottságokba önmagában is részvételre képesít, hiszen amellett, hogy a véleményüket közvetlenül eljuttathatják a döntéshozó testületekhez,

első kézből szerezhetnek e testületek működéséről információt és megtanulhatják a döntések meghozatalában való hatékony részvételt.

„10.2. cikk: A Bizottság bármikor meghívhat állami és magán szervezeteket vagy magánszemélyeket, hogy vegyenek részt a találkozók megváltozott problémák megvitatása érdekében.”

„13.7. cikk: A Bizottság működjön együtt a nemzetközi és nemzeti kormányzati és társadalmi szervezetekkel, amelyek célkitűzései hasonlóak az Egyezmény célkitűzéseivel.”

Az ENSZ Egyezménye az Elsivatagosodás Elleni Küzdelemről

Hasonlóan az előző Egyezményhez, itt is a társadalmi szervezetek bevonásáról olvashatunk, konkrétan összekapcsolva a környezeti nevelés és tájékoztatás témakörével. Ez egy logikus lépés a kormányzatok részéről és a társadalmi szervezetek közvetítő szerepét emeli ki a nagyobb léptékű politikai, gazdasági és államigazgatási kérdések és a helyi lakosságot közvetlenül érintő kérdések között.

„16. cikk: A Felek egyetértnek abban, hogy kinek-kinek a megfelelő lehetőségei szerint integrálni és koordinálni kell (az elsivatagosodásra vonatkozó) releváns rövid és hosszú távú adatok és információk összegyűjtését, elemzését és cseréjét (...) évégett, amennyiben lehetséges

(...)

d. használják ki teljes mértékben a témával foglalkozó kormányközi és társadalmi szervezetek szakértelmét, különösen abban, hogy elterjesszék a szükséges információt és szakértelmet a különböző régiókban élő célcsoportok körében.”

Észak-Amerikai Megállapodás a Környezetvédelmi Együttműködésről

Végül megemlíjük, hogy az Észak-Amerikai Megállapodás a Környezetvédelmi Együttműködésről is magas szinten elismeri a társadalmi szervezetek, sőt szakértő magánszemélyek közreműködésének az értékét:

„9.5.b. cikk: (A Tanács) keresse a társadalmi szervezetek és magánszemélyek tanácsait, ideértve a független szakértők igénybevitelét is.”

c. Részvételre képesítés a résztvevők megkülönböztetése vagy hátrányokkal sújtása tilalmával

Egy nagyon fontos sajátos részvételre képesítési témakört ölel fel a Független Államokban Élő Belsőszülött és Törzsi Népekről szóló Egyezmény⁶, arra figyelemmel, hogy bizonyos kisebbségek a környezet védelme szempontjából is a többségi nemzeteknél hátrányosabb helyzetben vannak, ezért ahhoz, hogy az ő érdekeik is megfelelően érvényesülhessenek, megfelelő támogató intézkedésekre van szükség.

„12. cikk: A korábban körülírt népeket meg kell védelmezni a jogfosztottságtól és képessé kell tenni őket arra, hogy jogi eljárásokat kezdeményezzenek akár egyénileg, akár képviselő szervezeteiken keresztül hogy a jogaikat hatékonyan védelmezhesék. Intézkedéseket kell

⁶ 1989. június 27-én írták alá a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) Általános Konferenciáján, 1991. szeptember 6-án lépett hatályba, 13 ország ratifikálta.

tenni annak biztosítása végett, hogy ezek a népek a jogi eljárásokat megérthessék, illetőleg, hogy a jogi eljárásokban megértsék őket.”

3.

A részvételre képesítés rendszere az Aarhusi Egyezményben

a.

A rendszer jelleg

Az Aarhusi megelőző nemzetközi környezetvédelmi jogból a részvételre képesítés rendszer jellege és a rendszer bizonyos elemei már nagyjából kirajzolódtak. Láttuk, hogy a nyilvánosság tagjai és szervezetei a részvételi jogaikat csak úgy tudják megfelelő hatékonysággal gyakorolni, ha az alapvető környezetvédelmi háttér információt megkapják, ezen felül pedig magának a részvétel lehetőségével, rendszerével, eszközeivel is tisztában kell lenniük. Ez utóbbi fajta információt rendszer információnak vagy meta-információnak is szoktuk nevezni.

Egy további fontos részvételre képesítési csoport a részt venni kívánó szervezeteknek, magánszemélyeknek nyújtandó szervezeti eljárási segítség. Ez többnyire a társadalmi szervezetek pénzügyi és adminisztratív támogatásával valósul meg, de az eljárások szabályainak a könnyítése a társadalmi szervezetek számára, pl. egyes illetékek elengedése vagy csökkentése, esetleg egyes eljárási határidők számukra kedvezőbb megfogalmazása szintén szóba jöhető módszerek.

Végül a részvételre képesítés negatív oldalról való megközelítése, a bizonyos csoportok, emberek részvételi jogai korlátozásának a kifejezett tilalma teszi teljessé a rendszert.

Nyilvánvaló, hogy amelyik kormányzat komolyan fokozni kívánja országában a környezeti ügyekben a közösségek részvételének hatékonyságát, az mindhárom csoportba tartozó intézkedéseket meg kell, hogy tegye. Ha a nyilvánosság tagjai, szervezetei felkészületlenek a terítéken lévő környezeti ügyekben vagy nincs fogalmuk arról, hogy a véleményüket, észrevételeiket hol és hogyan mondhatnák el, ugyanúgy működésképtelen lesz a közösségi részvétel rendszere, mint hogyha a résztvevőket vagy az őket támogató társadalmi szervezeteket számukra leküzdhetetlen eljárási akadályok elé állítanák, pl. – anélkül, hogy ötletet kívánnának adni egyes kormányzatoknak – a társadalmi szervezetek bejegyzésének megszigorításával vagy egyes környezetvédelmi eljárásokban az eljárási költségek elfogadhatatlan mértékű megemelésével.

Természetesen igaz mindez a rendszer harmadik elemére is: hiába lennének jól tájékozottak egy országban a nyilvánosság tagjai és szervezetei a környezetvédelmi ügyekben és a döntéshozatali eljárások mikéntjében és hiába kapnának megfelelő támogatást és eljárási könnyítéseket, ha egyszer minden egyes fellépésük után megtorlással, zaklatással kellene számolniuk, pl. idő előtti hivatalos ellenőrzések, kártérítési perek vagy megalázó sajtóbeszámolók fenyegetnék őket – ahogyan ez néhány esetben sajnos még ma is megtörténik, akár Magyarországon is.

b.

Az Egyezmény részvételre képesítési rendszerének áttekintése

Az Aarhusi Egyezmény részvételre képesítési rendelkezéseit nagyrészt a 3. cikk tartalmazza. Ugyanakkor, mivel a részvételre képesítés több más közösségi részvételi témakörrel is kölcsönösen összefügg, az Egyezmény különböző egyéb helyein is rábukkanhatunk fontos részvételre képesítési elemekre, így különösen az aktív információszolgáltatásról szóló 5. cikkben vagy a jogorvoslati jogok hatékonyságát biztosító 9. cikk (5) bekezdésében.

A következő táblázatban összefoglaltuk az előző fejezetben ismertetett összes részvételre képesítési elemet az Egyezmény megfelelő cikkeinek, bekezdéseinek és alpontjainak a föltüntetésével:

	Részvételre képesítés információval		Részvételre képesítés intézményi segítséggel	A "negatív részvételre képesítés" tilalma
	kv. info.-val	meta-info.-val		
Általános szintű részvételre képesítési intézkedések	környezeti nevelés, tudatos-ság növelés (3.3., 5.3. a., 5.4.)	környezeti nevelés, speciális tájékoztatók (3.3., 5.2., 5.3. b-c., 5.5. a-c. 5.7. b-c.)	NGO-k elismerése, direkt és indirekt támogatása (2.5., 3.4.)	a megkülönböztetés tilalma (3.9.)
Egyedi ügyekre vonatkozó részvételre képesítési intézkedések	környezetvédelmi felelős; tájékoztatás az ügy előadójától (3.2., 5.2. b. ii,iii.)	környezetvédelmi felelős; tájékoztatás az ügy előadójától (3.2., 4.5., 5.2. a, 5.2. b. ii., iii., 6.2.)	eljárási könnyítések, pl. illetékcsoökkentés vagy ingyenes jogsegély (4.8., 6.6., 9.1., 9.2., 9.4., 9.5.)	a részvételi jogait gyakorlók zaklatásának stb. tilalma (3.8.)

c.

Részvételre képesítéssel összefüggő alapelvek az Egyezmény Preambulumában

Az Egyezmény Preambuluma számos közvetve vagy közvetlenül a részvételre képesítésre vonatkozó alapelvet tartalmaz, amelyek meghatározzák a konkrét rendelkezések értelmezését, illetőleg további feladatokat rónak az aarhusi és a nemzeti jogalkotókra.

A 8. felhívás a közösségi részvétel három pillére mellé negyedikként a részvételre képesítést is odahelyezi:

„figyelembe véve, hogy az állampolgárok ezen jogának (ti. az egészséges környezethez és az élethez való jog) biztosításához és, hogy ezen kötelességüket be tudják tartani, számukra a környezeti ügyekben az információt hozzáférhetővé kell tenni, biztosítani kell számukra a jogot, hogy részt vegyenek a döntéshozatalban, továbbá hozzáférhetővé kell tenni számukra

az igazságszolgáltatást, és elismerve azt, hogy etekintetben az állampolgároknak segítségre lehet szükségük, hogy mindezen jogait gyakorolhassák⁷,

Való igaz, hiába biztosítja egy jogrendszer a közösségi részvétel minden eszközét, ha nincs aki képes és hajlandó alkalmazni azokat. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy sem az EU, mint részes fél jogalkotási terveiben, sem pedig a tagállamokban nem szerepel a részvételre képesítés témaköre. Lehetséges, hogy a részes felek nem látták be a hatékony közösségi részvételben rejlő társadalmi értékeket vagy nem jutottak el annak felismeréséig, hogy ez csak tervszerű, intézményesített részvételre képesítéssel érhető el? A Preambulum következő, 9. és 10. felhívásai pedig arról tanuskodnak, hogy 1998-ban, az Egyezmény megszövegezésének idején még tisztában voltak ezekkel az elvekkel.

„felismerve azt, hogy a környezetvédelem területén az információ jobb hozzáférhetősége és a nyilvánosság részvétele a döntéshozatalban javítja a döntések minőségét és végrehajtását, hozzájárul a nyilvánosságnak a környezeti kérdésekkel kapcsolatos tudatosságához, lehetőséget biztosít a nyilvánosságnak arra, hogy tagjai álláspontjukat kifejthessék, továbbá lehetővé teszi a hatóságok számára azok megfelelő figyelembevételét,“

A következő felhívásban pedig: „kívánva ezért a környezettel kapcsolatos ügyekben a döntéshozatal számonkérhetőségének és átláthatóságának elmélyítését, ezzel a döntések támogatottságának megerősítését a nyilvánosság részéről,“

Ezekből az értékekből, társadalmi szükségletekből véleményünk szerint egyenesen következne egy megfelelő részvételre képesítési rendszer kiépítése is. Nem túl távol az idézett két felhívástól, a 12. felhívásban a meta-információkkal történő részvételre képesítés igénye jelenik meg.

„felismerve azt, hogy a nyilvánosságnak tudatában kell lennie a környezeti döntéshozatalban való részvétel eljárásainak, azokhoz szabadon hozzá kell férnie és tájékozottnak kell lennie azok használatát illetően,“

Nagy vitát kavart az Egyezmény szövegezése közben a társadalmi szervezetek szerepének külön kiemelése. Végül azok szerezték meg a kormányok szakértői többségének támogatását, akik a társadalmi szervezetek súlyát, egyebek közt a részvételre képesítésben játszott nélkülözhetetlen szerepét felismerték. A 13. felhívás az ő javaslatukra került be a Preambulumba.

„felismerve szintén az egyes polgárok, a társadalmi szervezetek⁸ és a magánszféra szerepének fontosságát a környezetvédelemben,“

A 14. felhívás a környezeti nevelés és a részvételre képesítés közvetlen kapcsolatát teszi egyértelművé azzal, hogy bemutatja a logikai kapcsolatot a környezetvédelemmel, illetőleg az erre vonatkozó döntéshozatali eljárásokkal kapcsolatos ismeretek átadása és a lakosság tevékeny részvétele között e döntésekben.

⁷ Az Egyezmény vonatkozásában a CD Jogtárban szereplő hivatalos fordítást vettük alapul, azzal, hogy éppen a 8. felhívásban az utolsó mondat kimaradt a magyar szövegből, ezt természetesen pótoltuk.

⁸ A „non-governmental organisation” kifejezést a hivatalos szöveg tükörfordítása helyett a magyar jogban bevett „társadalmi szervezet” kifejezéssel fordítottuk.

„kívánva a környezeti oktatás-nevelés fejlesztését a környezettel és fenntartható fejlődéssel kapcsolatos ismeretek további terjesztésében és abban, hogy a nyilvánosság számára a környezetet és a fenntartható fejlődést befolyásoló döntéseket széles körben tudatosítsa és bátorítsa az azokban való részvételre,“

Ha most végigtekintünk a Preambulum idézett rendelkezésein, azt látjuk, hogy már itt megjelenik a részvételre képesítés csaknem teljes rendszere, egyedül a negatív vonatkozásokat nem kívánta az aarhusi jogalkotó elvi szinten kiemelni, talán azért, mert nem érezte őket olyan a közösségi részvételt alapjaiban fenyegető veszélynek, hogy külön is foglalkozzon velük, de az is lehet, hogy nem akart ünnepontó lenni mindjárt az Egyezmény bevezető soraiban.

d.

Részvételre képesítés információszolgáltatással

A fenti táblázatból láttuk, hogy az információszolgáltatás egy négyes mátrixot jelöl ki, azaz ezen a témakörön belül található szabályok arra kötelezik a hatóságokat, hogy segítség a nyilvánosság tagjait egyfelől általánosan és egyedi ügyekben, másfelől pedig a környezetre és a részvétel formai kereteire (azaz pl. a hatósági rendszerre, az eljárásmódokra, a határidőkre nézve).

Részvételre képesítés általános információval

Általános, környezetre és meta-információra egyaránt vonatkozó rendelkezést tartalmaz a 3. cikk, (3) bekezdése, amely tartalmának megfelelően az Egyezmény „Általános rendelkezések” című fejezetében található:

„Minden egyes Fél támogatja a környezeti oktatást-nevelést és a környezettudatosság növelését a nyilvánosság körében, különösen a környezeti információhoz való hozzájutás, a környezeti döntéshozatalban való részvétel és az igazságszolgáltatás igénybevétele tekintetében.“

A Részes Felek ennek megfelelően kötelesek volnának a hagyományos környezeti nevelési programjaikba, melyek jelenleg főleg csak természettudományos ismerethalmazt tartalmaznak, a környezethez való jog érvényesítésével, a döntéshozatali eljárásokban való részvételi jogosultságokkal kapcsolatos fejezeteket is elhelyezni. Megtehetik ezt persze az általános állampolgári jogi ismeretek tantárgy keretében is, azonban ebben az esetben is kifejezetten a környezeti döntéshozatali eljárásokra nézve specifikus ismereteket kell átadniuk a diákoknak. Ez a nehézkes, közvetett megoldás ráadásul önmagában nem is elégítené ki az Egyezmény 3.3. cikkének követelményeit, hiszen akkor még nem beszéltünk a környezettudatosság növeléséről az általános nyilvánosság körében.

Részvételre képesítés általános környezeti információval

Általános, csak a környezetre vonatkozó információszolgáltatást ír elő az 5. cikk (3) bekezdés a. pontja:

„Valamennyi Fél biztosítja azt, hogy a környezeti információk egyre inkább rendelkezésre álljanak olyan elektronikus adatbázisokban, amelyek a nyilvánosság számára a nyilvános

telekommunikációs hálózaton keresztül könnyen hozzáférhetők. Az ilyen formában hozzáférhető információ tartalmazza:

a) a környezet állapotáról szóló jelentést az alábbi 4. bekezdés szerint;“

A hivatkozott 5. cikk (4) bekezdés pedig a következőképpen szól:

„Valamennyi Fél három vagy négy évet meg nem haladó rendszeres időszakként országos jelentést ad ki és terjeszt a környezet állapotáról, melynek keretében információt biztosít a környezet minőségéről és a környezet terheléséről.“

A részvételre képesítés témaköre szoros összefüggésben áll az elektronikus információszolgáltatással. Ez a témakör a Részes Felek kiemelt figyelmét élvezi, olyannyira, hogy külön feladatorientált munkacsoportot (Task Force) működtetnek és a Titkárságon külön szervezeti egységet állítottak fel neki. Természetesen az elektronikus információszolgáltatást a Felek nem csak az éves vagy több évente kiadott környezetállapot jelentések széles körben való terjesztésére használják, a részvételre képesítés szempontjából talán legfontosabb alkalmazása az ún. Aarhus Clearinghouse (<http://aarhusclearinghouse.unece.org>), egyfajta elektronikus piactér, amely jelenleg több, mint 1250 közösségi részvétellel foglalkozó honlap felé ad rendszerezett, jól kereshető kapcsolódási lehetőséget.

A környezeti jelentéseken, mint általános információforráson kívül egyéb környezetvédelmi háttérinformáció biztosítását is előírja az Egyezmény az 5. cikk (2) bekezdés b) pont i) alpontja:

„Valamennyi Fél biztosítja azt, hogy a hatóságok által a nyilvánosság számára közzétett információ közzétételi módja a nemzeti jogi szabályozásnak megfelelően átlátható és hatékonyan hozzáférhető legyen. Ezen intézkedések többek között:

(...)

b) létrehoznak és fenntartanak olyan gyakorlati lehetőségeket, mint:

(i) nyilvánosan hozzáférhető listák, nyilvántartások vagy akták,

(...)

c) biztosítják a b) (i) pontban említett listák, nyilvántartások és akták által tartalmazott környezeti információk ingyenes hozzáférhetőségét.

d) egyéb információt, amennyiben annak hozzáférhetősége e formában elősegíti a jelen Egyezményt végrehajtó nemzeti jogszabályok érvényesülését, feltéve, hogy ezen információk már elérhetők elektronikus úton.“

Nagyon lényeges, hogy a részvételre képesítést az államigazgatás a saját céljai érdekében folytatja, ezért természetesen az azzal összefüggő szolgáltatásokat ingyen kell, hogy kínálja. Ez, mivel csak az elektronikus úton egyébként is rendelkezésre álló anyagokra nézve kötelező, nem ró különösebb anyagi terhet a költségvetésre.

Részvételre képesítés általános meta-információval

E témakörben nem az egyébként a részvételre képesítésre vonatkozó legfontosabb szabályokat tartalmazó 3. cikk, hanem az aktív információszolgáltatásra vonatkozó 5. cikk szabályai között kell vizsgálódnunk. Általános, meta-információt tartalmaz például az 5. cikk imént idézett (2) bekezdésének a) pontja:

„a) tudatosítják a hatóságok által birtokolt környezeti információ típusát és területét; ezen információ rendelkezésre bocsátásának és hozzáférhetőségének alapvető feltételeit, valamint megszerzésének folyamatát;“

Láthatjuk, hogy az „információról szóló információnak“ meglehetősen pontosnak kell lenni és az információhoz jutás valamennyi fontos részletkérdésére ki kell, hogy terjedjen, a feltételek között például az árat és az információ formáját is meg kell határozni.

Az 5. cikk, (3) bekezdése ugyancsak az elektronikus formában már meglévő információ terjesztését célozza:

„Valamennyi Fél biztosítja azt, hogy a környezeti információk egyre inkább rendelkezésre álljanak olyan elektronikus adatbázisokban, amelyek a nyilvánosság számára a nyilvános telekommunikációs hálózaton keresztül könnyen hozzáférhetők. Az ilyen formában hozzáférhető információ tartalmazza:

(...)

b) a környezetről szóló vagy azzal kapcsolatos jogszabályok szövegét;

c) ahol lehetséges, a környezetről szóló vagy azzal kapcsolatos irányelveket, terveket, programokat;“

A könnyű hozzáférhetőség véleményünk szerint itt is ingyenes elérhetőséget jelent – a jogszabályok és az alapvető stratégiai döntések egyéb alkotmányos okokból kifolyólag egyébként is ingyenesen és széles körben elérhetők kellene, hogy legyenek, mint ahogy Magyarországon jelenleg már azok is. Anélkül, hogy a terjedelmes szövegeket szó szerint idéznénk, megjegyezzük, hogy hasonló rendelkezéseket tartalmaznak az Egyezmény 5. cikk (5) és (7) bekezdései is. Ezek szerint egyebek közt hozzáférhetővé kell tenni a környezethez kapcsolódó terveket, irányelveket, programokat és stratégiákat, illetve az azok megvalósításáról szóló előrehaladási jelentéseket, a környezeti kérdésekről szóló nemzetközi jogi szerződéseket, egyezményeket, megállapodásokat, továbbá környezetvédelmi elemző, ismeretterjesztő anyagokat, valamint a kormányzat minden szintjén a környezeti feladatok teljesítésére, szolgáltatások színvonalára vonatkozó információkat.

Részvételre képesítés egyedi információval

Az előző pontokban leírt általános tájékoztatás alapján a környezeti információt, beleszólási jogot vagy éppen jogorvoslatot igénylő személyek már nagyjából el tudnak igazodni a környezetvédelmi témakörök között és el tudják kezdeni az ügyeik intézését a hatóságok és eljárási rendek dzsungelében. Előfordulhat azonban, hogy egy ponton mégis megakadnak, további segítségre van szükségük, mostmár a konkrét, egyedi ügyükben. E segítségre vonatkozó általános kötelezettséget fogalmaz meg az Egyezmény 3. cikk (2) bekezdése:

„Valamennyi Fél törekszik biztosítani azt, hogy a tisztségviselők és a hatóságok nyújtsanak segítséget és útbaigazítást a nyilvánosságnak a környezeti információhoz való hozzáférésben, a környezeti döntéshozatalban való részvétel megkönnyítésében és az igazságszolgáltatás igénybevételeiben.“

Ezt az általános kötelezettséget erősíti meg az 5. cikk (2) bekezdés b) pontjának (ii) és (iii) alpontja, amely előírja a Részres Feleknek annak megkövetelését, hogy a hivatalnokok támogassák a nyilvánosság tagjait, amikor azok az Egyezmény hatálya alá tartozó információt

keresnek, és azt, hogy jelöljenek ki ugyancsak részvételre képesítési céllal kapcsolatfelvételi pontokat.

Részvételre képesítés egyedi meta-információval

Egyedi eljárási segítséget irányoz elő a passzív információszolgáltatás témakörén belül a 4. cikk (5) bekezdése, ami szerint:

„Amennyiben a hatóság nem rendelkezik a kért környezeti információval, a lehető legrövidebb időn belül tájékoztatja a kérelmezőt arról, hogy véleménye szerint mely hatóságnál lehet a kért információt megkapni, vagy továbbítja a kérést ezen hatósághoz, és arról a kérelmezőt megfelelő módon tájékoztatja.“

Úgy látjuk, hogy az Egyezmény szellemével, különösen pedig a részvételre képesítésre vonatkozó alapelvekkel és általános szabályokkal egy olyan gyakorlat volna teljes összhangban, amely az információ kiadásának megtagadására vonatkozó összes szóbajöhető esetben segítséget ajánl az információ kérőnek a probléma valamilyen szintű megoldásában.

Végül az egyedi részvételi ügyekre vonatkozóan ír elő igen részletes kötelezettségeket az Egyezmény 6. cikk (2) bekezdése:

„Az érintett nyilvánosságot közzététel vagy egyéni tájékoztatás útján, a környezeti döntéshozatali folyamat korai fázisában, megfelelően, időszerűen és hatékonyan tájékoztatni kell egyebek között:

- a) a javasolt tevékenységről és a kérelemről, amelyre a döntés vonatkozik majd;
- b) a lehetséges döntések természetéről vagy a döntés tervezetéről;
- c) a döntéshozatalért felelős hatóságról;
- d) a várható eljárásról, ezen belül, ha ez lehetséges:
 - (i) az eljárás megkezdésének időpontjáról,
 - (ii) a nyilvánosság részvételi lehetőségeiről,
 - (iii) bármely várható közmeghallgatás időpontjáról és helyéről,
 - (iv) azon hatóság megjelöléséről, amelytől a vonatkozó információ beszerezhető, illetőleg ahol elhelyezték avégett, hogy a nyilvánosság azt megvizsgálhassa,
 - (v) a vonatkozó hatóság megjelöléséről, melyhez a megjegyzések és kérdések benyújthatók, valamint a megjegyzések és kérdések várható továbbítási idejéről, és
 - (vi) a javasolt tevékenységgel kapcsolatos releváns környezeti információ hozzáférhetőségéről;
- e) arról a tényről, hogy az adott tevékenység nemzeti vagy határon áterjedő környezeti hatásvizsgálat köteles-e.“

Láthatjuk, hogy a már megindult eljárások egy részében (nevezetesen az Egyezmény 6. cikk hatálya alá tartozó engedélyezési eljárásokban) a jogalkotó igen részletes kötelezettség listát ír elő a nyilvánosság tagjainak tájékoztatásával kapcsolatosan. Nyilvánvaló, hogy ekkora részletességű tájékoztatásra a kisebb, jelentéktlenebb ügyekben nincs szükség, az is bizonyos azonban, hogy a 6. cikk (2) bekezdésének viszonylag menüjéből kell válogatnia a más egyedi ügyekben segítséget nyújtó hivatalnokoknak is és az adott ügy sajátosságaihoz és a résztvevők igényeihez igazodóan kell abból egy vagy több információ fajtát szolgáltatniuk.

e.

Résztételre képesítés eljárási segítségével

Résztételre képesítés általános eljárási segítségével

A környezetvédő társadalmi szervezetek a közösségi résztétel katalizátorainak számítanak. Szakmai tudásukkal, a lakosság felé és más hazai és külföldi szervezetek felé kiterjedt kapcsolatrendszerükkel sokat tesznek a közösségi résztétel hatékonyságának elősegítése érdekében, pl. egyedi vagy általános információt terjesztenek, ügyeket karolnak fel, környezetvédelmi bírósági eljárásokat kezdeményeznek vagy ilyenekben segítséget nyújtanak az érintett közösségeknek. Támogatásuk tehát, akár szervezeti vagy pénzügyi oldalról a résztételre képesítési rendszerek nélkülözhetetlen eleme. A társadalmi szervezetek általános támogatását írja elő a 3. cikk (4) bekezdése:

„Minden egyes Fél gondoskodik a környezetvédelem célját elősegítő szövetségek, szervezetek és csoportok megfelelő elismeréséről és támogatásáról, és biztosítja, hogy nemzeti jogrendszere összhangban legyen ezen kötelezettséggel.“

A támogatás egyik fontos megnyilvánulási formája, amikor a jogalkotó bizonyos környezetvédelmi ügyekben a társadalmi szervezetek érdekeltségét általános érvénnyel elismeri. Az Egyezmény definíciói között a 2. cikk (5) bekezdése éppen erről szól:

„Az „érintett nyilvánosság” jelenti a nyilvánosság azon részét, amelyet a környezeti döntéshozatal befolyásol, vagy valószínűleg befolyásol, vagy ahhoz érdeke fűződik; jelen meghatározásban a környezet védelmét elősegítő és a nemzeti jogban foglalt követelményeknek megfelelő, nem kormányzati szervezeteket érdekelt szervezeteknek kell tekinteni.“

A 9. cikk (2) bekezdése a résztvételi jogok csorbítása esetére előírányzott jogorvoslati eljárásokban konkrétan is aláhúzza a környezetvédelmi társadalmi szervezetek érdekeltségének a meglétét.

Résztételre képesítés egyedi eljárási segítségével

A környezetvédelmi ügyekben érintett lakosok pénztárcája nagyon sokszor nem engedhet meg költséges eljárásokat, viszont, ha a társadalom és a jövő nemzedékek szempontjából fontos ügyet képviselnek – és a környezetvédelem a jogalkotó szemszögéből általánosságban is ilyen ügy – akkor jogosultak kell, hogy legyenek bizonyos engedményekre. Az Egyezmény számos helyen irányoz elő anyagi könnyítéseket a különböző közösségi résztvételi eljárásokban. Ezek némelyike csak ajánlás jellegű, ám azok a Részes Felek, amelyek az Egyezmény végrehajtását komolyan gondolják, meg kell fogadják ezen ajánlásokat. A 4. cikk 8. bekezdése a messze leggyakoribb közösségi résztvételi forma, a lakossági környezeti információ kérés esetére ajánlja a Részes Felek figyelmébe az ilyenkor elkérhető díj korlátozását (ez kötelező), elengedését vagy csökkentését:

„Valamennyi Fél megengedheti hatóságainak, hogy az információszolgáltatásért díjat szabjanak ki, amely nem haladhat meg egy ésszerű összeget. Azon hatóságok, melyek az információ szolgáltatásáért díjat szándékoznak kérni, a kivethető díjtételeket bocsássák a kérelmezők rendelkezésére, ismertette azt is, hogy milyen körülmények között adhatnak díjcsökkentést vagy mentességet, és milyen esetekben szabják az információszolgáltatás feltételül a díj előzetes megfizetését.“

Ide sorolható még az Egyezmény 5. cikk (2) bekezdés c. pontja, 6. cikk (6) bekezdése, valamint 9. cikk (1) és (4) bekezdése, ahol a meghatározott részvételi és jogorvoslati eljárásokban az aarhusi jogalkotó az eljárási költségek elengedését vagy jelentős mérséklését tartja indokoltnak.

Végül a 9. cikk (5) bekezdése a jogorvoslati eljárásokban mindenre kiterjedő eljárási segítséget ír elő:

„A 9. Cikk rendelkezései hatékonyságának további erősítése érdekében valamennyi Fél biztosítja a nyilvánosság tájékoztatását a közigazgatási és jogi felülvizsgálati eljárások hozzáférhetőségéről és megvizsgálja olyan megfelelő mechanizmusok létesítésének lehetőségét, amelyeknek keretében segítséget nyújtanának az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést akadályozó pénzügyi és egyéb korlátok elmozdításához vagy csökkentéséhez.”

A meglehetősen tömören megfogalmazott rendelkezés jóhiszemű végrehajtási kötelezettségei alá tarthatnak a már említett költségenyhítésen kívül olyan intézmények, mint az ingyenes vagy megfizethető jogi segítség biztosítása, a perindítási feltételek kedvező meghatározása, illetőleg bizonyos feltételek fennállása mellett olyan eljárási nehézségek elmozdítása vagy jelentős feloldása, amelyek a jogban járatlan civil szervezetek vagy lakossági szervezetek számára általában rendkívüli nehézségeket okoznak, mint például a keresetmódosítás feltétlen tilalma a közigazgatási bírósági eljárásokban.

f.

A közösségi részvétel akadályozásának tilalma

A részvételre képesítés rendszere a környezeti ügyekben résztvenni kívánók hátráltatásának általános és egyedi ügyekre vonatkoztatható tilalmával válik teljessé. Általános tilalomnak nevezhetjük a részvételben való megkülönböztetés tilalmát, amelyet a 3. cikk (9) bekezdése szabályoz:

„A jelen Egyezmény vonatkozó rendelkezéseinek keretein belül a nyilvánosságnak hozzá kell férnie az információhoz, meg kell kapnia a lehetőséget a döntéshozatalban való részvételre és a hozzáférést az igazságszolgáltatáshoz a környezetvédelmi ügyekben állampolgárságra, nemzetiségre vagy honosságra való tekintet nélkül, továbbá jogi személy esetén bejegyzési helyre, illetve tényleges tevékenységének központjára való tekintet nélkül.”

Természetesen a megkülönböztetés tilalma a vonatkozó emberi jogi dokumentumok alapján ennél jóval általánosabb, hiszen nyilvánvalóan sérti az Egyezményt az olyan gyakorlat is, amely a részvételi jogokat esetlegesen pl. etnikai hovatartozás vagy gazdasági helyzet alapján korlátozza. E témakörökkel ma már külön kutatási ágazat foglalkozik (environmental injustice), számos nemzetközi hírű jogtudóssal és szociológussal.

Egyedi megközelítésben a 3. cikk (8) bekezdése alapján a közösségi részvétel akadályozásának tilalma alá tartozik bármely joghátrány kilátásba helyezése a törvényes részvétel miatt:

„Valamennyi Fél biztosítja, hogy ezen Egyezmény rendelkezéseivel összhangban jogait gyakorló személyeket nem büntetik, nem üldözik és semmilyen más módon nem zaklatják a részvételük miatt. Ezen rendelkezés a nemzeti bíróságok azon hatáskörére nem vonatkozik,

melynek keretében ésszerű költségviselési kötelezettséget állapítanak meg a bírósági eljárásokban.“

Sajnos akár e szakasz alá is önálló kutatási irányokat lehetne rendelni, hiszen a közösségi részvétel megtorlása számos országban, méghozzá nem is csak a diktatórikus berendezésű országokban, bevett gyakorlat. Gondoljunk csak az ún. SLAPP (Strategic Lawsuits Against Public Participation) ügyekre, ahol a környezetszennyező nagyvállalatok felkészült ügyvédek hadával igyekeznek megfélemlíteni a tevékenységük ellen szót emelő személyeket és szervezeteket. Eszköztárukba tartoznak a nagyszögű kártérítési perek, a mondvacsinált ürüggyekkel indított személyiségvédelmi perek vagy akár a büntető feljelentések is „rágalmazás“ vagy „becsületsértés“ miatt. Nyilvánvaló, hogy az ilyen eseteket az eljáró hatóságoknak különös gondossággal kell vizsgálniuk, hiszen bár természetesen a környezetszennyezők jogait sem függesztette fel az Alkotmány, tapasztalataink szerint mégis az ilyen esetek túlnyomó többségében a környezetszennyező nagyvállalat részéről kifejezetten joggal való visszaélésről van szó.

4.

Következtetések

Igazán fenntartható fejlődés nem képzelhető el a környezetvédelmi döntéshozatali eljárásokban való kiterjedt és hatékony közösségi részvétel nélkül. A közösségi részvétel hatékonyságát pedig a folyamatos, tervszerű részvételre képesítés intézményesült rendszere képes biztosítani. A hetvenes évek kezdetétől fogva, eleinte szétszórtan, egy-egy jelentősebb nemzetközi környezetvédelmi szerződésben, majd a riói dokumentumokban szerepeltek a részvételre képesítés különböző elemei, végül ezt a jogfejlődést betetőzte az Aarhusi Egyezmény, amely a közösségi részvétel rendszerén belül a részvételre képesítést is koherens rendszerbe foglalta.

Sajnálatos, hogy mind a mai napig egyetlen olyan ország sem akadt, amelyik olyan mértékben komolyan vette volna az Egyezmény rendelkezéseit, hogy a részvételre képesítésre is megfelelő hangsúlyt fektetett volna. Szórványosan, különösen más témakörökhöz, így az aktív információszoigáztatási kötelezettségekhez vagy a jogorvoslati jogokhoz kapcsolódva előfordulnak részvételre képesítési szabályok a jogrendszerünkben, ezek hatékonysága azonban természetesen messze elmarad a rendszerszemléletű szabályozástól, nem beszélve az ezzel járó intézményesítettségről, valamint az eljárási, köztük pl. a költségviselési szabályok egységesítéséről. A részvételre képesítés rendszerszerű szabályozásához és joggyakorlatához hozzá tartozna a folyamatos és tervszerű intézkedések sorozata is, amelyet az említett intézményeknek végre kellene hajtania vagy kezdeményezni kellene a társhatóságoknál, egyebek közt a környezeti nevelés, a hatóságok, bíróságok speciális képzése vagy éppen a környezeti újságírók képzése területén.

Meggyőződésünk, hogy ha egy ország komolyan gondolja, hogy a környezeti demokrácia előmozdítja a társadalom egészséges, szerves fejlődését és a környezetvédelem ügyét, akkor a részvételre képesítés dolgában is meg kell tennie a jelen tanulmányban felvázolt rendszernek elfogadható szinten megfelelő jogalkotási, költségvetési és szervezési intézkedéseket.

Az ököpszichológia lehetőségei a fenntartható fejlődés megvalósításában

Ijjas Flóra

Tartalom

Bevezetés

1. Az ember és a természet kapcsolata	3
1. 1. Az ember-természet kapcsolat romlásának lehetséges okai	3
1. 1. 1. Tudomány-fejlődési okok	3
1. 1. 2. Kulturális és filozófiai okok	4
1. 2. Az ember-természet kapcsolat és a pszichológia	4
1. 2. 1. Környezetvédelem és pszichológia	4
1. 2. 2. Az ököpszichológia kialakulása és fejlődése	5
1. 2. 3. Az ököpszichológia lényege	6
2. Az ököpszichológiai elemzésekben használt elméletek	7
2. 1. Környezeti kontroll-elmélet és stressz-elmélet	7
2. 2. Négy stresszforrás	8
2. 3. Technológia-függőség	9
2. 4. Reakció a környezeti veszélyekre	10
2. 5. Low-Cost - High-Cost elmélet	11
2. 6. Az ököpszichológiához kapcsolódó elméletek	12
2. 6. 1. Neurotikus társadalom	12
2. 6. 2. Vadon-élmény	13
2. 6. 3. Kulturális és filozófiai megközelítés	14
3. Az ököpszichológia gazdasági vonatkozásai	16
3. 1. Ököpszichológia – a fenntartható fejlődés sikerének kulcsa?	16
3. 2. Ököpszichológia és politika	18
3. 2. 1. Az Angol Fenntarthatósági Stratégia pszichológiai háttér tanulmánya	19
3. 2. 2. A Német Ökológiai Adóreform pszichológiai háttér tanulmánya	20
3. 3. Ököpszichológia és fogyasztás	22
3. 4. Ököpszichológia és média	23
4. Az ököpszichológia néhány alkalmazási lehetősége	25
5. Az EMLA jubileumi kiadványának tanulmányaihoz kapcsolódó gondolatok	26

Következtetések

Irodalom

Táblázatok jegyzéke

Bevezetés

Szerző környezet-gazdaságtannal foglalkozó egyetemi hallgató, aki a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen, valamint az egy évig külföldön végzett tanulmányai alatt sokat tanult a fenntartható fejlődés problémáiról. A tananyagon felül is érdekelt ez a témakör, és több évközi dolgozatot és tudományos diákköri munkát készített róluk (Ijjas 2003, 2007, 2008). A környezetvédelem és a fenntartható fejlődés problémáinak tanulmányozása során több olyan forrásművet talált, amelyek a pszichológia új ágával - az ököpszichológiával - foglalkoztak, és amelyek szerzői arra a következtetésre jutottak, hogy az ököpszichológia jelentős segítséget nyújthat a problémák megoldásához és a fenntartható fejlődés megvalósításához. Az interneten találta az EMLA egyik korábban megjelent tanulmányát (Sütő-Sándor, 2002), amely a Tisza-tó biológiai változatosságának megőrzésében jó lehetőségnek tartotta az ököpszichológiát, mint a környezettudat fejlesztésének hatékony eszközét. E tanulmány is megerősítette szerzőt abban a véleményében, hogy az ököpszichológiával alaposabban foglalkozni kellene. Azt tapasztalta azonban, hogy néhány ország kivételével alig foglalkoznak ezzel a tudományággal, és így van ez Magyarországon is. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy szerző elkezdett alaposabban utánanézni annak, hogy mit jelent az ököpszichológia, és hogyan alkalmazható a környezeti és fenntarthatósági problémák megoldására.

Jelen tanulmány célja a tanulmányozott forrásmunkák alapján az ököpszichológia lényegének és lehetőségeinek bemutatása a fenntartható fejlődés problémáinak megoldásában, és ezzel a szakemberek és a politikusok figyelmének felhívása az ököpszichológia alkalmazási lehetőségeire.

A környezetpszichológiának már van bővebb hazai irodalma, az ököpszichológiáról azonban még csak néhány publikáció jelent meg, amelyek nem adnak szélesebb áttekintést erről az új tudományterületről. Külföldön jelentek meg szakkönyvek is ebben a témakörben, de ezek sem adnak teljes képet az ököpszichológia elméleteiről és gyakorlati alkalmazási lehetőségeiről. Ezért ez a tanulmány a szerző által feltárt forrásmunkák alapján, a teljesség igénye nélkül, elsősorban környezetgazdasági szempontból vizsgálva, röviden összefoglalja az ököpszichológia kialakulásának történetét, alapelveit, elméleteit és azok első kísérleti alkalmazásának lehetőségeit, tapasztalatait.

Az ököpszichológia elméleteinek, illetve módszereinek a szélesebb körű gyakorlati alkalmazhatóság szempontjából való értékelése további alapos elemzéseket és pszichológiai szakértelmet igényel. A tanulmány erre nem tud vállalkozni, célja a figyelem felkeltése arra, hogy van egy olyan új tudományterület, amely nagy valószínűséggel hatékonyan hozzá tud járulni ahhoz, hogy a fenntartható fejlődés „működjön”.

Az ököpszichológia - más tudományok közreműködésével - az ember és a természet lélektani kapcsolatát vizsgálja. Míg más pszichológiai irányzatok az ember és társadalom, vagy az ember és család konfliktusaival foglalkoznak, addig az ököpszichológia esetén az ember és környezete konfliktusáról van szó. Az ököpszichológia segítheti az emberek környezettudatának fejlesztését, és így hozzájárulhat a környezeti és fenntarthatósági problémák megoldásához.

Az ököpszichológia célja az ember-természet kapcsolatban felmerülő problémák okainak feltárása, valamint olyan eszközök kidolgozása, amelyekkel a problémák csökkenthetők, illetve megszüntethetők. Ezek az eszközök nemcsak pszichológiai, de gazdasági és politikai eszközök is lehetnek. Felmerül tehát az ököpszichológia gyakorlati alkalmazásának lehetősége a gazdaságtan terén is. Alkalmazása megváltoztathatja a fogyasztói viselkedést, szervezeti, vállalati, illetve állami szinten befolyásolhatja a politikaalkotást, befolyásolhatja a média működését és a környezeti mozgalmak tevékenységét is.

A tanulmány arra keresi a választ, hogy

- mit jelent az ököpszichológia, milyen elméletei, alapelvei és gyakorlatban alkalmazható módszerei vannak, vagy várható-e, hogy azok ki fognak alakulni és
- ezek alapján hogyan segítheti az ököpszichológia a környezettudatos viselkedés és a környezetvédelem fejlesztését, valamint a fenntartható fejlődést.

A tanulmány első része az ember és a természet kapcsolatának romlását előidéző tudomány-fejlődési, kulturális és filozófiai tényezők kialakulásával foglalkozik a tanulmányozott forrásmunkák alapján. Felhívja a figyelmet az ember és a természet közötti kapcsolat kedvezőtlen állapotára, és kiemeli a kapcsolat javítására irányuló módszerek (köztük az ököpszichológiai módszerek) keresésének fontosságát.

A tanulmány második része az ököpszichológia jelenlegi helyzetét meghatározó legfontosabb elméleteket, nézeteket és alapelveket foglalja össze.

A harmadik rész különböző lehetőségeket, elképzeléseket és kezdeményezéseket mutat be az ököpszichológia gyakorlati alkalmazásával kapcsolatban, köztük több külföldön már sikeresen alkalmazott megoldást is. A tanulmány a gyakorlati alkalmazhatóság szemléltetése érdekében elemzi azt, hogy miként lehet az ököpszichológia segítségével a környezettudatos viselkedést ösztönző gazdasági, társadalmi, gazdaságpolitikai, illetve média eszközöket kidolgozni a környezetvédelem és a fenntartható fejlődés támogatásához.

A tanulmány befejező része ismerteti a szerző által megfogalmazott következtetéseket, az EMLA jubileumi kiadványának többi tanulmányához kapcsolódó gondolatait és az ököpszichológia lehetőségeinek kihasználására vonatkozó cselekvési javaslatait.

1. Az ember és a természet kapcsolata

A történelem során az ember és a természet lélektani kapcsolata megromlott. Ez az egyik fő oka lehet annak, hogy a fenntartható fejlődés „nem működik”. Az ember és az élővilág egymástól való függését jellemző konfliktust Szilárd (2007) a következőképpen írja le:

„...a gazdaság-társadalom-bioszféra viszonyában a fő veszély abban rejlik, hogy az erősen növekedésorientált gazdaság a Föld zárt rendszerében oly mértékűvé nőtt, hogy hatását tekintve vetekszik a földi rendszer hatásaival. Ugyanakkor a társadalomnak igen nehézkes és lassú a veszélyfelismerő és problémamegoldó képessége, ezért a kockázatok növekednek.”

1. 1. Az ember-természet kapcsolat romlásának lehetséges okai

A történelem során kialakult tudományos és filozófiai elméletek elemzésével a kutatók megpróbálnak választ adni arra a kérdésre, hogy mi vezethetett az ember-természet lélektani kapcsolat megromlásához. Ez a fejezet néhányat említ a tanulmányozott forrásművekben említett okok közül.

1. 1. 1. Tudomány-fejlődési okok

Egyes körökben a mai napig népszerű a körülbelül három évszázada született „klasszikus fizika” Francis Bacon által megfogalmazott álláspontja (Dalla Casa 2006b), miszerint az egész Univerzum (beleértve a Földi élővilágot is) egy óriási gépezetként modellezhető, amelyet szét lehet szedni, majd újra össze lehet rakni. Így a természetnek nincs etikai értéke, az emberiség pedig része ugyan a természetnek, de mégis valahogy különbözik attól, jóval jelentőségteljesebb.

Ez a nézet az embert a természetén kívül állónak tekinti. Nem feltétlenül tartja az embert érzéketlennek a természet iránt, az ember szeretheti, gyűlölni is lehet a természetet, vagy közömbös is lehet iránta, de a lényeg az, hogy nem vállal vele közösséget, kívülről szemléli csupán. Az ember ezzel egyben igazoltnak látja azon öncélú cselekedeteit, amelyekkel árt környezetének, hiszen a környezeti károk őt magát ebben a felfogásban nem érintik. Nem képes belátni, hogy, ha nem is közvetlenül, de közvetetten vagy hosszabb távon önmagát is károsítja (például az erdők irtásával, a növekvő légszennyezettség előidézésével, a vizek állapotának romlásával stb.). Ez a felfogás nagymértékben hozzájárul az ember-természet kapcsolat romlásához, mivel mintegy „engedélyezi” (megengedhetőnek tarja) az ember számára is komoly következményekkel járó környezeti károk okozását.

1. 1. 2. Kulturális és filozófiai okok

Hasonló mértékben rontotta az ember-természet kapcsolatot az iparosodás „boldogságteremtő illúziója”, amely a nyugati kultúrákban két-három évszázaddal ezelőtt jelentkezett (Dalla Casa, 2006b). Az illúzió kialakulásának oka az éppen lezajlott gondolati „forradalmakban” keresendő, amelyeket elsősorban a tudományok előbb említett új elméletei, illetve a vallások befolyásoltak.

A nyugati vagy zsidó-keresztény kultúra alapját az Ó Testamentum szolgáltatta. Sokak szerint Krisztus tanításai bizonyos dolgokban különböznek az Ó Testamentumban írottaktól. Krisztus tanításai sok szempontból hasonlítanak a keleti filozófiákhoz, így például Buddha tanításaihoz, és kevésbé antropocentrikusak, jobban hangsúlyozzák az ember természetéhez fűződő kapcsolatának fontosságát. Ezzel szemben a Biblia egyik tanítása - „Növekedj és szaporodj” - a mai túlnépesedés és a fokozódó fogyasztás egyik fő okaként is értelmezhető, és nem egyeztethető össze a fenntarthatósági törekvésekkel. Ezen kívül az is megállapítható, hogy a keresztény egyházak Isten-ember-természet felfogása az Isten-természet felfogás helyett, szintén hozzájárult ahhoz, hogy kialakuljon az ember mai napig jellemző felsőbbrendűség-érzete, amely alapján úgy gondolja, hogy korlátlanul rendelkezhet a környezet, illetve a természet felett. Az ateisták is megtalálhatták a maguk világnézetének megfelelő filozófiát, például Descartes elméletét alapul véve, aki szerint csak az embernek van lelke, így egyedül neki van joga arra, hogy a környezetével rendelkezzen.

1. 2. Az ember-természet kapcsolat és a pszichológia

1. 2. 1. Környezetvédelem és pszichológia

A nyugati társadalmak erősen fogyasztás-orientált viselkedésének kialakulásához különböző értékformáló hatások megjelenése is hozzájárult. Ahhoz, hogy az előzőekben említett világnézeteket a vallási, filozófiai és tudományfejlődési „trendek” alakítani tudják, szükség volt arra, hogy az emberi psziché fogékony legyen azokra. Ebből kiindulva indokolt a pszichológia oldaláról is megvizsgálni azt, hogy miért alakulhatott ki és miként terelhető jó irányba a ma uralkodó környezeti szemléletmód.

Sokat segítené, ha a társadalom-tudományok és a többi tudományok képviselői közösen segítenék a környezet-politika érvényesítését. Fontos volna az, hogy a rendszerszemléletű gondolkodás e téren is érvényre jusson. Számos, a környezetvédelemmel kapcsolatos műszaki, természettudományi és gazdasági törekvés tapasztalható ma piacgazdasági és állami szinten is, de ezek rendszerszemléletű megközelítés hiányában nem lehetnek igazán eredményesek. A pszichológiai alapok bekapcsolása a politikákba lehet a továbblépés útja.

Addig, amíg a döntéshozók, illetve a különböző szabályozók kidolgozói vagy éppen az új technológiák, termékek, szolgáltatások létrehozói - és főleg a fogyasztók - nem ismerik meg

az emberi életminőség és az élővilág állapota közötti összefüggéseket, addig a fő cél, vagyis a társadalom ún. „jólléte” nemhogy fenntartható, de elérhető sem lesz. Az összefüggés felismeréséhez és kielemzéséhez az ököpszichológia segítséget tud nyújtani.

/A „jóllét” elsősorban anyagi vonatkozású, a „jóllét” szubjektív jóllétet, boldogságot és ezek szintjét fejezi ki. Kanadában már egy törvényi megfogalmazásban is alkalmazzák, „jólléti normák” formájában, valamint számos tanulmány témájaként is szolgál. A Világ Helyzete 2004-es számában a következő szempontokat idézik a jóllét definíciójával kapcsolatban a „Millennium Ecosystem Assessment”-ből:

- „a létfenntartás alapjai: élelmiszer, hajlék, biztonság;
- jó egészségi állapot, mind az egyén, mind a természeti környezet épsége értelmében;
- jó emberi kapcsolatok, beleértve a társadalmi kohéziót és támogató társas hálózatot; a személy és a tulajdon biztonsága;
- szabadság, beleértve a fejlődési lehetőségek kibontakozását.” (Worldwatch Institute, 2004)/

1. 2. 2. Az ököpszichológia kialakulása és fejlődése

Az ököpszichológia a pszichológiának a pszichológia és a környezetvédelem határterületén kialakult résztudománya. Gyökerei az 1900-as évek elejére nyúlnak vissza, amikor elsősorban német pszichológusok és szociológusok elkezdtek foglalkozni vele. A mai multidiszciplináris formájában csak két-három évtized óta létezik. A '70-es évektől számít kutatási és oktatási területnek a világ egyes országaiban. Szélesebb körben még nem terjedt el (Kruse-Graumann, 1996).

Először Willy Hellpach német tudós kezdett foglalkozni ököpszichológiával. A városi életnek az emberre gyakorolt lélektani hatásait vizsgálta. Őt követte az amerikai környezetpszichológia alapjait megteremtő Chicago-i Iskola, amely a humánökológia kapcsán foglalkozott az ököpszichológiával. Fontos még megemlíteni Egon Brunswik, Koffka és Kurt Lewin nevét, akik szintén nagyban hozzájárultak a fejlődéséhez.

Németországban a II. világháború utáni városépítés során kialakult új lakókörülmények számos egészségügyi, mentális és pszichés problémához vezettek. Az orvosok, pszichiáterek, építészek és politikusok is észlelték a problémákat, és ez vezetett az építészeti-pszichológia megjelenéséhez, amely még ma is az ököpszichológia egyik fontos kutatási területe, hiszen a városiasodás egyre jobban eltávolítja az embert a természettől.

A 60-as években felmerült kétely a gazdasági növekedés fenntarthatóságát illetően, illetve a gazdasági növekedés által előidézett ökológiai problémák fokozott érzékelése vezetett a 70-es évek környékén a környezettudat fogalmának megjelenéséhez. E fogalom nemcsak motorja az ököpszichológiai kutatásoknak is, de maga is fontos kutatási területet jelent.

Végül pedig a környezetkárosító fogyasztói és termelői viselkedés miatt (például ma leginkább a globális felmelegedéssel kapcsolatban) felmerülő aggodalmak tettek szükségessé ököpszichológiai kutatásokat (Kruse-Graumann, 1996).

Eleinte főként az Egyesült Államokban és Németországban folytak komoly ököpszichológiai kutatások. 1976-ban szervezte a német származású Kaminski az első kifejezetten ököpszichológiával foglalkozó konferenciát, amelyen a szakmai nyilvánosság is megismerkedett vele.

Az Egyesült Államokban létrehozott ököpszichológiai egyetemi szakirányok és a megjelent szaklapok nyomon követhetővé teszik a tudományterület térhódítását. 1969-ben jelent meg például először az „Environment and Behavior”, 1981-ben pedig a „Journal of Environmental Psychology” szaklap, 1978-ban az „Advances in Environmental Psychology” szakkönyv Baumtól, vagy 1987-ben az „Advances in Environment, Behavior and Design” szakkönyv Zube-tól és Moore-tól. Több multidiszciplináris szakmai szervezet is alakult az ököpszichológia kutatására, így például az EDRA (Environmental Design Research

Association) és az IAPS (Int. Association for the Study of People and their Physical Surroundings), amelyek ma már rendszeresen szerveznek konferenciákat és jelentetnek meg publikációkat (Kruse-Graumann, 1996).

Egyes egyetemeken külön tantárgyként oktatják az ököpszichológiát (Ruprecht Karls Universität Heidelberg, University of California at Berkeley), léteznek már ököpszichológia tanszékek és szakirányok (Fernuniversität Gesamthochschule in Hagen, Universität zu Köln, California State University Hayward), és ököpszichológus mesterképzés is folyik (Akamai University). 2005-ben Európai Ököpszichológiai Társaság (European Ecopsychology Society – www.ecopsychology.net), és már korábban nemzetközi szakmai szervezet is alakult (International Community for Ecopsychology – www.ecopsychology.org), amely 1999 óta saját folyóiratot is megjelentet (Journal of the Community of Ecopsychology).

Az ököpszichológia amerikai képviselői számos publikációt adtak közre az Interneten, míg a németek kevesebbet. Az ököpszichológia amerikai és német vonalának alakulását összehasonlítva kiderül, hogy míg a németek felhasználták az amerikai kutatások eredményeit, addig az amerikaiak látszólag egyáltalán nem, vagy csak alig ismerik a német kutatásokat (talán nyelvi hiányosságaik miatt). Tehát míg az Interneten inkább az amerikai ököpszichológia állásfoglalásaival lehet találkozni, addig a német, ököpszichológia tantárgy keretében kiadott egyetemi tankönyveket csak könyvtárban lehet fellelni.

A magyar szakirodalomban csak elvétve találni ököpszichológiával kapcsolatos tanulmányokat. Szerzőnek az Országos Felsőoktatási Környezettudományi Diákkonferencián tartott bemutatott dolgozatához fűzött megjegyzéseiben említette Illosvay professzor, hogy Rókusfalvi Pál „A környezetpszichológia alapkérdései” című könyvében, Várkonyi Hildebrand Dezső pedig „A gyermek és a környezete” című munkájában foglalkozik ököpszichológiával, amelyeket szerző jelenleg próbál megszerezni, hogy munkája folytatása során figyelembe vegye a bennük közölt gondolatokat. A bevezetésben említett EMLA tanulmány (Sütő-Sándor 2002) felveti az ököpszichológiában rejlő gyakorlati alkalmazási lehetőségeket, és szerző tudomására jutott, hogy az ELTE-n is foglalkoznak vele, de kifejezetten ököpszichológiával vagy ökológiai-pszichológiával foglalkozó átfogó szakirodalmi mű magyar nyelven egyelőre nincs. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a hasonló tudományterületek (például humánökológia, mélypszichológia) nem hozhattak, illetve hozhatnak az ököpszichológiától várt hasonló és hasonlóan hasznos eredményeket. Szerzőnek ez a tanulmánya nem tudja a hiányt pótolni. A szerző tisztában van azzal, hogy tanulmánya csak a figyelmet tudja felhívni a téma tanulmányozásának fontosságára.

1. 2. 3. Az ököpszichológia lényege

Az ököpszichológia által közvetített tudás arra az elméletre épül, miszerint az ember eredeténél fogva rendelkezik egyfajta öko-tudattalannal (más megfogalmazásban „öko-én”-nel) amely a környezettudatosságot „táplálja”.

Ez az öko-én öröktől fogva mélyen él az emberben, pontosabban az ember tudattalanjában, tehát alapvetően a nem tudatos cselekedetekben nyilvánul meg a szerepe. Pszichéjének ezen részétől nem tud soha „megválni” az ember, hiszen ez is a természet részét képezi. A tudatot és tudattalant ugyanúgy nem lehet a természettől függetleníteni, mint az embert magát. Az emberek ennek ellenére sokszor nincsenek tisztában azzal, hogy a rossz közérzet, vagy az akár komoly lelki problémáik gyakran a természetből való önkéntes, vagy önkéntelen kizártságuk folytán alakulnak ki. A napfény, a friss levegő, a víz, a flóra és fauna, stb., mind-mind elengedhetetlen tartozékai az életnek. Bár sokan elfeledkeznek róla, de az emberi életnek is.

Az öko-én visszahat az ún. „jóllétre”, azonban a jólétre való törekvésekhez kevés köze van. Az ököpszichológia képviselői szerint az öko-én nem más, mint a tudattalan azon része, amely a természettel, illetve a környezettel való együvé tartozás érzését erősíti az

emberben. Szerintük a legtöbb problémánk abból ered, hogy tudattalanunk „környezetazonos” része külső hatások miatt fokozatosan szorul ki cselekedeteink irányításából. Ennek okát nemcsak az ököpszichológia vizsgálja, de a már korábban említett filozófiai, kulturális és tudományos fejlődés elemzése is némi-nemű magyarázattal szolgálhat.

Az ököpszichológia rendkívül hasznos tudást adhat a társadalom kezébe. Ez a tudás jelenleg egy szebb és hitelesebb igazság reményeként is értelmezhető. Amit várni lehet tőle, az pedig nem kevesebb, mint egy új „gondolati forradalom” kialakulása.

„Amikor naponta tűnnek el fajok végérvényesen a föld felszínéről, miközben az emberiség létszáma meghaladta a 6 milliárdot, az édesvízkészletek kifogyóban vannak, amikor a globális éghajlatváltozás úgy felborítja az egyensúlyt, hogy egyszerre pusztítanak árvizek és aszályok, valamint szemét és szmog lepi el a föld felszínét, akkor végérvényesen tenni kell valamit. Mindenkinek. A pszichológiának is.” (Gulyás, 2004)

2. Az ököpszichológiában használt elméletek

A pszichológiában a '70-es évekig csak keveset foglalkoztak a kifejezetten természeti környezettel. Amikor azonban a környezeti problémák nagyobb figyelmet és nyilvánosságot kaptak, a pszichológia is egyre intenzívebben kezdett foglalkozni ezzel a területtel (Kruse-Graumann, 1996). Ekkor kezdtek kialakulni a fenntartható fejlődéssel kapcsolatos különböző elméletek, és a *környezettudat* fogalma is a '70-es években született, amikor a környezetvédelem nagyobb politikai figyelmet kapott. A környezettudat fogalma eredetileg nem is a pszichológia, hanem a politika területéről eredeztethető.

Az ember és természet lélektani kapcsolatot számos tényező befolyásolja. Ezekkel a tényezőkkel foglalkozik a környezetpszichológia több elmélete és a szorosabb értelemben az ököpszichológia körébe tartozó több elmélet is. Ezekről az elméletekről ad rövid áttekintést a fejezet.

Az ismertetett elméletek jelentős része a környezetpszichológia keretében alakult ki, de az ember-társadalom lélektani kapcsolat vizsgálatában is hatékonyan alkalmazható. Erre utal az is, hogy Kruse és Graumann (1996) az ököpszichológia oktatásához készített tankönyvükben az ököpszichológia elméletei közé sorolják ezeket. Talán pontosabb lenne az a fogalmazás, hogy ezek az elméletek az ököpszichológiai elemzésekben használható fontos elméletek.

2. 1. Környezeti kontroll-elmélet és stressz-elmélet

A kontroll-elmélet azt mondja, hogy depressziót eredményezhet az, ha az ember ismételtén kerül olyan szituációba, amikor olyan hatások érik, melyeket nem tud befolyásolni (Purebl, 2003). Ebbe a körbe tartozik a természetet, illetve a környezetet károsító legtöbb folyamat is.

Az ember viselkedésének egyik fontos eleme a kontrollérzet, amellyel kapcsolatban Purebl áttekintése szerint már számos publikáció jelent meg. Ezek azzal foglalkoznak, hogyan reagál az ember olyan helyzetekben, amelyekben nem képes irányítani az eseményeket. Ilyen helyzet főleg akkor keletkezik, amikor az embernek nincs elég információja az őt érintő történésekről. Különösen napjainkban fontos az, hogy az ember kontrollérzetével foglalkozzunk, hiszen a szakértők előrejelzése szerint 2020-ra a második leggyakoribb betegség lesz a világon a depresszió.

Az ember és a természet lélektani kapcsolatára vonatkoztatható a stressz-elmélet is, amely arra hívja fel a figyelmet, hogy az ember igyekszik megszüntetni az egészségére káros

stresszfaktorokat, de a technológiai fejlődés következtében ezek helyébe újabb és újabb stresszfaktorokat teremt.

A környezetpszichológia és az ököpszichológia az ember környezetét három részre osztja (Kruse-Graumann, 1996): a fizikai (ide tartozik a természeti környezet is), a szociális és a kulturális környezetre. Minél több ismerettel rendelkezünk ezekről, annál kevésbé éljük meg rosszul, ha nem vagyunk képesek közvetlenül irányítani a környezetünkben lezajló eseményeket. Ezért mindig törekedett az ember olyan fizikai (például lakóhelyi) környezet megteremtésére, amelynek könnyű megismerni a sajátosságait és folyamatait, és amelyben nem nehéz kezelni a váratlan helyzeteket. Létre is hozott egy ilyen környezetet (sajnos?!), a várost. A városi környezetben sok kockázati tényezőt csökkentettünk, illetve megszüntettünk például a központi energiaellátás, vízellátás és szennyvízelvezetés biztosításával. Így az ezekhez fűződő korábbi stresszfaktorok csökkentek, illetve megszűntek. Az egyén úgy érzékeli, hogy nem kell már aggódnia a víz- és élelem-ellátás, a fűtés vagy a közlekedés miatt.

A korábbi stresszfaktorok megszüntetésével párhuzamosan azonban több új és jelentős stresszfaktor keletkezett, méghozzá a korábbi stresszforrásokat megszüntető technológiák alkalmazása által! A közlekedés, az energiatermelés és ellátás légszennyezést és zajterhelést okoz, az oktatás, az egészségügy, a közigazgatásért felelős szervezetek működése például a határidők előírásával, a lakónegyedek kiépítése pedig a természetes területek beépítésével járul hozzá az új stresszfaktorok megjelenéséhez (Kruse-Graumann, 1996).

Az orvostudomány fejlődésével egyre több betegséget tudnak már meggyógyítani, a betegségek tüneteit meg tudják szüntetni, de vajon összességében mit ér az egész, ha közben újabb és sok esetben sokkal kellemetlenebb betegségeket okoznak az új technológiák mellékhatásai. Kovács Gábor (Simmelweis Egyetem) például felhívja a figyelmet a génsébeszet azon kockázatára, hogy hiába képesek ma már „eltávolítani a rossz részeket és egészségeset tenni helyükre”, ha ezzel közben esetleg nagyobb kárt okozhatnak, mint amekkora az eredeti probléma volt.

Az ipari katasztrófák okozta rákos megbetegedésekért, a sugárfertőzésekért és a hőmérséklet-emelkedés miatt gyorsan terjedő veszélyes vírusokért a szakértők szerint az ember - a technológiai fejlődés - tehető felelőssé. Kérdés, hogy az új technológiák bevezetésével párhuzamosan elég gyorsan fejlődik-e az orvostudomány ahhoz, hogy a megbetegedések száma csökkenjen. Ez-e a cél egyáltalán? Különösen akkor, ha a lelki betegségeket is figyelembe vesszük. Vajon összességében hány ember élete boldogabb ma a technológiai fejlődés következtében?

Az ember lelki egészsége szempontjából a stresszfaktorok által előidézett stresszes lelkiállapot jelenti a problémát, amelynek gyakori előfordulása nagyon komoly következményeket jelent az ember lelki és áttételesen a testi egészségére, és így végeredményben az egész társadalom jóllétére is.

2. 2. Négy stresszforrás

Az ember-természet lélektani kapcsolatra vonatkoztatható a „négy stresszforrás” elmélet is. Lazarus és Folkmann (1984) stressz-elmélete szerint alapvetően négyféle stresszforrás létezik. Ezek közé tartoznak az egyén életének kritikus történései (például hozzátartozó elvesztése) és a rendszeres nagy terhelés (például a munkahelyi elvárások). A két másik forrás a környezethez kapcsolódik, ezek a környezeti katasztrófák (például árvíz, földrengés, vulkánkitörés) és a környezetterhelés egészségkárosító hatásai (például a légszennyezettség okozta asztma).

A negyedik stresszforrás (a környezetterhelés és annak rejtett egészségkárosító hatásai) egyre intenzívebb hatást gyakorolnak az ember testi és lelki egészségére is. A városokat jellemző légszennyezettség sokak által ismert tény, míg az, hogy ez a fő okozója

több daganatos megbetegedésnek és az asztmának, már kevésbé ismert. Ugyanez érvényes a vízkészletek elszennyeződésére és az élelmiszerekre (ld. az EMLA jubileumi kiadvány „Szakítópróba előtt Európa GMO-ügyben” című tanulmányát), a kozmetikumokra és egyébekre. Ezek a hatások nemcsak testi, hanem lelki egészségünkre is rendkívül veszélyesek lehetnek.

A stresszforrásokkal kapcsolatban két folyamat játszódik le az emberben, amikor felméri a helyzetét. Először a veszély fajtáját és mértékét ítéli meg (primary appraisal), majd azt, hogy milyen lehetőségekkel és képességekkel rendelkezik az azzal való megbirkózásra (secondary appraisal). Ezután először a problémától függő reakcióval próbálja a stresszfaktort kontrollálni, tehát megpróbálja saját képességei szerint megoldani a problémát. Ha ez nem sikerül, akkor a stresszhatás különböző érzelmi reakciókat vált ki benne. Ez könnyebbé teheti a stresszhatás elviselését, mert az a félelem vagy az elkeseredettség megélésével csökkenthető. Ugyanakkor ezek az érzelmek akadályozhatják a fenyegetések hosszú távú kezelési módszereinek (például zöld technológiák alkalmazása vagy a mennyiségi szemléletű fogyasztás minőségire változtatása) felkutatását és bevezetését.

Az elmélet fő tétele szerint minél nagyobb a kontrollérzet, annál kisebb a stresszhatás. Tehát minél több információval rendelkezünk a környezetünkről és az abban kialakuló folyamatokról, annál jobban érezzük magunkat, hiszen megvan az az illúziónk, hogy ismereteink alapján (ha képességeink ezt nem is teszik lehetővé) beavatkozhatunk a folyamatokba, azaz kontrollálhatjuk a történéseket.

2. 3. Technológia-függőség

A kontroll-elmélet jól összeegyeztethető Chellis Glendinning (1990) klinikai pszichológus elméletével, amelyben a társadalom, illetve az ember technológia-függőségét bizonyítja. A technológia-függőség jelentős mértékben hozzájárulhat az ember-természet lélektani kapcsolat romlásához.

A kontrollérzethez való ragaszkodásban keresendő a mind újabb és újabb technológiák fejlesztésének igénye, a növekvő kényelmi és biztonsági szint elérése céljából. Ez a „keserves” harc az egyre nagyobb kontrollérzet megszerzéséért és az annak hiányából fakadó stresszhatás megszüntetéséért, technológia-függőséghez vezethet.

Glendinning meglepő párhuzamot von az alkohol-függőség pszichés tünetei és a technológia-függőség „tünetei” közé:

- Ahogyan az alkohol-függő tagadja függőségét, úgy a technológia-függő is tagadja azt.
- Az alkohol-függő titokban iszik. A vállalatok, bár tudomást szereznek az általuk alkalmazott technológiák káros környezeti hatásairól, titokban tartják azokat, és továbbra is alkalmazzák a káros technológiákat. Nem is olyan régen, 2008 márciusában, Kölnben fordult elő egy ezt példázó eset. Egy gyárban tűz ütött ki, aminek a következtében rákkeltő anyag, ún. acrilnitril került a levegőbe, amely koncentrációja hatszorosan lépte túl a megengedett értéket. (<http://www.koeln.de/cms/artikel.php/162/41095/artikel.html>). Csak két héttel később vált ismertté az érintettek számára (a gyár melletti játszótérrel használó kismamák és a környék lakói körében) az a tény, hogy már két hete érik őket vélhetően maradandó egészségkárosító hatások.
- A függőkre általánosságban elmondható, hogy mindent elkövetnek annak érdekében, hogy környezetüket legalább olyan mértékben kontrollálni tudják, hogy függésük tárgyának forrásához bármikor hozzáférjenek. Sokakat például óriási stresszhatás ér, ha elromlik a mobiltelefonjuk vagy a gépkocsijuk. Ez ahhoz hasonló pszichés tüneteket is okozhat, mint mikor az alkohol-függő nem jut hozzá a napi adagjához. Ez a kontrollérzet növelésére való fokozott törekvésre is magyarázat lehet, mert azt

feltételezve, hogy a kényelem a függőség tárgya, az új technológiákhoz való hozzáférés válhat a függő rögzelmjévé.

- Az alkohol-függőknél alkohollal befolyásolt állapotban gyakori tünet a gátlásaik feloldódásával együtt járó fokozott felsőbbrendűség érzés. Mivel a vezető gazdasági nagyhatalmak rendelkeznek a legszélesebb körű és legfejlettebb technológiákkal, ezért ezek birtoklása lehet az oka a felsőbbrendűség-tudatuk kialakulásának (Glendinning, 1990).

A szakértők szerint a függőség nem alapvetően kódolt az emberi fajban, hanem vélhetően valamilyen erőszakos hatásra alakulhatott ki. Az Amerikai Pszichiátriai Egyesület álláspontja szerint (Glendinning, 1990) olyan trauma kellett, hogy érje az embert ehhez, amely különbözik azoktól, amelyeket az ember eddig tapasztalt, és amely majdnem minden embernél hasonló mértékű stresszt váltana ki.

Nagy valószínűséggel feltételezhető az, hogy a traumát a természettől való elszakadás okozta. Az ember a kényelme és biztonsága érdekében olyan élményekről mond le, amelyek a történelem során hozzátartoztak az életéhez, a felnőtté váláshoz, a szocializálódáshoz és a személyiség fejlődéséhez (például természetes anyagok, ízek, hangok, látvány, stb.).

Az intenzív iparosodás megkezdése óta csak 6-7 generáció nőtt fel, tehát rendkívül rövid idő telt el ahhoz, hogy az ember adaptálódhatott volna az új modern és városiasodott körülményekhez (Glendinning, 1990). Bár kérdés, hogy az adaptálódás-e az emberiség célja?

Feltételezhető tehát, hogy a városiasodásra a kontrollérzet növelése és a kényelem miatt szánta el magát az ember. Lényeges kérdés azonban az, hogy ezek vajon miért olyan fontosak az ember számára. Az ököpszichológia talán segít majd választ adni erre a kérdésre.

2. 4. Reakció a környezeti veszélyekre

A kontroll-elméletre alapozva kutatta Meijnders, Midden és Wilke (Kanappin, 2000) a környezeti veszélyekkel kapcsolatos ismeretek jelentőségét a veszélyektől való félelem hatásának tükrében. A kutatás eredményeiből fontos következtetések vonhatók le a társadalom tájékoztatására, a környezeti nevelésre és az ember-természet kapcsolat romlására vonatkozóan.

Meijnders és társai érdekes kísérletet végeztek a klímaváltozás várható lélektani hatásaival kapcsolatban:

- A kísérleti személyeket különböző előismeretekkel látták el. Egy részüknek tényszerűen vázolták a klímaváltozás lehetséges következményeit, másik részüknek ijesztő képekkel is szemléltették azokat, hogy ez által nagyobb félelmet és aggodalmat váltsanak ki belőlük.
- A kísérlet második felében két csoportra osztották a résztvevőket. Az egyik csoportnak meggyőző érvekkel támasztották alá az energiatakarékos égők szerepét a klímaváltozás várható mértékének, a CO₂ kibocsátás nagyságának csökkentésében, míg a másik csoport esetén kisebb súlyt helyeztek a résztvevők meggyőzésére.

A kísérlet eredménye alapján megállapították, hogy a résztvevők reakciója és a veszélyről történő tájékoztatás minősége között összefüggés van (Kanappin, 2000). A kevésbé megijesztett csoport az erősebb érvek hatására sokkal több értelmét látta a klímaváltozás hatásainak csökkentésére szolgáló, a CO₂ kibocsátást mérséklő eszköz alkalmazásának, mint a „halálra rémült” csoport, amely tagjainál nem számított az érvek erőssége sem.

A kísérlet eredménye a stresszelmélettel összevetve az, hogy a kisebb mértékű félelem-érzet magasabb kontrolltudatot eredményez (úgy érezzük, képesek vagyunk befolyásolni az eseményeket), míg nagyobb félelem-érzet esetén megszűnik a folyamat befolyásolhatóságába vetett hit (úgy érezzük, a probléma túllép a hatáskörünkön és ezért a védekező eszközöket is hiábavalónak tartjuk).

Mindez arra enged következtetni, hogy a környezetvédelmi mozgalmak vagy a média katasztrofális jövőképet festő tevékenysége káros is lehet, hiszen ennek az elméletnek az alapján előfordulhat, hogy a társadalomban rendkívüli félelem-érzet alakul ki, és ennek következtében az életunt és nem környezettudatos életmód válik általánossá. További fontos tanulásként szűrhető le az is, hogy a veszélyhelyzetről szóló tájékoztatásban nagyon gondosan kell eljárni. Egyes esetekben „finom” (nem eltúlzott) büntudatkeltésre is szükség lehet, de ekkor fontos, hogy a büntudatkeltés a természet iránti szeretet érzésének előhívásával párosuljon.

2. 5. Low-Cost - High-Cost- elmélet

Diekmann és Preisendörfer arra a következtetésre jutott (Kanappin, 2000), hogy attól, hogy valaki egy bizonyos helyzetben környezettudatosan viselkedik, még nem biztos, hogy egy másik helyzetben is hasonlóképpen fog eljárni. Vizsgálataik eredményeként kimutatták, hogy a környezettudatos viselkedés elsősorban a Low-Cost, vagyis alacsony költségű területeken jellemző. Ide sorolták például a szelektív hulladékgyűjtést és a viszonylag olcsó környezetharmonikus termékek vásárlását, míg az energiafelhasználást és közlekedést High-Cost, vagyis magas költségű területeknek minősítették (Kanappin, 2000).

Az elmélet alapján érdemes volna tudatosítani az emberekben, hogy hiába látványosak bizonyos tevékenységek, nem feltétlenül csökkentik érdemlegesen a környezetterhelést, ellentétben más - kevésbé látványos és többnyire magasabb anyagi vagy egyéb ráfordítással (pl. a kényelemről való lemondással) járó - alternatívákkal. Vannak, akik elzárják ugyan a csapot fogmosás alatt (ami nagyon dicséretes és jó kezdet), de ugyanakkor sok marhahúst fogyasztanak és nem gondolnak arra, hogy 100 g marhahús előállításához - az ENSZ Fenntartható Fejlődés Bizottságának 2004-es jelentése szerint - 7000 liter vízre van szükség.

Érdemes volna megvizsgálni annak hátterét, hogy bár sokan tisztában vannak a hasonló ellentmondásokkal, mégis becsapják magukat és környezetüket is. Ennek sokféle oka lehet, hiszen az egyén preferenciáit számos hatás befolyásolja. Egyik lehetséges ok a kényelem iránti vágy, amely érdekében sokan csak kis áldozatokra hajlandóak a környezetért, miközben környezetüknek és önmaguknak maximálisan környezettudatos arcot mutatnak.

A 2. 1. - 2. 5. fejezetben bemutatott elméleteket az 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat: Az ököpszichológiai elemzésekben alkalmazott elméletek

Elmélet	Vizsgálatának tárgya	Főbb megállapításai	Kutatói
Környezeti kontroll-elmélet és stressz-elmélet	Mi a stressz oka és melyek a vele kapcsolatos kontrollérzet megszerzésének feltételei?	A környezetben kialakuló folyamatok alaposabb ismerete nagyobb kontrollérzetet és kisebb stresszhatást eredményez.	Kruse és Graumann
Négy stresszforrás elmélete	Melyek a fő okai az embert érő különféle stresszhatásoknak?	A stressz négy fő okozója: 1. az egyén életének kritikus történései; 2. a rendszeres, (pl. munkahelyi) feszültségek; 3. a környezeti katasztrófák; 4. a rendszeres környezetterhelés okozta hatások.	Lazarus
Technológia-függőség elmélet	Mi jellemzi a társadalom és az egyén modern technológiákhoz kapcsolódó lélektani változásait?	A modern társadalmak jelentős részében megfigyelhető a technológia-függőség.	Glendinning
Reakció környezeti veszélyekre elmélet	Milyen pszichés hatással van az emberre a környezeti veszély és a viselkedését befolyásolni akaró kommunikáció?	Nagyobb kontrollérzet kisebb stresszhatást eredményez. A túlzott félelemkeltés kedvezőtlenül hathat a környezettudatos viselkedésre.	Meijnders, Midden és Wilke
Low-Cost-High-Cost-elmélet	Mekkora áldozat esetén vállal környezettudatos magatartást az ember?	A környezettudatos viselkedés főleg a Low-Cost területeken jellemző.	Diekmann és Preisen-dörfer

2. 6. Az ököpszichológiához kapcsolódó elméletek

Az előbbieken ismertetett kutatások és elméletek középpontjában a környezettudat állt, amely tulajdonképpen nem más, mint maga az öko-én tudatos megnyilvánulása. Ez a fejezet az ököpszichológia képviselőinek környezettudattal és öko-énnel kapcsolatos nézeteivel foglalkozik.

2. 6. 1. Neurotikus társadalom

Nagy érdeklődést keltett annak idején Shepard tanulmánya (1982), amely megjelenésétől kezdve követte nyomon az ember pszichés alakulását az őt érő hatások függvényében. Történelmi, kulturális és pszichológiai fejtegetései során arra a következtetésre jutott, hogy már a földművelés megjelenésével elkezdődtek azok a problémák, amelyek az ember-természet lélektani kapcsolat romlásához vezettek.

A jövőt illetően két lehetőséget vázolt fel:

- Az egyik lehetőség az, hogy azoknak van igazuk, akik azt mondják, hogy az emberiségnek nincs szüksége a fajok változatosságára a fennmaradásához, és hogy a Föld életfenntartó-képessége a biológiai változatosság csökkenésével nem gyengül.

- A másik lehetőség viszont az, hogy neki van igaza, amikor bevezeti a „neurotikus társadalom” fogalmát, és úgy véli, hogy emberi faj szándékosan halad az öngyilkosság felé.

A „neurotikus társadalom” fogalma Shepard szerint az egyik leghíresebb pszichológusban, Freudban is felmerült már. Már ő is feltette a kérdést, hogy vajon nem lehetséges-e az, hogy kulturális hajtóerők hatására bizonyos társadalmi csoportok, de akár az egész emberiség, az idők során lassan neurotikussá válik? A nyugati társadalmakat nagyszámú neurotikus megbetegedés jellemzi, amit az erősen stresszes életmód következményének tartanak. A stresszes környezetet az ember tulajdonképpen saját magának köszönheti, hiszen bár a történelem során igyekezett megszüntetni a természeti tényezők által okozott stresszfaktorokat, újabbakat és rosszabbakat teremtett helyükbe, ahogyan ezt a stressz-elmélet megállapítja.

Freud feltevése és Shepard elmélete a technológia-függőség elméletével is jól összeegyeztethető:

- Feltételezhető, hogy egy neurotikus társadalom legjellemzőbb lelki betegsége a függőség.
- Amennyiben ez igaz, akkor nagy az esélye annak, hogy a természettől egyre jobban elszakadó társadalmak valóban haladnak az öngyilkosság felé.

2. 6. 2. Vadon-élmény

A számos stresszhatás ellenére az ember néha mégis képes visszatérni a természettel való együvé tartozás élményéhez. A Kaplan házaspár - Düll Andrea környezetpszichológus egy múlt év őszi egyetemi előadásában ismertetett - kutatásai alapján a természetben élnek át az emberek leggyakrabban valamiféle „átlényegülést”. Az ilyen élmények fiziológiailag is bizonyítottak, ugyanis kimutatták, hogy azok során - a természetben - gyakran rendkívüli mértékben felerősödnek az érzékszervek érzékelései, és tulajdonképpen egyfajta „lelki-szellemi átstrukturálódás” történik. Sokan ezt az élményt misztikus, vallásos, transzcendentális, túlvilági vagy akár megmagyarázhatatlan eredetűnek tartják, sokkal kézenfekvőbb azonban ezen élmények ököpszichológiai magyarázata. Elképzelhető, hogy ilyen esetekben az öko-én felszínre töréséről, illetve a természettel való egység újra megéléséről van szó. Ilyenkor nem a természeti közeg adja csak az élményt, hanem az ember maga is hozzájárul, hiszen átérzi jelentéktelenséget, ugyanakkor a valahova való tartozását is. Ezt Kányádi Sándor az *Előhang* című versében a következőképpen fogalmazza meg:

*„vannak vidékek gyönyörű
tájak ahol a keserű
számban édessé ízesül
vannak vidékek legbelül ...”* (részlet)

Felmerülhet a kérdés, hogy mi van azokkal, akik soha nem élnek át hasonló, különleges tudatállapotot, ha lenyűgöző természeti környezetbe kerülnek. Ez azzal lenne magyarázható, hogy a mai „modern tudatállapotba” kényszerült emberekben rendkívüli módon el van nyomva az öko-én (például a számos stressz-hatás következményeként), így esetükben nehezebben generálódnak hasonló élmények. A Kaplan házaspár kutatásai alapján - ahogy azt Düll Andrea az előadásában ismertetette - egy-egy ilyen élmény évekig vagy akár évtizedekig is meghatározó lehet az emberi viselkedésben. Ez nemcsak a közérzetet javítja, de sokkal környezettudatosabbá is teheti az egyént, ezzel hozzájárulva a fenntartható fejlődéshez.

2. 6. 3. Kulturális és filozófiai megközelítés

Van olyan elmélet, amely szerint a lélek mindig jelen van a természeti dolgokban, azonban nem tévesztendő össze a pszichoanalízisnél használt tudattal (Dalla Casa, 2006a). Ezen felfogás alapján a természeti világban nem az ember az egyetlen lélekkel rendelkező élőlény.

Az érző lények gondolköre több keleti filozófiában fellelhető, így például a Buddhizmusban is. Hogyan lehetne megtanítani fókákat emberi érzések (félelem, öröm, bánat) ijesztően tökéletes interpretálására anélkül, hogy az állatok valóban át ne élnék azokat? Teszik fel a kérdést egyes kutatók. Az átéléshez lélek kell. Bizonyos tájakon járva, tengeren, hegyekben vagy erdőkben, vajon miért kerít hatalmába bennünket valamilyen különleges érzés? Elképzelhető, hogy az ökoszisztéma is egy lelkülettel rendelkező összetett rendszer, és mint olyan, érzelmcserék színhelye lehet?

Az ököpszichológia gondolkörének megjelenése nemcsak a keleti filozófiák, hanem szinte az összes vallás szellemiségében megfigyelhető. A katolikus egyház a következőképpen nyilatkozott a természet és az egyén kapcsolatát illetően:

„Megoldást a gazdagság és a technológia területén csak akkor találhatunk, ha mélységes változás megy végbe szívünkben, amely elvezethet bennünket életformánk megváltoztatásához, valamint fogyasztásunk és termelésünk fenntarthatatlan formáinak átalakításához.” (II. János Pál pápa és I. Bartalomeosz ökumenikus pátriárka, 2002)

„Gaia-elmélet”

A „lélekkel rendelkező Föld” témakörhöz kapcsolódóan James E. Lovelock (1979) Gaia-elméletét kell még megemlíteni. A matematikailag is bizonyított elmélet szerint a Föld légkörének kémiai egyensúlytalansága ellenére megfigyelhető stabilitás arra enged következtetni, hogy léteznie kell egy szabályozó folyamatnak, mely már évezredek óta stabilan tartja azt. A Gaia-elmélet alapján a bioszféra egy olyan totális rendszer, amelyben minden hatással van mindenre és maga a Föld is rendelkezik egyfajta „szellemiséggel”, illetve lélekkel.

Úgy lehet leginkább elképzelni ezt, mint az emberi szervezet (a Föld) és a sejtek (az emberek) rendszerét. Ezt a rendszert - az ökoszisztémát - végtelen számú kölcsönhatás jellemzi, tehát minden mindennel összefügg. A kérdés az, hogy mi történik a szervezetben a beteg, illetve rákos sejtekkel?

„Azok a szervezetek, amelyek összhangban élnek a környezetükkel, elősegítik utódaik fennmaradását. Azok pedig, amelyek kárt okoznak benne, saját utódaik számára teszik tönkre az életfeltételeket, így azok pusztulásra lesznek ítélve. A technoszféra, minket embereket és gyárainkat beleértve, még nem fejlődött önszabályozó rendszerré. Különösen érdekes ez a városok esetében. A város egy szuperorganizmus, olyan mint egy természetjáró. De még csak részlegesen fejlődött ki, tele van megoldatlan problémákkal. A természetjáró kitűnően légkondicionált hely, friss levegő járja át, míg a városaink szennyből bűzlenek és problémákkal küzdenek. De ez még nem jelenti azt, hogy nem fejlődnek. Az igazán izgalmas kérdés az, hogy elég gyors lesz-e a fejlődésük ahhoz, hogy alkalmazkodni tudjanak az általuk előidézett változásokhoz.” (Lovelock, 1999)

„Vissza a gyökerekhez”

Visszatérve Paul Shepard 2.6.1. pontban ismertetett elméletéhez (Neurotikus társadalom), feltételezhető, hogy ahogyan haladunk a Föld elpusztítása felé, úgy kerülünk egyre közelebb önmagunk, az emberiség elpusztításához is. Shepard későbbi kutatásai során végül azonban arra a következtetésre jutott, hogy mégsem teljesen reménytelen az emberiség helyzete, mivel az ökológiailag harmonikus „Önérzet” és „Földérzet” nem racionális választás eredménye, hanem minden emberi lény belső, eredendő adottsága. „Része környezetének, ott van benne az ősemlék, illetve az egész világ.”

Az ember elméletileg képes lenne tehát „meggyógyítani” önmagát, ha bizonyos elemi dolgokat ismét fel tudna idézni a szocializáció, illetve az oktatási-nevelési folyamat során. Shepard ezért a legfontosabbnak a gyermekfejlődést tartja és olyan alapvető elvárásokat támaszt a szülőkkel szemben, mint a kezdetben állandó jelenlét, a gazdag természeti környezetben történő nevelés, az egyszerű játékok biztosítása, a természet történetének bemutatása, állatszerepek eljátszása, stb. Ő is azt a véleményt vallja, hogy minden emberi lényben megtalálható egy titkos, ép, természettudatos én (Shepard, 1982). Ezt bizonyítja az öko-énnek a mai „furcsa” formákban való megnyilvánulása (például a „szötyényészett” kiskutyák, az állatkertek, a műanyag növény dekorációk stb.). Habár ma már sokszor nem élvezhetjük a természetet igazi eredeti szépségében, annak hiányát nap, mint nap érzékeljük, és különböző technológiák segítségével igyekszünk pótolni azt.

„Biogladiátor”

Önmagunk „gyógyítása” során figyelembe kell vennünk a nehezítő tényezőket és kockázatokat. Peter Warshall - az 11thhouraction.com egyik üzenetében tett - nyilatkozata szerint, „biogladiátornak” kell lenni ahhoz, hogy lelkileg képesek legyünk elviselni a már visszafordíthatatlan folyamatok okozta károkat (például a biodiverzitás csökkenésének gondolatát vagy a haldokló olajos madarak látványát) anélkül, hogy a lelki fájdalom elviselhetetlenné válna, és pszichésen felőrölné minket. A „tenni vágyó” egyének személyiségének megerősítésére van szükség ahhoz, hogy a jelenlegi igazságtalan és kegyetlen körülmények ellenére egyéni szinten (mert mindenképpen ott kell kezdeni) is érdemben tudjanak tenni a Földi élet (beleértve az emberi faj) megmentése érdekében.

Az ököpszichológiához kapcsolódó elméletek összefoglalását a 2. táblázat tartalmazza.

2. táblázat: Az ököpszichológiához kapcsolódó elméletek

Kapcsolódó elmélet	Kidolgozója	Alapelve
Neurotikus társadalom	Shepard (már Freud is)	A neurotikus társadalom halad az öngyilkosság felé.
Vadon élmény	Kaplan	A fiziológiailag is bizonyított, természetben átélt átlényegülést kiváltó élmények hosszú évekre meghatározzák a természethez fűződő viszonyunkat.
Gaia-elmélet	Lovelock	A bioszféra egy komplex rendszer, minden hatással van mindenre és a Földnek is van „lelke”
„Vissza a gyökerekhez”	Shepard	Mivel öko-énje mindenkinek van, ezért lehetséges az „öngyógyítás”, amennyiben a szocializáció és gyermeknevelés során az elemi természettel kapcsolatos ismeretek előkerülnek.
„Biogladiátor”	Warshall	A környezetért tenni kívánó egyének lelki megerősítése szükséges, hogy elviseljék a természetben keletkező antropogén eredetű, lelki (is) megterhelő hatású károkat.

3. Az ököpszichológia gazdasági vonatkozásai

A gazdaság működési mechanizmusainak ismerete nélkül aligha lehetne a környezeti és társadalmi problémákat megoldani. A gazdasági szempontok figyelembevétele és a gazdaság-természeti környezet-társadalom viszony pszichológiai elemzése kulcs lehet a fenntartható fejlődés biztosításához. Természetesen az egyén pszichés viselkedéséből nem lehet általánosítani, és egy egész társadalmi réteg lélektani viselkedésére vonatkozó következtetéseket levonni. A gazdasági mechanizmusok és a műszaki fejlődés szempontjainak figyelembevétele szintén nem egyszerű feladat. Az ököpszichológia feltételezi azt, hogy amennyiben az egyének tudatában megváltozik valami, akkor ez továbbterjedhet a társadalom egészére, így a gazdaság szereplőire és a különböző szakemberekre, valamint azok munkásságára, és ezen keresztül a gazdasági folyamatokra és a technológiai fejlődésre is.

Ennek a fejezetnek az első része a fenntartható fejlődés és az ököpszichológia kapcsolatával, a többi rész pedig az ököpszichológiával kapcsolatos kezdeményezésekkel foglalkozik a gazdasági élet különböző területein. Az ismertetett kezdeményezések fő jellemzője az, hogy a fenntarthatósági érdekeket úgy közelítik meg, hogy a gazdaság jelenlegi működési elveit is figyelembe veszik.

3. 1. Ököpszichológia - a fenntartható fejlődés sikerének kulcsa?

A fenntartható fejlődés esetleges kudarca a következő okokra vezethető vissza:

- A gazdasági működési mechanizmusok és a fenntartható fejlődés között alapvető ellentét feszül.
- Az országok és társadalmak jólétét elsősorban a legáltalánosabb gazdasági mutató, a GDP alapján mérik, ami azonban számos problémát vet fel. A GDP-re ugyanis a természeti katasztrófák, a háborúk is növelő hatással vannak, miközben nem tartalmazza például a kulturális értékeket és a természeti erőforrásokat. A GDP-vel kapcsolatos kifogások három pontban foglalhatók össze (Szlávik 2007): 1. Nem

mutatja a természeti környezetben bekövetkező változásokat. 2. A figyelembe vett jövedelmek nem tartalmazzák a természet által nyújtott szolgáltatásokat. 3. A környezetvédelmi kiadások kétszeresen növelik az értékét, ha környezetszennyező tevékenységgel is párosulnak. Az energiatakarékos gazdálkodás ugyanakkor negatívan hat rá.

- A fenntartható fejlődés problémái annak is a következményei, hogy eddig nagyrészt szeparált eszközökkel vizsgálták azokat, miközben maga a fenntartható fejlődés értelmezési tartománya meglehetősen viszonylagos és rendkívül összetett elemekből áll, amelyek sokkal hangsúlyosabb multidiszciplináris megközelítést igényelnének.

A kudarc feloldási lehetőségei az ököpszichológia szemszögéből - a szerző szerint - az alábbiak lehetnek:

- Az utolsó pontban említett probléma feloldására széles körű, különböző tudományterületek bevonása és a tudományos tapasztalatok egyesítése, illetve összehangolása szükséges az eddigi szemléletmód és gyakorlat helyett. Például a gazdasági szabályozók kidolgozásakor érdemes lenne bevonni a folyamatba szociológusokat és pszichológusokat, hogy az egyén és társadalom szintjén vizsgálják, majd adott esetben javítsák az adott szabályozó egyéni szintű és társadalmi elfogadhatóságát.
- A fenntartható fejlődés feltételeinek megteremtéséhez elsősorban arra volna szükség, hogy az egyének is hozzájáruljanak a szükséges lépések megtételéhez. Ehhez fontos, hogy azonosulni tudjanak az elérendő céllal, tehát tudják azt, hogy az ilyen lépések az ő jóllétük (szubjektív jóllét, boldogság) emelkedését is szolgálják.

Itt lép fel az a probléma, hogy a GDP nem képes mérni a jóllét szintjét. Jelenleg a GDP növekedésének és a jóléti szint (ami gazdagságot jelent) emelkedésének ösztönzése a társadalmak elsőrendű célja. Feltételezve, hogy az ember alapvető célja a boldogság, valószínűsíthető, hogy minden egyéb törekvése is ezt a célt szolgálja (irányuljon az a folyamatosan növekvő fogyasztási igények kielégítésére, játékonysági cselekedetekre vagy akár a fenntartható fejlődés támogatására). Tehát olyan mutatókra is szükség lenne, amelyek elsősorban a boldogságot mérik.

- Az egyének hozzájárulásához, a fenntartható fejlődést szolgáló célokkal való azonosulásukhoz - ami elvezethet a fenntartható fejlődés sikeréhez - az ember értékrendjének és gondolkodásmódjának befolyásolására van szükség. Ennek egyik iránya, hogy evidenciává váljon az, hogy kötelességünk megőrizni világunkat a következő generációk számára. A másik annak a tudatnak a kialakítása, hogy az is a mi felelősségünk, hogy először megszerezzük, majd átadjuk az utánunk jövő generációnak azt a tudást, hogy miként élhetünk harmóniában a környezetünkkel, és hogy miért is jó ez nekünk.

Fentiek alapján a lényegi kérdés, hogy mely pontokon és milyen eszközökkel lehet az emberi értékrendet formálni. Ehhez - a szerző szerint - az alábbi kérdések tisztása, vizsgálata lehet szükség.

- A boldogság definiálása.

Ezzel a kérdéssel már az Európai Unió szintjén is foglalkoznak, elismerve az ezzel kapcsolatos kutatások fontosságát, hiszen ez elengedhetetlen ahhoz, hogy meg lehessen határozni a társadalom számára is értelmezhető, kitűzhető célt. Számos statisztika

bizonyítja, hogy az anyagi gazdagság nemhogy egyenesen, de gyakran fordítottan arányos a boldogság, elégedettség szintjével. Ez mindenképpen olyan tény, amelyet a fenntartható fejlődés támogatóinak „ki kell használni”.

- Miért a vagyonosodás vált a társadalom általánosan elsődleges céljává?

Erre egyféle magyarázattal szolgálhat a technológia-függőség elmélete. A technológia-függőség - ahogy a korábbiakban olvasható volt - feltehetően a kontrollérzet hajszolásából fakad és a kényelmi érdekeket szolgálja. A technológiákhoz (és hatalomhoz) való hozzájutás a pénz függvénye, tehát minél gazdagabb az ember, annál nagyobb az esélye kényelmes és kontrollált életkörülmények kialakítására. Mindezek azonban - az ezekkel kapcsolatos kutatások és pszichológiai vélemények szerint - nem vezetnek a boldogsági szint növekedéséhez. Amerikában például hiába nőtt kétszeresére a gazdagság, a meggazdagodottak nem lettek boldogabbak. A fejletlen országokban viszont a boldogság primer feltétele továbbra is az alapvető szükségletek kielégítése (Worldwatch Institute, 2004).

- Mi az, ami betölthetné a vagyonosodás kétes értékű céljának helyét?

Ennek megválaszolásához léphet be az ököpszichológiának azon fontos felismerése, hogy nemcsak a környezetünket és a jövő generációit szolgáljuk a környezetvédelemmel, hanem önmagunknak is jót teszünk vele. (Bár túlságosan antropocentrikusnak tűnhet ez a hozzáállás, de a gyors és széles körű társadalmi alkalmazkodás realizálásának érdekében szükséges rosszként is értelmezhető. A környezetünket érő változások sürgető volta (pl.: az exponenciálisan intenzívebbé váló hatások a globális felmelegedés következtében) megköveteli a gondolkodásmód megváltoztatására irányuló sürgős és sikeres beavatkozást.). Az öko-én létezésének okán feltételezhetjük, hogy a környezettudatos életvitel hozzájárul az öko-én „felszabadításához” és így a szubjektív jólléti szint emeléséhez, tehát egy teljesebb és boldogabb élet kialakításához. Ez azt is jelenti, hogy könnyebben elérhetővé válhat a boldogság környezetszerető életvitellel, mint a vagyonosodás hajszolásával.

A GDP növekedés és a gazdagodás hajszolása helyett tehát egy olyan idealizált világ megteremtése kellene, hogy céllá váljon, amelyben a környezetharmonikus életmód a feltétele és egyben az aggregátora is a társadalom által elérni kívánt növekvő jólléti színvonalnak.

Az ököpszichológia abban nyújthat segítséget, hogy bizonyítja az utóbbi megoldási javaslatok alapjául szolgáló feltételezéseket, és további kutatásokat végez. Az így nyert információk alapján pedig olyan módszerek és eszközök kidolgozásához járulhatna hozzá, melyekkel lehetővé válik a társadalom jelenlegi fenntarthatatlan és értelmetlen értékrendjének formálása, elősegítve ezzel a fenntarthatósági követelmények teljesülését.

3. 2. Ököpszichológia és politika

Ez a fejezet az ököpszichológia fenntarthatósági érdekeket szem előtt tartó és megfelelő gazdasági működést biztosító szerepét mutatja be különböző kezdeményezések ismertetésével.

A fenntartható fejlődés érdekében politikai téren is támaszkodni kellene az ököpszichológia eredményeire. A politikai döntéshozóknak az ököpszichológia segíthet abban, hogy eredményesen tudják a környezetkímélő technológiákról informálni, illetve használatukra motiválni az embereket.

„A pszichológia segíthetné a politikai döntéshozók és más szakértők munkáját a fenntartható viselkedési szokások, életstílus és üzleti kultúra megtervezésében, értékelésében illetve bevezetésében. A személyiségről és az emberi lélekről felhalmozódott tudást fel kell használni arra, hogy a környezetvédelem ne kérdés, hanem a mindennapok része legyen. A környezetszennyezés negatív pszichológiai hatásaival kapcsolatban pedig egyrészt dokumentálnia kell a környezetszennyezés káros pszichológiai hatásait, másrészt a megelőzés érdekében segítenie kell a hatékony döntéshozatalt és a megfelelő környezeti attitűdök, viselkedések kialakulását. Ugyancsak fontos szerepe lehet a pszichológiának abban, hogy azonosítsa azokat az emberi tényezőket, melyek elősegítik a környezetvédelmet, s elengedhetetlen szerepe van a megelőzésben, tehát a környezeti nevelés támogatásában.” (Gulyás, 2004).

3. 2. 1. Az Angol Fenntartható Fejlődési Stratégia pszichológiai háttér tanulmánya

Az Angol Fenntartható Fejlődési Stratégia - népszerű nevén a „Securing the Future” - kiemeli a társadalmi jóléti szempontok fontosságát (Dolan-Peasgood, 2006). A Stratégia kidolgozói felismerték annak a jelentőségét, hogy a társadalom preferenciarendszere nagyban befolyásolja a fenntartható viselkedést. Az angol kormány készítettett ezért egy tanulmányt ezen összefüggések feltérképezésére. Példaértékűen jártak el, hiszen az emberi viselkedésben fellépő ok-okozati összefüggések és azok pszichológiai hátterének megértése nélkül valóban nem lehet hatékony stratégiát, majd akciótervet kidolgozni.

A 2006 februárjában megjelent tanulmány a fenntartható fejlődés és a jólét kapcsolatát vizsgálja. Abból indul ki, hogy a politika alkotóinak jobban figyelembe kell venniük a társadalom fenntarthatósággal kapcsolatos preferenciáinak alakulását. A szerzők feltételezik, hogy az emberek jelentős része rendelkezik környezettudatos preferenciákkal. A környezettudatos preferenciák meglétét bizonyítja például a szelektív hulladékgyűjtés, vagy az alternatív energiahordozókkal kapcsolatos pénzügyi befektetések terjedése is (Dolan-Peasgood, 2006). Ez hazánkban is tapasztalható (például: KHB, Zöld Alapok), bizonyítva a magyar társadalomban rejlő potenciált. (A pénzügyi befektetések persze kétélűek - nem feltétlenül a környezettudat motiválja a befektetőket -, hiszen Németországban például óriási nyereségeket hoztak tulajdonosaiknak a különböző napelem-részvények.)

A tanulmány megállapításai alapján azonban, még ha az emberek jelentős része a fenntartható magatartást részesíti is előnyben, a feltételek megteremtéséhez állami beruházásokra van szükség (Dolan-Peasgood, 2006). Hiszen sokan „bele vannak kényszerítve” környezetkárosító viselkedésformákba, mert ahol nincs rendes tömegközlekedés vagy szelektív hulladékgyűjtés, ott az erre nyitottak sem képesek azokat alkalmazni.

A tanulmányban vizsgálták azt is, hogy a jólétre való törekvésnek melyek azok a vonatkozásai, amelyek boldogság teremtetők is egyben, és egyben egy fenntartható életstílus kialakításához is hozzájárulnak (Dolan-Peasgood, 2006). Arra a következtetésre jutottak, hogy az alapvető anyagi szükségletek kielégítése után az egyén olyan célok után néz, amelyek segítségével a valahova való tartozásának és személyes hasznosságának érzetét kívánja felerősíteni. Ezen törekvései azonban sok esetben konfliktusba kerülnek a növekvő fogyasztási igények alakulásával. Amikor például a növekvő igények miatt a családfő jobban fizető, de nagyobb elfoglaltsággal járó állást kell, hogy keressen (vállalva ez által a családdal töltött idő csökkenését), akkor nem mondható, hogy az alapvető anyagi biztonság megléte megszüntette volna a materialista célok dominanciáját. A rendkívül gazdag emberek gyakran panaszkodnak vagyonuk értéktelenségéről, mivel a gazdagsággal létrejött új, gyakran fölösleges igényekre fordított kiadások felemésztik azt. Pszichológiailag is vitatott téma, hogy az egyén anyagi sikere milyen viszonyban van szubjektív jóllétével.

A tanulmány alapján a materialista vágyak kifelé irányuló természete azt mutatja, hogy azok tulajdonképpen belső pszichológiai szükségletek (pl.: szeretet, segítségnyújtás,

szabadság érzése, felelősségvállalás, vagy önálló döntéshozás) kielégítését helyettesítik. A tanulmány készítői szerint a materializmus vagyoni helyzettől függő, szükségtelen és megrogzított társadalmi versengéshez vezet. Ezt feloldani a pszichológia segítségével lehetne oly módon, hogy segíteni kell a társadalmat abban, hogy felismerjék az igazi, belső pszichológiai szükségleteiket.

Kétségesnek tűnik - a szerző szerint - a tanulmányban szereplő azon feltételezés, miszerint meg lehet tanítani az egyéneknek a társadalmi háló összefüggéseit, és ez által el lehet érni azt, hogy a közösség érdekét személyes érdekei elé helyezze. A megértés szintjére eljutnának talán, de még akkor sem reális elgondolás, hogy az összes egyén valamely hirtelen, politikailag erőltetett megvilágosodástól vezérelve saját érdekeit a közjó miatt háttérbe szorítsa. Ehhez az kell, hogy az egyén saját érdekeként élje meg és fogja fel a társadalmi érdekeket. Az egyén pszichés megértésén keresztül kellene olyan szemléletformáló politikát kidolgozni és a társadalom egészére alkalmazni, amit az egyén, mint saját érdekeit szolgáló politikaként élne meg. Amennyiben egy politikai irányzattal az egyének azonosulni tudnak - mivel azt már személyes ügyükként tudják értelmezni -, úgy a politika sikere is garantált volna. Az ököpszichológia alkalmazása tehát központi stratégiai eleme lehet a hatékony környezetpolitikák kidolgozásának.

3. 2. 2. A Német Ökológiai Adóreform pszichológiai háttértanulmánya

Az itt ismertetésre kerülő tanulmány arra lehet példa, hogyan lehet társadalmilag és környezeti szempontból is hatékonyabb gazdaságpolitikai eszközöket a pszichológiai szempontok is figyelembe véve kidolgozni, illetve továbbfejleszteni.

Az 1999-ben indított Német Ökológiai Adóreform (röviden: ökoadó) azon az elven alapult, hogy egyrészt a környezetre káros javak fokozott megadóztatásával csökkenthető fogyasztásuk mértéke, másrészt a keletkező többletforrások visszajuttathatók a társadalombiztosítás rendszerébe. Az ököpszichológia szempontjából a reformmal kapcsolatos tanulmány az érdekes, amely az ökoadó társadalmi elfogadhatóságát vizsgálta. Ez a pszichológiai tanulmány azt bizonyítja, hogy más országokban már komolyan veszik az ököpszichológia kínálta lehetőségeket politikai intézkedések eredményesebb véghezvitele érdekében. Az ilyen jellegű intézkedések sikeressége pedig azért is fontos, mert azoknak jelentős szemléletformáló szerepük is van. A 2002-ben készült tanulmány vizsgálja a reform addigi társadalmi, környezeti szempontú sikerességét, valamint javaslatokat dolgoz ki a sikeresség (elfogadhatóság) fokozására (Grosse Ruse, 2002).

A tanulmány főbb megállapításai az alábbiakban foglalhatók össze.

- Az ökoadó társadalmi elfogadásában nagy szerepet játszhat, ha a reform környezetvédelmi célja és az egyén szerepének jelentősége a cél elérésében a társadalom számára is egyértelmű.

Az ökoadó negatív megítélésével kapcsolatban döntő jelentőségű lehet,

- ha azt a rendszeres gépkocsihasználatra kényszerülő és korlátozott anyagi háttérrel rendelkező állampolgárok igazságtalannak érzik maguk számára;
- ha az ökoadóval befolyó állami pénzek az emberek szerint átláthatatlan és nem hatékony módon jutnak vissza a társadalomhoz a társadalombiztosítás keretein belül;
- ha kétely merül fel a reform közlekedésintenzitást csökkentő hatásával kapcsolatban;
- és ha a reform azt az érzést kelti, hogy az autósoknak jelentős terheket kell viselniük más közlekedési eszközök használóihoz és más gazdasági ágazatok szereplőihez képest (Grosse Ruse, 2002)

- Az ökoadó környezetközpontú céljainak nagyobb hangsúlyozása szükséges, ami által hatékonyabban ki lehetne aknázni az emberek környezettudatosságát, valamint az abból következő fizetési hajlandóságot.
- Jobban fel kell vázolni az egyéb rendelkezésre álló alternatívákat (egyéni, költségcsökkentő megoldásokat, mint például a takarékosabb fogyasztású közlekedési módok használata). Ezeket az alternatívákat az ökoadó társadalmi elfogadhatóságával foglalkozó marketing-szakembereknek kell az érintettekkel megismertetniük, ahogy erre példaként szolgált Németország ökoadó-kampánya is.
- Azon alacsony keresettel rendelkező társadalmi csoportokra irányulóan, amelyek rá vannak utalva a mindennapos gépkocsi-használatra, s így rájuk az ökoadó arányaiban nagyobb terhet jelent, nemcsak új kommunikációs stratégiák kifejlesztése, de új, könnyítő intézkedések kidolgozása is indokolt.
- A vizsgálati személyek nagy része tisztességesebbnek, hatékonyabbnak és világosabbnak minősítene az ökoadó-szabályozásokat, ha nemcsak az utcai közlekedés és a háztartások, de a légi közlekedés és az ipari üzemek egy része is viselné az ökoadóból származó terheket.
- Az ökoadó társadalmi elfogadhatóságát leginkább a befolyó pénzek felhasználásának módosításával lehet befolyásolni. Mivel a társadalom általában egy oldalról pozitívan áll az ökoadóhoz - környezetvédelmi célt szolgáló szerepkörét tekintve -, ugyanakkor a munkapiacra gyakorolt, várhatóan kedvezőtlen hatása alapján negatív megítélésben részesíti, ezért a legjobb, ha a bevételek környezetvédelmi célú visszaforgatása kerül kiemelésre.
- Az ökoadót a német lakosság egy része büntető intézkedésként, illetve a motorizált közlekedést helyettesítő fejlesztésekhez szükséges források megteremtéseként (támogatásaként) fogja fel. Ennek alapján a megemelt ásványolajadóból származó bevételeket valóban a helyi közforgalmú közlekedés fejlesztésére kellene fordítani. Egy olyan intézkedési csomag kidolgozása kellene, hogy legyen, amely összeköti az üzemanyagárak emelését a tömegközlekedés jegyárainak csökkentésével, valamint kínálatának szélesítésével (Grosse Ruse, 2002).

A szerző véleménye szerint ez a tanulmány, illetve a reform tanulmányban elemzett elutasításának elemzése is alátámasztja azt a korábbiakban is tárgyalt megállapítást, hogy elsősorban a társadalom gondolkodásmódjával van a probléma. Az emberek fel vannak háborodva azon, ha többet kell fizetni üzemanyagért, mintha legalábbis kifejezett jogunk volna szennyezni a környezetet kényelmünk érdekében. Persze aki így keresi a kenyerét, az úgy vélheti, hogy jogos a felháborodása, de fel kell merülnön a kérdés, hogy vajon az ilyen vállalkozások hosszú távon fenntarthatóak-e (pl. autós pizza-futár).

A reform hatékonyságát illető elvárások jogosnak tűnnek, de az azzal kapcsolatos problémák elsősorban a döntéshozók megválasztásának kérdésköréhez tartoznak.

Továbbá megállapítható, hogy a társadalom nevelésében fontos szerepe van a következetességnek, ezért törekedni kell az igazságtalanságok elkerülésére, tehát a fenntartható fejlődés egyik alapelveként, az igazságosságnak szem előtt tartására. Az elérendő cél azonban elsősorban az kellene, hogy legyen, hogy az emberek a probléma megoldására legyenek motiválva, és ne azt hasonlítgassák össze, hogy ki és mennyiben járul vagy járult hozzá ahhoz.

A két politikai stratégia/intézkedés pszichológiai tanulmányát az alábbi táblázat tartalmazza:

3. táblázat: Az Angol Fenntartható Fejlődési Stratégia és a Német Ökológiai Adóreform pszichológiai háttértanulmánya

Pszichológiai tanulmány	Angol Fenntarthatósági Stratégia pszichológiai háttértanulmánya	Német Ökológiai Adóreform pszichológiai háttértanulmánya
Készítők	Angol kormány megbízottjai (2006)	Elmar Grosse Ruse pszichológus (2002)
Vizsgálat tárgya	Fenntartható fejlődés és a jólét kapcsolata	Ökoadó társadalmi elfogadhatósága
Kiindulópont	A politika alkotóinak jobban figyelembe kell venniük a társadalom fenntarthatósággal kapcsolatos preferenciáit.	A politika alkotóinak jobban figyelembe kell venniük a társadalom adóintézkedésekkel kapcsolatos preferenciáit.
Főbb megállapítások	Segíteni kell az embereket abban, hogy felismerjék az igazi, belső, pszichológiai szükségleteiket. A politikai intézkedéseket úgy kell alakítani, hogy az emberek azonosulni tudjanak azokkal.	Elfogadásának mértéke nagy, ha egyértelmű a reform környezetvédelmi célja és az egyén jelentősége a cél elérésében. Elfogadásának mértéke kicsi, ha bizonyos társadalmi csoportok igazságtalan helyzetben érzik magukat, mert autóhasználatra kényszerülnek, vagy mert átláthatatlannak tartják az újraelosztást.

3. 3. Ökopszichológia és fogyasztás

Az ökopszichológia és a piaci mechanizmusok (azon belül is a marketing tevékenységek) kapcsolódási pontjainak elemzése előtt érdemes figyelembe venni egy széles körben elfogadott álláspontot. Ennek képviselői szerint a gazdasági folyamatok meghatározó szereplője a fogyasztó, hiszen ő generálja a fogyasztást, és teszi így lehetővé a termelő, szolgáltató vállalatok működését. Ebből kiindulva a vállalatok (és az állam) fő célja a fogyasztói igények kielégítése, saját működésük biztosításának érdekében. Ehhez azonban először meg kell érteniük a fogyasztó működését és az őt befolyásoló tényezőket. Mindezekből kiindulva a következőkben az ökopszichológia és a profitorientált, valamint társadalmi célú kommunikációs tevékenységek lehetséges összefonódása kerül feltárára.

Amennyiben a vállalati szféra fenntartható működésre törekszik, és az egyes vállalatok fel kívánják venni a versenyt az új szemléletű, öko-marketing politikákat alkalmazó versenytársaikkal (ami jelenleg például az autópiacon érhető tetten), úgy az ökopszichológiai elméletek alkalmazása központi fontosságú lehet.

A vállalatok öko-marketing szempontjaiból fontos, fogyasztói viselkedéssel kapcsolatos kérdések megválaszolásánál (Valkó, 2003) jelentős segítséget nyújthat az ökopszichológia. Így például a fizetési hajlandóság mérésénél érdemes lehet figyelembe venni a Low-Cost - High-Cost- elméletet (Kanappin, 2000). Az ökopszichológiai elméleteknél felvázolt példa alapján a High-Cost besorolású közlekedésen belül például a drága, német vonatjegyeket nem a környezetbarát jelleg kiemelésével lehet jobban értékesíteni, hanem például a szolgáltatások színvonalának emelésével vagy a jegyárak csökkentésének hírével. A Low-Cost - High-Cost- elméletet is igazoló költség-haszon elemzés jelentős szerepet játszhat a környezeti árpolitikát folytató vállalatok marketing stratégiájában. Figyelembe kell venni, hogy még a kifejezetten környezettudatos fogyasztó

sem feltétlenül fog olyan környezetbarát terméket fogyasztani, ami drágább, mint hagyományos társai, és ráadásul semmilyen egyéb gazdasági előnnyel nem jár számára. Vásárol majd drágább, de hosszú távon gazdaságosabb örökégit, viszont nem valószínű, hogy a drágább, de minőségileg nem biztos, hogy jobb magyar terméket veszi meg a dél-amerikai helyett. Ugyanakkor, ha például az érintett vállalat marketing szakemberei a magyar termékénél külön hangsúlyoznák a dél-amerikaival szemben megspórolt szállítási környezetterhelést, akkor elképzelhető, hogy fel tudnák ébreszteni az öko-ént legalább azoknál a fogyasztóknál, ahol az nincs túlzottan elnyomva.

Amennyiben tehát az öko-marketing szakemberek a pszichológia segítségével felismerik a környezettudat potenciálját, és képesek valahogy megszólítani az öko-ént, úgy egy új versenyelőnyre tehetnek szert. Ez azt is jelentené, hogy az ember-természet viszony újraélesztését képviselhetnék, miközben az öko-éneken keresztül erős érzelmeket ébreszthetnének a fogyasztókban.

A marketing szakemberek által is elfogadott tény, hogy egy terméket vagy szolgáltatást a fogyasztókban keltett érzelmeken keresztül lehet leginkább eladni. Ezzel természetesen vissza lehet élni - ahogyan az a gyakorlatban látható is -, azonban az ököpszichológia segítségével az öko-marketing területén egy nemes, közös célt (természet-ember kapcsolat helyreállítása) és az üzleti érdekeket, gazdasági szempontokat lehetne összekapcsolni.

Érdemes tehát ököpszichológiai szempontból is figyelembe venni a fogyasztók várható viselkedését, és ennek megfelelően alakítani a vállalati stratégiákat. A félrevezetés, elferdítés, a jó ügygel való visszaélés kockázata persze fennáll, de a vállalatok hitelességének ellenőrzésére léteznek megoldások (pl. a különböző szabványok, tanúsítványok, amelyeknek való megfelelés egyúttal a vállalatoknak kedvező vásárlási viselkedést is ösztönözheti).

A gazdasági szempontoknak megfelelő és ugyanakkor a közös érdeket, a fenntartható fejlődést is szolgáló öko-marketing irány megvalósításához szükséges lenne egy olyan kommunikációs stratégia, amely elemeit tekintve visszanyúl az ököpszichológia elméleteihez, és azokat beépíti a gyakorlatba. Az új kommunikációs stratégiai iránynak pedig nemcsak vállalati, hanem állami szinten is meg kellene jelennie a társadalom, az emberek érdekeinek, a fenntartható fejlődésnek a képviselőjében. Márpedig amennyiben valóban ez a cél, akkor a hatásos környezettudatos kommunikáció és nevelés (amihez az ököpszichológia nagy segítséget nyújthat) a jelen válságos helyzetben (ahogyan ezt a többi tanulmány is kifejti) napjaink legfontosabb kihívásainak egyike.

3. 4. Ököpszichológia és média

A fenntartható fejlődés problémáinak megoldásában döntő tényező a társadalom nevelésének és bevonásának eredményessége. Az emberek figyelmét az igazán fontos témákra kellene felhívni, hiszen fontosak ugyan a párthatalmi kérdések is, de úgy tűnik - Magyarországon például -, hogy ezek túlsúlya a kommunikációs csatornáknak elvonja a figyelmet az igazi értékekkel kapcsolatos problémákról, nem halogatható teendőkről.

A figyelemfelkeltésben rendkívül fontos szerepet játszik a média és az általa közölt információk közvetítésének, befogadásának és feldolgozásának a pszichológiája. Meg kell említeni azt is, hogy a média területén a rádió és televízió mellett egyre inkább helyeződik át a hangsúly az internetre, annak számos előnyével és hátrányával együtt.

A következőkben a TV, a film és az IT világból olvasható néhány példa a társadalmi tájékoztatás, nevelés és bevonás területéről.

3. 4. 1. Ökopszichológia és a televízió

Bill Clinton, a Clinton Global Initiative (CGI) képviselőjében, egy klímaváltozással kapcsolatos 2007. szeptemberi műsorban (BBCworld) annak a véleménynek adott hangot, hogy a fejlett országok polgárainak életmódján kell változtatni a fenntarthatóság érdekében. Ez a megállapítás még nem számítana újdonságnak, de vitapartnereivel együtt hosszasan kitértek arra, hogy ennek megvalósítása csak az elérni kívánt cél tudatosításával érhető el. Ehhez először meg kell érteni az embereket, tisztába kell kerülni az emberi psziché működésével, majd erre építve lehet kialakítani és kell alkalmazni a környezettudatosság személyes céllá való formálásának módszerét, módját.

A meggyőzésben pedig mi nyújthat nagyobb segítséget a pszichológiánál, azon belül is az ökopszichológiánál. A CGI képviselői felismerték ezt, és a példamutatás, valamint a média ebben játszott szerepét hangsúlyozták. A műsor is azzal zárult, hogy a neves interjúalanyok a saját példamutató életmódjukról, így a tömegközlekedés-használatról, fenntartható háztartásukról nyilatkoztak. Lehet, hogy felszínes, még az is lehet hogy nem is igaz, mégis jó hatással kell, hogy legyen a nézőkre.

3. 4. 2. Ökopszichológia és a film

Hasonlóan értékelhető a Béke Nobel-díjat kapott Al Gore Oscar-díjas filmje, az *An Inconvenient Truth* (Kellemetlen igazság) is, amely a klímaváltozással foglalkozik. Habár hallani híreket, melyek Gore rendkívül környezetszennyező életmódját bizonygatják, filmje mégis rengeteg emberhez jutatta el a klímaváltozás lehetséges következményeinek és így a környezettudatos életvitel fontosságának üzenetét. Ez egyedülálló teljesítmény, és a társadalomnevelés egyik leghatékonyabb módja. Neves tudósok, például Freund Tamás agykutató állítja, hogy minden beáramló információ nyomot hagy az agyban, tehát ott van. Az, hogy mit tudunk ismét előhívni az információ felvételéhez kapcsolódó „belső, motivációs, érzelmi világunk” függvénye. Ez alapján a film - mint az érzelmi töltést biztosító csatorna - segíthet a környezeti tudás elraktározásában és későbbi előhívásában, s fontos szerepet játszhat a környezettel kapcsolatos érzelmi világunk és öko-énünk erősítésében is.

3. 4. 3. Ökopszichológia és az internet

Több kezdeményezés indult el az internetes média területén is. 2007. október 15-én tartották az ún. „Blog Action Day”-t, amelynek célja az volt, hogy ezen a napon, a csatlakozott bloggerek környezetvédelemmel kapcsolatban nyilatkozzanak az internetes honlapjukon. A statisztikák szerint a 20 000 csatlakozott blogger oldalát 15 millióan keresték fel egy nap alatt!

Egy másik kezdeményezés az ún. „11th Hour Action”**, amely a hasonló című film alkotójától származik. Ezen az internetes oldalon a „YouTube” közreműködésével, neves tudósok, szakemberek, politikusok rövid video-üzenetei tekinthetők meg a súlyos környezeti problémákkal kapcsolatban, a 100 évvel későbbi generációk számára. Így például Herman Daly vagy Stephen Hawking üzenete is megtekinthető. Ezen kívül bárki küldhet környezetközpontú-kezdeményezést bemutató rövidfilmet is az ötletgazdáknak, amelyek szintén felkerülhetnek az oldalra.

A további példaként említhető ún. „Earth Hour Action****” érdekessége abban rejlik, hogy amellet, hogy a fenntartható fejlődés ügyét szolgálja, további előnyökkel is jár az akcióban résztvevő városok, országok számára. Arról van szó, hogy a résztvevők az év egyik napján egy órán keresztül igyekeznek minimálisra csökkenteni energiafogyasztásukat. (2008-ban március 29-én számos nagyváros de néhány magyar város - köztük az utolsó pillanatban Budapest - is részt vett rajta. Számítások szerint ez összesen mintegy 30 millió embert jelentett.) Az általános figyelemfelkeltésen (és szemléletformáláson) túl pedig az előny abban

rejlík, hogy a résztvevő városok fel tudják használni az eseményt saját imázsuk javítására. Ez követendő példaként szolgálhat, hiszen mindenki csak nyerhet rajta. Milyen nagyszerű volna, ha Magyarország is egy olyan sajátos ország-imázs kiépítésén kezdene dolgozni, amely az ország környezetharmonikus, természetszerető és fenntartható fejlődést támogató működésére helyezné a hangsúlyt!

*<http://blogactionday.com/>
**<http://www.11thhouraction.com/>
***<http://www.earthhouraction.com/>

4. Az ököpszichológia néhány alkalmazási lehetősége

A bemutatott ököpszichológiai ismeretek és azok továbbfejlesztésének segítségével lehetőség nyílt az említett területeken való hatékony fellépésre a fenntartható fejlődés érdekében. Néhány konkrét javaslat a cselekvésre:

- Első lépésben a társadalmi tájékoztatást egy kiadvány megjelentetésével volna érdemes kezdeni, melyben egy jól átgondolt, elsősorban érthető tájékoztatást kellene adni az ököpszichológia alapvető elméleteiről és azok fenntartható fejlődéssel és jólléttel kapcsolatos relevanciájáról.
- Ezt követően egy komoly stratégiai tervezéssel megalapozott marketing-kampány megvalósítása következhetne, mely különböző felületeken és csatornákon keresztül közvetítené a társadalom felé az egyszerűen megfogalmazott üzeneteket. A befolyásolás egyik eszközeként jelentős személyiségek példaképként való szerepeltetése is szóba kerülhet. (A kampány megvalósíthatósága természetesen nagyban függ a költségek előteremthetőségétől.)
- Ezen kívül a vállalati szféra irányába is indokolt a tájékoztatás. A sales-es szakemberek és reklámpszichológusok ugyanis valószínűleg egyelőre nem ismerik az ököpszichológia elméleteit, és eddig nem merült fel bennük az a lehetőség, hogy környezetvédelmi, fenntarthatósági szempontok bevonásával akár növelhetik is az eladhatóságot. Hosszú távon ráadásul jobban kielégíthetik a tulajdonosi érdekeket is, hiszen a profit mellett a shareholderset elsősorban a cég PR-ja érdekli, márpedig egy cég megítélését a környezetvédelmi szempontok figyelembe vétele és a fenntartható fejlődés támogatása egyértelműen javíthatja.
- Fontos volna emellett integrálni az ököpszichológia alapelveit a közoktatási programokba is. Egy ilyen, gyakorlatba átültethető alapelv például a természet közvetlen tapasztalása és megélése és az azzal való érzelmi kapcsolat kiépítésére való törekvés.

Fenti javaslatok csak úgy lehetnek valóban célravezetőek, ha egy átfogó megoldási stratégia részét képezik. A kérdés az, hogy hogyan kellene egy olyan stratégiát megalkotni, amely új szemléletmódot képviselve segíti a fenntartható fejlődést. Nagyon valószínű, hogy a megoldás keresése multidiszciplináris megközelítést igényel. Ugyanis egy olyan emberi világban, ahol minden az embertől függő feltételrendszerben határozódik meg, ott a stratégiák kidolgozását - a gazdasági, jogi, műszaki szempontok implementálása mellett - az emberre való alkalmazhatóság ellenőrzése kell, hogy jellemezze.

Az állami és a piaci szektor is óriási vagyontöredéket dob ki olyan kampányokra, intézkedésekre, melyek azért mondanak csődöt, mert a társadalom nem az elvárt módon reagál azokra. Sokszor nem akarják, vagy nem tudják a stratégiáik kidolgozása során figyelembe venni a társadalomtudományok segítségét. Kérdés az, hogy a jelen válságos és sürgető helyzetben megengedhető-e az ilyen hibák a társadalom tájékoztatása, meggyőzése, nevelése során. Kérdéses, hogy sikerülhet-e környezettudatos viselkedésre motiválni az embereket a szűkös határidőn belül anélkül, hogy a lelkiüket ténylegesen

motiváló faktorok - a belső pszichológiai szükségleteik - feltárássra ne kerüljenek. Ezt a feladatot a pszichológia, ököpszichológia képviselői kellene, hogy ellássák, hogy aztán szociológusokkal és más tudományok képviselőivel együtt támogatni tudják az állami és piaci szektort, valamint a civil szervezeteket a társadalom helyes irányba terelésében. Az összes, hatást kifejteni képes intézményre (legyen az profitorientált vagy nonprofit szervezet) szükség lenne ahhoz, hogy a társadalom gondolkodásmódját a lehető legrövidebb időn belül meg lehessen változtatni. Az ököpszichológia segíthet megtalálni a módját, hogy hogyan lehetne ezen intézményeket is meggyőzni arról, miképpen válhat ez számukra is előnnyé.

Csikszentmihályi Mihály (2007) szerint a civil szervezetek, a kis közösségek, a család, a baráti társaságok a környezeti forradalom kulcsszereplői. A „Flow” elméletéről ismert pszichológus a kis helyi „sejtekben” látja a potenciált. Ezek a kis csoportok ugyanis elméletileg a „Flow” alapján működnek. Ez annyit jelent, hogy mivel a csoport tagjai a „Flow” szerint élnek, ezért az egész csoport is azt teszi. Az ilyen kis közösségek fő jellemzője, hogy a tagok a legjobb tudásuk szerint, összes képességük kiaknázása mellett, nagy erővel és energiákkal, motiváltan, az idő múlásáról megfeledkezve, elmélyülten, mintegy „áramolva” élnek és tevékenykednek. Ennek elengedhetetlen feltétele az, hogy tisztában legyenek belső pszichológiai szükségleteikkel és igyekezzenek azokat kielégíteni munkásságuk során. Ehhez meg kell találniuk a pszichés szükségleteiket kielégítő tevékenységeket, illetve szükségleteiknek megfelelően kell alakítaniuk és megélniük(!) kötelező feladataikat. Fontos, hogy ne essenek abba, a mai kor emberét jellemző hibába, hogy valódi pszichológiai szükségleteik kielégítése helyett, más időtöltési formákkal próbálják elnyomni azokat. Itt az összes kényszeres betegség megemlíthető, hiszen mindennaposak a szeretethiányból fakadó evészavarok, az egyéni külső felvállalását helyettesítő szépségeti beavatkozások, a döntésképtelenségből fakadó alulrendeltségi párkapcsolati viszonyok, és ide sorolhatóak a korábban említett plüssmacik és állatkertek is, melyek a természeti világot hivatottak pótolni. Látható, hogy ezek a modern technológiákra épülő „pótló” eszközök valójában igazi, belső szükségleteinkről vonják el figyelmünket. Gyakran persze nem is tudunk róla, tehát tudattalanul cselekszünk így, de előfordul az is, hogy tisztában vagyunk egyes cselekedeteink fölösleges voltaival. A szomorú az, hogy saját döntésünk szerint cselekszünk így...

5. Az EMLA jubileumi kiadványának tanulmányaihoz kapcsolódó gondolatok

A *„Tizenöt év az éghajlatvédelemben: küzdelmek, kihívások, kétségek”* című tanulmányban felvetett gépkocsi közlekedés kérdését érdemes megvizsgálni a valódi szükségletek figyelmen kívül hagyásának szemszögéből. Sokan - bár hajlandók volnának a tömegközlekedést használni a környezetvédelem ügyéért - mégis maradnak inkább személyautójuknál, mert nem biztosított a tömegközlekedés vagy csak részeiben az, és így nincs más reális alternatívájuk.

Természetesen nincs is miről beszélni addig, amíg megfelelő infrastruktúra ki nem épül, és annak használatát gazdasági ösztönzőkkel nem támogatják. Az ököpszichológia álláspontja szerint azonban ezt a folyamatot megfelelő kommunikációs eszközökkel is segíteni lehet. Ehhez érdemes megvizsgálni azt, hogy ahol már rendelkezésre áll a tömegközlekedési hálózat, ott vajon miért választják az emberek mégis inkább az autózást.

Többen indokolják ezt azzal, hogy a tömegközlekedési eszközökön nagy a tumultus, míg az autójukban végre maguk lehetnek. Jobban megvizsgálva ezt az indoklást feltűnik, hogy a magánszféra megőrzése és a külső stresszhatások kiszűrése fontos szerepet játszanak a döntésben. Ebben az esetben ez azt is jelentheti, hogy az illetőnek nem jut elég egyedüllét, magány és nyugalom, és ott igyekszik bepótolni azt, ahol lehet. Elképzelhető, hogy

amennyiben a családi és baráti kapcsolatai energizálóan hatnának rá, és a természet adta utánozhatatlan nyugalmat gyakrabban élvezhetné, akkor talán a tömeget sem frusztráló faktorként élné meg.

Másik lehetőség az, amikor az egyén azt élvezi a vezetésben, hogy végre a maga ura lehet. Szabad és független, hiszen vezetés közben többnyire ő irányítja az eseményeket. Mindemellett átérzi a felelősség súlyát, hiszen egyedül ő felel a saját és utasai életéért. Sok ököpszichológus van azon az állásponton, hogy a problémák egyik fő okozója az, hogy az emberek nem akarnak felelősséget vállalni. Márpedig ez is egyike a belső pszichológiai szükségleteinknek, és feltétele egy teljes személyiség kialakításának. Ebből kiindulva tehát, például egy fiatal autóvezető esetében fennállhat az a helyzet, hogy az autóvezetés során valójában a felelősség vállalásának érzetét élvezi. A mindennapokban ugyan elnyomja ennek igényét, és mindent megtesz, hogy elkerülje azt, de valahol legbelül mégis érzi, hogy átélni a felelősség vállalásának élményét végeredményben jól tesz lelkivilágának.

Összegzőképpen szerző álláspontja az, hogy szükség van az ököpszichológia által támogatott „retorikai” meggyőzési eszközökre, amelyek rávilágítanak a tömegközlekedés esetén például annak olyan előnyös oldalaira, melyek egyéb pszichológiai szükségleteket elégíthetnek ki. Ilyen lehet a függetlenség érzete a városi dugóktól. Egy jól felépített kommunikációs meggyőzési stratégia mellett - egyetértésben a *„15 év az éghajlatvédelemben”* című tanulmánnyal - a tömegközlekedési hálózat fejlesztését és ezzel párhuzamosan gazdasági ösztönzők bevezetését is indokoltnak tartja.

A *„15 év az éghajlatvédelemben”* című tanulmány 20. kérdésében megfogalmazott percepció problémáját az ököpszichológia szemszögéből az ember alapvetően rövid távú gondolkodásmódjával lehet magyarázni. „A remény hal meg utoljára” - tartja a mondás, és ez a dohányosok esetében is igaz, akik egészen addig bíznak szerencséjükben, ameddig be nem köszönt a baj. A „széleskörű tájékoztatás” rossz hatásfoka főleg abban keresendő, hogy a legtöbb ember alapvetően képtelen hosszú távú gondolkodásra. Hiába tájékoztatják az embereket a káros napsugárzás veszélyeiről, ha nem tudnak a jelenben is azonosulni a problémával. Az ököpszichológia éppen abban nyújthat segítséget, hogy átülteti a környezetvédelem problémáját olyan rövid távon is értelmezhető formába, amellyel az egyén is azonosulni tud. A rendszerszemléletű, hosszú távú gondolkodásmód általános elterjedése egyelőre sajnos utópia csupán. El kellene magyarázni az embereknek azt, hogy saját, rövid távon jelentkező, közvetlenül érzékelhető érdekük a környezettudatos életmód, hiszen az öko-én tudatos megélése által „akár már holnaptól” boldogabbá válhatna az életük. Talán nem a veszélyekkel való ijesztgetéssel és lelkiismeret furdalás okozásával kellene megközelíteni a problémát (bár a veszélyek ismertetése mindenképpen fontos feladat), hanem a természet és az ember számára egyaránt pozitív, egymáshoz való érzelmi kötődésüket erősítő megközelítéssel.

A *„Fenntartható fejlődés – miért nem működik?”* című tanulmány szerzője és dr. Pattantyus Endre szerint a fenntartható fejlődés akkor realizálható, „ha a környezetvédelmi gondolkodás beépül minden emberi tevékenységbe és ezzel önálló létét fölszámolva, megszűnik.” Az ököpszichológia úgy fogalmazza meg ezt, hogy amennyiben (ismét) az öko-én válna az emberi tudat meghatározó tényezőjévé, úgy jelentőségét is elveszítené, hiszen előállhatna ez eredeti természetközeli tudatállapot. A jelen körülmények között ennek persze kicsi a realitása, de már az öko-én létezésének elfogadásával lépéseket lehetne tenni a környezettudatos gondolkodás megvalósítása felé.

Ahogy a tanulmány szerzője is kifejti, a fenntarthatóság alapelvei szerint „nem az igényeket, hanem a szükségleteket kell kielégíteni!”. Ez megegyezik az ököpszichológia azon állásfoglalásával, miszerint a legtöbb pszichés bajunknak, valamint a természettel való kapcsolatunk megromlásának az oka a valódi, belső pszichés szükségleteink elnyomásában

keresendő. Amennyiben tudatosan próbálnánk kielégíteni ezeket, akkor közvetett módon a környezeti problémák is orvosolhatók lehetnének.

Következtetések

Az emberek általában nem tudják azt, hogy az anyagi javak egy bizonyos szint után már nem járulnak hozzá a szubjektív jóllétük fokozásához. Sokan érzékelik a problémát, de különbözőképpen magyarázzák. Müller Péter például a pénz hatalmát tartja bűnösnek. Magyarország fitness „guruja”, Schobert Norbert a függőségeket okolók csoportját erősíti, és az ételfüggőséget átkozza. Csernus Imre pszichológus szerint a drogfüggőség és az önbizalomhiány, mások szerint a túlzott szexualitás, a stresszes életmód, a politika, a vallási extrémizmusok, vagy a kriminalitás a Világ romlásának okozói.

Nem lehetséges, hogy a válasz egyszerűbb, és a probléma egy közös, mélyebb töről fakad? Úgy tűnik, hogy a fentiek mind-mind következmények csupán, és nem a valós forrást tükrözik. Elképzelhető, hogy a mai társadalom alapvető problémája az, hogy elveszítette a kapcsolatot az őt körülvevő környezettel? Annak ellenére, hogy közös valóságban él a nem emberi természettel, mégsem képes igazi, őszinte, szerető kapcsolatot ápolni vele. Úgy lehet leginkább elképzelni ezt, mint amikor az ember egyik szerve elkezd az ember ellen dolgozni, szervezetét, többi szerveit megbetegíteni, ráadásul nem is külső (például kórokozó) hatására téve azt. Kérdés az, hogy meddig lehet még szinte büntetlenül „játszani” ezt, és honnan válik visszafordíthatatlanná az elindított folyamat. Kérdés az, hogy mikor fogjuk bőrünkön érezni a következményeit annak a - „15 év az éghajlatvédelemben” című tanulmányban is megfogalmazott - ténynek, miszerint „nincs az eltartóképesség korlátait figyelembe vevő, erkölcsi alapokon nyugvó társadalmi jövőkép”.

Az ököpszichológia gondolatosságát a jelenlegi racionális döntéshozói világhoz közelebb hozni rendkívül nehéz feladat. Nehézségét az ököpszichológia fenntartható fejlődéshez hasonló szemléleti jellege adja. Olyan értékrendet képvisel, amely megingathatja a modern, ipari társadalom alapvető gondolkodásmódját. Olyasvalamiről van szó, aminél *érezni*, hogy jó, de további kutatásokra van szükség, hogy pontosan *meg lehessen magyarázni*, hogy miért.

Köszönetnyilvánítás

Ez a tanulmány a szerző Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Környezetgazdaságtan Tanszékén készített tudományos diákköri munkájára épül. Szerző köszönetét fejezi ki konzulenseinek - Szlávik Jánosnak és Valkó Lászlónak - a munkához nyújtott sok segítségért és biztatásért, Bartus Gábornak a tanácsaiért, Bándi Gyula egyetemi tanárnak az EMLA elnökének és Fülöp Sándornak az EMLA ügyvezető igazgatójának ennek a tanulmánynak az alapos bírálatáért, amelyből szerző nagyon sokat tanult. Szerző köszöni még ezen kívül Sticzay Péternek a pszichológia tudományterületével kapcsolatban nyújtott segítséget és emberi támogatást.

Irodalom

- Csikszentmihályi Mihály** (2007), *A fejlődés útjai*, Nyitott Könyvműhely, Budapest
- Dalla Casa G.** (2006a), *Ecology and Physics*, Journal of the Intl. Community for Ecopsychology, Aug. 2006
online: www.ecopsychology.org/journal/ezine/archive3/guido_casa.html
- Dalla Casa G.** (2006b), *Steps to a Deep Ecology*, Journal of the Intl. Community for Ecopsychology, Aug. 2006
online: www.ecopsychology.org/journal/ezine/archive3/guido_casa.html
- Dietz T., Stern P.** (1998), *Social Structural and Social Psychological Bases of Environmental Concern*, In: Environment and Behaviour
- Dolan P., Peasgood T., Dixon A., Knight M., Phillips D., Tsuchiya A., White M.** (2006), *Research on the relationship between well-being and sustainable development*, Final report for Defra, 11-15
- Glendinning Chellis** (1990), *When Technology Wounds*, Morrow, New York
- Grosse Ruse E.**, (2002), *Akzeptanz der Ökosteuer -eine psychologische Analyse der Bedingungen*, Ruhr-Universität Bochum (Diplomarbeit), Bochum, 3-10
- Gulyás Magda** (2004), *A környezeti nevelés és a személyiségtényezők hatása a környezeti attitűdre*, ELTE (Pszichológiai Diplomamunka), Budapest, 6., 8., 9.
- Ijjas Flóra** (2003), *EG-Wasserrahmenrichtlinie*, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (Tudományos Diákköri Munka – Német szekció), Budapest
- Ijjas Flóra** (2007), *Ökopszichológia*, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (Tudományos Diákköri Munka - Környezetgazdaságtan szekció), Budapest
- Ijjas Flóra** (2008), *Ökopszichológia - A pszichológia új résztudományának szerepe a környezetgazdaságtanban*, Országos Felsőoktatási Környezettudományi Diákkonferencia (Tudományos Diákköri Munka - BMGE), Nyíregyháza
- II. János Pál** pápa és **Őszentsége I. Bartalomeosz** ökumenikus pátriárka közös nyilatkozata a környezeti etikáról (2002), *Velencei Nyilatkozat*, 2002. június 10., hétfő
- Kannapin O.**, (2000), *Prädiktormuster selbstberichteten Umweltverhaltens*, Universität Hamburg (Dissertation zur Erlangung der Würde des Doktors der Philosophie), Hamburg, 41-44, 49-50
- Kruse-Graumann** (1996), *Ökologische Psychologie*, Psychologie Verl. Union, Weinheim, 167-169, 177-180
- Lazarus R., Folkmann S.**, (1984), *Stress, appraisal and coping*, Springer, New York
- Lovelock James** (1979), *Gaia: A New Look at Life on Earth*, Oxford University Press

- Lovelock** James (1999), interjú, Tóth Annamária fordítása
online: <http://www.c3.hu/~tillmann/konyvek/ezredvegi/lovelock.html>
- Mumford** L., (1970), *The Pentagon of Power*, Brace & World, New York
- Palmer** J., **Neal** P. (1998), *A környezeti nevelés kézikönyve*, Körlánc Könyvek 7, Körlánc Környezeti Nevelési Program
- Purebl** György (2003), *Szorongás és depresszió a háziorvosi gyakorlatban*, Hippocrates
online: <http://www.medlist.com/HIPPOCRATES/V/2/128main.htm>
- Roszak** Theodore (1992), *The Voice of the Earth*, Touchstone, New York
- Shepard** Paul (1982), *Nature and Madness*, Study in: *Ecopsychology*, ed.: Theodore Roszak, Sierra Club Books, San Francisco, 1995, 32-40
- Sütő** L., **Sándor** Cs. (2002): *Környezetvédelmi és régiófejlesztési problémák a cianid-szennyezés kapcsán a Tisza tó térségében*, EMLA – Environmental Management and Law Association, www.emla.hu/tiszato/tanulm
- Szlávik** János (2007), *Környezetgazdaságtan*, Typotex, Budapest, 46, 66, 162
- Valkó** László (2003), *Fenntartható/Környezetbarát fogyasztás* (Tanári kézikönyv), Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest, 36-50, 50-55
- Worldwatch Institute**, (2004), *A világ helyzete*, Föld Napja Alapítvány, Budapest, 209-211

Táblázatok

1. táblázat: Az ököpszichológiai elemzésekben alkalmazott elméletek
2. táblázat: Az ököpszichológiához kapcsolódó elméletek
3. táblázat: Az Angol Fenntartható Fejlődési Stratégia és a Német Ökológiai Adóreform pszichológiai háttértanulmánya

Ember és természet

A környezeti rendszerek működésében mutatkozó, fokozatosan erősödő anomáliák, az életminőség fogalmának mind komplexebbé válása, és posztmateriális értékekkel való feltöltődése, valamint a tudomány teljesítőképességének növekedése, a körülöttünk levő világ fizikai működésének mind mélyebb megértése, és jövőben várható folyamatainak egyre pontosabb előrejelzése a XX. század során a természeti világ és az ember viszonyának újragondolásáról szóló vitákat generáltak. Az első kezdeményezések már a XIX. században, az ipari forradalom következményei sújtotta Nagy-Britanniában és a „végtelen természet” kontinensléptékben, robbanásszerű átalakító Egyesült Államokban megszülettek. Henry David Thoreau már a század közepén kivonul az elviselhetetlen városból, a néhány ezer lakosú Concordból, hogy az elidegenedett civilizációnak hátat fordítva közvetlen kapcsolatot keressen a természettel a Walden-tó partján saját kezűleg épített kunyhóban töltve két évet 1845-47 között.¹ John Muir az 1870-es, 80-as években veszi be magát az Egyesült Államok vadonjaiba, aminek hatására meggyőződésévé válik, hogy az élőlények ugyanannak az „isteni szikrának” a hordozói, mint az emberek.² Henry Salt Angliában az állatvédelem területén fogalmazza meg radikálisan új elképzeléseit az állatok erkölcsi jogairól, és a velük szembeni emberi kötelezettségekről,³ ezek megvalósítására pedig létrehozta a Humanitárius Ligát. A XX. század aztán – miközben magának a természeti környezetnek az állapota rohamosan hanyatlik – elhossa a természetről való gondolkozás felvirágzását. Aldo Leopold 1949-es könyve, az *A Sand County Almanac*, a zöld mozgalmak afféle bibliájává válik.⁴ A hatvanas évektől szerveződő környezeti mozgalmakat alapvetően két kérdés foglalkoztatta, e két kérdés pedig az ökológiai válsághoz, és az ember-természet viszonyhoz való hozzáállás két kristályosodási pontjaként is felfogható. Az egyik az emberi tevékenység környezeti hatásainak elemzését, felmérését és a közfigyelem ezen problémákra való ráirányítását szorgalmazta. Az alaphangot *Rachel Carson* könyve, az 1962-ben megjelent *Néma tavasz* (*Silent Spring*)⁵ adta meg. Ebben Carson kora legnépszerűbb és legelterjedtebb rovarirtója, a DDT használatának veszélyeire hívta fel a figyelmet. A cím onnan származik, hogy Carson könyve egy olyan világot mutat be, amelyben a DDT használatának következményeként nem csak a káros és hasznos rovarok, mint például a méhek pusztultak ki, hanem ennek következményeképpen a madarak is. Egy madárdal nélküli világot tehát, amelyben a tavasz madarének nélküli, néma. A Carson műve nyomán kibontakozó környezeti irányzat az emberi tevékenység természetre gyakorolt hatását helyezte figyelmének középpontjába, azaz magának a természetnek okozott károkat, függetlenül a társadalom számára ebből származó, és kalkulálható veszteségektől. Carson a madárdal, s így a madarak meglétét önmagában jónak tekintette, önértékkel ruházta fel, nem igyekezett bizonygatni, hogy mindez milyen jótékony hatással bír az emberi társadalomra nézve. Csírájában a természetnek inherens értékét tulajdonító bio- és ököcentrikus irányzatok feltételezéseit vehetjük szemügyre a *Néma tavaszban*.

¹ Thoreau, (1969)

² Muir (1911)

³ Salt (1894)

⁴ Leopold (1949)

⁵ Carson (1962)

A másik irányzat figyelme a források szűkösségére és a forrásmegosztás lehetséges módjaira irányul, azaz arra, hogy hogyan használhatja fel az emberiség a rendelkezésére álló, korlátozott természeti erőforrásokat. A természeti környezet, az ökoszisztémák, csupán mint az ember számára különböző szolgáltatásokat nyújtó rendszerek érdemelnek figyelmet. Nem tulajdonít önértéket a természetnek vagy egyes elemeinek, amennyiben azok nem szolgálják az emberiség túlélését vagy jólétét. A hatvanas években világszerte komoly aggodalom övezte a harmadik világbeli népességnövekedés, és az ebből származó forrásszűkösség kérdését. Malthus demográfiai eszmefuttatásainak felelevenítése, a globális dél országaiiban a javuló egészségügyi ellátás, a hagyományos, helyhez kötött mezőgazdasági közösségek felbomlása, a tradicionális kulturális és társadalmi hálózatok leépülése, valamint egyes életfeltételek javulása következtében fellépő népességrobbanás, illetve a természeti erőforrások szűkösségének, potenciális, és emberi időtávon belüli kimerülésének lehetősége világszerte egyfajta demográfiai szorongást idézett elő. Elsősorban a növekvő (főként harmadik világbeli) népesség élelmiszerellátásának problémája állt a figyelem középpontjában, az 1973-as első olajválság nyomán azonban más, a modern társadalom számára alapvető természeti erőforrások végeessége és a fejlett világ kiszolgáltatottsága is nyilvánvalóvá vált. Paul Ehrlich könyve, a *Population Bomb*⁶, amelyben a korlátlan népességnövekedés veszélyeire hívja fel a figyelmet, hatalmas visszhangot keltett. Ehrlich nyomdokain haladt Hardin, amikor provokatív „mentőcsónak etikájában” azt javasolta, hogy hagyjuk bátran éhen pusztulni a harmadik világ nélkülözőit – egy szűkös források jellemezte világban ez a záloga a többség túlélésének.⁷

A hetvenes éveket ez a második gondolkör uralta. Meadows-ék világmodelljének középpontjában ugyancsak a társadalom fennmaradásának és a források kimerülésének kérdése állt.⁸ A „zéró növekedés” célja instrumentális: nem a földi ökoszisztéma megóvása, hanem a benne élő emberi társadalom életfeltételeinek biztosítása. Carson aggodalma a rovarokért és madarakért háttérbe szorult, a madárdal csak annyiban érdemel figyelmet, amennyiben az emberiség fennmaradását szolgálja. Az „antropocentrikus” és az „ökocentrikus” nézőpontok vitája véglegesen eldőlni látszott.

A fenntartható fejlődés és a jövő nemzedékek

Meadows-ék világmodelljét és a „zéró növekedést” a kezdetektől sok kritika övezte. Valóban lehetséges növekedés nélküli gazdaságot kialakítani? Hogyan illeszthető ez össze a növekedésre alapozott piaci kapitalizmussal és a fogyasztói társadalommal? És környezeti értelemben tényleg elkerülhetetlen a gazdasági növekedés megállítása? Sokan mutattak rá, hogy nem a gazdasági növekedés önmagában oka a környezeti problémáknak, hanem a túlzott erőforrás-használat, és szennyezés-kibocsátás. Amennyiben sikerülne olyan változásokat előidézni a gazdasági szerkezetben, amelyek az utóbbiak csökkentése mellett képes a gazdaság bővülését biztosítani, úgy a gazdasági gyarapodás fenntartható, miközben a javak és szolgáltatások növekvő bőségét tudja biztosítani a társadalom számára. Létrehozható egy – Lester R. Brown szavaival – „fenntartható társadalom”, amelynek fejlődése nem áll antagonisztikus ellentétben a környezeti rendszerek tartósan kiegyensúlyozott működésével.⁹ Ezt a gondolatot fejlesztette tovább a Bruntland-bizottság, amely *Közös Jövőnk* jelentésével¹⁰ a környezeti gondolkodás középpontjába állította a *fenntartható fejlődés* fogalmát. Bruntlandék megfogalmazásában a fenntartható fejlődés „a fejlődés olyan formája, amely a

⁶ Ehrlich (1968)

⁷ Hardin (1974)

⁸ Meadows&Meadows (1972)

⁹ Brown (1981)

¹⁰ Környezet és Fejlesztés Világbizottság (1988)

jelen igényeinek kielégítése mellett nem fosztja meg a jövő generációit saját szükségleteik kielégítésének lehetőségétől”.¹¹ A fenntartható fejlődés fogalma az antropocentrikus etika hagyományából építkezik. Ezek szerint az erkölcsi státus kizárólag az emberi lény sajátja, a moralitás nem terjeszthető ki az emberen kívüli világra, a globális ökoszisztéma ugyanakkor különböző szolgáltatásokat nyújt. Ezek hasznát az emberre vonatkoztatja: nem tágitja ezt a kört, ugyanakkor nem is szűkíti le például korlátozott közgazdasági hasznosságra, hanem a hasznokat ezen túlmutató értékeken keresztül is értelmezi. Az antropocentrikus érvelés értékrendszerének középponti - és többnyire kizárólagos - eleme az ember, a *Homo sapiens* a maga teljességében, fizikai és szellemi-lelki tulajdonságait és szükségleteit egyaránt figyelembe véve. Az univerzum más jelenségei ugyanakkor nem rendelkeznek önértékkel, értékmivoltuk csak annyiban értelmezhető, amennyiben az ember számára hasznosak. Mivel azonban az antropocentrikus iskola felismeri, hogy a földi források végesek és kimerülhetnek, sőt már ma is kimerülőfélben vannak, és ez az emberiség létét közvetlenül fenyegeti, ezért a környezet védelmét elengedhetetlenül fontosnak tartja, mert az emberiség túlélése érdekében szükség van rá. Nem önértékénél fogva védendő a természeti világ, hanem mint forrás, amelyre az emberi civilizáció épül, amelyben a személyiség kibontakozik és amelyet nem képes nélkülözni. Önértéke e felfogás szerint kizárólag az embernek, mint a világegyetem egyetlen, erkölcsi interakcióra képes elemének van, semmilyen más jelenség nem felel meg az erkölcsi státus kritériumainak. Ez az ún. *egyetlen érték elmélet*.

A fenntartható fejlődés elmélete ugyanakkor erkölcsfilozófiailag túl is lép az erkölcsi figyelembevétel tradicionális, emberközpontú megközelítésén. A klasszikus erkölcsstan az morális figyelembevehetőséget, az etikai önértéket magából az erkölcsi kapcsolatra való képességből vezeti le. Ha A és B viszonyát erkölcsi viszonyként tekintem, az azt jelenti, hogy amilyen mértékig A erkölcsi kötelezettségekkel rendelkezik B irányába, olyan mértékig ez fordítottan is igaz, tehát B is hasonló kötelezettségekkel bír. A természeti rendszerekkel, vagy akár egyes individuumokkal (pl. állatok) szemben ez az elvárás nyilvánvalóan nem teljesül, mivel azok nem képesek erkölcsi kötelezettségeket vállalni az emberrel szemben. Nem hozható létre tehát közvetlen etikai viszony az ember és a természeti elemek között. Ez a gondolatmenet ugyanakkor a jövő nemzedékeket is kirekeszti az erkölcs védőernyője alól. Mivel ma még nem élő, jövőbeli emberek, akikről individuális értelemben alig mondhatunk valamit (és csoportként is csak igen keveset), így az erkölcsi reciprocitás, kölcsönösség elve szerint morális kapcsolatba sem tudnak lépni, így velük szemben a ma élő emberiségnek, illetve egyes individuális tagjainak aligha lehetnek erkölcsi kötelezettségei. A fenntartható fejlődés tehát egy hagyományos tabut dönt meg, amikor azt állítja, hogy kölcsönösség hiányában is lehetnek erkölcsi kötelezettségeink a jövő nemzedékekkel szemben, abból fakadóan, hogyan képesek vagyunk az utánunk következő generációk, mint *csoport* életfeltételeit alapvetően befolyásolni, és ez kötelezettségeket teremt számunkra. A hagyományos morálfilozófia kölcsönösségi axiómája helyett egészen másból, az etikai viszonyra képes, potenciális, jövőbeli emberi lények erkölcsi jogaiból, és az életfeltételeik befolyásolására való képességünkől vezeti le morális kötelezettségeinket. Ragaszkodik ugyanakkor a tradicionális etikai elméletek másik téziséhez, amennyiben csak emberi lényeket tekint az erkölcs alanyának, kizárólag a *Homo sapiens* fajhoz tartozó individuumokat, vagy azok csoportjait fogadja el az erkölcsi mérlegelés során figyelembe veendő létezőknek. A nem emberi élőlények, vagy azok közösségei tehát kívül maradnak a fenntartható fejlődés koncepcióján, csak annyiban kívánatos megőrzésük, amennyiben fennmaradásuk hozzájárul ahhoz, hogy a jövő nemzedékek is kielégíthessék szükségleteiket.

Az erkölcsi kirekesztés következményei

¹¹ i.m.

Mit jelent a nem emberi élőlények kirekesztése az erkölcs védőernyője alól? Azt, hogy a földi ökoszisztéma bámulatos gazdagságának csupán azokat az elemeit tekintjük védendő értéknek, amelyek az emberiség, ideértve a jövő nemzedékeket is, számára hasznot hajt. Mindazon élőlények és közösségek, amelyek valamilyen módon hozzájárulhatnak az emberiség különböző igényeinek kielégítéséhez a jelenben és a jövőben, érdemesek arra, hogy megőrizzük őket. Azok azonban, amelyeknél nem tudunk ilyen közvetlen vagy közvetett ökoszisztéma szolgáltatást vagy egyéb hasznat azonosítani, a fenntartható fejlődés Bruntland-bizottsági értelmezése alapján semmiféle védelemben nem kell, hogy részesüljenek. A magyarföldi husáng (*Ferula sadleriana*) vagy a pilisi len (*Linum dolomiticum*) fennmaradásához aligha lehet ilyen utilitarista érveket társítani. Kihalásuk, eltűnésük semmilyen szükséglet kielégítését nem teszi lehetővé. Mai ismereteink szerint azok az ökoszisztémák, amelyeknek tagjai, eltűnésüket követően továbbra is képesek a stabil fennmaradásra, így a sokszor citált ökológiai érvek (nem tudhatjuk, melyik „szegecs” kihúzása idézi elő a rendszer összeomlását) sem állják meg a helyüket. A fenntartható fejlődés mai koncepciója alapján ezeknek a pannon endemizmusoknak, csak Magyarországon előforduló fajoknak megőrzését nem tudjuk indokolni (ilyen értelemben a jogszabályokba foglalt fokozott védelmük ellentmondásban van a fenntarthatóság általános koncepciójával). Nem csupán néhány egzotikus növény és állatfajról van szó. Aldo Leopold rámutat, hogy Wisconsinban a vadon élő fajok jó, ha 5%-a hajt gazdasági hasznat, a többi megővéséhez semmiféle érdek nem fűződik, minden megfontolás nélkül pusztíthatók, sőt, bizonyos esetekben (pl. a kártevőnek kikiáltott ragadozóknál), kifejezetten kívánatos az irtásuk.¹² Egy körültekintőbb vizsgálat, amely tekintetbe vesz a gazdasági hasznokon túl más, közvetett hasznokat is (ökológiai, tudományos, utódgenerációs, stb.),¹³ feljebb tornáztatja ezt az arányt, de a természetben előforduló, 5-100 millió közé becsült faj, vagy ezek közösségeinek jelentős része óhatatlanul feleslegesnek, értéktelennek fog bizonyulni az időben kiterjesztett antropocentrikus érvelésen nyugvó fenntartható fejlődés-elméletek alapján. Miért őriznénk meg olyan improduktív területek szegényes élővilágát, mint pl. a sivatagok, amikor ezek működése érdemben nem befolyásolja az ökoszisztéma egészének eltartóképességét? Nem kellene a kaliforniai Death Valley-t, vagy az arabiai Rub-al-Khálit hulladéklerakóként, naperőművek helyszínéül, atomtemetőként hasznosítanunk, tekintet nélkül arra, hogy ez milyen hatást gyakorol alacsony produktivitású ökoszisztémájára?

Az erkölcs kiterjesztése az emberen túlra

Jogosan vetődik fel, hogy vajon valóban evidencia-e az erkölcsiség privilegizálása, és az etikai figyelembevétel kizárólagosan az emberre való szűkítése. Az alapvető kérdés, amivel szembe kell néznünk, az az, hogy mi tesz valamit az erkölcs alanyává, milyen kritériumok teljesülése szükséges az erkölcsi figyelembevételhez. Ezzel kapcsolatban kétféle elgondolás lehetséges. Az egyik szerint az erkölcsi státusnak nincs az erkölcsön kívüli jellemzője, kizárólag magából az erkölcsből vezethető le az etikai figyelembevétel. E szerint az erkölcsi jogok birtoklásának egyetlen feltétele az azzal arányos erkölcsi kötelezettségek vállalása, azaz az etikai viszony kölcsönössége. Mindazok a létezők, amelyek képesek felismerni és képviselni saját érdekeiket, és cserében képesek tiszteletben tartani mások alapvető jogait és érdekeit, jogosultak az erkölcs védőhálójára. Pusztán az erkölcsi viszonyban való aktív részvétel képessége a feltétele az erkölcsi státusnak, nem pedig valamilyen fiziológiai tulajdonság, vagy rendszerelméleti megfontolás. Ezt az elgondolást azonban a fenntartható fejlődés koncepció megtorzi, amennyiben erkölcsi kötelezettségeket velünk szemben vállalni

¹² Leopold (1949)

¹³ Az effajta hasznok bemutatását lásd: Passmore (1974)

képtelen, így a kölcsönösség kritériumának nem megfelelő embereket, a jövő nemzedékeket állítja a középpontba. A másik megoldás az, hogy ebben az új helyzetben gondoljuk újra az erkölcsi státussal kapcsolatos nézeteinket is, és ne vessük el automatikusan – és sokszor a formális logika szabályait is felrúgva – az emberen kívül más entitások erkölcsiségét, pusztán azért, mert ez adott esetben kellemetlen következményekkel járhat. A környezeti etika több irányzata komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy megalapozza az etika kiszélesítését a nem emberi világ egyes elemeire, vagy annak egészére.

Az etikai közösség emberen kívül eső világra való kiterjesztése több érvelési út mentén is lehetséges. Az első szerint az etikai reciprocitás elve, és az erkölcsi státust pusztán az erkölcsből levezető elméletek nem alkalmasak az erkölcsi figyelembevétel kielégítő megalapozására. Miközben ugyanis utópisztikusnak bélyegzik az erkölcsi közösség kiszélesítése mellett kiállókat, azonközben maguk sem a társadalom valós normatív eszméit írják le, hanem egy olyan mesterséges értékrendet, melyet a társadalom többsége természetes erkölcsi érzékével elutasít, mi több, számos helyen beleütközik a demokratikus jogrendbe. Semmivel sem kevésbé utópikus tehát, mint az erkölcs kiterjesztése – a nagy igyekezetben ugyanakkor, hogy az állatokat, vagy a természetet az erkölcsön kívül definiálja, időnként a humanista tradíciónak homlokegyenest ellentmondó következtetésekre jut. Megtehetjük – a fenti a problémákat kiküszöbölendő –, hogy nem keresünk külső megalapozást, kritériumrendszert az erkölcsi jogállás indoklásához, hanem *a priori* igaz állításnak fogadjuk el, hogy az ember, minden ember, és csakis az ember rendelkezik erkölcsi státussal. Ezzel elkerültünk számos olyan nehézséget, amely az eddigiekben felmerült, vagy a későbbiekben kerül tárgyalásra, azonban a „miért” kérdésre így nem kaptunk választ. Az effajta önkényes megállapítások el nem fogadása arra ösztönzött számos filozófust, hogy az erkölcsi státus megalapozására valamilyen védhetőbb magyarázatot találjon. Nem szakítottak ugyanakkor azzal a hagyománnyal, amely az erkölcsöt az individuumhoz, az érdekekkel, tulajdonságokkal, reakciókkal, tér és időbeli behatároltsággal rendelkező egyedekhez köti. Azt keresi, hogy vajon mik azok a tulajdonságok, jellemzők, amelyek lehetővé és szükségessé teszik egy egyedi élőlény erkölcsi figyelembevételét, mire alapozható az erkölcsi státus elismerése. Ez az érvelési út figyelmét az egyes individuális élőlények, mindenekelőtt az állatok vizsgálatára összpontosítja. Peter Singer,¹⁴ Tom Regan,¹⁵ Desmond Morris¹⁶ vagy Mary Midgley¹⁷ különböző módokon, de meggyőzően érvelnek amellett, hogy az állatvilág egyes – individuális – tagjai méltóak az erkölcsi figyelembevételre. Az állatok érzékökéessége, szenvedésre való képeességuik óhatatlanul megteremti jogukat a szenvedés elkerülésére, ez pedig erkölcsi kötelezettségeket konstruál számunkra, hogy ne okozzunk szenvedést, vagy akár aktívan segítsük hozzá őket a szenvedés elkerüléséhez – állítja Singer. Az állatok (szemben pl. a növényekkel) saját életük alanyai – mondja Tom Regan – és joguk van arra, hogy életüktől ne fosszunk meg őket saját céljaink érdekében. Ráadásul Midgley szerint közösséget is alkotunk az állatok jelentős részével, akik a társadalommal szoros interakcióban élnek, közösséghez tartozásuk pedig megalapozza erkölcsi kötelezettségeinket velük szemben, amelyeket akár, ahogyan Morris teszi, egy hallgatóságos, és a Rousseau-i társadalmi szerződéshez hasonló állati jogok szerződésébe is foglalhatunk.

Paul Taylor felteszi a kérdést, hogy miért éppen ezeket a Singer, Regan vagy Midgley által citált tulajdonságokat, képeességeket tekintsük az erkölcsi tekintetbevétel kritériumának, és miért épp ott húzzuk meg a határt az erkölcsi státus vagy bizonyos jogok megítélésénél, ahol ezek az elméletek teszik (az emberszabásúak, az emlősök vagy akár a gerincesek egyedeire

¹⁴ Singer (1975)

¹⁵ Regan (1983)

¹⁶ Morris (1990)

¹⁷ Midgley (1983)

vonatkoztatva a fentieket).¹⁸ Tovább lehet-e lépni, és valamennyi állatra, vagy akár a növényekre is kiterjeszteni az erkölcsi figyelembevételt és elfogadni inherens értéküket? Van-e olyan jól definiálható tulajdonsága mindezen jelenségeknek, mely jól megkülönbözteti őket a többitől, ugyanakkor erkölcsileg releváns lehet? Az utóbbi kérdés első felére a válasz egyértelmű igen: az állatok és növények közös, megkülönböztető tulajdonsága az élet. Minden lény életjelenségeket mutat, és ez határozottan megkülönbözteti a holt anyag mégoly összetett formáitól is. De erkölcsi kategória-e az élet? Taylor szerint igen. Azt állítja, hogy maga az élet, illetve az egyes egyedi élőlények önmagukban jók, erkölcsi önértékkel rendelkeznek, és így az azokat befolyásoló döntések erkölcsi természetűek. Szerinte minden élőlénynek van java, abban az értelemben, hogy jót lehet vele tenni, vagy ártani lehet neki anélkül, hogy bármi *más* létezőt figyelembe vennénk. Az organizmusok ezen java lényegében biológiai erőinek teljes kifejtését jelenti, azt, hogy faja normális életciklusának különböző szakaszaiban képes fenntartani a létét. Az ilyen organizmusok inherens értékkel, erkölcsi önértékkel rendelkeznek, mint földi életközösség tagjai, és *prima facie* erkölcsi érdek fűződik hozzá, hogy javuk, érdekeik minél kevésbé csorbuljanak. Ezt a felfogást vallotta Albert Schweitzer is.

Az egyedi élőlények érdekeinek figyelembevétele, önértékük, velük szembeni erkölcsi kötelezettségeink megalapozhatók, és ez viszonylag könnyen belátható a hagyományos, individuális-emberközpontú etikán nevelődött nyugati gondolkodásunkkal is. De lehet-e erkölcsi értéket tulajdonítani olyan, individuális létezéssel nem rendelkező jelenségeknek, mint egy faj vagy egy ökoszisztéma? Erre tesznek kísérletet azok az ökocentrikus környezeti etikai irányzatok, amelyek éppen ezeknek a rendszereknek, struktúráknak állítják a középpontba. Egyesek, mint J. Bair Callicot a bioszociális etikával,¹⁹ arra alapozzák az ökoszisztémák erkölcsi önértékét, hogy egyetlen kiterjedt, globális közösséget alkotnak velünk, a közösség határai, amelyre a moralitás kiterjed, nem az emberi közösség határánál húzódnak, annak részeként kell tekintenünk a velünk együtt élő állatokat, növényeket, és azokat a rendszereket, ökoszisztémákat, amelyek mindannyiunk életfeltételeit biztosítják. Holmes Rolston azt állítja, hogy a fajok erkölcsi értékét – ahogyan Taylor az élet önértékét a genetikai program megvalósításának szándékából eredezteti – a fajra jellemző genetikai állomány kifejezése és fenntartása iránti törekvésből származtathatjuk.²⁰ Az ökoszisztémáknak pedig rendszerértékük van, ezek a rendszerek az egyedek és fajok megjelenésének és önkibontakoztatásának kizárólagos terepei. Az élet fennmaradása csak az ökoszisztémák fennmaradása révén biztosítható, de ezen felül az önkibontakoztató egyedek és fajok rendszere, az ökoszisztéma magasabb, önmagában megálló értéket képvisel, nem csupán azok pusztja összessége. Az ökoszisztémák értéke nem instrumentális, az ember, vagy más fajok számára hajtott hasznokon alapul. Arne Naess mélyökológiája egyenesen ezt a rendszert állítja figyelembe középpontjába, az egyes elemeknek csak egymással való interakciójuk, összekapcsolódásuk révén, nagy földi rendszer részeként tulajdonít értelmet és értéket.²¹ Az ökoszisztémák, elő rendszerek értékmivolta ugyancsak védhető és igazolható álláspont.

Fenntarthatóság az emberen túl

A fenntartható fejlődés koncepciója a jövő nemzedékek középpontba állításával két ponton töri meg a hagyományos etikai gondolkodást. Egyfelől szükségképpen elutasítja az erkölcsi reciprocitást, mint az etikai figyelembevétel és önérték kizárólagos kritériumát. A jövő nemzedékek nem vállalhatnak erkölcsi kötelezettségeket velünk szemben, mivel nincsenek. A mi kötelezettségeink nem abból vezethetők le, hogy cserébe számukra hasonló

¹⁸ Taylor (1981)

¹⁹ Callicot (1989)

²⁰ Rolston (1991)

²¹ Naess (1989)

kötelezettségeket teremtő jogokkal rendelkezünk. Az erkölcsi viszony köztünk és a jövő generációk között féloldalas. Olyan feladataink és felelősségünk van, amelyért cserébe nem várhatunk semmit, ami az életfeltételeik befolyásolására való képességünkől, egy nagy, feltételezett közösséghez, az emberiséghez való tartozásukon, valamint belátáson, törődésen és együttérzésen alapul. Másrészt nem fogadja el a hagyományos morálfilozófiai elméletek individuum-központúságát sem. Nincsenek ismereteink a jövő generációk egyes egyedi tagjairól. Nem egy jövőben biztosan létező, azonosítható, definiálható Kovács Piroskával vagy Cheng Wu Langgal szemben vannak kötelezettségeink. A jövő nemzedékek szimbolikus „jogai” kollektív jogok, a velük szemben fennálló kötelezettségeink egy csoporttal, egy közösséggel, a jövőbeli emberiséggel szemben állnak fenn. Nem egy jól megfogható, egyedi A áll szemben egy hasonló, individuális B-vel ebben a kapcsolatban. A-nak, azaz a ma élő nemzedékek egyes tagjai olyan erkölcsi viszonyban állnak, amelynek a másik oldalán egy X halmaz áll, amely X jelen pillanatban felbonthatatlan egyedi B, C, D, stb. szereplőkre (noha biztosak lehetünk benne, hogy valamilyen B, C, D, stb. tagjai lesznek, és megszületésük pillanatától azonosítható individuumokként lehet majd őket kezelni). De nem csak a jövő generációk oldalán áll egy X halmaz ebben a morális viszonyban. Ahogyan Hans Jonas megmutatta,²² sokszor nem tudjuk azonosítani, hogy a jövő nemzedékek életfeltételeit a jelen generációk melyik individuális szereplője hogyan befolyásolja. Ki tudja, melyikünk széndioxid-kibocsátása fogja előidézni a klímaváltozásnak éppen azt a szeletét, amely egy jövőbeli esemény, egy hurrikán, árvíz vagy éppen aszály mögött áll. Nincsenek egyedileg azonosítható CO₂ molekulák, így nincsenek egyedileg a következményhez köthető kibocsátók sem. Kollektíven vagyunk felelősek azért, hogy ne tegyük teljesen tönkre utódaink életfeltételeit a Földön. Az egyedi A tehát nem csak egyénileg tartozik erkölcsi felelősséggel a jövő nemzedékek X halmazáért, hanem egy Y közösség tagjaként is. Az erkölcsi kapcsolat X és Y kapcsolata, ahol az Y halmaz szereplői egyedileg is megfoghatóak és felelősek. A kollektív felelősség kollektív cselekvést kíván – ez pedig a politika, mondja Jonas. A politikum tehát erkölcsi felelősséget hordoz a jövő nemzedékekért.

Mi származik mindebből? Ha feladjuk az erkölcsi reciprocitás elvét, és kiterjesztjük az etikai közösséget a jövő nemzedékekre, nehéz ellenállni annak, hogy hasonló módon terjesszük ki azt azokra az élőlényekre is, amelyek ugyan nem képesek kölcsönös erkölcsi kötelezettségvállalásra, de létfeltételeiket, életüket, ugyanúgy képesek vagyunk befolyásolni, amelyek érzőképeségük, élettalanyiságuk vagy csupán genetikai programjuk megvalósítására való törekvésük, élő mivoltuk miatt erkölcsi önértékkel rendelkeznek. Amelyek velünk együtt tagjai egy hatalmas közösségnek, a globális ökoszisztémának. Az egyes élőlények sorsa, fennmaradása, életfeltételeinek alakulása ugyanúgy része kell hogy legyen a fenntarthatóságról való gondolkodásnak, mint ahogy a jövő nemzedékek sorsa az. De nem csupán az egyedekről van szó. A fenntarthatóság koncepciójában a jövő generációkkal, mint csoporttal szemben állnak fenn kötelezettségeink.²³ Elhagytuk az erkölcsi viszony kizárólagosan individuális értelmezését. Ez megteremti a lehetőséget, hogy etikai viszonyt teremtsünk, és felelősséget vállaljunk egyedekből összeálló rendszerekkel, mint közösségekkel szemben – legyenek ezek fajok vagy ökoszisztémák. A fenntarthatóságot terjesszük ki élőlénytársainkra és bámulatosan szervezett közösségeikre is. Amikor egy fenntartható világot vizionálunk, lebegjen a szemünk előtt az ő sorsuk is. Ha így teszünk, világossá válik, hogy a pilisi len vagy a magyarföldi husáng fennmaradása, ugyanúgy, ahogy a sivatagok néhány hétig ezerszínű, tündöklő virágszőnyeggel pompázó efemer ökoszisztémájának megőrzése elengedhetetlen feltétele annak, hogy azt állíthassuk: fejlődésünk fenntartható. A fenntartható világon meg kell osztoznunk más élőlényekkel és közösségekkel is.

²² Jonas (1984)

²³ Brown Weiss (1989)

Irodalom

- Brown L.R. (1981): *Building a Sustainable Society*, W W Norton & Co., New York
- Brown Weiss, E (1989): *In Fairness to Future Generations: International Law, Common Patrimony, and Intergenerational Equity*, The United Nations University Press, Tokyo
- Callicot, J.B. (1989): *In Defense of the Land Ethic*, State University of New York Press, Albany
- Carson, R. (1994): *Néma tavasz*, Katalizátor Iroda, Budapest
- Ehrlich, P. (1968): *Population Bomb*, Ballantine, New York
- Hardin, G. (1974): Living on a Lifeboat, *Bioscience* 24,
- Jonas, H. (1984): *The Imperative of Responsibility*, The University of Chicago Press, Chicago
- Környezet és Fejlesztés Világbizottság (1988): *Közös Jövőnk: a Környezet és Fejlesztés Világbizottság jelentése*, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest
- Leopold, A. (1949): *A Sand County Almanac*, Oxford University Press, Oxford
- Meadows, D. – Meadows, D. (1972): *Limits to Growth*, Potomac Associates, New York
- Midgley, M. (1983): *Animals and Why They Matter*, University of Georgia Press, Athens
- Morris, D. (1990): *The Animal Contract*, Virgin Books, London
- Muir, J.(1911): *My first summer in the Sierra*, Houghton Mifflin, New York
- Naess, A. (1989): *From Ecology to Ecosophy: The Deep Ecology Movement*, Cambridge Univ. Press, Cambridge
- Passmore, J. (1974): *Man's Responsibility for Nature*, Charles Scribner's Sons, New York
- Regan, T. (1983): *The Case for Animal Rights*, University of California Press, Berkeley
- Rolston, H.III. (1991): „Challenges in Environmental Ethics”, in: Rolston, Holmes: *Ecology, Economics, Ethics: The Broken Circle*, Yale University Press, New Haven,
- Salt, H.S. (1894): *Animals' Rights: Considered in Relation to Social Progress*, MacMillan, Basingstoke
- Singer, P. (1975): *Animal Liberation*, New York Review Books, New York
- Taylor, P.W. (1981): „The Ethics of Respect for Nature”, *Environmental Ethics*, Vol.3, No.3, (Fall 1981)
- Thoreau, H.D. (1969): *Walden*, Európa, Budapest

dr. Kulcsár Dezső

EGY HASZNOS UTÓPIA: A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS

„Földi ember kevéssel beéri,
Vágyait ha kevesebbre méri”
Arany János

A fenntartható fejlődés fogalmának akár hétköznapi, akár tudományos megközelítések azonnal szembeötlő, hogy egy igen különös dologgal állunk szemben. Egy olyan ködös problémakör kellős közepén vagyunk, amely első megközelítésben nem jelent különösebb gondot a társadalomnak, legalábbis a megvalósítás érdekében való összefogás és a tenni akarás tekintetében nem. A fenntartható fejlődés céljaival ugyanis látszólag, vagy inkább *álszent módon* szinte mindenki, és szinte mindenfajta szervezet egyetért. A fenntartható fejlődés megvalósításánál akkora az egyetértő tülekedés, hogy a résztvevők (egyének, egymással szemben álló államok, térségek, államcsoportok, tudós társaságok, nemzetközi szervezetek, stb..) információs nyilvántartásba vétele is lehetetlen. E gyakorlati tényből az a világcsoda következne, hogy létezik egy olyan globális probléma, amely a jövőt tekintve tulajdonképpen nem is probléma, legalább is abból a szempontból nincs gond, hogy mindenki a legnagyobb odaadással dolgozik a megoldáson. Ennél többet nem is lehet tenni. A képmutató egyetértést jól szimbolizálják azok a határozatok, amelyeket a különböző rendű és rangú jogszabályalkotó testületek majdhogynem egyhangúlag fogadnak el, talán még azt is tudva, hogy az egyhangúság általában az érdektelenséget és az ügy halálát jelenti. (Számptalan példát lehetne hozni mind az EU jogtárból, mind a magyar országgyűlési határozatok tárából) A valóságban azonban az a helyzet, hogy *abban sincs egyetértés, hogy mit kellene fenntartani*. (Elvileg a „mit” kérdésre adott válasz hiánya, vagy sokfélesége fölöslegessé is teheti a „hogyan” kérdést)

Konferenciák sokasága, nemzetközi szervezetek akcióprogramjai, könyvtárnyi irodalom központi témaként kezeli a fenntarthatóságot. Gyakorlatilag azonban az elmúlt 20-30 év igen kevés konkrét eredményt hozott az emberiség fejlődésének hosszabbtávú fenntarthatóságával kapcsolatban. Első látásra a számtalan ok között talán a gazdasági növekedés mindenhatóságába vetett vakhit, a haszonelvűség és a profitközpontúság rövid távú túlhajszolása a legfontosabb, amely a fenntartható fejlődés helyett a fenntartható növekedést favorizálja.

Napjainkra a fenntarthatóság értelmezése annyira fellazult és pongyolává vált, hogy a megvalósítás teendői behatárolhatatlanul szélesek, és egy olyan amorf halmazt képeznek, amelyet mindenki tetszése, vagy **inkább érdeke alapján értelmez.** (Igen sok esetben nyitva hagyott alternatívák sokaságával találkozunk.) Az alábbi egyszerű gondolatok azzal a céllal fogalmazódtak meg, hogy a gyakorlati előrelépés érdekében ne az irányelvként megfogalmazott utópiák uralják a fenntarthatóság ígéretének földjét, hanem a fenntarthatóság területén is érvényesüljön az önmérséklet. Ne akarjunk földi mennyországot, **érjük be azzal a kevéssel amit reálisan meg lehet valósítani.** Ez a kevés, ez a szűkített fenntarthatóság is utópiának tűnhet, de legalább előremozdító, **hasznos utópia** lehet. Meggyőződésem, hogy **a mindent akarás helyett a térbeli és hatókörbeli mérsékletesség a fenntarthatóság gyakorlati előrelépését segíti.** (Az ilyenfajta realizmus azonban várhatóan igencsak felpaprikázza a csak globális méretekben és a társadalmi teljességben gondolkodó világmegváltókat) Megvan az a veszély, hogy a fenntartható fejlődés a gyakorlati előrelépések elmaradása miatt könnyen a szép, de bukott eszmék egyre bővülő tárházába kerül.

ÉRTELMEZÉSI KAVALKÁD

A fenntarthatóság igen sokszínű és fogalmilag is eltérő alternatív megközelítései már-már kaotikus összevisszaságot eredményeznek a fenntarthatóság eszmerendszerében. Általánosan, hétköznapi értelemben persze majdnem mindenki a jelenlegi életkörülmények, gazdasági fejlettségi szint fennmaradását, illetve emelkedését érti a fenntarthatóság fogalmába tartozó legfontosabb elemnek, de kissé belemerészkedve a tudományos konkrétságba, már igen tarka fogalmi kavalkáddal

találkozunk. Nem is törekedve a teljességre csak néhány gyakori példát említhetünk. Vannak akik a fogyasztást, mások a hasznosságot, megint mások a természeti tőkét, vagy annak termelőképességét helyezik a középpontba. Igen általánosnak mondható, hogy sokan a fenntarthatóságot az ökoszisztémák mennyiségi és minőségi mutatóinak maradandóságában, vagy szélesebb értelemben a természeti kincsek ésszerű és takarékos felhasználásában látják megvalósíthatónak. [4,5,9]

A fenntartható fejlődés talán legelterjedtebb fogalma a jelen szükséglet kielégítést oly módon szabályozná, hogy az ne akadályozza a jövő nemzedék szükségleteinek kielégítését. E megfogalmazás az általánosság igazsága mellett gyakorlatilag alig használható. Burkoltan magában hordja azt a gondolatot, hogy napjaink népességének fogyasztáskorlátozással kellene számolni, de a leglényegesebbet elkendőzi. ***A fenntarthatóság egyik gyakorlati (és egyben erkölcsi kérdése is) abban jelölhető meg, hogy a fogyasztás mérséklését kik, és hol kezdi.*** Persze gyorsan változó világunkban arról is keveset lehet sejteni, hogy a jövő nemzedékének milyenek lesznek a szükségletei. Ha - globális szemléletben nézve -, a jövő nemzedékének szükségleteit a jelen szükségleti struktúrához hasonlónak képzeljük, akkor a mai nemzedék fogyasztásának mérséklése megkerülhetetlen. Elvileg elképzelhető ugyan, hogy nem szükséges korlátozni a szükséglet kielégítést, de ez igen jelentős, és globálisan majdhogynem homogén termelőkenység növekedést tételez fel. Ez gyakorlatilag az elosztási alapkérdés miatt lehetetlen. (A napjaink gondolkodására és tudományos alapeszméire vonatkoztatott paradigmaváltás ugyanis, a gyakorlati tapasztalatok alapján még sokáig várat magára.) **A kik és hol kérdésre adott válaszok gyakorlati elmaradása a fenntartható fejlődés ingatag voltának a gyökere.** Nem arról van szó, hogy időről időre ne neveznék meg a felelősöket és a teendőket, hanem az okozza a problémát, hogy a gyakorlati intézkedések kikényszerítése elmarad. (lásd például az üvegházhatású gázokkal kapcsolatos huzavonát.)

A sokfajta megközelítés kulcsproblémája **végző soron a növekedés és a fejlődés fogalmának elkülönülésében gyökerezik.** A két fogalom közt a leglényegesebb különbség abban foglалható össze, hogy a ***növekedés lényegében egy mennyiségi*** változást jelent, mindenekelőtt a közgazdasági élet által preferált mutatókban (pl. GDP, GNP, GNI,

fogyasztás stb.) mérve, míg a *fejlődés minőségi kategóriaként* értelmezhető. Ennek megfelelően a fejlődés fogalmának központjába olyan minőségi jellemzők állnak, mint a természeti környezet állagának megőrzése, a pazarló, és presztízsfogyasztás csökkentése, a szociális életminőség javítása, stb. A fenti elkülönítésből következik, hogy a fenntartható növekedés megvalósulhat a természeti erőforrások pusztításával, míg ez esetben nem beszélhetünk fenntartható fejlődésről.

A fenntartható **növekedés** fontosságát a gyakorlatban szükségszerűen a politikai közélet vezetői, (elsősorban pártpolitikus közgazdászok) hangsúlyozzák, míg a fenntartható **fejlődést** mindenekelőtt a tudomány képviselői, a környezet és természetvédelmi mozgalmak és szervezetek résztvevői helyezik előtérbe. A fenntartható növekedés fogalmával kapcsolatban azonban fontos hangsúlyoznunk azt a szakirodalomban [3] elfogadott álláspontot, hogy **gyakorlatilag fenntartható növekedés nem létezik, legalábbis a megszakítás nélküli, permanens értelemben nem.** Szükségtelen felhívni a figyelmet a gazdasági cikluselméletekre, amelyek a gazdasági fejlődés idő és térspecifikusságára hívják fel a figyelmet. A gazdaságtörténet tanulsága szerint sem időben, sem térben még sohasem valósult meg a ciklusnélküli gazdasági növekedés. Logikusan is belátható, hogy a gazdasági növekedés olyan kiemelt jellemzői, mint a GDP, GNI növekedés, az alacsony kamat, a csökkenő munkanélküliség, a növekvő termelékenység, az alacsony infláció, a beruházási kedv erősödése, a költségvetési egyensúly egyidejűleg és folyamatosan csak a vágyálmok világában kerülhet „együttállásba”. [8]

A fenntartható **fejlődés** az előbbiekből adódóan tágabb fogalom, mint a fenntartható növekedés. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy **a fenntartható fejlődést nem értelmezhetjük a növekedési faktorok mellőzésével.** Szükségszerű, hogy napjainkban a fejlődés nem képzelhető el növekedés nélkül, még akkor sem, ha a növekedést a ciklikusság jellemzi, úgy is mondhatjuk, a növekedés a fejlődésnek szükséges, de nem elégséges feltétele.¹ A növekedés szükségszerűen a

¹ A növekedés és a fejlődés fogalmi különbségét egy egyszerű, hétköznapi hasonlaltal is szemléltethetjük: Egy gyermek növekedését a magasság és a súly növekedésével mérhetjük. A fejlődésnek azonban elengedhetetlen feltétele a szellemi gyarapodás, a

természeti környezet használatával, ha úgy tetszik kihasználásával jár. Azt a filozófiai kérdést, hogy a társadalom van-e a természetért, vagy a természet van a társadalomért, a történelem már rég eldöntötte, az utóbbi javára. (A klasszikus közgazdaságtan szerint a termelés nem más, mint egy folyamatos anyagcsere a társadalom és a természet között.) A fenntartható fejlődés alapkérdése, hogy olyan mértékű és minőségű növekedést valósítson meg a társadalom, amely a természeti környezet hosszabb távú egyensúlyát fenn tudja tartani. Az egyensúlyt azonban csak dinamikus egyensúlyként foghatjuk fel. Ez azt is jelenti, hogy a gazdálkodás szükségszerűen, permanens jelleggel megbontja a természeti egyensúlyokat. **Nem a természet egyensúlyának megzavarásával van a baj, hanem a beavatkozás mértékével.** (Nem az anyag a káros, hanem a dózissal van a baj) A dinamikus egyensúlyfelfogás lényege abban foglalható össze, hogy a megbontott természeti egyensúly képes-e új feltételek mellett ismét egyensúlyba hozni önmagát. Ez az új egyensúly természetesen más lesz, mint a korábbi, de biztosítja a természeti rendszer folyamatos fennmaradását. Egy gyakorlati példával élve: a Rajna- Majna- Duna folyami vízi úton épült számtalan vízlépcső sok esetben helyrehozhatatlanul megváltoztatta a korábbi természeti egyensúlyt, de sok esetben létrehozott helyette egy új, fajtagazdagabb, változatos növényvilággal rendelkező ökoszisztémát a vízlépcső körzetében. (Ne feledkezzünk el a mesterségesen létrehozott, kitüntetett figyelmet érdemlő európai kultúrtájokról sem.) Arról van tehát szó, hogy a természethasználat mértéke nem haladhatja meg az új egyensúly létrejöhetségének feltételeit. (A megújuló erőforrásoknál például közgazdasági alapfeltétel, hogy a kitermelésnek mindig kisebbnek kell lenni a megújulás mértékénél.) [13] Általánosabban fogalmazva a társadalom és a természet közti anyagcserében a kölcsönös kiegyensúlyozottságra kell törekedni. Amikor azt mondjuk, hogy a fenntartható fejlődés nem képzelhető el bizonyos (akár ciklikus) gazdasági növekedés nélkül, ezzel azt is állítjuk, hogy a gazdasági növekedés mértékének tekintettel kell lennie a természeti környezet teherbíró képességére.

közösségi viselkedési normák elsajátítása is. Ehhez a fejlődéshez azonban szükséges a fizikai növekedés is.

A fenntartható fejlődés gyakorlati bukdácsolásainak napjainkban már nem annyira a tudományos megalapozottság hiánya az oka, sokkal inkább olyan hétköznapi tények figyelmen kívül hagyása okoz gondot, mint például az érdekvérvényesítés lehatárolatlansága, vagy a legegyszerűbb értelmezési kérdések tisztázatlansága. (A fogalmi kérdések előtérbe helyezése miatt most tekintsünk el attól a körülménytől, hogy a fenntartható fejlődés gyakorlati gyengélkedése elsősorban a nemzetközi politikai akarattal és a hatalmi viszonyokkal függ össze.) Mindenekelőtt a **fogalom igen tág értelmezése okoz problémát. A határtalan értelmezés** a vágyálmok olyan bőségét teszi lehetővé, amely a tényleges előrelépést gátolja. A határtalanság **egyrészt földrajzi, másrészt a társadalmi-gazdasági érintettség** tekintetében nyilvánul meg.

a.) A fenntartható fejlődés **földrajzi értelemben** a globális felfogást követi, azaz a lokális cselekvés és a globális gondolkodás alapeszméjét tekinti irányadónak. Ez önmagában helyeselhető, hisz a fenntartható fejlődés alapeszméje is a Föld egészére vonatkozott, és napjaink globális gondolkodása, (vagy csak színlelt globális gondolkodása) sem engedi meg az egy-egy országra, vagy ország csoportra való leszűkítést. A fenntarthatóságra vonatkozó gyakorlati lépéseknél azonban az egyes országok, jobb esetben országcsoportok érdekeinek abszolút hegemoniája van. Sajnálatos tény, hogy a globalizáció nem hozta meg a demokrácia világméretű növekedését, nem vezetett a szabadkereskedelem győzelméhez, nem csökkentette a gazdasági különbségeket, de növelte a szegénységben élők tömegét és arányát, megsokszorozta a fejlett világ beváltatlan szép ígéreteit, és globalizált méretűvé tette a látszatintézkedéseket. A fenntarthatóságból a valóságban a szegénység és gazdagság távolodásának a fenntartása valósult meg. Az a terület ahol kis reménnyel ugyan, de világméretű összefogásra lehet esély egyedül **a természeti környezet területén** lehet szó. [Részletesebben alább a „b.)” pontban.]

Igazi **szélmalomharcnak tűnik, ha lokális szinten akarnak globális problémákat megoldani.** A különböző regionális szervezetek tehetetlensége éppen abban gyökeredzik, hogy sokszor antagonisztikus érdekellentéteket akarnak feloldani, évezredes távlatokban

megoldhatatlan globális problémák felszámolását óhajtják, és a másra mutogatás időhúzásos taktikáját választják.

b.) A fenntartható fejlődés társadalmi-gazdasági érintettsége elsősorban abból a szempontból lényeges, hogy a társadalom **mely érdekszférájára terjesztjük ki** a fenntarthatóság fogalmát. Igen elterjedt felfogás, hogy a fenntartható fejlődés **három alappilléren** nyugszik.[7]. Nevezetesen:

- a természeti, ökológiai,
- a gazdasági, haszonelvűségi és
- a szociális, életminőségi

szempontokat szokás említeni fő aspektusként. Gyakorlati szempontból vizsgálva a kérdéskört igen hamar belátható, hogy **napjaink világgazdasági és geopolitikai viszonyai közt szerényebb igényekkel is be kell érniünk. Amennyiben globális szinten a fenntartható fejlődés értelmezésében a gazdasági fejlettségi, a szociális és életminőségi faktorokat is egyenrangú célkövetelményként kezeljük a természeti, ökológiai tényezőkkel, óhatatlanul az utópisták ösvényeire tévedünk.** (Felesleges lenne Saint Simon, Fourie, Owen, vagy a kommunista ideológusok jól eladható, de veszett eszméit élesztgetni. Jobb ha tudomásul vesszük azt a tényt, hogy az ember sok ezer éve erkölcsi értelemben nem sokat változott, és nem akarunk ilyen vagy olyan új embertípust kialakítani. A jószándékú, segélyező emberre és társadalomra szükség van, de globális méretekben ez a gondolkodás nem hoz eredményeket)

A fenntartható fejlődés fogalmának területi és funkcionális értelemben vett határtalan értelmezése vezetett oda, hogy a gyakorlatban már ugyanolyan fontossággal beszélünk egy-egy kistérség fejlődésének fenntartásáról, mint a sok országot tömörítő közösségek fejlődésének fenntartásáról. Nem ritka, hogy ugyanolyan súllyal beszélünk az egyes gazdasági tevékenységek (vagy szektorok) fenntartható fejlődéséről, annak ellenére, hogy a régiók és tevékenységek fejlődése szükségszerűen egyenetlen, a nagy felfutásoktól a megsemmisülésekig tarkított folyamat. (Minden és mindenhol nem tartható fenn.) Amikor a gyakorlati előrelépés érdekében a **reálisan megvalósítható, elsősorban a természeti, ökológiai feltételekre irányuló** lokális cselekvések fontosságát hangsúlyozzuk, nem a szétaprózás és a mindent fenntartás

elve mellett vagyunk, és különösen nem a gazdasági, vagy politikai érdekből (esetleg erőszakkal) megvalósított fenntarthatóságot részesítjük előnyben. (Történelmi példa: a csődbe jutott szocialista rendszerek nyugati tőketámogatással jó pár évig fenntarthatók maradtak).

Történelmileg a fenntartható fejlődés mai értelemben vett fogalma mintegy 30-40 évvel ezelőtt került be a közgazdasági, és tágabb értelemben a társadalmi köztudatba. A világ jövőjével kapcsolatos kérdések előtérbe kerülését elősegítette a globális problémák (túlnépesedés, természeti kincsek és energiahordozók fogyása, élelmezési nehézségek, a különböző környezetvédelmi gondok stb.) felmerülése. Elsőként a tudományos gondolkodás eredményeként, majd a közvélemény igénye miatt kezdtek foglalkozni a fenntarthatóság kérdéseivel. (Gyakorlati oldalról nagyban hozzájárultak a fenntarthatóság problémakörének előtérbe kerüléséhez az olajárrobbanások.) A témakör első hullámain a Római Klub világmodelljei keltették, majd a stockholmi környezetvédelmi konferencia és az ezt követő regionális tanácskozások eredményezték a problémakör kiterjedésének. (Időben ez a hetvenes évek elején kezdődött.)

A fenntartható fejlődés feltételeinek elemzése **kezdetben** az **első alappillérként** szereplő természeti, ökológiai aspektusokra helyezte a hangsúlyt. Ha reálisan, a gyakorlati megvalósíthatóság szempontjából vizsgáljuk a fenntartható fejlődés feltételeit, meg kell mondanunk, hogy **a fenntarthatóság globális megvalósításában eddig elért igen szerény eredmények csak a természeti, ökológiai szférára vonatkoznak.** A fenntarthatóság **szélesebb körű, közgazdasági,** fogyasztási, valamint a harmadik pillérként említett **szociális, életminőségi faktorokra való kiterjesztése eddig szinte semmiféle jelentős eredményt nem hozott.** A világgazdaságban jelenleg meglévő, és az utóbbi időben növekvő regionális különbségek, és az ezeket előidéző politikai, **gazdasági és katonai hatalmon alapuló érdekkülönbségek napjainkban majdhogynem teljesen kizárják annak reális lehetőségét, hogy világméretben gazdasági, fogyasztási, szociális, életminőségi nivellálásról lehetne beszélni.** Ez pillanatnyilag inkább az utópiák világába sorolható, bár a globalizációs folyamatoknak lehetnek olyan pozitív hatásai is, amelyek közgazdasági és szociális értelemben is elősegíthetik a fenntarthatóságot. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy

a jelenlegi nehézségek ellenére le kellene mondanunk a fenntarthatóság szélesebb körű értelmezéséről. (A történelem számtalan példával szolgál arra vonatkozóan, hogy az először utópikusnak látszó célok végül megvalósultak.) **Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy a fenntartható fejlődés érdekében tett erőfeszítések a realitások tükrében elsősorban a természeti, ökológiai területen hozhatnak eredményeket.** (Ez a felfogás közel áll az erős fenntarthatóság követelményeként is emlegetett fogalomhoz). Az államok közti gazdasági érdekellentétek és a fejlett államokban meggyökeredzett fogyasztási szokások azonban e területen is számos akadályt támaszthatnak a fenntarthatóság eredményes megvalósításában. Jó példa erre a számos egyezmény, nemzetközi konferencia és határozat fél sikere vagy kudarca (pl. Rió, Kiotó). Hasonló balfogásként említhetjük a különböző elméletek kifulladását is. A korábban ZEG-ZPG páros néven elhíresült teóriát említhetjük, amely a természeti erőforrásokkal való takarékoskodás céljából záró gazdasági növekedést, és zéró népességnövekedést javasolt (Zero Economic Growth – Zero Population Growth) Józan, hétköznapi logikával belátható, hogy ilyen cél egy alacsony gazdasági fejlettségű ország számára teljességgel elfogadhatatlan. Rendszerelméleti szempontból is kifogásolható, hogy egy mozgó, változó társadalmi-gazdasági rendszerben konstanssá akarja valaki tenni a népességnövekedést, és a gazdasági növekedést. Az elosztás „igazságosságának” igénye pedig gyakorlatilag irreális.[4] A gazdasági növekedés és a népesség, mint két alapfontosságú kategória „lefagyasztása” magát a rendszert szüntetné meg. ***A természeti, ökológiai feltételek fenntarthatósága is csak akkor hozhat eredményt, ha gyökeresen megváltozik az államok, különösen a fejlett államok jelenlegi gazdasági mentalitása.*** Ez többek közt azt is jelenti, hogy finansziális szempontok kizárólagossága enyhül, az országok gazdasági önzése csökken, a mikro szférában az etikai közgazdaságtan elvei érvényesülnek, a gátlástalan profithajsza mérséklődik, az egyéni fogyasztásban pedig a racionalitás váltja fel az egoista presztízsszemléletet. (Ez egy paradigmaváltással lenne egyenértékű) Vagyis ha egyáltalán számolni lehet a fenntartható fejlődés gyakorlati megvalósulásával, az csakis a társadalmak és az egyének erkölcsi, etikai megújulásával valósulhat meg. Egyszerűbben szólva a jövő érdekében

meg kell elégednünk a szerényebb, de biztonságosabb gazdasági fejlődéssel.

FENNTARTHATÓSÁG AZ ÉRTÉKRENDEK HÁLÓJÁBAN

Amennyiben a gyakorlati előrelépés érdekében a fenntarthatóságot a természeti-ökológiai pillérekre szűkítjük le, szembetaláljuk magunkat a természet és a gazdaság kapcsolatrendszerének bonyolultságával. E régóta élő filozófiai kérdéskör napjainkban azért vált újra igen fontossá, mert **a globális világban az értékelsőbbség a gazdasági értékeké.** Általánosan elfogadott ugyan, hogy egy nemzetgazdaság állapotát, (de magát a közgazdaságtant is) számtalan gazdaságon kívüli tényező befolyásolja, a gyakorlati gazdaságpolitikákban azonban a piaci tényezőké a hegemonia.

Egy társadalom által felhasznált jószágtömeg végső soron **két forrásból** származik. **Egyrészt** a javak (ideértve a szolgáltatásokat is) egyik fő forrása az ember és embercsoportok **gazdasági tevékenysége** (termelés, szolgáltatás), **másrészt** szükségleteink jelentős részét közvetlenül a **természeti környezetből** elégtjük ki. (Nélkülözhetetlen a tiszta levegő, a természetes víz, stb.) A termelés és a természet, mint a javak két forrása értelemszerűen összekapcsolódik, és elkülönült vizsgálatuk csak mondanivalónk kifejtése érdekében történik. Ez esetben a kapcsolat lététől való elvonatkoztatás nem több mint szükséges absztrakció.

A jószágtömeg **két forrásoldalának** vizsgálata abból a szempontból meghatározó, hogy miért nem működik a fenntarthatóság szinte automatikusan legalább a természeti feltételek biztosítása szempontjából, amikor tudományos evidencia, hogy a természeti rendszerek fenntartása nélkül a fenntartható fejlődést értelmezhetetlen. A természet ésszerűtlen használatára igen sokféle magyarázat adható, de az okok keresésében igencsak a felszínen mozgunk, ha a tudományos előrelátás hiányában, vagy az általános emberi gondolkodás elégtelenségében keressük az okokat. (Természetesen ezek szerepét sem lehet kizárni, de ezen okok majdhogynem a világ összes problémájában jelen voltak, és vannak.)

A közelmúlt és napjaink ésszerűtlen és mértéktelen természethasználatának (a felelőtlen környezetszennyezésnek) *alapvető gazdasági oka a jószágtömeg két forrásoldalának eltérő jellegéből fakad. A termelésből származó javakat két alapvető jellemzővel minősíthetjük. Egyrészt minden termelésből származó jószágnak van finansciális értéke, azaz ára (vagy általánosságban véve valamilyen értéke, csereértéke stb.), másrészt ezeknek a termelésből származó jószágoknak van funkcionális (használati) értéke, azaz valamilyen szükségletet elégítenek ki. (Funkcionális érték nélkül a finansciális érték nem lenne realizálható, a jószágot nem lehetne eladni, és nem is termelnék.) A természeti környezetből származó javaknak ezzel szemben pusztán funkcionális értékük van, közvetlen pénzügyi érték nélkül. Példaként: Általánosságban véve még nem beszélhetünk a tiszta levegő értékéről. Ez persze nem zárja ki, hogy a természeti értékekhez ne lehetne valamilyen módszerrel- akár a valóságos piacon nem élő módszerrel is-, egy meghatározott gazdasági mérőszámot rendelni. [9]*

A finansciális érték és funkcionális érték kötődése a társadalomhoz azonban nem egyenrangú. A piacgazdaságú országokban (márpedig a világ államainak döntő többsége eltérő módon és szinten piacgazdaságú állam), a finansciális értékeknek meghatározó, de mindenképpen hegemon szerepük van. A gazdasági élet minden területén, így elsősorban az érdekérvényesítés területén a finansciális érték megelőzi a használati értéket. (Nemcsak közhely, de valóság, hogy a profitérdek a piacgazdaság mozgatója.) E gondolatmenetből következik, hogy a tisztán piacgazdaságra épülő rendszerekben a természetből származó, finansciális értékek nélküli javak a gazdasági élet alapértékein kívül esnek. Evidens, hogy egy vállalkozásnak nem, vagy kevés érdeke fűződik ahhoz a funkcionális (használati) értékhez, amelyhely nem kapcsolódik profit. Ahhoz azonban igen jelentős érdeke fűződik, hogy a pénzügyi érték nélküli környezeti javak rovására költségtakarékos legyen. (A költségáthárítás iskolapéldája a szennyvíztisztítás elhagyása, vagy a légtisztító berendezések mellőzése. A költségviselés gazdasági és jogi lehetőségeinek vizsgálatától most tekintsünk el.) A tisztán piaci eszközök önmagukban tehát a természeti értékek másodlagos kezeléséhez vezetnek. (Ez alól értelemszerűen kivételt jelentenek azok a környezetvédelmi tevékenységek (azon környezeti szektorok) amelyek

maguk is profitérdekeltségű rendszerben működnek.) Általánosan tehát elmondhatjuk, hogy *a természeti értékek használatával kapcsolatos problémák gazdasági oka a finansziális értékek elsődlegessége*. Ennek a ténynek óhatatlanul meghatározó szerepe van a fenntartható fejlődés megvalósulásának nehézségeiben. Végző soron ez tükröződik a magyar és az EU környezetvédelmi jogában is. Ebből a gazdasági gyökérből fakad a gyakorlati környezetvédelemben emlegetett „lágy jog” [soft law] valósága is.

A fenti gondolatmenetből a fenntartható fejlődéssel kapcsolatban igen pesszimista kép rajzolódik ki. Ezzel szemben korábban már említettük, hogy a fenntartható fejlődés megvalósíthatóságának gyakorlati lehetőségére talán a természeti környezet alappilléreben van remény. Erre a lehetőséget az adja, hogy a természet és a gazdaság közismert összefüggésrendszere miatt, *a termeléshez kötött javak pénzügyi értékének realizálása nemcsak attól a funkcionális értéktől függ, amely a konkrét jószág alapfunkcióját jelenti, hanem a kapcsolódó természeti javak funkciójának alakulásától is*. Egy hétköznapi példával élve: Egy magát fejlettnak tekintő ország piacán nem eladható az a személygépkocsi, amely műszaki, funkcionális értelemben magas technikai szintet képvisel (jó gyorsulás, kényelmes vezetési feltételek, magas sebesség stb.), de a környezeti használati értékekre veszélyes szennyeződésekkel produkál. Természetes, hogy ennek a gépkocsinak a valóságos használati értékét, azaz a komplex funkcionális értékét az alapfunkció és a természeti funkciók együtt adják meg.

A gazdasági értékek piacgazdasági hegemoniájának általános gyakorlati elfogadottsága nem jelentheti azt, hogy minden más érték kategória háttérbe szorulhat. Hosszabb távon elképzelhetetlen a világgazdaság működése, és különösen a fenntartható fejlődés az erkölcsi, etikai értékek erősebb érvényesülése nélkül. (Ez akkor is igaz, ha a fenntartható fejlődést a természeti, ökológiai feltételekre szűkítjük le.) Megítélésem szerint az értékek színes palettáján ki kell emelnünk a **kardinális értékek** csoportját. Ebbe az értékcsoporthoz azokat az értékeket sorolnám, amelyek nem helyettesíthetők, sem részben sem egészben nem pótolhatók, és az általános társadalmi értékrendben is elfogadottak. A társadalmi elfogadottság természetesen nem értelmezhető oly módon, hogy a társadalom minden rétege elsődlegesnek tekinti a

kardinális értékeket, de úgy sem kezelhető, hogy az állam a gyakorlati gazdaságpolitikájában mindig megkülönböztetett szerepet kapnak a kardinális értékek. A részletek mellőzésével példaként említhető **kardinális érték az emberi élet, az emberi szabadság, az egészség**, de idesorolhatók **a kritikus zónában levő természeti értékek is**. E példákban is látható, hogy ezen értékek nem helyettesíthetők és nem is pótolhatók. A fenntartható fejlődés szempontjából megkülönböztetett szerepet játszanak a kardinális értékek, hisz jószerével ezek megléte a fenntarthatóság lényegéhez tartozik.

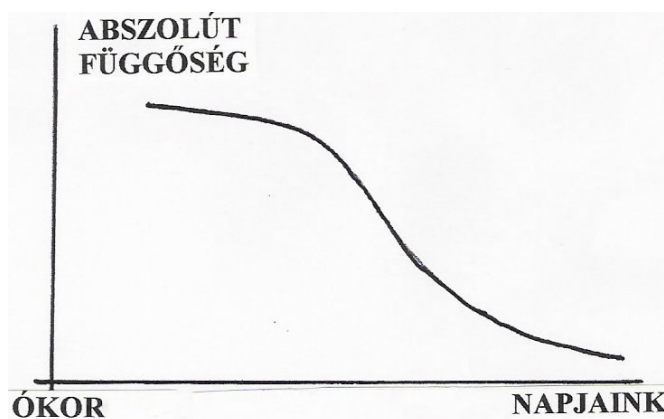
ÚJDONSÁG-E A FENNTARHATÓSÁG ESZMÉJE?

Bár a fenntarthatóságról napjainkban úgy beszélünk, mintha csak az elmúlt évtizedekben került volna az érdeklődés homlokterébe, valójában az emberiség társadalom és gazdaságtörténelmében ***régóta jelenlévő problémáról van szó***. Természetes azonban, hogy a múltban, különösen pedig a régmúltban az adott történelmi körülmények miatt nem kezelték társadalmi kiterjedettségű problémaként. Ez persze nem jelenti azt, hogy a problémakör nem létezett, pusztán azért mert kevés embert foglalkoztatott. A jövőbeni fejlődés lehetősége minden korban kulcskérdésként szerepelt a kisebb, vagy nagyobb közösségekben, társadalmakban. (Az emberiség történelmében a jövőt illetően minden korban párhuzamosan van jelen az optimista és a pesszimista szemléletmód. Koronként változó számban, de mindig megtaláljuk a felhőtlen jólét társadalmának prófétáit, de igen nagy a száma a pesszimista „világvége” elméletek szószólóinak is.)

Történelmi távlatokban vizsgálva a fenntarthatóságot, elsősorban a természeti, ökológiai feltételek szerepét célszerű vizsgálnunk. E szempontból ***úgy merül fel a kérdés, hogy egy-egy történelmi korban a társadalom további fejlődése mennyire függött a természeti környezettől***. A társadalom és a gazdaság természeti környezettől való függőseit vizsgálhatjuk ***abszolút és relatív*** nézőpontból.

A társadalom és a gazdaság természettől való ***abszolút függőségének*** vizsgálatánál az az alapkérdés, hogy fejlődés

továbbfolytatását, a gazdálkodás eredményét mennyire befolyásolják a természeti tényezők. Hosszú távon (történelmileg az ókortól napjainkig) tényként kezelendő, hogy a gazdálkodás eredménye, az emberek életminősége egyre kevésbé természetfüggő. Nem szorul bizonyításra, hogy egy *kevésbé fejlett társadalomban* (történelmileg pl. az ókorban, vagy napjainkban a legszegényebb államokban) *a természet szerepe a döntő* a gazdálkodás eredményére és az életkörülményekre nézve. (Példaként említhetjük, hogy az ókori Egyiptomban a terméseredmények döntően a Nílus áradásától függtek, vagy az is ismert, hogy az alacsony fejlettségű Banglades államban a monszun kimaradása döntő a gazdálkodás eredményére nézve.) A gazdasági növekedéssel, a technikai haladással ez a függőség egyre csökken. (A talaj termőképessége például fokozható műtrágyázással, modern agrotechnikai eljárásokkal, nagy hozamú növények termesztésével. Így egy-egy aszályos év a fejlett társadalmakban nem okoz krízishelyzetet.) Történelmileg tehát tényként fogadhatjuk el, hogy **a társadalom és a gazdaság abszolút függősége a természettől jelentősen csökkent.** Tendenciájában nézve ez egy olyan trendet jelent, amely egy magas függőségi szintről napjainkra (legalábbis a fejlett államok vonatkozásában) igen alacsony szintre süllyedt.

[Forrás: a szerző vázlata]

Az **abszolút függőség** radikális csökkenéséből sokan azt a következtetést vonták le, hogy a fejlődés gyakorlatilag függetlenedett a természeti környezettől. E gondolatkörhöz kötődik a földrajzi nihilizmus,

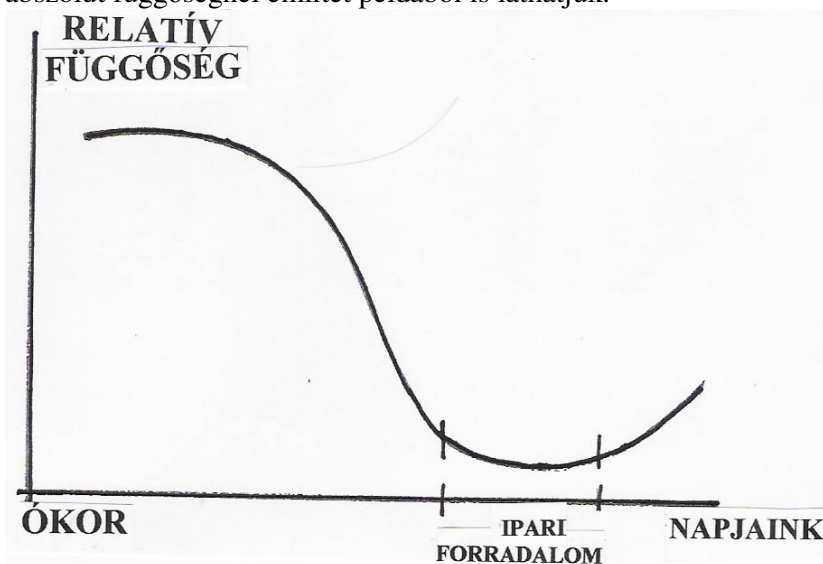
mint eszmeáramlat. A földrajzi nihilizmus gazdaságpolitikai gyakorlatát Sztálin nézetrendszerére alapozva az összes volt szocialista ország megszenvedte. (A természeti adottságokat teljesen figyelmen kívül hagyó ipar és agrárfejlesztések napjainkig negatív hatásúak a gazdaságfejlesztésre.) A földrajzi nihilizmus gyakorlati alkalmazása összekapcsolódott azzal a marxista filozófiai nézettel, amely a társadalom és a gazdaság fejlődését kizárólagosan a „termelési viszonyokra”, a társadalmi viszonyok milyenségére vezette vissza.

Az abszolút függőség minimumra csökkenéséből azonban nemcsak a szocialista gazdaságpolitika képviselői vontak le nihilista következtetéseket, de közelmúltunk neoklasszikus közgazdászai is elvetették a természeti környezet fejlődésben játszott szerepét. Példaként említhetjük a Nobel díjjal kitüntetett R. M. Solow közgazdász kijelentését, mi szerint „A világ gyakorlatilag meg lenne természeti erőforrások nélkül is.” [13] (A nyilatkozatot később korrigálta.) A neoklasszikus közgazdaságtan feltételezése szerint a fejlődés motorja a tőke és a munkaerő megfelelő kombinációja és az innováció. (Megjegyezzük, hogy a tőke fogalmába nem értik bele a természeti tőkét.) A természeti környezetet olyan konstansnak tekintik, amelynek a termelékenysége állandó, így a növekedést és a fejlődést nem befolyásolja. A neoklasszikus közgazdasági nézetrendszer a természeti erőforrások gyakorlatilag korlátlan helyettesítésének lehetőségét, és az innovációk természeti erőforrásokat pótló szerepét hangsúlyozza. [2] Nem szükséges bizonyítani, hogy a természeti erőforrások hány állam fejlődését alapozták meg. (Példaként az olajállamokra gondolhatunk.) Ezzel persze nem a természeti környezet fejlődésben játszott szerepének kizárólagosságát akarjuk elismerni. A természeti erőforrások helyettesítésének lehetősége valóban fennáll, de ez a helyettesíthetőség korlátozott. (A természeti tőke egyik jellemzője éppen a helyettesíthetőség hiánya. (Gondoljunk csak a vízre, levegőre.) A technikai haladásba, innovációba vetett vakhit is tévútra vihet. Egyrészt a fenntartható fejlődés nem várhat időtlen időig a technikai találmányokra, másrészt technikailag sem lehet mindent megoldhatónak minősíteni. (Az olaj helyettesíthető szénnel, de a repülőgépek üzemanyaga nem lehet szén.)

A fenntartható növekedés feltételeinek hosszútávú történelmi vizsgálatánál az abszolút függőségnél azonban fontosabb a **relatív függőség** vizsgálata. Ez esetben a kérdés lényege abban foglalható össze, hogy a gazdaság egy elért, adott fejlettségi szintről való továbbfejlődése mennyire függ a természeti környezettől. Konkrétabban ez azt jelenti, hogy egy alacsonyabb fejlettségi szinten lévő országban a továbbfejlődés lehet ugyanolyan természetfüggő, mint egy magas fejlettségi szinten lévő államban. Ha történelmi távlatokban (az ókortól napjainkig) nézzük a relatív függőség alakulását, akkor a hosszútávú trend három jól elkülönített szakaszra bontható:

1. Az **ókori** és a középkori relatív függőség magas szinten mozgott, hasonlóan az abszolút függőséghez.
2. Az **ipari forradalom** időszakában a relatív függőség igen alacsony szintre esett vissza.
3. A **modern gazdaság korszakában** a további fejlődés lehetősége, azaz a relatív függőség ismét emelkedő tendenciát mutat.

A fejlődés fenntarthatóságának erős **ókori** természeti függősége természetesnek tekinthető az akkori általános műszaki fejlettség, és az agrártechnika maihoz viszonyított igen alacsony szintje miatt. Ezt az abszolút függőségnél említett példából is láthatjuk.

[Forrás: a szerző vázlata]

Az **ipari forradalom** kora a relatív függőség mélypontját jelentette. Ezt a nevezetes történelmi kort az jellemezte, hogy a gazdaság növekedése és a társadalom fejlődésének fenntarthatósága igen kevésbé függött a természeti környezettől. Ennek alapvetően két oka volt. **Egyrészt:** az igényekhez képest bőségesen rendelkezésre álltak a természeti erőforrások. Fel sem merült például, hogy a további fejlődés akadálya lehet a vízhiány, az energiahordozók (elsősorban a szén), a nyersanyagok (mindenekelőtt a vasérc) vagy a fa hiánya. **Másrészt:** a természeti erőforrások bősége mellett az ipari forradalom a technikai lehetőségek új, igen változatos tárházát adta az emberiségnek. (A kiindulópont a gőzerő sokoldalú hasznosítása volt.) Tulajdonképpen az emberiség az ipari forradalom korában lépett át a korábban meghatározó izomerő energiaforrás korából a napjainkig tartó anyagból felszabadított energia korszakába. Meg volt tehát a természeti erőforrások igényekhez mérteni viszonylagos bősége, rendelkezésre álltak a felhasználáshoz szükséges új technikai eszközök, így a fenntartható fejlődésnek egyetlen korláta a munkaerő lett. A munkaerőre, mint szűk keresztmetszetre való utaláskor meg kell említenünk, hogy a feltörekvő polgárság demográfiai filozófiája a népesség szaporodásának növekedésében határozható meg. (Közismert az irreálisan magas munkaidő, a gyermekmunka embertelen alkalmazása, a szociális viszonyok teljes mellőzése, stb.)

A relatív függőség emelkedésének jellemző szakasza a **modern kor**, (kb. a XX. század első harmadától). E fejlődési szakaszra az jellemző, hogy a magas fejlettségi szintről való még magasabbra lépésnél ismét megnőtt a természeti tényezők szerepe. Számtalan példát lehet találni arra vonatkozóan, hogy a fejlett államok a fenntarthatóság tekintetében mennyire érzékenyek a természeti környezetre. (Nemcsak a nyersanyagok hiánya, vagy felhasználási költségeinek emelkedése jelent problémát, de a tudomány eredményeinek minden problémát megoldó vakhite is problémát okoz. Gondoljunk csak a XX. század közepére, amikor az atomenergia jövőbeni megítélésében a korlátlan optimizmus uralta a közgondolkodást. De példaként említhetjük az éghajlatváltozástól való függőség növekedését is.) **Napjainkban a fenntartható fejlődés problémakörének lényege éppen a természeti tényezőktől való relatív függőség emelkedésében gyökerezik.**

GYAKORLATI ASPEKTUSOK

A fenti elméleti okoskodás után joggal merül fel a kérdés, hogy a sok nehézség közepette lehet-e, vagy érdemes-e fenntartható fejlődés eszmerendszerét támogatni, várhatók-e egyáltalán a közeljövőben olyan eredmények amelyek a fenntartható fejlődés megvalósulásának a javára írhatók. E kérdések részben költőiek, hisz eleve értelmetlen lenne a nem fenntartható fejlődés támogatása, de a fejlődés maga is csak fenntartható módon valósulhat meg. A fenntartható fejlődés jövőbeni alakulásáról csak reménykedő szubjektív optimizmussal lehet szólni, tekintettel arra, hogy az ember képes ugyan befolyásolni a jövőt, de azt megjósolni, vagy determinisztikusan meghatározni emberi képtelenség. A fenntartható fejlődés gyakorlati megvalósulásáról nem a spekulatív gondolkodás dönt, ez a történelem dolga lesz. Az ésszerű cselekvések halmazából azonban módunk van kiválogatni azokat, amelyek a reális lehetőségek határain belül vannak. Ez esetben tehát a reálisan, belátható időn belül megvalósítható cselekvésekről van szó, amelyek kizárják az „okos világkormányok”, vagy a „minden állam érdekének megfelelő nemzetközi egyezmények” lehetetlen elképzeléseit. A kérdés úgy is feltehető, hogy egy magyarországi méretű és ennek megfelelő hatósugarú országban mit lehet tenni a fenntartható fejlődés érdekében?

Ahhoz, hogy konkrét és előreivő cselekvések történjenek, mindenekelőtt arra van szükség, hogy a fenntarthatóság konkrét mutatóit, azaz indikátorait rögzítsük, és a kormányok komolyan is vegyék ezeket. Úgy tűnhet, hogy az indikátorok kérdése nemzetileg és nemzetközileg is megoldott. A valóság azonban kicsit kedvezőtlenebb képet mutat.

Az Eurostat 2001-ben 63 mutatóban határozta meg a fenntartható indikátorok számát. A Johannesburgban tartott Fenntartható Fejlődés Föld-csúcs (2002-ben) elfogadottak alapján a EU 2005-ben 155 indikátort javasolt a fenntartható fejlődés mutatószámrendszerének kialakításához. (Ebből azonban több tucat [34 db] nem állítható elő. Akkor vajon nem az álmok birodalmában járunk?) Magyarországon a KSH 2007-ben megjelent kiadványában csak 48 mutatót alkalmaz. (A kiadó azonban reméli, hogy ez hamarosan bővülni fog!) Ezek a számok minősíthetők soknak és kevésnek is. A mutatószámrendszer minősítésénél azonban abból kell kiindulnunk, hogy a gyakorlatban

mennyire segít a fenntartható fejlődés társadalmi támogatottságának növelésében. Feltételezhető, hogy a fenntartható fejlődés vizsgálatában érdekelt szűk értelmiségi réteg egyidejűleg át tud tekinteni akár több száz mutatószámot is, de ennél fontosabb lenne, hogy **a társadalom többsége is kapjon egy jól áttekinthető, könnyen értelmezhető képet a fenntartható fejlődés alakulásáról.** (A fenntartható fejlődés mégiscsak a társadalom egészéről szól. A gazdasági menedzsment általános tájékoztatása különösen fontos lenne.) Az áttekinthetőség érdekében tehát célszerűnek tűnik **az indikátorok számának a limitálása.** (Ez persze nem jelenti azt, hogy a kutatóknak is korlátozni kellene az indikátorok számát) **A javaslat lényege, hogy egy nagyon szűk, de mind a társadalom, mind a döntéshozó kormányok részére jól használható indikátorkészlet kerüljön lehatárolásra.** A döntéshozatali gyakorlat is azt bizonyítja, hogy igen fontos társadalmi-gazdasági döntéseknél is limitált jelzőszámrendszerrel dolgoznak. Maguk a kormányok is jól áttekinthető, kisszámú célmutatóra alapozzák döntéseik többségét. (Egyetlen kormánytól sem várható el semmiféle szakértői, vagy tudományos döntés, üdvözlendő azonban, ha a kormánydöntések szakértői és tudományos megalapozottságúak.) A mutatószámok kezelhetetlenül nagy száma önmagában is a behatárolhatatlanságot erősíti. Az EU 155 mutatójának 10 csoportjában a GDP-től kezdve az öregedésen és a jó kormányzáson keresztül a globális partnerségig sok minden szerepel, és persze még mennyi minden hiányzik. Nyilvánvaló, hogy e sokaság igencsak gátolja a fenntartható fejlődés működését, és lényegében csak a bürokráciát növeli. (Arról a problémakörrel most ne is beszéljünk, hogy százegynéhány mutató pozitív együttmozgása gyakorlatilag kizárt, és a mutatók tartalmi összefüggései miatt nem is várható el.) **A széleskörű társadalmi odafigyelés és a komolyan gondolt döntéshozatal nem indokol 10-12 lényegi mutatónál többet.**

Az indikátorok számának reális meghatározása mellett, legalább ennyire fontos a mutatók tartalmi meghatározása. Az EU és a magyar lista is a legelső helyen szerepelteti a GDP mutatóját. Minden kétség nélkül **elfogadhatjuk** ezt a *növekedési* mutatót, mint a fenntartható fejlődés egyik mutatóját. Mint korábban írtuk a fejlődés szükséges, de nem elégséges feltétele a gazdasági növekedés. A GDP, (vagy GNP,

GNI, stb.) az üzleti teljesítményeket mérik, de a fejlődést nem.² Ezért szükség van olyan mutatókra is, amelyek megfelelően kiegészítik a pusztán gazdasági teljesítményt mérő mutatókat. Ezek többségét a gazdaságtudomány már régóta emlegeti, de a gyakorlati alkalmazásukra valamilyen okból csak itt-ott került sor. Valószínűsíthető, hogy nem annyira a számítási nehézségek, inkább a mutatók kedvezőtlen alakulása akadályozta e mutatók „hadrendbe állítását”. Milyen mutatókra gondolok? Mindenekelőtt nagyon **hasznos lenne, ha Magyarországon is mérnék a „Természeti tőke indexet”**. (NCI = Natural Capital Index). Ez tájékoztatna a természeti tőke állapotáról, arányáról és ennek változásáról. (Az alkalmazással kapcsolatos költség egészen minimálisnak tűnik.) Ha a GDP és az NCI kiegészülne néhány naturális környezetminőségi mutatóval, máris áttekinthető kép alakulna ki a fenntartható fejlődés természeti oldaláról. (Ha nagyon ragaszkodunk a társadalmi, gazdasági szociális oldalhoz is, kellő mértéktartással néhány mutató ezt is jelezhetné, de ügyelni kellene arra, hogy ezek se közvetlenül, se közvetetten ne kapcsolódjanak a profittermeléshez.)

Egyéb mutatók és jelzőszámok, például a „Fenntartható gazdasági jólét” (ISEW = Index of Sustainable Economic Welfare) mutatójának előállítására igen sok munkával és nehézséggel járna. A kutatómunkaként igen érdekesek a természeti értékek pénzügyi mutatói is, ezek azonban általánosan nem alkalmazhatók. A természeti javak gazdasági értékelésénél mindenképpen figyelembe kell vennünk, hogy a természeti javak döntő része financiálisan semmilyen módszerrel nem mérhető. (Ennek erőltetése szükségszerűen „izzadságszagú” eredményt ad.)

A fenntartható fejlődésnek vannak igen egyszerűen nyomon követhető jelzőszámai is. Ilyen például a „Zöldterületek aránya” vagy a „Természeti értékek védelmének megszüntetése egy adott évben”. Ezek és az ezekhez hasonló mutatók igencsak érdekelnék egy-egy település lakóit. Semmilyen akadályát sem látom például annak, hogy a főváros évenként egy picike kiadványban tájékoztatna a zöldterületi arányokról, a

² A fejlődés mérésével kapcsolatban összefoglaló célzattal idézem Csaba Lászlót: „Bár a szórakoztató lapokban a londoni Economist-tól a pesti HVG-ig szokásban maradt, tudományos értelemben immár nem lehet többé a fejlődést pusztán mennyiségi mutatók alapján megítélni legyen szó a kalóriabevitelről, vagy épp az autógyártásról” *Távlatok* 2008/80

védett természeti értékek megszüntetéséről, a természeti értékeket károsító, de fennmaradási engedélyt kapott építmények számáról, és a legfőbb környezeti mutatókról. (Ez persze azt is feltételezi, hogy a főváros ne csak az ingatlanfejlesztésekkel büszkélkedjen, hanem ugyanilyen fontos legyen a polgárokat szolgáló parkok bővítése is.)

Biztosra veszem, hogy megfelelő szakmai támogatottsággal és kellő politikai akarattal **megteremthető egy limitált, a természetre koncentráló indikátorrendszer**, és ennek gyakorlati eredményei is lesznek. **Ahhoz azonban, hogy a társadalom magáénak érezze a fenntartható fejlődés ügyét, és a politikai vezetés is felelősséggel kezelje a fenntarthatóság kérdését, perdöntően fontos az eredményes kommunikáció, és média hathatós segítése.** (Ez persze csak akkor lehet eredményes, ha az indikátorok olyan dolgokról szólnak, melyeket a polgárok értenek és alakulásuk érdekli is őket.)

Ahhoz, hogy a fenntartható fejlődés ügye a holtpontról kimozduljon a fent említett kis lépésekkel kell kezdeni. A nagy ugrások helyett többre megyünk az őszinte jóakarattal, és a reálisan megvalósítható lépésekkel. Lehet, hogy még ez is utópia, de bízunk benne, hogy egy hasznos utópia.

Irodalomjegyzék

- [1] Bartus, G. (2006): **A fenntartható fejlődés rejtélyes fogalmáról.** Kommentár 2006 évi 6. szám
- [2] Buday-Sántha, A. (2004): **A természeti tőke és az agrárgazdaság szerepe a területi versenyképességben.** Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kar kiadványa (ISBN 963 642 0122)

[3] Bulla, M. – Tamás, P. (szerk.) (2006): **Fenntartható fejlődés Magyarországon. Jövőképek és forgatókönyvek.** (Stratégiai Kutatások – Magyarország 2015) Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó

[4] Daly, H. E. (1991): **Steady-State Economics** Washington D. C., Island Press

[5] Dasgupta, P.S. (1993): **Natural Resources in an Age of Substitutability.** In: KNEESE, A.V.-SWEENEY, J.L. (Szerk.) (1993): **Handbook of Natural Resource and Energy Economics**, Vo. 3. Chapter 23. Elsevier Science Publishers, Amsterdam

[6] Erdős, T. (2000): **A fenntartható gazdasági növekedés néhány elméleti és gyakorlati problémája.** *Külgazdaság*, 2000. 7-8. sz. 4-14. old.

[7] **A fenntartható fejlődés indikátori Magyarországon.** (2007): Budapest, Központi Statisztikai Hivatal

[8] Fekete, L. (2004): **Az új gazdaság retorikája.** Budapest, Élet- és Irodalom 2004. január 9.

[9] Kerekes, S. (2007): **A környezetgazdaságtan alapjai.** Budapest, Aula Kiadó

[10] Ligetvári, F. - Orlóci, J.- Szesztay, K. (2004): **Jegyzetek a fenntarthatóságról.** Budapest, ÖKO (Ökológia, Környezetgazdálkodás, Társadalom) XII. évfolyam 3-4. sz. 1-20. old.

[11] **Magyar Statisztikai Évkönyv** (2002): Budapest, KSH 125-126. old. 374-378 old.

[12] Náray-Szabó Gábor (1999): **Fenntartható fejlődés – fenntartható fogyasztás.** *Természet Világa* 1999. december 531-534 old.

[13] **A természeti erőforrások gazdaságtana és földrajza** (2003).
(Szerk.: Bora, Gy.-Korompai A.) Budapest, Aula Kiadó.

[14] Surányi, S. (1993): **A fenntartható fejlődés globális
forrásigénye.** Budapest, Magyar Tudomány, 1993. 7. szám 7978-811
old.

TIZENÖT ÉV AZ ÉGHAJLATVÉDELEMBEN: KÜZDELMEK, KIHÍVÁSOK, KÉTSÉGEK

Pálvölgyi Tamás¹, Csete Mária², Hunyady Adrienn¹, Máyer Zoltán¹,
Nemes Csaba³, Szabó Éva Enikő¹, Szlávik János²

¹ Env-in-Cent Környezetvédelmi Tanácsadó Iroda

² Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

³ Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium

1. BEVEZETÉS

A Föld egyértelmű vészjeleket küld. Az üvegházhatású gázok egyre erősödő kibocsátásával megváltozott a légkör összetétele, magasabb a földi átlaghőmérséklet, melegek a tengerek, olvadnak a gleccserek, gyakoribbak az erdő- és bozóttüzek, sűrűbbek a hőhullámok, tartós aszályok és helyenként özönvizek jelennek meg. Ma már mind a gazdasági és politikai döntéshozók körében, mind a környezetért aggódó közvélemény számára nyilvánvaló, hogy – a Föld egyes részein természeti katasztrófákkal, hurrikánokkal, aszályal és tengerszint emelkedéssel járó – éghajlatváltozás **a világ valamennyi nemzetgazdaságát fenyegető súlyos kockázat**. Bár a becsült éghajlati változások mértékét jelentős tudományos bizonytalanságok terhelik, nincs kétség afelől, hogy az előrejelzett módosulások – földtörténeti időléptékben – rendkívül gyorsan következnek be. Ily módon valós kockázatot jelent, hogy a nagy érzékenységű, ám lassabb alkalmazkodóképességű ökoszisztémák nem tudják majd követni a megváltozott környezeti feltételeket. Tehát **a jelenség veszélyességét nem önmagában a néhány fokos felmelegedés rejtí, hanem sokkal inkább annak kibontakozási üteme**. Az éghajlatváltozás azonban nemcsak "melegedési kérdés"; sokkal inkább egy olyan időben és térben széthúzó, a természeti, társadalmi és gazdasági dimenziókban egyaránt fellépő komplex jelenségről van szó, amely mindennapjainkra is rányomja majd bélyegét.

A közelmúltban számos nagyjelentőségű hazai és nemzetközi kutatási jelentés látott napvilágot. Széleskörű tudományos konszenzus alakult ki, hogy – a múltbeli és a jelen kibocsátások miatt – **az éghajlatváltozás különböző megjelenési formákban és eltérő mértékben előbb-utóbb mindenütt bekövetkezik**. Ám abban is egyetértenek a tudomány képviselői, hogy **ha az üvegházhatású gázok kibocsátását képesek volnánk 2050-re világszerte az 1990-es év kibocsátásának felére csökkenteni, úgy a katasztrofális ökológiai, társadalmi és gazdasági következményeket valószínűleg még elkerülhetnénk**.

Éppen az EMLA „születésének” évében, 1992-ben nyitották meg aláírásra az első nemzetközi jogi eszközt (ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezménye), mely szándéka szerint korlátozni kívánta a klímaváltozásért felelős üvegházhatású gázok világméretű kibocsátását. Mit értünk el eddig? **Csökkent-e érdemben az éghajlatváltozás kockázata?** Megfelelőek-e az éghajlatvédelmi intézkedések és elegendő-e a nemzetközi összefogás? Miért nem vagyunk képesek megfékezni a kedvezőtlen kibocsátási tendenciákat? Miért nem működnek hatékonyan az elméletileg jól megalapozott közgazdasági eszközök? Miért nincsenek átütő tudományos eredmények és miért nem épül be jobban az éghajlatvédelem a mindennapi tevékenységeinkbe? A jelen összeállításunkban megkíséreljük kérdések és válaszok formájában elemezni az éghajlatvédelem társadalmi-gazdasági, világpolitikai nehézségeit, a klímakutatás problémáit, a megelőzés és az alkalmazkodás útjában álló akadályokat, illetve – ahol lehetséges – igyekszünk kitekintést adni a lehetséges megoldások felé.

2. HELYZETKÉP: A KIBOCSÁTÁSOK ÉS A KOCKÁZATOK TÖRETLENÜL NÖVEKEDNEK

A klíma-dilemma – a kiváltó tényezőktől, a hatásokon át a következményekig és a lehetséges válaszokig terjedő – ok-okozati láncolatot alkot. A helyzet tehát ismert: „helyzet van”.

1. kérdés: Mi az oka, hogy az ÜHG kibocsátásai töretlenül emelkednek?

A légkör kémiai összetételében határozott egyirányú és gyors változás tapasztalható. Többek között a fosszilis energiahordozók használatának, az erdőterületek csökkenésének, valamint egyes ipari és mezőgazdasági tevékenységek következtében **a Föld légkörében jelenleg a szén-dioxid mennyisége több mint 35%-kal, a metáné majdnem 150%-kal, a dinitrogén-oxidé pedig körülbelül 18%-kal magasabb, mint az ipari forradalmat megelőzően.** A Kiotói Jegyzőkönyv „hatása” sajnos nem jelentkezik a kibocsátási adatokban. A világ CO₂ kibocsátásának 75%-a 12 ország, országcsoport¹ rovására írható, de ezek közül csak három részes fél (EU-15, Japán és Kanada) vállalt a Kiotói Jegyzőkönyv keretében kibocsátás-csökkentést. E három részes fél – ha maradéktalanul teljesítenék is kiotói vállalásaikat - az 1990-től 2012-ig terjedő időszakban együttesen legfeljebb 1,5%-kal járulnának hozzá a világméretű CO₂ terhelés visszafogásához. Eközben a Kiotói Jegyzőkönyvhöz nem csatlakozott (USA), növekvő vagy zéró-csökkentést vállalók (pl. Ausztrália, Orosz Föderáció) illetve a Jegyzőkönyvben részes, de kibocsátás csökkentésre nem kötelezett fejlődő országok (különösen Kína, India és Indonézia) rohamosan növekvő emissziója a világ CO₂ kibocsátását ugyanezen időszakban legalább 25%-kal emeli. Tudományos körökben nincs kétség arról, hogy **a Kiotói Jegyzőkönyv nem elégséges** az éghajlatváltozás kockázatának érdemi mérsékléséhez. A mai tendenciák alapján a nemzetközi éghajlatvédelem „zászlóshajója”, az Európai Unió sem képes teljesíteni kiotói vállalásait. Az Európai Környezetvédelmi Ügynökség (EEA) 2007. évi jelentése² szerint **az EU 15 „rég” tagállama – melyek együttesen 8% kibocsátás-csökkentést vállaltak –jelenlegi intézkedéseik mellett legfeljebb a vállalásuk felét lesznek képesek teljesíteni.** A kibocsátás-csökkentési kudarc okai többek között a következő tényezőkre vezethetők vissza:

- **Nem következett be gazdasági paradigmaváltás.** Az üvegházhatású gázok kibocsátása a társadalom és a gazdaság működésének szinte valamennyi szintjét áthatja. Nemcsak az erőművi energiatermelés és a közlekedés, hanem többek között az épületek fűtése, a turizmus, a mezőgazdaság, a földhasználat változása, az infrastrukturális beruházások stb. is felelősek az éghajlatváltozás kockázatának növekedéséért. **Az éghajlatvédelem mély ágazati beágyazottságát támasztja alá egy elemzés³, amely azt vizsgálta, hogy a hazai szabályozási környezetben melyek azok a jogszabályok, amelyek közvetve, vagy közvetlenül (előremozdítva vagy hátráltatva) érintik a klímapolitika megvalósítási keretrendszerét.**
- A kibocsátások érdemi mérséklése az „egyszerű” hatékonyság-javítási beruházásokkal már - legalábbis a fejlett államokban - további hatékonyság-javítással már nem igen lehetséges: gyökeres társadalmi-gazdasági „takarékosági fordulatra”; szokásos kifejezéssel a **fenntartható fejlődésre volna szükség.**
- **A kibocsátási súlypont a fejlett északról a fejlődő távol-keletre helyeződik át.** A távol-keleti és dél-amerikai fejlődő „Kína-típusú” államokban robbanásszerűen emelkedik a CO₂ kibocsátás; pl. Indonéziában 10 év alatt megduplázódott a gépkocsik száma; Kínában 2006-ban 2000 széntüzelésű erőmű működött és minden héten (!) legalább egy újat állítanak üzembe⁴.

¹ Ausztrália, Brazília, Dél-Korea, EU-15, India, Indonézia, Japán, Kanada, Kína, Oroszország, Ukrajna és USA. (Aláhúzással jelölve a Kiotói Jegyzőkönyvben részes és tényleges kibocsátás-csökkentést vállaló országok)

² Greenhouse gas emission trends and projections in Europe 2007 (EEA Report No 5/2007)

³ dr. Berki Zsuzsanna, Fülöp Natasa, dr. Gács Heléna, Berki András, dr. Fülöp Sándor, dr. Kiss Csaba, dr. Tóth Áron, 2007: Komplex jogi válasz az éghajlatváltozás elleni küzdelemben a kibocsátás-csökkentés problémáira, EMLA, Budapest

⁴ Leslie, Jacques, 2007: China's Pollution Problem Goes Global. Mother Jones, December 10, 2007

- **A kibocsátás-csökkentés nemzetközi jogi kötelezettségei nem kellő hatásossággal érvényesítik a „szennyező fizet” és a „termék-felelősség” elvét.** A Kiotói Jegyzőkönyvben részes államok csak közvetve felelősek a kibocsátásokért. Az országok közötti szabályozási eltérések a klímakárosító tevékenységek „globális transzferéhez” vezet, másrészt a kibocsátások „végső” felelősei, azaz a termékek gyakran más államokban találják meg végső fogyasztóikat, mint ahol előállítják. Egyes becslések szerint Kína CO₂ kibocsátásának 40%-a olyan termékek gyártásából ered, melyet Európában fogyasztunk el! Ezen termékek gyártásából eredő kibocsátásokat biztos, hogy Kína számlájára kell írunk?
- **Az EU együttes kibocsátás-csökkentési vállalásainak tagállamokra való leosztása ellentmondásos.** Az Unió tehermegosztási közösségi politikája (tehát az a gyakorlat, mely során az EU a közös kibocsátás csökkentési kötelezettségét differenciáltan megosztja a tagállamai között) számos, nehezen feloldható alapkérdést vet fel. Bár a kohéziós politika alapelveinek megfelel az a megközelítés, hogy a kevésbé fejlett tagállamoknak "engedjük meg", hogy kibocsátásaikat akár növeljék is, ám a "szennyező fizet" elvének már korántsem. Szintén mélyebb vizsgálódást igényelne, hogy a kibocsátások ilyen politikailag elismert, jogilag legalizált növelése az érintett tagállamokban nem vezet-e a nemzedékek közötti esélyegyenlőség csorbulásához és nem vonja-e maga után az EU fenntarthatósági stratégiájának aláásását is.

2. kérdés: Milyen éghajlatra számíthatunk? Biztos, hogy éghajlatváltozás lesz?

Az elmúlt években mind több megfigyelés támasztja alá, hogy **az időjárás alakulása kizökkent szokásos medréből.** A Meteorológiai Világszervezet jelentése szerint a Föld átlaghőmérséklete 2005-ben kb. 0,5 fokkal volt magasabb a sokéves átlagnál, az utóbbi tíz év (1996. év kivételével) mindegyike rekord magas hőmérsékletű volt. Különösen okot ad az aggodalomra, hogy miközben világszerte visszahúzódnak a gleccserek és előretörnek a sivatagok, növekszik a szélsőséges meteorológiai jelenségek (viharok, hurrikánok, áradások stb.) gyakorisága és hevessége is. Magyarország egyes térségeiben az elmúlt 10 évben több mint fél fokkal nőtt az évi átlaghőmérséklet, miközben az intenzív (hirtelen lehulló) csapadék aránya az éves csapadék összegben szintén emelkedő tendenciát mutat. Az árvizek, az aszályok és a hóhullámok is gyakrabban sújtják hazánkat.

Az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület (IPCC) közelmúltban nyilvánosságra hozott jelentése⁵ szerint még abban az elképzelhetetlen esetben is, ha a kibocsátások egyik pillanatról a másikra megszűnnének, a CO₂ és a metán légköri felhalmozódása (koncentrációik növekedése) még legalább 50 évig folytatódna. A Testület megállapítása szerint **az éghajlatváltozás nagy valószínűséggel elkerülhetetlen, de a legsúlyosabb következmények még megelőzhetők.** Ha a kibocsátásokat néhány évtizeden belül az 1990 évi felére mérsékelnénk, akkor a globális felmelegedés nagy valószínűséggel 2°C alatt maradna, amivel valószínűleg elkerülnénk az ökológiai és társadalmi katasztrófával járó következményeket.

Az éghajlatváltozás a Föld egészére kiterjed. A legutóbbi számítások alapján – ha minden úgy folytatódik, ahogy eddig – 2100-ra a földi átlaghőmérséklet a jelenlegihez képest akár 6°C-os emelkedése, valamint az átlagos tengerszint 50 cm-es emelkedése is bekövetkezhet. Bárhogy is alakulnak a kibocsátások, a felmelegedés üteme sokkal nagyobb lesz, mint a 20. században tapasztalt ingadozások, sőt igen valószínű, hogy **a földi átlaghőmérséklet néhány évtized alatt magasabbra emelkedhet, mint a legutóbbi 650 ezer év folyamán valaha.**

3.kérdés: Milyen következményekre kell felkészülnünk?

Az éghajlatváltozás tovagyrúzó természeti hatásait, társadalmi-gazdasági következményeit számos bizonytalanság terheli, bár mindezek meglehetősen súlyosak lehetnek. Európában, 2002-ben az áradások 16 milliárd euró kárt okoztak, 2003-ban az EU tagállamaiban 26 ezer ember halálát a

⁵ Éghajlatváltozási Kormányközi Testület negyedik értékelő jelentése, a munkacsoportok vezetői összefoglalói. KvVM-OMSZ, 2007

hőségnek tudták be, a Kathrina hurrikán kártétele elérte a 126 millárd dollárt. Az éghajlatváltozás a Föld felszínének nagy részén a heves csapadékok gyakoribb előfordulásához vezethet, ugyanakkor egyes területeken a száraz napok valószínűségének és az aszályos időszakok hosszának növekedése valószínűsíthető. Az éghajlatváltozás hatásai nem hagyják érintetlenül az ökoszisztémákat sem. Pl. a Kárpát-medencében számos – különösen az erdeinket érintő – növénykártevő elterjedése felgyorsult; egyes őshonos természetes ökoszisztémáink (pl. ártéri erdők, ősgyep-társulások) állapotát kedvezőtlenül érinti a csapadékviszonyok alakulása. A Homokhátság térsége pedig az elmúlt évtizedben – igaz csak részben éghajlati okokból – megtapasztalhatta az elsivatagosodás természeti és társadalmi következményeit.

Sajátos jellegzetessége az éghajlatváltozás problémakörének, hogy **a változó környezeti feltételek visszahatnak majd a klímamódosító társadalmi-gazdasági tevékenységekre is**; melynek következményei megjelenhetnek a környezeti fenntarthatóság, a társadalmi jólét és a gazdasági versenyképesség területein (pl. agrárium, közlekedés, ivóvíz ellátás). Egy példa erre, hogy a sekély tavak esetében a felmelegedés elősegítheti az eutrofizáció folyamatainak felgyorsulását, ami kedvezőtlenül érintheti az idegenforgalmat és a halászatot. Egy másik példa, hogy a tengerszint-emelkedés belföldi elvándorlást, illetve az országok közötti menekülthullámot indíthat el.

Az éghajlatkutatók szerint egyértelmű, hogy a jelenleg tapasztalható jelenségek egy kezdődő éghajlatváltozás rovására írhatók. Azt is tudományos bizonyossággal állíthatjuk, hogy az éghajlatváltozás elkerülhetetlen, bár időbeni lefolyása és térbeni különbségei már korántsem ennyire egyértelműek. A lokális ökológiai hatások és társadalmi-gazdasági következmények pedig teljességgel bizonytalanok, ily módon kockázati tényezőkként kezelendők.

3. ÉGHAJLAT GAZDASÁGTAN: „KI NYER MA – ÉS HOLNAP?”

Az éghajlatváltozás megelőzésének „ára”, a nem cselekvés társadalmi költsége és az adaptáció pénzügyi vonzata a klíma-dilemma megoldásának közgazdasági alapkérdései. Vajon beárazhatók-e a társadalmi költségek, lehet-e klímabarát adózási és támogatási rendszert kialakítani?

4. kérdés: Képesek vagyunk-e kezelni a közlekedési eredetű környezeti externáliákat?

Az éghajlatváltozás közgazdasági okai között fontos tényezőként szerepel az externáliák teljes figyelmen kívül hagyása, vagy csak részleges számbavétele. Az üvegházgáz (ÜHG) kibocsátás ágazati vizsgálataiban (sőt gazdasági ösztönzőkkel történő szabályozásában is), többnyire az energiaellátásra, iparra, mezőgazdaságra koncentrálnak, holott, a közlekedés olyan szektor, amely hatékony klímastratégiája nélkül nincs valós megoldás. Az EU 27 tagállamában összességében 212 millió személygépjármű van, a tagállamok összes ÜHG kibocsátásának 21%-a a közlekedés és a szállítás rovására írható, a közlekedési ÜHG kibocsátás az EU-ban a leginkább optimista becslés szerint is 2012-re 1990-hez képest legalább 18%-kal növekszik⁶.

Példaként idézzük az Osztrák Autóklub alábbi megállapítását: „A közlekedés a legnagyobb széndioxid kibocsátó forrás, ennek ellenére mindenki úgy tesz, mintha a klímavédelemhez semmi köze nem lenne” – jelentette ki Wolfgang Rauh a VCÖ kutatóintézetének képviselőjében. „Ösztönzés nélkül ezen a helyzeten nem lehet változtatni. A gépjármű adóztatás egész rendszerét a fogyasztás figyelembevételével kellene átalakítani. Az alacsonyabb fogyasztás alacsonyabb adót, a magasabb fogyasztás magasabb adót kellene, hogy maga után vonjon. A VCÖ javaslata szerint a benzin minden litere után hét cent, a dízel után pedig tíz cent klímavédelmi hozzájárulást kellene fizetni.

⁶ Greenhouse gas emission trends and projections in Europe 2007 (EEA Report No 5/2007)

Ausztria csak úgy lesz képes teljesíteni klímavédelmi vállalásait, ha ösztönzi a tömegközlekedési eszközök használatát, illetve a kerékpáros közlekedést. A tömegközlekedési eszközöket csak akkor veszik majd igénybe többen, ha gyarapodik a járatok és a csatlakozások száma és javul a szolgáltatás minősége” – jelentette ki Rauh.⁷

Az osztrák példa is azt mutatja, hogy az üvegházgáz-csökkentés szempontjából elhanyagolt közlekedés gazdasági ösztönző és adózási rendszerének átalakítása nélkül a probléma csak nagyon nehezen oldható meg. Nem elegendő a közlekedéspolitikai koncepciókban a „retorika szintjén” szerepeltetni a „fenntartható fejlődést”, mint stratégiai célmeghatározást, és ehhez kötődve biztató célokat definiálni a tömegközlekedés fejlesztésére vonatkozóan. A fejlett országok fejlesztéspolitikáiban (hazánkban is) e célok általában nem nyernek realitást, és dominánsan előtérbe kerül az autópálya fejlesztés és a közúti gépjárműforgalom növelése. **A közlekedési eredetű üvegházgáz kibocsátások mérséklése pusztán a gépjárművek fajlagos CO₂ emissziójának csökkentésével nem érhető el: a helyi, nemzeti és nemzetközi szinten összehangolt gazdasági ösztönzők bevezetésére is feltétlen szükség van.**

5. kérdés: Csökkenti-e az ipari eredetű kibocsátásokat az EU emissziókereskedelmi rendszere?

Költséghatékony megoldásként az Európai Unió az ÜHG kibocsátás-kereskedelem nemzetközi megvalósításának rendszerét építi ki. A megoldás lényege az, hogy egyes „nagyipari” ÜHG kibocsátók kibocsátási kvótákat kapnak. Akik a kapott kvótáktól kevesebb üvegházgázt bocsátanak ki, azt eladhatják, akiknek nagyobb az emissziójuk, a büntetést úgy is elkerülhetik, ha kvótát vásárolnak. E mögött a megoldás mögött az rejlik, hogy az ÜHG kibocsátás-csökkentés határköltségei vonatkozásában a kibocsátók között nagy a különbség. Megjegyzendő, hogy a szabályozás alapmodellje az USA-ból ered (Marketable Permit System) és SO₂ kibocsátás szabályozására találták ki és alkalmazzák sikeresen.

2005-től a tagállamok kb. 10 ezer jelentős CO₂ kibocsátású ipari létesítményének kötelező részt vennie e „capitály”-ban. Ma még senki nem tudja, hogy e szisztéma valóban csökkenti-e CO₂ kibocsátásokat, **nem tereli-e a CO₂-intenzív iparágakat az EU határain kívülre**, nem vezet-e a gyártók és termékek globális versenyképességének jelentős romlásához. Gondot okozhat az ellenőrzés, és a nem korrekt teljesítés esetén a szankciók alkalmazása is. Az azonban biztosan látszik, hogy a kibocsátás-kereskedelem nem pótolja a tagállamok közvetlen kibocsátás-csökkentő intézkedéseit és politikáit.

Szintén problematikus, hogy az ÜHG kvótáknak nincs egységes piaca; pl. az ún. **Kiotói kvóták „behozatala” az EU kibocsátás-kereskedelmi rendszerébe számottevő torzító hatást eredményez.** Az EU -ha korlátok között is - lehetővé tette, hogy az ún. Kiotói Rugalmassági Mechanizmusok keretében képződő kvótákat a kibocsátás-kereskedelemben résztvevők importálhassák az EU határain kívülről. A fejlődő országok olcsó kibocsátás-csökkentési potenciáljának ilyen „lehalászása” számos etikai, éghajlatpolitikai és gazdasági kérdést is felvet. Ezek a beruházások (pl. biodízel alapanyag előállítása korábbi őserdő helyén telepített olajpálma ültetvényeken) egyáltalán nem biztos, hogy CO₂ kibocsátás csökkentésre vezetnek, növeli a fejlődő ország kiszolgáltatottságát, az EU belső kvóta piacon pedig sértheti a verseny egyenlőséget. **Végső soron komolyabb kibocsátás csökkentés nélkül is jelentős tranzakciós nyereség képződhet.** A kvóták részleges, adminisztratív import korlátozása (a mai gyakorlat) sérti a bürokrácia-mentes, elszámoltatható ügymenettel kapcsolatos elvárásokat (accountability), torzító hatású kijárási mechanizmusokat gerjeszt.

⁷ APA – Bécs Ismertető: MTI – Környezetvédelmi Hírlevél, 2005.01.26.

6. kérdés. Ki, hogyan és mikor fizesse a megelőzés nemzetgazdasági szintű költségeit?

Elvégzett esettanulmányok igazolták, hogy a költségek nagyon érzékenyek lehetnek a választott környezeti szabályozási módokra. Így például több esettanulmány kimutatta, hogy számos esetben ugyanazt a szennyezés-csökkenést jóval alacsonyabb költséggel lehet elérni, ha rugalmas gazdasági szabályozó eszközöket vezetnek be a merev emissziós normarendszer helyett; azaz pl. **az üvegházgáz kibocsátás-csökkentés esetében úgy tűnik, hogy célszerűbb adókkal és egyéb piaci eszközökkel operálni, mint szigorú normákkal.**

2008. tavaszán elfogadott Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia egyik fontos megállapítása szerint indokolt olyan 2050-ig nyúló kibocsátás csökkentési pályát meghatározni az egyes szektorok számára, amelyek lehetőséget adnak a fokozatos váltásra, és nem lehetetlenítik el a kibocsátók helyzetét. Ugyanakkor a Stern-jelentés egyik megállapítását is szem előtt kell tartani: „*az éghajlatváltozással kapcsolatos határozott, korai cselekvés hasznai nagyobbak, mint a költségei*”⁸. Ebből következik, hogy a klímavédelmi intézkedéseket nem érdemes halogatni; a késlekedés esetén a károk és kockázatok egyre növekednek. **Jelentősen befolyásolják azonban a „nemzetgazdasági hasznot” a választott megoldási módok és programok beindításának ideje.** Például a később megkezdett (esetleg nemzetközi politikai kényszerrel ránk erőltetett) intézkedések magasabb költségekkel és jelentősebb haszonvesztéssel, ennek következtében egyre erősödő gazdasági társadalmi, politikai ellenállással társulhatnak. A beavatkozás ez esetben csak radikális direkt eszközökkel érhető el. Az időben elkezdett intézkedésekkel azonban kisebb költséggel, nagyobb magán haszon mellett érhetjük el a ÜHG csökkentési célt.

Gazdasági és társadalmi konfliktusok az időben meghozott intézkedések esetében is jelentkeznek, hiszen az intézkedések szerkezeti átrendeződést jelentenek és markáns érdekeket sérthetnek. Az energiaszerkezet átalakítása például sérti a fosszilis energiatermelők érdekeit (ld. 4. fejezet). A felhasználók (háztartások) szintén változtatásra kényszerülnek, de ha pl. energiatakarékos beruházásaihoz kellő támogatást kapnak, eltökélt támogatói lesznek e programnak (erre példa a hazai panelprogram sikere). **A támogatások, amennyiben azok pozitív externális hatást finanszíroznak mind elméletileg (Pigou elmélete) mind gyakorlati szempontból piackonformok.**

Az éghajlatváltozás gazdasági dimenziói szempontjából lényeges, hogy a klímastratégiai döntéseknek a fenntarthatósági szempontokat figyelembe véve komplex (gazdasági, társadalmi, ökológiai) hatásai vannak. Következésképpen a döntések többnyire politikai döntések. A jelenlegi piacgazdaság „normális” üzletmenete ugyanis napjainkban és várhatóan a közeljövőben is csak korlátozottan dönt a fenntarthatósági értékek alapján, a társadalmi és ökológiai érdekek figyelembevétele csak stratégiai politikai célok mentén lehet sikeres.

4. ÜHG KIBOCSÁTÁSOK MÉRSÉKLÉSÉNEK TECHNOLÓGIAI LEHETŐSÉGEI: „MINDEN MEGY, AHOGY EDDIG”

A kibocsátás-mérséklő technológiák régóta ismertek, költség-haszon viszonyaik többé-kevésbé tisztázottak. Vajon mi áll a klímabarát megoldások, a széleskörű elterjedésének útjában?

7. kérdés: Miért nem látjuk karbonszegény, alternatív technológiák széleskörű elterjedését?

Ha az energetika különböző területeire juttatott támogatásokat vizsgáljuk, magyarázatot kaphatunk, hogy egyáltalán volt-e napjainkig esélye karbonszegény vagy „alternatív” technológiák

⁸ Stern-jelentés: az éghajlatváltozás közgazdaságtana (2006)

érdemi tényerésének. A 90-es évek közepén (a Riói Föld Csúcs után, Római Klub jelentését követően 25 évvel, az olajválságok után két évtizeddel – tehát a globális környezeti és erőforrás problémák ismeretében) az **energiaszektor támogatására világszinten 244 milliárd dollárt költöttek**, a következő megoszlásban:

1. táblázat. Az energiaszektor támogatásai az 1995-98 években⁹

	Milliárd US \$	Arány
Fosszilis, mindösszesen	151	62%
Atomenergia	16	7%
Megújulók és végfelhasználók	9	3%
Egyéb (pl. villamos energia)	68	28%

Egy másik statisztikai adat: az **EU-15 országok** energiaszektorra fordított támogatásának összege 2001. évben 29 mrd € volt, amelyből a megújulókra 5,3 mrd €-t költöttek. Eközben az említett EU-15 országokban csak a villamos energia becsült externális költsége 42-72 mrd € volt, amelyet akár hozzá is adhatnánk a fenti támogatási összeghez, mert a meg nem fizetett externális költségeket akár „közvetett támogatásként” is felfoghatjuk.

Alapvető probléma, hogy a hagyományos **fosszilis és nukleáris energiahordozókat használó technológiák közvetlen vagy közvetett támogatása még mindig messze felülmúlja az energiatakarékosság és a megújuló energiahordozók támogatását**. Közismert, hogy az energiahatékonyság növelő beruházások rövid és középtávon gazdasági növekedést is generálnak. Bár ez a generált gazdasági növekedés a fenntarthatóságot szolgálja, (hiszen a jövő generáció válláról vesznek le terheket) mégis **az energiahatékonysági projektek állami garanciáinak hiánya jelentős finanszírozási akadály, míg a villamosenergia-termelés magántőke-befektetéseinél a kormányok nagyfokú garanciát biztosítanak**. A támogatások ilyen aránytalansága az elsődleges oka, hogy az alternatív, innovatív energetikai megoldások sem technológiai fejlődésben, sem elterjedésben nem voltak képesek érdemleges előrelépést produkálni.

Az egyes kormányoknak fontolóra kellene venniük az energiahatékonysági projektek garantálását, ezzel elősegítve a befektetői kockázatmegosztást, a hitel meghosszabbítását, vagy a tőkeerős energiagazdálkodási tanácsadó cégek méltányos részvételének növelését.

8. kérdés: Mekkora akadályt jelent a hagyományos karbon-intenzív technológiák társadalmi-gazdasági beágyazottsága?

A fosszilis energiahordozók felhasználására épülő technológiák, iparágak és a hozzájuk szorosan kapcsolódó tevékenységek (pl. bányászat, energiaipar, energiahordozók kereskedelme) **rendkívüli módon beágyazódtak a társadalomba**; szerepük, jelentőségük egyre nőtt. Az olajcégek, és az energetika a foglalkoztatás terén az elsők között szerepelnek; a világ számos országában tekintély és tisztelet övezi azokat az alkalmazottakat, akik energetikai vállalatnál dolgoznak. A fejlett országokban a hagyományos energiahordozók felhasználására épülően további szolgáltatási ágazatok alakultak ki; példaként megemlíthetők az energia brókerek, vagy a környezeti hatásokat utólag kezelő, kármentesítéssel, szennyvezetések modellezésével foglalkozó tanácsadók stb. Emellett a **fosszilis tüzelőanyagok alkalmazásával kapcsolatosan halmozódott fel számottevő tudás és technológiai tapasztalat**; közép- és felsőoktatási képzések alakultak ezen technológiákra, ami önmagát erősítő folyamatként **egyoldalúvá tette a hagyományos energetikai technológiák uralmát**.

⁹ Farkasné dr. Fekete Mária (2005): A napenergia hasznosítás társadalmi és gazdasági kérdései. Konferencia előadás; CEU, Budapest, 2005.09.20.)

Ezzel párhuzamosan gazdasági oldalon is jelentős tényezővé váltak a fosszilis technológiák: a nemzeti jövedelem jelentős részét teremtik elő, az energiatermelés és elosztás egyre inkább stratégiai ágazattá válik. Rendkívüli tökekoncentrációt és ezzel együtt járó érdekérvényesítő erőt képvisel ez a technológiai irányzat. Mindez együttesen nagyon erős gazdasági beágyazottságot jelent. A társadalmi-gazdasági beágyazottság velejárója, hogy a hagyományos technológiai irányvonal „saját rovására” nem lelkesedik új, alternatív technológiai irányzatok megjelenéséért, térnyeréséért. Még akkor sem, ha a fosszilis technológiáról adott esetben kiderül, hogy esetleg zsákutca (pl. a globális klímaváltozás hatásai miatt), de legalábbis az eddigi tendenciákat követve bizonyosan nem folytatódhat a működése, fejlődése.

Egy analógiával élve, a történelmi fejlődése miatt tulajdonképpen nem alakult ki érdemi „technológiai diverzitás”. E műszaki sokféleség tulajdonképpen hasonlatos a természetben tapasztalható biodiverzitáshoz, annak fontosságához, és a diverzitás csökkenésével járó következmények is hasonlatosak. Ha egy adott élőhelyen egy adott faj (pl. valamilyen ragadozó) csak egyetlen fajta zsákmányállattal táplálkozik, akkor ezen faj populációmérete nagyon erősen ki lesz téve ennek az egyetlen zsákmányállat populációjának. A „hegemón” faj jelentősen növekedhet, megerősödhet (amíg a rendszer messze alatta van az eltartóképességnek), de ha változás következik be a környezeti feltételekben, a zsákmányállat populáció lecsökken vagy nagyon nehezen elérhetővé válik (vö. fosszilis energiahordozók szűkössége, ára vagy éppen „output” oldalon a légköri CO₂ koncentráció túlzottan gyors változása), akkor az drasztikus következményekkel lehet a „hegemón” fajra is. Más szóval, az **energetikában nem alakult ki érdemi technológiai diverzitás, mely azonban elengedhetetlen volna egy karbon-szegény energetikai „pálya” megtalálásához.**

9. kérdés: Vajon jó irányba mennek-e a klímabarát technológiai fejlesztések?

A fosszilis tüzelőanyagok ára, az ellátásbiztonság kérdései, a CO₂ koncentrációnak emelkedése – a fosszilis technológiák beágyazottsága ellenére is – az utóbbi időkben meggyorsították a megújuló energiaforrások kutatását, esetenként térnyerését. Joggal felmerülő kérdés, hogy egyáltalán közelebb visz-e a megújuló energiahordozók alkalmazása a klímaváltozás kockázatának mérsékléséhez. **Megtörténhet, hogy a technológia „fejlődik”, de a CO₂ kibocsátás nem csökken, esetleg még tovább is nő a fejlesztés által.** Ha a technológiai fejlesztéseket továbbra is a hagyományos mérnöki gondolkodásmód irányítja (amely a rendszerhatárokat leszűkíti, ahelyett hogy életciklus-alapon vizsgálná az inputokat és outputokat, valamint a figyelembe venné az eltartóképességet), akkor **előfordulhat, hogy a technológiai innováció szempontjából gyors léptekkel haladunk, de lehetséges, hogy nem a jó irányba.** Példa erre az esetenként nem átgondolt biomassa hasznosítás kérdése, amellyel kapcsolatosan az OECD 2007-ben „A gyógy mód rosszabb, mint maga a betegség?” címmel jelentetett meg átfogó elemzést¹⁰.

Általános megközelítésben; ha az okozatot próbáljuk kezelni (az ok helyett), ráadásul ugyanazzal a logikával, amely a problémát létrehozta, akkor nagy a valószínűsége, hogy újratermeljük magát a problémát, esetleg még súlyosabb „járulékos” következményekkel. Ez a **„csővégi” típusú környezeti problémakezelés évtizedeken keresztül működött, ugyanis többé-kevésbé távol voltunk az eltartóképességtől, és „volt még hová söpörni a problémát” (pl. a levegőből a talajba).** Jelenleg az ilyen logikát követő fejlesztések – az eltartóképesség határán vagy azon túl – már valószínűleg rövidtávon sem nyújtanak megoldást.

10. kérdés. Megoldaná-e a világot fenyegető környezeti veszélyeket egy nagyon tiszta és nagyon olcsó energiatermelési technológia?

Egy teljesen tiszta, olcsó energiatermelési mód hirtelen kitalálása sem oldaná meg a problémánkat, ugyanis a „korlátlan energiabőség” a CO₂ kibocsátással járó termelési és fogyasztási tevékenységeket még inkább felpörgetné; a növekvő erőforrás-igények és szennyezések

¹⁰ Richard Doornbosch, Ronald Stenblik (2007): BIOFUELS: is the cure worse than the disease? OECD Study. Paris.

csökkentenék a biodiverzitást, növelnék a területigényt, veszélyeztetnék a ivóvíz-készleteket, az emberi egészséget stb. Egy tiszta, olcsó energiaforrás még a jelenlegi mértéknél is drasztikusabb sebességgel növelné meg a közlekedési igényt, nagy valószínűséggel minden ipari tevékenység Ázsia „termelőövezeteibe” települne; nem beszélve a világszintű hatalmi status-quo gyors felbomlásáról, így kiterjedt politikai, gazdasági és társadalmi konfliktusokkal lehetne számolni. Ebből következően **nem lehet hatásos a klímavédelem a fenntarthatóság átfogó elveinek érvényesülése nélkül: a végső fogyasztás mérséklése és az energiatermelés diverzitásának növelése nélkül nem találhatunk érdemi megoldást.** Nem megoldás tehát a sokak által megváltásként várt fúziós energia hasznosítása sem.

Nem kerülhetjük meg a kérdést: a technológiai fejlesztéseknek vajon feltartóztathatatlanul növekvő fogyasztást kell-e mindenáron kielégítenie? A világ villamos energiatermelési kapacitását durván kb. 3250 GW körüli értéknek vehetjük. Egy átlagember tartós mechanikai munkavégző képessége kb. 100 W teljesítményre tehető. Ezt figyelembe véve (földrajzilag egyenetlen eloszlásban) a 6,5 milliárdos emberiség minden egyes tagjának átlagosan 5 fő „rabszolgája (azaz 500 W/fő teljesítménye) van a konnektorban”. (Ekkor még nem beszéltünk arról, hogy hány „rabszolga húzza” az átlagos nyugati ember autóját.) Valóban az lenne az alapprobléma, hogy még így is kevés a „rabszolgánk”? Félő, hogy a mennyiségi növekedés további lehetőségeit kereső technológiák azért születnek, illetve azért jutnak újabb és újabb gazdasági és társadalmi erőforrásokhoz, mert nincs az eltartóképesség korlátait figyelembe vevő, erkölcsi alapokon nyugvó társadalmi jövőkép.

5. „AZ ÉGHAJLATVÁLTOZÁS MÁR A SPÁJZBAN VAN”: A MEGELŐZÉS ÉS AZ ALKALMAZKODÁS A RÉGIÓK ÉS A TELEPÜLÉSEK SZINTJÉN

A regionalitás és a területfejlesztés nem illeszthető be szektorális rendszerekbe, hiszen minden ágazattal kapcsolatban áll. Ugyanez a megállapítás igaz a fenntartható fejlődésre és a globális klímaváltozásra is. A három témakört – a regionalitást, a fenntarthatóságot és a klímaváltozást – az aktualitás, a holisztikus jelleg, a több területi szinten és ágazatban való megjelenés, valamint a természeti, társadalmi, gazdasági környezet elválaszthatatlan összefüggései jellemzik.

11. kérdés: Segíti-e az EU regionális politikája a klíma-dilemma megoldását?

Az EU regionális szemléletű gazdaságfejlesztési törekvéseinek alapvető célja a regionális munkamegosztásból és együttműködésből származó előnyök hasznosítása, a régiók közötti indokolatlan fejlettségbeli különbségek mérséklése, az elmaradottnak minősülő területek felzárkóztatása. Az Európai Unió 2007-2013-as programozási időszakának három fő prioritása a konvergencia, a regionális versenyképesség és foglalkoztatás, valamint az európai területi kooperáció. A konvergencia alapvetően növekedés és a munkahelyteremtés támogatására irányul a kevésbé fejlett országokban és régiókban. Az Európai Unió strukturális és kohéziós támogatási alapjai jelentős változásokat idéztek elő az európai országok mezőgazdasági, vidékfejlesztési politikájában. A „kohéziós országok”, alacsonyabb fejlettségüknek köszönhetően jelentős támogatásokhoz jutottak. Ezeknek **a forrásoknak jelentős részét azonban olyan fejlesztésekre, beruházásokra fordították, melyek hatására a tagállamok közül a felzárkózó déli tagállamokban nőtt leginkább a CO₂ kibocsátás:** e tény felveti az EU támogatási politikájának hatékonyságának problematikáját, s az egyes támogatási célkitűzések közötti inkoherenciát. Sajnos az inkoherencia felszámolása terén továbbra sem történik semmi: az EU Bizottság 2008. január 23-n kiadott kommunikációja szerint a 2020-ra előirányzott átlagosan 20%-os kibocsátási-csökkentésből éppen a korábbi kohéziós országok többsége (Spanyolország, Portugália és Görögország) az 1990-es szinthez képest nem csökkentéssel, hanem növekedéssel „veszik ki” a részüket.

2. táblázat. CO₂ kibocsátás növekedése az EU „kohéziós” tagállamaiban (1990-2005 közötti változás)¹¹

	CO ₂ kibocsátás változása
Írország	+25%
Görögország	+25%
Portugália	+40%
Spanyolország	+52%
EU 15 összesen	-2 %

A regionális szinten kidolgozott foglalkoztatási, egészségügyi, környezetvédelmi, agrár- és turisztikai programok sok esetben szinergikus viszonyban állhatnak¹². Léteznek többdimenziós szinergiahatások, ebben az esetben a programok egymás hatékonyságát több részmutató esetében is befolyásolják. A valóságban azonban az is előfordulhat, hogy az egyik program nagyobb mértékű megvalósítása rontja a másik program hatékonyságát, környezeti teljesítményét. A globális, regionális, országos és lokális szintek programjai, elképzelései szigetszerűen működnek. **A konvergencia működés érdekében szükség lenne egy olyan rendezőelvre, mely felfűzné az eltérő területeket képező programokat, s nem csökkenti azok hatékonyságát – miért ne lehetne ez a közös rendező elv az éghajlatvédelem?** Fontos azonban szem előtt tartani, hogy nem mindegy mihez konvergálunk és hogyan.

12. kérdés: Hogyan alakul a klímaváltozás egyik „ördögi köre”, az urbanizáció?

A városok az emberi civilizáció, kultúra, és tudomány legfontosabb földrajzi helyei, ezért társadalmi és gazdasági szempontból meghatározó jelentőségűek. Az elmúlt ötven évben azonban robbanásszerűen megnövekedett a városok száma, kiterjedésük és ezzel együtt jelentősen eltolódott a városi-vidéki népesség alakulása. Ez a jelenség világszerte megfigyelhető. 2008-ban újabb mérföldkőhöz érünk: a történelem során először a világ népességének nagyobb hányada fog városokban lakni, mint vidéken. A városi népesség gyors növekedése számos **közvetlen klímakárosító folyamatra vezet**: a közlekedés, az idegenforgalom, a sűrűbb lakóterületek, a növekvő energiaigény, a hulladék- és szennyvízkezelés mind-mind intenzív üvegházhatású gáz kibocsátásokkal jár.

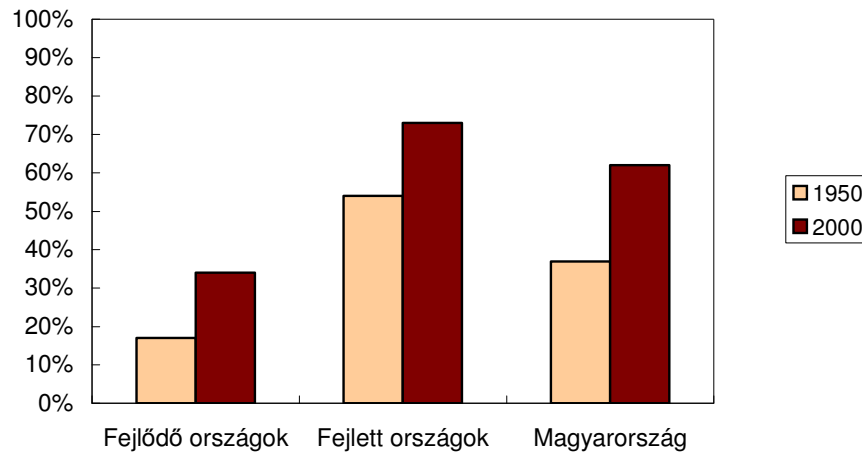
Ám az urbanizáció **többféle közvetett klímakárosító hatást** is maga után von. Globális jelenséggé válhat meg, hogy a hagyományos városmagban funkcionális változás következett be. Elsősorban az üzleti és pénzügyi szektor, valamint a turizmust kiszolgáló kereskedelmi és szálláshelyek települtek be, míg a lakó funkció és a szolgáltató egységek a perem kerületekbe és az agglomerációba települtek. Ennek hatására **a városok „szétterültek”, az őket körülvevő zöld- és mezőgazdasági területek kárára**. Az aszfaltozott vagy kövezett utak, a városok ritkás növényzete, az egyre gyarapodó nagy üvegfelületű épületek és ezek hűtését szolgáló légkondicionálók használata **„ráerősítenek” az éghajlatváltozás okozta hőmérséklet emelkedésre és helyenként már-már elviselhetetlen városi hőszigetet okoznak**. Erre a káros folyamatra utal a nagyvárosok klímájának elöntetlen módosulása is, például az egyre gyakrabban előforduló és tartósabban fennálló városi hőhullámok megjelenése. A fentiekkel szoros összefüggésben a városok nem kellően átgondolt közlekedési infrastruktúrája, a személygépjárművek számának és használatuk növekedése együtt járulnak hozzá a CO₂ és NO_x kibocsátása, a légkör szennyezésének

¹¹ Greenhouse gas emission trends and projections in Europe 2007 (EEA Report No 5/2007)

¹² Váti Kht: Szinergiavizsgálat a területi tervezés gyakorlatában (Gyakorlati útmutató) Az NFT és ROP külső és belső szinergia vizsgálata, 2003. (p.3-14.)

növekedéséhez. A problémát súlyosbítják – mint jelentős externális hatások – a balesetek, torlódások is.

1. ábra: A városokban élő népesség aránya 1950-ben és 2000-ben¹³

A megnövekedett városi népesség élelmezése is komoly kihívást jelent. A múlt század közepén ezt a nagyüzemi mezőgazdaság elterjesztésében látták, mely egyetlen tényezőre fókuszál, mégpedig a termelésre, hogy minél hatékonyabban, minél több élelmiszert állítson elő, ez azonban a táj elszegényedését, az élőhelyek degradációját, az élőhely- és biodiverzitás csökkenését, és az ŰHG kibocsátások növekedését eredményezi. Ráadásul az intenzív mezőgazdaság sokkal több energiát igényel, mint a hagyományos gazdálkodási eljárások, mivel a legtöbb műveletnél gépeket használnak (szántás, betakarítás, termés szállítása, vagy növényvédő szerek használata). **A közlekedés és az ipari tevékenység után a légkörbe kibocsátott CO₂ teljes mennyiségének 15-20%-át a mezőgazdaság adja, melynek „végső fogyasztója” a városlakók egyre növekvő tömege.** Az élelmiszer előállítás kapcsán sem kerülhető meg a földhasználat kérdése. Vajon bölcs és igazságos dolog-e az élelmiszer alapanyagok helyén energiahordozót "termelni", vajon akarva-akaratlanul nem hozunk-e létre olyan biomassza termelő övezeteket, ahol az olcsón és támogatással előállított energiahordozók extraprofitját az övezet élelmiszer fogyasztói fizetik meg.

Az urbanizáció „ördögi köréből” csak a klímabarát és a klímaváltozáshoz alkalmazkodó területfejlesztéssel törhetünk ki. A társadalmi-gazdasági tevékenységek térben és időben zajlanak, nem függetlenek a helyi sajátosságoktól, és azok alapvetően befolyásolják a fejlesztési lehetőségek spektrumát. **Az urbanizáció esetében sem felejtkezhetünk el az emberi tényezőről: például a városok alapvetően „szorongásmentes” miliője vagy a „szorongásos munkahely keresés” a városokba áramlás alapvető lélektani motivációi.** (Ld. még pszichológiai tanulmány) Egy adott térség sérülékenysége alapvetően a terület, régió vagy település alkalmazkodóképességétől és érzékenységétől függ. **Egy térség érzékenysége abban nyilvánul meg, hogy miképp tud reagálni a klímaváltozás várható hatásaira, sérülékenységről pedig abban az értelemben beszélhetünk, hogy mennyiben képes kezelni az érzékenységet.**

Magyarországon a helyi szintű törekvések egyik sarkalatos pontja a finanszírozás, ezért a helyi fenntarthatóság irányába történő elmozdulás egyik feltétele a klímaváltozáshoz való költséghatékony alkalmazkodás, a mitigációs és adaptációs törekvések kiegyensúlyozott hangsúlyozása. Ehhez elengedhetetlen a „felesleges utazást csökkentő településtervezés, a fenntartható fejlődés települési és térségi modelljének kialakítása, a természeti környezetet kímélő, az erőforrások takarékos felhasználását biztosító megoldások alkalmazása.

¹³ Forrás: UN Statistics, 2006

A klímaváltozás és a fenntartható fejlődés közötti térségi kapcsolat körkörös jellegű¹⁴, mivel a klímaváltozás befolyásolja a fenntartható fejlődés helyi lehetőségeit, míg a különböző fejlődési pályák eltérően befolyásolják a klíma jövőbeli alakulását. A fejlesztéspolitika szempontjából a klímaváltozás hatásaival kapcsolatos sérülékenységek, és az adaptációs képesség a legfontosabb területek, míg a klíma szempontjából a fejlődési utak által meghatározott emissziós szintek és megelőzési stratégiák a fő befolyásoló tényezők az említett körkörös kapcsolatban. Lokális szinten a fenntarthatóság felé történő átmenetnek egyik legnagyobb kihívása a klímaváltozás.

6. ÉGHAJLATVÁLTOZÁS ÉS ÜZLET: OLVADÓ GLECCSEREK, OLVADÓ PROFIT?

A gazdasági élet szereplőit három irányból is érinti az éghajlatváltozás. Egyrészt, „ha nem teszünk semmit”, az éghajlatváltozás különféle megjelenési formái a klíma-érzékeny iparágakban (pl. mezőgazdaság, biztosítóipar, vegyipar stb.) számottevő gazdasági veszteséget okozhatnak. Másrészt a termékek (pl. villamos energia, építési termékek, élelmiszerek) és szolgáltatások (pl. szállítás, hulladékgazdálkodás) igen széles köre ÜHG kibocsátást von maga után, e téren „vállalkozóknak” egyre bővülő szabályozási-megfelelési költségekkel kell szembe nézniük. Harmadrészt, az adaptáció (az éghajlatváltozásra való felkészülés és az alkalmazkodás) számos pénzben kifejezhető kockázattal jár, többek között a mezőgazdaság, az építőipar, az idegenforgalom, az energiatermelés stb. üzletvitelében.

13. kérdés: Mibe kerül, ha nem csinálunk semmit?

A közelmúltban közzétett Stern-jelentés összegezte azokat a pénzben kifejezhető károkat, amelyek az éghajlatváltozás következtében jelentkezhetnek. **Az éghajlatváltozás gazdasági hatásai nem oszlanak el egyenletesen** – a legszegényebb országok és emberek fogják a leghamarabb és a legnagyobb mértékben megszenvetni ezeket. A sérülékenység miatt az **éghajlatváltozás a fejlődő országokban** valószínűleg tovább csökkenti a már egyébként is alacsony jövedelmeket, továbbá megnöveli a betegségek számát és a halálozási arányt. A mezőgazdaságból származó csökkenő jövedelmek megnövelik a szegénységet és csökkentik a háztartások jobb jövő iránti lehetőségeit, rákényszerítve őket arra, hogy a túlélés érdekében feléljék szerény megtakarításaikat. Nemzeti szinten az éghajlatváltozás az állami bevételek csökkenését eredményezi, megnöveli a kiadásokat, rontva ezzel az államháztartás helyzetét. Ugyanakkor a magasabb szélességen fekvő területeken, mint **Kanada, Oroszország vagy Skandinávia** az éghajlatváltozás nettó hasznot is eredményezhet egy 2-3 °C-os hőmérséklet emelkedés, így magasabb mezőgazdasági hozamokat, kevesebb téli halálesetet, alacsonyabb fűtési szükségleteket és a turizmus lehetséges felvirágzását hozhatja. De ugyanezek a területek fogják megtapasztalni a felmelegedés leggyorsabb ütemét is, így például az infrastruktúra, az emberi egészség, a helyi megélhetés és a biológiai sokféleség romló körülményeit. Az alacsonyabb szélességen fekvő fejlett országok sokkal sérülékenyebbek lesznek – például **Dél-Európában** a vízellátás és a terméshozam várhatóan 20%-kal csökken a globális hőmérséklet 2°C-os emelkedése esetén.

A Stern-jelentés szerint a **szélsőséges időjárás** (viharok, hurrikánok, tájfunok, áradások, szárazság és hóhullámok) okozta károk növekvő költségei jelen évszázad közepére önmagukban elérhetik a világ GDP-jének évi 0,5–1%-át, és ez tovább fog emelkedni. Az Egyesült Királyságban

¹⁴ Mohan Munasinghe (2003): Climate Change and Sustainable Development Linkages: Points of Departure from the IPCC TAR.

az **áradások okozta éves veszteség**, ami önmagában jelenleg a GDP 0,1%-a, elérheti a GDP 0,2–0,4%-át abban az esetben, ha a globális átlagos hőmérséklet 3 vagy 4°C-kal emelkedik. A **2–3 °C-os globális felmelegedés** esetén az éghajlatváltozás költsége a világ globális teljesítményét alapul véve körülbelül egy 0–3%-os állandó veszteségnek felel meg. Ám **5–6°C-os globális felmelegedés esetén** a Stern-jelentés 5–10%-os csökkenést becsül a világ GDP-jében, a szegény országok esetében ezek a költségek a GDP 10%-át is meghaladják.

Hangsúlyozni kell, hogy a kárérték (társadalmi költség) becslése jelentős bizonytalanságot tartalmaz, tekintettel az éghajlatváltozás következményeivel, a jövő technológiai és társadalmi-gazdasági fejlődésével, valamint az esetleges hirtelen változások és katasztrofális események lehetőségével kapcsolatos ismereteink hézagos voltára. **Azt is meg kell említeni, hogy a GDP korántsem ideális mutatója a gazdasági teljesítménynek. Számos ígéretes próbálkozás van az externális hatásokat figyelembevevő, ún. teljes gazdasági értéken alapuló, vagy a fenntartható fejlődést mérő indikátorok alkalmazására, ám ezek előállítása és elérhetősége ma még kérdéses.**

14. kérdés: Milyen hatással van a kibocsátások mérséklése a gazdasági tevékenységekre?

A CO₂ (és más üvegházhatású gázok) kibocsátás-csökkentésének fajlagos költségei a gazdasági tevékenységtől, valamint a tevékenység helyének és körülményeinek függvényében igen tág határok között alakulnak. A vállalatok szintjén a klímavédelem főbb gazdasági vonatkozásai a következők:

- **Hatékonyságjavítás, klímabarát technológiaváltás:** a vállalatok termelési költségeit is csökkentő, úgynevezett „win-win” megoldások terén számos országban (pl. Hollandia, Dánia) jelentős eredményeket értek el, azonban éppen itt a **további kibocsátás-csökkentés költségei vállalhatatlanul magasak**. Egyes becslések szerint pl. az EU fejlett tagállamaiban gyakorlatilag kimerült a hatékonyság-javítási tartalék¹⁵, míg az újonnan csatlakozott tagállamok esetében a gazdasági struktúra-váltás és a privatizáció lezárultával még néhány százaléknyi kibocsátás csökkentés érhető el. A fejlődő államokban ugyanakkor hatalmas hatékonyság-javítási tartalékok vannak, ám jelenleg sem a transznacionális vállalatokon belüli érdek, sem nemzetközi jogi, vagy gazdasági szabályozó nincsen, ami segítené ennek kiaknázását.
- **Engedélyezési költségek, „klíma adó”:** Egyes karbon-intenzív iparágakban a környezetvédelmi engedélyek költségei (pl. az EU-ban az elérhető legjobb technikának (BAT) való megfelelés) növekvő költségeket jelent, amelyek egy határon túl az ipar elvándorlását vonhatja maga után azokba az országokba, ahol a környezetvédelmi költségek alacsonyabbak. A fosszilis energiahordozó használatára vagy a termelés során kibocsátott CO₂-re kivetett adó szintén hasonló eredményre vezethet. A **karbon-intenzív termékdíj, illetve vám elvileg ígéretes megoldás lehet**, ez azonban csak az EU egészének szintjén vezethető be, mint ahogy arra Sarkozy francia elnök tett javaslatot, ám ennek megvalósításától még távol vagyunk.

15. kérdés: Melyek a vállalati működés éghajlati kockázatai, vállalható-e az adaptáció?

Az éghajlatváltozás egyik el nem hanyagolható jellegzetessége, hogy a hatások az élet és a gazdaság szinte valamennyi szintjén jelentkeznek majd; azaz **az éghajlatváltozást, mint ágazatonként és térségenként eltérő tervezési és üzletviteli kockázatot** is vizsgálni kell. A főbb közvetlen és közvetett kockázati tényezők – a teljesség igénye nélkül – a következők:

- **Természeti, környezeti kockázatok:** számos tevékenységet (pl. légiforgalom, szélerőművek, építési tevékenységek, idegenforgalom) közvetlenül érinti az **időjárás kedvezőtlen alakulása**. A **vízjárás változása**, az aszályok és áradások negatívan befolyásolják a mezőgazdaságot, az élelmiszeripart, a víziközmű szolgáltatásokat és a partvidéki ipari infrastruktúrát. Az éghajlatváltozás különféle biológiai kockázatokra is vezethet: a **növénykártevők migrációja** kihat a mező- és erdőgazdálkodásra, a városi zöldfelület-gazdálkodásra, valamint egyes

¹⁵ Energy and environment in the European Union Tracking progress towards integration EEA Report No 8/2006

járványos betegségek elterjedése új kihívásokat jelent az egészségügyi szolgáltatások és az idegenforgalom számára.

- **Vállalatgazdasági kockázatok:** az éghajlatváltozás közvetett hatásai számos termék és szolgáltatás **globális vagy helyi piacait átrendezheti**. Megnöhet a fosszilis és a biomassza energiahordozók, az élelmiszer, valamint az ipari és mezőgazdasági alapanyagok ára, nőhetnek a közlekedési, logisztikai költségek. Egyes ágazatokban (pl. kőolajipar, vegyipar, élelmiszeripar, ingatlanpiac) **nehezen előrebecsülhető tőzsdei folyamatok** indulhatnak. Számos tevékenység esetében (pl. erőművek, nehézipar, élelmiszeripar, vegyipar, közműszolgáltatás, távközlés) az **energia- alapanyag- vagy vízellátás akár csak átmeneti zavarai** is súlyos károkat okozhatnak.
- **Emberi erőforrás és biztonsági kockázatok:** az éghajlatváltozás tovaggyűrűző hatásai a gazdasági tevékenységek humán tényezőit, illetve a munkabiztonságot, vagyonvédelmet sem hagyják érintetlenül. A klímaváltozás okozta **egészségügyi hatások** kedvezőtlenül érintik a szabadtéri munkavégzést (pl. építőipar, mezőgazdaság, idegenforgalom) illetve a közlekedésbiztonságot (pl. tömegközlekedési, szállítmányozási szolgáltatások). Várható, hogy az éghajlatváltozás egyes munkahelyeken a **munkakörülmények romlásához vezet** (pl. építőipar, közlekedési szolgáltatások, mezőgazdaság), [így itt a munkavállalók, szakszervezetek részéről](#) nagyobb nyomással (pl. bérkövetelések, sztrájkok) és magasabb munkavédelmi költségekkel kell számolni.

Az éghajlatváltozásra való felkészülés egyik hatásos eszköze a kibocsátások csökkentését és az éghajlati eredetű kockázatok mérséklését egyaránt felölelő vállalati éghajlatváltozási stratégiák kialakítása lehet. A mitigációra és adaptációra való üzletstratégiai felkészülés szükségessége, költsége és az elkerült veszteség mértéke tevékenységenként igen különböző lehet, az azonban bizonyos, hogy a halogatás lemaradás!

7. KLÍMAKUTATÁS: VÁLTOZÓ BIZONYTALANSÁG VAGY BIZONYTALAN VÁLTOZÁS?

A 20 éve működő Éghajlatváltozási Kormányközi Testület (IPCC) 2007-ben Nobel-békedíjat kapott, az éghajlat jövőbeli alakulását szimuláló modellek egyre biztosabb jövőképet tárnak elénk. Mégis, úgy tűnik, hogy a „kirakaton” és a retorikán kívül – a különböző lobbik (akár a zöld, akár az ipari, akár a kormányzati érdekkörök) döntéseikhez, nemzetközi tárgyalási álláspontjaikhoz nem tartanak érdemben igényt a tudományra. Miért nem hatékony a nemzetközi kutatási rendszer működése? Miért csak csörgedezik, s nem pedig átütő erővel folyik a tudomány beszívargása az éghajlatváltozással kapcsolatos politikákba?

16. kérdés: Miért lehetetlen az éghajlat megváltozását pontosan előrejelezni?

A légkör, a szárazföld, a felszíni és a felszín alatti vizek, a jég- és hósapkák és az élővilág együttese – az éghajlati rendszer – összetett, kaotikus tulajdonságokat mutató rendszer. A káosz közbülső állomás a teljesen rendezett (lineáris) és a teljesen véletlenszerű (turbulens) állapot között. **Kaotikus rendszerekben elvileg lehetetlen pontos előrejelzéseket készíteni**, viszont „ha-akkor” típusú valószínűségi becslések (pl. éghajlati szcenáriók) megadhatók. Földünk éghajlatának jelenleg uralkodó állapotát, a múltban bekövetkezett változásokat, illetve a klímaállapot jövőben várható módosulásait globális éghajlati modellekkel szimulálhatjuk. A modellekkel vizsgálhatjuk például a légköri áramlásokat, az óceáni cirkulációt, a felhő- és csapadékképződési folyamatokat, leírhatjuk a hidrológiai ciklus elemeit, vagy elemezhetjük a tengeri jégmezők, a sarki jégsapkák és a gleccserek kiterjedésének változásait.

A modellek egyre szélesebb köréből áll a rendelkezésre nagyszámú szimuláció¹⁶. Ugyanakkor még a legfejlettebbnek tekinthető kapcsolt óceán-légkör általános cirkulációs modellek is szükségképpen a kölcsönhatások egy viszonylag szűk – bár egyre bővülő – körét képesek figyelembe venni. E modellek felbontása a legutóbbi időkben 200 km alá csökkent, sőt az úgynevezett dinamikus leskáázási technikákkal az éghajlatváltozás szimulálása elvégezhető már 25 × 25 km-es rácsálózaton is. Ám **a modellek számára még így is láthatatlan lokális légköri jelenségek (például felhő- és csapadékképződés, helyi széljárás stb.) a modelleredményeket nehezen becsülhető mértékű bizonytalansággal terheli.**

Az éghajlatváltozással kapcsolatos kutatások alkalmazásának legfőbb – mindmáig leküzdhetetlen – akadályai, hogy

- az éghajlatváltozás ökológiai, társadalmi, gazdasági hatásainak vizsgálatához minél rövidebb időtávra, lehető legfinomabb térbeli skálán kellene szimulálni az éghajlatváltozást („mondják meg, hogy az én városomban, 10 év múlva milyen lesz az éghajlat”);
- minél nagyobb a térbeli felbontás, annál nagyobb bizonytalansággal kerülünk szembe. Számos földrajzi jellegzetességet (mint például partvidékek, tavak és hegységek), a felszíni vegetációt, továbbá a felszín és a légkör közötti kölcsönhatásokat még a finomabb felbontású éghajlatmodellek sem képesek kellő pontossággal figyelembe venni. Többek között erre vezethető vissza, hogy különböző modellekkel, de azonos kibocsátási jövőképekkel elvégzett számítások jelentős szórást mutatnak.

Ha az éghajlatmodellek elmúlt 15 évi fejlődését tekintjük – dacára a kétségkívül jelentős tudományos előrehaladásnak – **a bizonytalanság leküzdésében nem történt döntő áttörés.** Még mindig nem ismerünk lényeges, meghatározó jelentőségű folyamatokat kellő pontossággal, ezért azok a jelenleg legfejlettebb modellekbe sem kerülhetnek be. Ilyen például a szén és metán bio-geokémiai körforgásával kapcsolatos bizonytalanságok (pl. tengerfenéki metán-hidrát mezők), a felhőzettel kapcsolatos visszacsatolások bizonytalanságai. Szintén kimaradt a modellekből a hirtelen változások kezelése, (pl. a grönlandi jégpáncél jelentős visszahúzódása, esetleg teljes eltűnése, ami akár 7 méterrel is megemelheti a világtenger szintjét, valamint az óceáni vízkörzésben fellépő hirtelen és gyors változások kezelése).

17. kérdés: Melyek az IPCC jelentések korlátai?

Az ENSZ 1988-ban hívta életre az Éghajlatváltozási Kormányközi Testületet. Az IPCC azóta négy értékelő jelentést adott közre (a legutóbbit 2007-ben): **e dokumentumok napjainkban az éghajlatváltozással kapcsolatos tudományos ismeretek lehető legszélesebb körű, hiteles és autentikus referenciájaként tekinthetők.** A tudományos eredmények összesítése, értékelése az IPCC három munkacsoportjában folyik. Működését illetően nem foglalkozik új kutatási eredmények előállításával, hanem különböző tudományos intézetek, műhelyek, kutatók által közzétett, megfelelően alátámasztott eredményeket összesíti. Így az IPCC háttérében kutatók ezrei készítenek tanulmányokat, ám az ő munkájukon alapuló eredményeket a végső jelentések számára kormánydelegációk fogadják el. Az elfogadáshoz teljeskörű „ENSZ konszenzus” szükséges, ami több hátrányos következményt is maga után von:

- egyrészt esetenként **a végső – tudományos eredményeken nyugvó – szövegváltozatok megfogalmazása során számottevő nyomást gyakorolnak a Testületre nem-tudományos érdekcsoportok** (pl. államok, országcsoportok, ipari vagy zöld érdekkörök) képviselői;
- másrészt a konszenzuskényszer miatt az egyes **eltérő, kiugró vélemények, „felfedezések” – még ha tudományosan megalapozottak is – nem jelennek meg;**

¹⁶ Éghajlatváltozási Kormányközi Testület negyedik értékelő jelentése, a munkacsoportok vezetői összefoglalói. KvVM-OMS, 2007

- harmadrészt a széles konszenzuson, valamint szigorú kidolgozási és elfogadási rendszeren alapuló jelentések – éppen a kötött eljárási szabályok miatt – **akár több éves késleltetéssel látnak napvilágot.**

18. kérdés: Mi a „baj” az éghajlatváltozás EU-s kutatásaival?

Az Európai Unióban számos kutatási programot, tudományos projektet, elemző tanulmányt találhatunk a klímakutatás terén, ám e törekvések közösségi szintű hasznosíthatósága legalábbis kérdéses. Nyolc éve „fut” a Bizottság „hivatalos” programja, az **Európai Éghajlatváltozási Program**, melynek keretében – elsősorban az EU Közös Kutató Központ (Joint Research Center), másrészt független kutatóintézetek kivitelezésében – több tucat tanulmány készült¹⁷ az éghajlatváltozás legkülönbözőbb tudományterületein, ám ezek „nem állnak össze” **össz-európai perspektívájú tudományos munkaként**; sőt számos belső ellentmondást, esetenként megalapozatlan tudományos állítást tartalmaznak. Mindmáig várat magára az Európai Éghajlatváltozási Program elemzési hátterének tudományos minőségbiztosítása!

Egyes tagállamokban (pl. Nagy Britannia, Hollandia, Ausztria) évek óta sikeres nemzeti szintű éghajlatkutatási programok folynak – a közösségi hasznosíthatóság legcsekélyebb jele nélkül. Jó példaként szolgál az Egyesült Királyságban már 8 éve működtetett UKCIP program¹⁸, amely folyamatos és egymásra épülő kutatásokat koordinál az éghajlatváltozás hatásai és az azokhoz való alkalmazkodás terén. Ezzel szemben az **Európai Bizottság K+F támogatást biztosító keretprogramjai általában egymáshoz nem kapcsolódó rövidtávú projekteket finanszíroznak, szűk részterületekre terjednek ki**, sokszor Európát aligha érintő prioritásokra írnak ki pályázatot (például az EU FP7 egyik 2007. évi kiírása a Himalája monszun tevékenységének várható változásai témakörében vár pályázatokat).

Szintén aggodalomra ad okot, hogy **az éghajlatváltozással kapcsolatos EU-s stratégiák tudományos háttere esetenként kérdéses**. Az Európai Bizottság 2007 nyarára elkészítette az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodásról szóló stratégiai elképzeléseit, az úgynevezett Adaptációs Zöld Könyvet¹⁹. Szembetűnő hiányossága a dokumentumnak, hogy a döntés-előkészítő elemzések egy olyan EU-s projektre (PESETA Program²⁰) támaszkodnak, amelyek kutatási módszertana és eredményei erősen megkérdőjelezhetőek. (pl. Magyarország területére 2080-ra a szántóföldi terméshozamok 15-30%-os növekedését (!) vetíti előre). Jellemző módon a PESETA eredmények tudományos verifikáció, érdemi lektorálás, referált tudományos lapban történő publikáció nélkül kerültek az Adaptációs Zöld Könyvbe, illetve az Európai Parlament számára készített tájékoztatásba.

Az éghajlatváltozással kapcsolatos tudományos eredmények és azok döntéshozói alkalmazása között továbbra is szakadék van. Ám, ahogyan ezt nemzeti példák is mutatják (UKCIP) az éghajlatváltozás multidiszciplináris kutatásával foglalkozó többéves program és stabil intézményi háttér sokkal hatékonyabb együttműködéseket eredményezhet.

8. KLÍMAPOLITIKA: RETORIKA VAGY REALITÁS?

A klímapolitika tipikusan olyan közpolitika, amely esetében csak nemzetközi összefogással kerülhetünk közelebb a célokhoz. „Nemzetközibb”, mint a biztonságpolitika és sokkal inkább

¹⁷ www.ec.europa.eu/environment/climat/eccp.htm

¹⁸ www.ukcip.org.uk

¹⁹ Adapting to climate change in Europe – options for EU action COM/2007/0354 final

²⁰ www.peseta.jrc.es

jellemzi a kiváltó okoktól a politikai válaszig terjedő időszakot a késleltettség, mint bármely más sajátos szakmapolitika esetében. A klímapolitika fő nehézsége abban áll, hogy úgy kell kezelnie az éghajlatváltozás megelőzésével és az alkalmazkodással kapcsolatos teendőket, hogy a ma látható kockázatok csak 20-40 év múlva realizálódhatnak, illetve a beavatkozások is csak ilyen időtávon lehetnek hatásosak; **azaz „ma” nem bizonyosodhatunk meg a közpolitika hasznáról.**

19. kérdés: Elegendőek-e az éghajlatvédelem terén a nemzetközi megállapodások?

Egyértelműen nem! Már több mint 20 éve annak, hogy a nemzetközi diplomácia asztalára került az ember által okozott éghajlatváltozás kockázata.

3. táblázat. Az éghajlatváltozást érintő főbb nemzetközi dokumentumok, megállapodások

1987	Brundtland-bizottság jelentése
1992	Éghajlatváltozási Keretegyezmény
1997	Kiotó Jegyzőkönyv (5% csökkentés 2012-re, fejlett országokban)
2007	EU: 20%-os csökkentés 2020-ra 1990-hez képest, illetve 2050-re további szigorítások

Mint arra a 2. fejezetben utaltunk, az óriási nemzetközi diplomáciai erőfeszítések ellenére a fenti megállapodásokban megfogalmazott célok sajnos csak csekély mértékben járulnak hozzá az éghajlatváltozás elkerüléséhez. **Egyetlen és vitathatatlan előnye az éghajlatvédelem terén elfogadott nemzetközi jogi eszközöknek, hogy léteznek, azaz teret adhatnak egy új hatékony és hatásos globális keretrendszer felépítéséhez.**

20. kérdés: Figyelmbe veszik-e a döntéshozók a tudósok jelzéseit?

Vajon ha a jelenleginél bizonyosabbak volnának a tudományos eredmények, akkor más lenne a döntéshozói hozzáállás a problémához? Vajon rá lehet-e „fogni” a tudósokra a nemzetközi együttműködések alacsony teljesítményét? Egyértelműen nem! Sok ezer tudós munkája az elmúlt 20 esztendőben, kiemelkedő teljesítményű interdiszciplináris kutató csoportok, sok tízezer oldalnyi kutatási eredményei, számításai sem tudtak a retorikán túlmenően hatni a politikai szférákban. Ám nemcsak a politikai döntéshozókkal „van baj”. Világszerte sok ezer kiművelt mérnök, jogász, vagy közgazdász, orvos és bölcsész; azaz az értelmiség, **a szellemi elit nincs meggyőződve arról, hogy igaza van-e azoknak, akik szerint komoly probléma az éghajlatváltozás, ily módon a következményekkel sem számolnak!**

Megvilágítja a percepció, azaz a felismerés problémáját a dohányzás kérdése. Vajon bizonyított-e hogy a dohányzás káros az egészségre? Manapság már állítható, hogy igen, bizonyított. Már száz évvel ezelőtt is elég erős volt a gyanú a káros hatásokról, a dohányosok is ismerik a kockázatokat, mégis többnyire azt gondolják, hogy a baj elkerüli a „szerencsés” dohányost! Egy másik példa a késői „percepcióra” a sztratoszférikus ózon réteg elvékonyodásából adódó ultraibolya sugárzás növekedés. A nemzetközi egyezmények és a viszonylag széleskörű tájékoztatás ellenére sincsen tisztában az emberek többsége a nyári napsugarak egyre károsabb fiziológiai hatásaival. Miután a hatások csak több évvel később jelentkezhetnek az ember bőrén, így a veszélyérzetünk is csekély. Hasonló felismerési problémával találkozunk például a magyarországi aszályok esetében: ha éppen nincs aszály, a döntéshozók nem szívesen foglalkoznak a problémával, pedig az aszály horribilis kárkölségei jól ismertek, a szükséges beavatkozási lehetőségek sem ismeretlenek.

Ha még szélesebb kontextusban vizsgáljuk a percepció kérdését, meg kell vizsgálnunk, hogy **a világ fejlett országainak lakói vajon tudják-e, hogy a jólétüket, vagyonukat, esetleg az életüket fenyegető katasztrófa közelít?** Nyilván hallottak róla... és ha úgy igazán tudnák, vajon a saját személyes világukban, életmódjukban cselekednének-e az unokáik érdekében? Vannak-e bölcs, tekintélyes és meggyőző vezetőink akik 30-50 éves távlatokban mernek gondolkozni és cselekedni, még azon az áron is hogy le kell mondani az állandó növekedésről?

21. kérdés: Vannak-e komolyan vett közös alapelvek ? Hogyan tovább klímapolitika?

Alapvető kérdés, hogy a fejlett és fejlődő nemzeteknek vannak-e közösen elfogadott alapelvei és értékrendje, amelyek mentén kialakítható a következő évtizedekre szóló teendők sora. 1992-ben az ún. Riói Csúcson a jelenlévő kormány és államfők elfogadták a fenntartható fejlődés alapelveit. A következő négy alapelv közülük – akár axiomatikusan – megalapoz(z)hatja a nemzetközi együttműködéseket a klímavédelem területén:

- **1. Elv (az emberről):** A fenntartható fejlődés érdekeinek **középpontjában az emberek állnak.** Ők jogosultak - a természettel összhangban - egészséges és termékeny életre.
- **3. Elv (a generációk közötti egyenlőségről):** A fejlődéshez való jogot úgy kell érvényesíteni, hogy a **ma élő és a jövő nemzedékek** fejlődési és környezeti szükségletei egyaránt kielégítést nyerjenek.
- **7. Elv (a közös de megkülönböztetett felelősségről):** Az Államok átfogó közösségi szellemben fognak együttműködni annak érdekében, hogy **megőrizték, megvédjék és helyreállítsák** a Föld élővilágának egészségét és egységét. Tekintettel arra, hogy a világméretű környezetpusztulásban eltérő mértékben vettek és vesznek részt, az Államok **közös, de megkülönböztetett felelősséget viselnek.** A fejlett országok elismerik azt a felelősséget, amit a fenntartható fejlődés elérésére irányuló nemzetközi törekvésekben viselnek, tekintettel azokra a hatásokra, amelyeket társadalmaik a globális környezetre gyakorolnak és azokra a technológiákra és pénzügyi forrásokra, amelyekkel rendelkeznek.
- **15. Elv (az elővigyázatosságról):** A környezet védelme érdekében az Államok, lehetőségeiknek megfelelően, széles körben törekedni fognak az **elővigyázatosságra.** Ahol súlyos vagy visszafordíthatatlan kár fenyeget, a teljes tudományos bizonyosság hiánya nem használható föl indoklásként a környezetromlást megakadályozó, a hatékonysággal arányos költségekkel járó intézkedések elhalasztására.

Az elvek, fontosak, és elegánsak, ám ezeket egy kényszerítő erejű (szankciókat és végrehajtási garanciákat alkalmazó) nemzetközi alaptörvénybe kellene foglalni, talán akkor nem lennének kikerülhetők. Az **alapelvek a definíció szerint megkerülhetetlenek kell, hogy legyenek.**

2002. júniusában az ENSZ Környezetvédelmi Programjának főigazgatója ünnepi üzenetében „környezeti etika” kialakításának a szükségére hívta fel a világ figyelmét, amelyben a természethez való kapcsolatunkat az egyenlőség, a tisztesség és a tisztelet irányítja. Így fogalmazott: *„mindezen értékek megtalálhatók az ősi kultúrákban, a bennszülöttek hagyományaiban és a világvallásokban. Sokszor a jövőben keressük a megoldás kulcsát, de én úgy hiszem, hogy kutatnunk kell a múltunkat, tanulnunk kell az őseinktől.”* Sajnos **az elhangzottak nem váltak gyakorlattá, pusztán újkori meseszerű elemei maradtak a nemzetközi környezetvédelmi közbeszédnek.**

Mint részletesen bemutattuk, a kínkeservesen kialakult nemzetközi klímavédelmi célok nem elégségesek, a kapcsolódó jogi eszközök nagyon gyenge hatásfokkal működnek, és – akár jogi, akár erkölcsi alapokra épülő – kényszerítő erejük pedig nincsen. **Ha az éghajlatváltozással foglalkozó nemzetközi megállapodások fenti négy alapelv mindegyikét következetesen figyelembe vennék, akkor jobban működnének, mint nemzetközi jogi eszközök, és talán láthatóvá válna, hogy milyen módon tudnánk klíma és környezetbarát társadalommá átalakulni.**

Folyamatos kihívás a környezetpolitikai tervezésben **a hosszú távú és a rövid távú érdekek összeegyeztetése,** az általánosan elfogadott alapelvek komolyan vétele. Ez az a kihívás, amivel egy-egy koncepció, stratégia, cselekvési terv alkotóinak ma is, és a jövő klímapolitikájának holnapután is szembesülnie kell. Kellően racionálisnak (azaz objektíven előrelátónak) kellene lennünk ahhoz, hogy **elérhető, de „radikális” célokat merjen a politika kitűzni.** Ha majd komolyan vesszük **vége az elveinket,** akkor jön el az ideje bátor, de megvalósítható feladatokat megfogalmazni. De játszhatunk kivárássra is: nem szükséges a fenti kérdéseken gondolkodni, elegendő, ha megvárjuk, hogy „Gaia Föld Anya” a maga ismeretlen törvényeinek szigorúságával elrendezi ügyeinket... **Nem hangsúlyozhatjuk eléggé az emberi tényező szerepét. A történelem, a kultúra és a szokások**

"evolúciója", de talán személyes tapasztalataink is azt sejtetik, hogy az ember gondolkodó lény²¹. Más kérdés, hogy kollektív döntéshozatali mechanizmusok sok esetben elfelejtik a "jó tradíciókat", és a döntéseket meghozó grémiumok "gondolkodó lény" karaktere is sokszor megkérdőjelezhető.

Van megoldás, ha nem is gyors, és nem is könnyű: a „versengő ember” mellett meg kell erősödnie az „etikos”, vagy „erkölcsös, erényes” embernek, meg kell ismerni a közösség ereje mellett a közösség szelídségének, és szerénységének az összetartó erejét. Ne fordítsuk el a fejünket, nézzünk szembe a valóval, álljunk ellent a restség kísértésének, ne higgyünk a szkeptikusoknak: van megoldás ha valóban a közösen elfogadott elveinkre építjük az együttműködéseinket!

9. KONKLÚZIÓK

Közismertek az éghajlatváltozás megelőzésének lehetőségei: javítani az energiahatékonyságot, segíteni a megújuló (elsősorban a szél-, nap-, és a geotermikus energia felhasználásán alapuló) energiahordozók elterjesztését, előmozdítani a karbon-semleges ipari technológiák alkalmazását. Mégis, **miért nem látjuk a klímabarát technológia-váltást?** Az egyik okot nyilvánvalóan a költségek jelentik. Még a progresszív fenntarthatósági politikával rendelkező skandináv országok sem fordítanak a GDP 1-2%-ánál többet éghajlatvédelemre. Egy másik ok az éghajlatvédelmi politikák érintettjeinek száma körül keresendő. Például az energetikát érintő környezetpolitikai szabályozó eszközök (energiaadók, terhelési díjak, állami támogatás stb.) az EU tagállamai esetében összességében néhány ezer szereplőt érintenek, miközben a kibocsátások nagyobb hányadért felelős személygépkocsikból 210 millió, és fűtéssel (és egyre gyakrabban hűtéssel) ellátott lakóingatlanból 190 milliót számolhatunk! Új keletű felismerés, hogy **ha milliók felelősek a kibocsátások növekedéséért, az minden bizonnyal más eszközöket, megoldási módokat igényel, mint amelyeket eddig alkalmaztak.**

Alapvető - az éghajlatpolitikán túlmutató - kérdés, hogy **a környezetvédelemben alkalmazott gazdasági eszközök vajon közelebb visznek-e a kívánt szabályozási célhoz, vagy torzító mellékhatásaik meghaladják azokat?** Szeretnénk leszögezni, hogy a globális klímavédelemben semmi sem zárja ki a szankciókon és határértékeken alapuló, - akár egyedi szennyezőre lebontott - „command and control” típusú szabályozást. A szerzőknek nincs tudomása arról, hogy bárki is tudományos hitelességgel igazolta volna, hogy az éghajlatvédelemben alkalmazott gazdasági ösztönzők (pl. EU kibocsátás kereskedelem, Kiotói Rugalmassági Mechanizmusok) a **gyakorlatban** valóban hatásosabbak-e, mint a határértékekkel történő, úgymond "hagyományos, határértékes" jogi szabályozási környezet. Ugyanakkor azt sem téveszthetjük szem elől, hogy a rendelkezésre álló jogi megoldások elégtelensége és a joggyakorlat inerciája mellett az éghajlatvédelemben adható jogi válasz kielégítő voltát leginkább egy természettudományos, filozófiai probléma hátráltatja: a bonyolult összefüggések lefordíthatatlansága a jogi gondolkodás számára egyedül kezelhető ok-okozati viszonyra. Másképpen fogalmazva: **nincs elégséges tudományos bizonyosság, amely az éghajlatváltozás esetében a károk és a nyilvánvaló károkozó tevékenységek között az okozati összefüggést megállapítaná, talán ez is magyarázza, hogy a szankciók és garanciák a nemzetközi jogban kényes kérdések és meglehetősen nehézkesen működnek.**

Az éghajlatváltozás megelőzésének és a kedvezőtlen következményekre való felkészülésnek egyik kulcskérdése a fejlett gazdaságoknak a fejlődők irányába megmutatkozó „fizetési hajlandósága”. E cikk egyik szerzője egyetemi hallgatóitól minden szemeszterben megkérdezi, hogy éves jövedelmük hány százalékával támogatnának Kínában egy olyan technológiai fejlesztést,

²¹ Ld. még Bándi Gyula: [Madeira írás hivatkozása](#)

amely ugyanazon vételárért 6 l/100 km fogyasztású autók helyett 3 l/100 km fogyasztásúakat eredményezne. Ritkán hangzik el 2-3%-nál nagyobb „adomány”, de valószínűleg ez is túlbecslés. **Ma nem ismeretes válasz arra, hogy ki fogja finanszírozni a fejlődő világ „átsegítését” az erőforrás-pazarló és környezetszennyező fejlődési fázison.** Ennek híján a népesség-robbanás és a gyorsuló gazdasági fejlődés által gerjesztett kibocsátás-növekedés messze meghaladja majd a fejlett államokban bevezetett éghajlatvédelmi intézkedések szerény eredményeit.

Az éghajlatvédelemnek - éppen a társadalom és a gazdaság működését átszövő jellege miatt - a partnerségen és nyílt tervezésen alapuló közpolitikák rangjára kell emelkednie. E folyamat egyik első lépcsője a hálózatépítés, amely megteremti a szakmai feltételrendszerét egy részvételen és elszámoltathatóságon alapuló "politika csinálásnak". E tekintetben példaértékű az MTA által vezetett VAHAVA Program, mely 2008. év elejétől szakmai hálózat kialakításával folytatja tevékenységét. A széleskörű részvételen alapuló "tisztázásnak" egy másik pillére az érintettek bevonása a jogszabályok, koncepciók kidolgozásába, melynek kezdeti lépéseit a stratégiai környezeti vizsgálatok gyakorlatában érhetjük tetten.

Végül, tisztázzunk **néhány megdőlt mítoszt** az éghajlatváltozásról:

- *Nem igaz*, hogy az ember okozta éghajlatváltozás valami távoli és hosszú távon fellépő jelenség. Az éghajlatváltozás jelei a Föld egyes pontjain már ma is egyértelműen megmutatkoznak, és a klímaváltozás igen változatos formában és mértékben előbb-utóbb mindenütt érezteti hatását. A katasztrofális következményeket valószínűleg elkerülhetjük, ha 2050-ig a világ legalább 50%-kal csökkentené az üvegházhatású gázok kibocsátását az 1990-es év kibocsátásához képest. Ennek módja azonban ma ismeretlen; világméretű gazdasági paradigma váltást igényelne egy „karbon szegény” technológiai jövőért.
- *Nem igaz*, hogy mivel senki nem fordít figyelmet az éghajlatváltozás megelőzésére, nekünk sem érdemes! „Okos” területfejlesztési és hatékonyság-javítási politikával a kibocsátások mérséklésének nemcsak veszélyei vannak, hanem üzleti lehetőséget is jelent. **Az energiatakarékosság javítása például ún. harmadik feles finanszírozási megoldásokat hívott életre, mely esetében az üzleti eredmény a megtakarított energia árából képződik.** Az éghajlatváltozás nemcsak csak viszi, hanem hozhatja is a pénzt!
- *Nem igaz*, hogy az éghajlatváltozás egy „puha” külső tényező, mely „minket” elkerül és nem érinti a mindennapjainkat! A várható hatások igen különbözőek lesznek az ágazatok között, sőt akár egy ágazaton belül is, a hely és fejlettség függvényében. Az ökológiai hatások és a társadalmi-gazdasági következmények valószínűleg sokkal kiterjedtebbek és váratlanabbak lesznek, mint korábban gondoltuk. **Az éghajlatváltozást kockázatként kell kezelni, és teljes mértékben figyelembe kell venni a különféle tervezési folyamatokban!**

Szakítópróba előtt Európa GMO-ügyben?

1. Bevezetés

2006 márciusában a Greenpeace Magyarország Egyesület hazai áruházakban három olyan húskészítményt is talált, melyek a megengedett szintet többszörösen meghaladó arányban tartalmaztak genetikailag módosított szervezetet¹ (GMO-t), konkrétan szójafehérjét.² A szigorú jogszabályi előírások miatt a gyártók kötelesek lettek volna jelezni a csomagoláson, hogy a termékek GMO-t tartalmaznak.

A GMO-k tehát már szó szerint „a spájzban vannak”, egy régi magyar filmben elhangzott, azóta szállóigévé vált mondatot idézve. De mi lehet vajon az oka annak, hogy a hír nem keltett különösebb feltűnést a médiában és a közvéleményben, a fogyasztók nem rettentek meg attól, hogy – amint azt a vizsgálatok kimutatták – akár 5 %-ot is meghaladó GMO-tartalommal kerültek forgalomba élelmiszerek Magyarországon?

Ennek az egyik indoka valószínűleg az, hogy a GMO-k engedélyezése komoly szakmai hozzáértést igénylő, rendkívül összetett, számos jogi, etikai, szociológiai, politikai, stb. kérdést is felvető, egyelőre megválaszolatlanul tekinthető kérdés. Az üzleti és a fogyasztói érdekek összeütközésének kiváló példája, amely különösen élesen világít rá a környörtelen globális verseny erősödésére, és az elővigyázatosság elvének alkalmazási nehézségeire.

A kérdés komplexitása miatt a fogyasztók többnyire nincsenek tisztában a probléma hátterével és a kockázatok nagyságával. De talán nem véletlen, hogy ezen a területen figyelhető meg talán leggyakrabban a „szakértők”, és a tudomány legjobb módszereit ellenző, időnként ostobának titulált³ „laikusok” közti állandó különbségtétel, miközben elég nagy az esély rá, hogy valamennyien fogyasztottunk már valamilyen arányban GMO-t tartalmazó élelmiszereket. A GMO-k köztermesztésbe kerülésével tehát saját testi épségünket, egészségünket kockáztatják a „szakértők”. Hangsúlyozni kell azonban, hogy minden eset más és más, minden egyes GMO biztonságosságát önállóan kell vizsgálni.

2. Játék a tűzzel?

A géntechnológiával módosított, egyesek szerint „manipulált”, „génpiszkált” mások szerint inkább „kezelt”, sőt „nemesített” növények körüli vita lényege az alábbiakban összegezhető:

- a génszerkesztés technikájának⁴ köszönhetően mesterségesen előállított géneket vagy géndarabokat ültethetünk bármilyen élőlénybe;
- a hagyományos nemesítéssel ellentétben – áthágva az evolúciós valószínűség határát – a módosított DNS bekerül más élőlényekbe, amire egyébként a természetben mutációval nem kerülne sor;
- míg a DNS bejuttatása és működtetése alacsonyabb rendű élőlényeknél (pl. baktériumok esetén) igen egyszerű, soksejtűeknél már sokkal nehezebb;
- növények esetében a DNS véletlenszerű beilleszkedése új tulajdonságokkal⁵ felruházott egyedeket hozhat létre, amelyek ezután engedélyezésre kerülnek;
- olyan növényeket módosítanak ezzel a technológiával, amelyeknek komoly gazdasági előnyük mutatkozik a hagyományos fajokkal szemben;
- tipikusan multinacionális óriásvállalatok szabadalmaztatják⁶ egyre nagyobb számban ezeket a „találmányokat” termesztési, takarmányozási és egyéb céllal;
- a gyártóknak csak úgy éri meg a költséges kutatások folytatása, ha van a piacon kereslet ezekre a termékekre.

A kör ezzel bezárult. Az új technológia bevezetéséből származó profitról nem hajlandók azok lemondani, akiknek lehetőségük adódott rá.⁷ Keresletet és ezáltal fogyasztást kell tehát generálniuk, meggyőzni a gazdálkodókat és a fogyasztókat arról, hogy az általuk használt géntechnológia biztonságos, semmiféle kockázattól nem kell tartani a génmódosított növények felhasználása során.

Természetesen a kutatók számára óriási kihívást jelent a géntechnológia, újabb és újabb generációi jelennek meg a genetikailag módosított élőlényeknek, a lehetőségek pedig szinte határtalannak tűnnek. Ezért is keltett 1998-ban nagy feltűnést, amikor Pusztai Árpád professzor, aki akkoriban a skóciai Rowett Kutatóintézetben dolgozott, nyilatkozott egy brit helyi televízióknak a GMO-kat tartalmazó élelmiszerek veszélyességéről. Az ő kiállása is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy egyre többen kérdőjelezték meg a biztonsági vizsgálatok elégséges voltát.

Hogy jelentenek-e a GMO-k valamiféle veszélyt az emberre és/vagy a környezetre nézve, jelen pillanatban rendkívül nehéz megválaszolni. Az élő szervezetekben szinte minden összefügg mindennel, a látszólag csekély, pontosan körülhatárolt változtatás ezért válhat ki szinte lavinaszerű, összetett megváltozásokat a legtávolabbi területeken.⁸ A transzgenikus növény az élete során kapcsolatba kerül(het) a talajban élő mikroorganizmusokkal, a vadon élő rokonaival (keresztbeporzás révén) és más növényekkel, növényevő állatokkal, valamint az állatok és az ember bélflórájával. A transzgén átkerülhet más fajokba, kialakulhat rezisztencia, új kártevők jelenhetnek meg, felléphetnek mutációk.

A rekombináns DNS-technológiát kezdettől fogva heves viták kísérték. A szakadék egyre mélyült a géntechnológia hívei és ellenzői között, a lakosság egy része pedig a „kísérleti nyúl” szerepében érezte magát. A géntechnológia mindössze néhány évtizedes története⁹ miatt bátran állítható, hogy még nem rendelkezünk elegendő tapasztalattal a GMO-k biztonságosságát illetően, és egyelőre elenyésző azoknak a független tudományos kutatásoknak a száma, amelyek a géntechnológia hosszabb távú hatásaival foglalkoznak. Ezt az álláspontot támasztja alá a széles körben elismert elővigyázatosság elve (*precautionary principle*) is, amely egyike azon elveknek, amelyre a környezetvédelem területén a Közösség politikáját alapozták.¹⁰ Nem véletlen, hogy elsőként maguk a tudósok, kutatók kezdeményezték a géntechnológiai kutatásokra vonatkozó jogszabályi előírások megalkotását.¹¹

3. A GMO-k közösségi szabályozásának sajátosságai

Magyarország immár tagja a lassan kontinensnyi méretű Európai Uniónak¹², amely rendkívül fejlett környezetvédelmi szabályozással rendelkezik, és vezető szerepet kíván játszani a globális környezeti problémák megoldásában. Az európai integráció egyes területein belül eddig a gazdasági integráció fejlődése a legmeggyőzőbb.¹³ A példátlanul szoros gazdasági együttműködés tette lehetővé, hogy az eredetileg hat országra létrehozott Európai Szén- és Acélközösség (ESZAK vagy Montánunió) tagállamainak a száma mostanra négy és félszeresére nőjön, miközben újabb és újabb területekre terjedjen ki az egyre mélyülő integráció. Ezek egy része már kevésbé szorosan kapcsolódik a gazdasági kérdésekhez, az egységes belső piac azonban mai napig a Közösség legalapvetőbb rendszere, legkeményebb struktúrája.¹⁴ Az egységes belső piacon nincsenek akadályok a négy ún. alapszabadság (az áruk, a szolgáltatások, a személyek és a tőke) szabad áramlása előtt. Az ezekkel kapcsolatos jogalkotás adja a közösség vívmányainak (*acquis communautaire*) gerincét.¹⁵

a) A 90/220/EK tanácsi irányelv

A GMO-k szabályozása a Közösségen belül az ún. *komitológia* keretében történt, ami a Tanács hatáskörének átruházása révén szerephez juttatja a tagállamoktól függetlenül, a Közösség érdekében eljáró Bizottságot is. A komitológia a közösségi intézményrendszer legellentmondásosabb és legátláthatatlanabb eleme, az intézményközi egyensúly egyik legkényesebb pontja, amely a tagállami kormányzati apparátusok és a Bizottság megfelelő főigazgatóságai közötti intenzív együttműködést kíván meg, igen sok adminisztratív és technikai jellegű problémával.¹⁶

A géntechnológiával módosított szervezeteknek a környezetbe történő szándékos kibocsátását elsőként a *90/220/EK tanácsi irányelv* szabályozta.¹⁷ Az irányelv 10-18. cikkében szabályozott eljárás tette lehetővé a tagállamok illetékes hatóságai számára, hogy hozzájáruljanak a GMO-t tartalmazó termékek forgalomba hozatalához.

Az irányelv jogalapja az EK-Szerződésnek az eltérő tagállami jogszabályok közelítésére vonatkozó, 95. *cikke* volt, melynek (3) bekezdése értelmében a Bizottság a jogharmonizációs célú javaslaiban a *környezet- és a fogyasztóvédelem magas szintjét* veszi alapul, különös tekintettel az új tudományos fejleményekre. Az (5) bekezdés szerint a tagállamoknak értesíteniük kell a Bizottságot, amennyiben egy harmonizációs intézkedésnek a Tanács vagy Bizottság által történő elfogadását követően új tudományos bizonyítékon alapuló, a környezet vagy a munkakörnyezet védelmével kapcsolatos nemzeti rendelkezések bevezetését tartják szükségesnek egy olyan, az adott tagállamra jellemző probléma miatt, amely a harmonizációs intézkedés elfogadása után merült fel. Az értesítésnek tartalmaznia kell az adott tagállam által előirányzott rendelkezések bevezetésének az indokait is.

Ugyanezen cikk (6) bekezdése alapján az értesítésektől számított hat hónapon belül a Bizottság a vonatkozó nemzeti rendelkezéseket jóváhagyja vagy elutasítja, miután ellenőrizte, hogy az érintett rendelkezések nem képezik-e a tagállamok közötti önkényes megkülönböztetés eszközét vagy a kereskedelem rejtett korlátozását, valamint hogy nem jelentenek-e akadályt a belső piac működésében. A tagállamoknak tehát a Szerződésben foglaltak alapján lehetőségük volt a közérdek megjelenítésére, amennyiben az indokolt. Emellett az irányelv 16. *cikke* egy ún. *védzáradékot* is tartalmazott.

A tagállamok érdekei közti különbségek *1996-ban* kerültek a felszínre, amikor a francia hatóságok a francia hatóságok engedélyezni kívánták adni a géntechnológiával módosított *MON 810 kukorica*¹⁸ forgalomba hozatalát. Az akkori 15 tagállamból 13(!) kifogással élt az ügyben, az irányelv rendelkezési szerint a Bizottságnak kellett döntést hoznia az ügyben. A Bizottság megvizsgálta a kifogásokat, valamint a francia hatóságok által rendelkezésre bocsátott információkat, és arra a következtetésre jutott, hogy a MON 810 kukorica korlátozás nélküli használatának az engedélyezése nem jár káros hatásokkal az emberi egészségre, vagy a környezetre nézve.

A tagállamok érdekeit képviselő Tanács – Franciaország egyértelmű álláspontját is figyelembe véve – határidőn belül nem hozott döntést az ügyben, így az irányelv 13. cikkének (5) bekezdése értelmében a génmódosított kukorica a *Közösség egész területén felhasználhatóvá vált*.

A Bizottság határozata előírta, hogy a magvak csomagolásának címkéjén fel kell tüntetni, hogy a termék:

- megfelelő ellenállást mutat a kukoricamollyal szemben,
- fokozott mértékben tolerálja a glufozinát ammónium gyomirtó szert.¹⁹

Élve az irányelvben szabályozott védzáradék lehetőségével, Ausztria 1997 februárjában megtiltotta a termék használatát. Hamarosan Luxemburg, később Franciaország és Olaszország is követte a példát. A kaotikussá váló helyzetben az *Európai Parlament de facto moratóriumot hirdetett*. Az életbe lépő tilalom nem öltött jogi formát, hanem az engedélyezés ellehetetlenítését jelentette a tagországok egy csoportja részéről.²⁰

A tiltakozás felerősödésében szerepet játszottak az élelmiszerbotrányok, a társadalom egy részének politikai és kulturális hozzáállása, a média érdeklődése, és a nem-kormányzati szervezetek (NGO-k) hatékony együttműködése.²¹ Mindezek hatására az Európai Közösség a vonatkozó szabályozás felülvizsgálata mellett döntött, és ennek megtörténteig *de facto moratóriumot* hirdetett meg, azaz új engedélyek kiadására nem került sor.

b) A 2001/18/EK irányelv

A géntechnológiával módosított szervezetek környezetbe történő szándékos kibocsátásáról szóló 2001/18/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv²² hatályon kívül helyezte a 90/220/EK irányelvet. Az irányelv *alapja ismét az EK-Szerződés 95. cikke*, a szabályozás célja tehát a környezetbe történő szándékos kibocsátásra szánt GMO-k engedélyezésére vonatkozó jogszabályok és eljárások közelítése a tagállamokban. Az irányelv 34. cikkével összhangban a közösségi jogi rendelkezéseket 2002. október 17-ig kellett a tagállamoknak átültetniük a nemzeti jogukba.

Az irányelv, amely a mai napig a GMO-kra vonatkozó közösségi szabályozás központi eleme²³, az emberi egészségre és a környezetre jelentett kockázatok esetenkénti értékelésén alapuló, fokozatos engedélyezési eljáráshoz köti bármely GMO, illetve GMO-ból vagy géntechnológiával módosított mikroorganizmusból álló vagy ezeket tartalmazó termék környezetbe kibocsátását, forgalomba hozatalát. A 8. preambulumbekzdése kiemeli, hogy a jogszabályt az elővigyázatosság alapelvét figyelembe véve alkották meg, és erre kell figyelemmel lenni a végrehajtásakor is.

A 4. cikk értelmében a tagállamok, az elővigyázatosság alapelvével összhangban, gondoskodnak arról, hogy minden megfelelő intézkedést megtegyenek azon emberi egészségre és környezetre gyakorolt kedvezőtlen hatások elhárítása érdekében, amelyek a GMO-k szándékos kibocsátásából vagy forgalomba hozatalából eredhetnek. A tagállamoknak és szükség esetén a Bizottságnak kell biztosítania, hogy az emberi egészség és a környezet szempontjából a GMO-kból más szervezetekbe történő génátvitel során közvetlenül vagy közvetetten előforduló lehetséges káros hatásokat esetről esetre alaposan értékeljék.

A direktíva két különböző eljárást ír elő:

- a B. rész szerinti kibocsátásként említett *kísérleti kibocsátást*, melyhez nemzeti szintű engedély szükséges, valamint
- a C. rész szerinti kibocsátásként említett *forgalomba hozatali célú kibocsátást*, amelyre közösségi szintű eljárás vonatkozik. Ebben az esetben tehát a végső döntés az egész Unióra érvényes.

Mielőtt egy GMO-t vagy GMO-k kombinációját, akár termékként, akár termékekben forgalomba hoznak, bejelentést kell tenni azon tagállam illetékes hatóságához, amelyben az adott GMO első forgalomba hozatala történik. A bejelentésnek tartalmaznia kell többek között az ún. környezeti kockázatértékelést, a következtetéseket, a termék forgalomba hozatalának feltételeit, a hozzájárulás javasolt időtartamát (amely nem haladhatja meg a tíz évet), javaslatot a csomagolásra, valamint a címkézésre (az "E termék géntechnológiával módosított szervezeteket tartalmaz" megjelölést a címkén vagy a kísérő dokumentáción).

Az illetékes tagállami hatóság a GMO-val kapcsolatos dokumentáció összefoglalóját azonnal továbbítja a többi tagállam illetékes hatóságához és a Bizottsághoz. A bejelentés átvételét követő 90 napon belül *vizsgálati jelentést* is kell készítenie az irányelv VI. mellékletében előírt útmutatásnak megfelelően, és amennyiben a kérdéses GMO forgalomba hozható, a jelentés elkészítésének alapjául szolgáló információkkal együtt el kell küldenie a bejelentőnek, továbbá a Bizottságnak, amely az értesítés átvételét követő 30 napon belül továbbítja azt a többi tagállam illetékes hatóságához.

Amennyiben az írásos hozzájárulás megadása előtt az emberi egészséget vagy a környezetet érintő, a GMO-ból eredő kockázatra vonatkozó új információhoz jutottak, a bejelentőnek azonnal meg kell tennie a szükséges intézkedéseket az emberi egészség és környezet védelme érdekében, és erről értesítenie kell az illetékes hatóságot, továbbá felül kell vizsgálnia a bejelentésben megjelölt információkat és feltételeket.

Az illetékes hatóság vagy a Bizottság további információkat kérhet, észrevételeket tehet, illetve indokolt kifogást is tehet a kérdéses GMO forgalomba hozatalát illetően a vizsgálati jelentés továbbításának kezdetétől számított 60 napon belül.

Ha a jelentést készítő illetékes hatóság döntése szerint a termék forgalomba hozható, írásban hozzá kell járulnia a termék forgalomba hozatalához, a hozzájárulását el kell juttatnia a bejelentőhöz, és erről 30 napon belül tájékoztatnia kell a többi tagállamot és a Bizottságot. A hozzájárulást legfeljebb a kiadásától számított 10 éves időtartamra lehet megadni.²⁴

Az irányelv 23. cikke tartalmazza a *védzáradék* lehetőségét. Ennek értelmében egy tagállam a hozzájárulás megadása óta ismertté vált új információk következtében elégséges indokkal rendelkezik annak feltételezésére, hogy egy már bejelentett és jóváhagyott GMO az emberi egészségre vagy a környezetre kockázatot jelent, korlátozhatja vagy megtilthatja saját területén a termékként vagy termékben megjelenő GMO felhasználását és/vagy árusítását. Súlyos kockázat esetén a tagállamok biztonsági intézkedéseket is tehetnek, például felfüggeszthetik vagy megtilthatják a GMO forgalomba hozatalát, de tájékoztatniuk kell a Bizottságot a döntésről és a döntés indokairól. Ezek alapján a Bizottságnak határozatot kell hoznia a védzáradék igénybevételéről.

A komitológia rendszerét szabályozó, 1999. június 28-i 1999/468/EK tanácsi határozat²⁵ 5. cikke (2) bekezdésével összhangban a Bizottság képviselője a meghozandó intézkedések tervezetét véleménynyilvánítás céljából a 2001/18/EK irányelv 30. cikke alapján felállított bizottság elé tárja. Amennyiben ez utóbbi nem nyilvánít véleményt, az 1999/468/EK határozat 5. cikkének (4) bekezdésével összhangban a Bizottságnak *haladéktalanul javaslatot kell benyújtania a Tanácshoz*, és erről tájékoztatnia kell az Európai Parlamentet. Az Európai Parlament mindössze állást foglalhat a kérdésben, amennyiben szükségesnek tartja. A Bizottság javaslatáról *a Tanácsnak 3 hónapon belül kell döntenie*. Amennyiben minősített többséggel elutasítja a javaslatot, akkor azt a Bizottságnak újra meg kell vizsgálnia. Amennyiben a Tanács nem hoz döntést a 3 hónapon belül, illetve nincs meg a minősített többség az elutasításhoz, *a döntés joga visszaszáll a Bizottságra, és elfogadhatja a javaslatot*. Amennyiben a Tanács elveti a Bizottság javaslatát, a Bizottság az 1999/468/EK határozat 5. cikkének (6) bekezdése alapján módosított javaslatot nyújthat be, eredeti javaslatát ismételten előterjesztheti, vagy a Szerződés alapján jogalkotási javaslatot terjeszthet elő.

c) Az 1829/2003/EK rendelet

A géntechnológiával módosított élelmiszerekről és takarmányokról szóló, 2003. szeptember 22-én született *1829/2003/EK rendelet*²⁶ mindenekelőtt nyomonkövethetőségi követelményeket határoz meg minden, a rendelet hatálya alá tartozó élelmiszer- és takarmánytermékekre vonatkozóan. Ezek a nyomonkövethetőségi követelmények alapvető fontosságúak akkor, amikor a végtermék címkézése kimutatható GMO-k hiányában az információszolgáltatáson alapul.

A rendelet létrehozta a korábbi tudományos bizottságok helyébe lépett Európai Élelmiszerbiztonsági Hatóság (*European Food Safety Agency – EFSA*) által végzett, független kockázateértékelésen alapuló, központosított engedélyezési rendszert, tartalmazza a címkézésre vonatkozó szabályokat, valamint a géntechnológiával módosított anyagok véletlen vagy technikailag elkerülhetetlen előfordulásának küszöbértékeit. A rendeletben előírt kockázateértékelésnek része különösen a géntechnológiával módosított élelmiszerek és/vagy

géntechnológiával módosított takarmányok biztonsági értékelése, valamint indokolt esetben a környezeti kockázatértékelés is.

A rendelet alapján történő engedélyezési eljárás *három fő lépésből* áll:

- az első lépés a géntechnológiával módosított élelmiszer vagy takarmány forgalomba hozatalára vonatkozó engedély megszerzése iránti kérelem benyújtása. A kérelmet valamelyik tagállam illetékes nemzeti hatóságának kell megküldeni, amelynek elismervényt kell adnia a kérelem átvételéről, késedelem nélkül tájékoztatnia kell az EFSA-t, és a benyújtott információkat az EFSA rendelkezésére kell bocsátania;
- a második lépés az EFSA véleményének elkészítése és megküldése. Az EFSA közlésezi a kérelmek összefoglalóját a weboldalán²⁷, és egy teljességi ellenőrzést követően az érvényes kérelmeket a Bizottság és a tagállamok rendelkezésére bocsátja, akikkel egy 3 hónapos időszak során megvitatja a kérelmet. A vetőmagként vagy más növényi szaporítóanyagként felhasználandó (termesztésre szánt) GMO-k esetében az EFSA a 2001/18/EK irányelv értelmében felkéri az illetékes nemzeti hatóságot a rendelet alapján szükséges környezeti kockázatértékelés elvégzésére. Az EFSA GMO Testülete által elfogadott tudományos véleményeket²⁸ szükség esetén kiegészítik egyéb információkkal is, beleértve a címkézési javaslatot, a forgalomba hozatallal kapcsolatos feltételeket vagy korlátozásokat, a környezeti hatások figyelemmel kísérését célzó tervet és a Cartagenai Jegyzőkönyvhöz kapcsolódó információkat;
- az eljárás harmadik lépése a határozat előkészítése és elfogadása. A rendelet rendelkezései szerint az EFSA-nak törekednie kell átfogó véleményének hat hónapon belül történő véglegesítésére. A hat hónapos határidő azonban meghosszabbítható, ha a tudományos értékelés vagy a kimutatási módszer hitelesítése során további adatok bekérésére kerül sor. A Bizottság az átfogó EFSA-vélemény kézhezvételét követően 3 hónapon belül egy határozattervezetet terjeszt be a Bizottság Élelmiszerlánc- és Állat-egészségügyi Állandó Bizottságához (*Standing Committee on the Food Chain and Animal Health – SCFCAH*). A határozat elfogadására a komitológia szabályai vonatkoznak. Az engedélyezést követően a termékeket felveszik a géntechnológiával módosított élelmiszerek és takarmányok közösségi nyilvántartásába²⁹, amelyet a Bizottság hozott létre.

A rendelet 13. cikke értelmében az élelmiszereket meghatározott körülmények között el kell látni a GMO jelenlétére utaló *címkével*. A 12. cikk azonban előírja, hogy ezek a címkézési előírásokat azokra az élelmiszerekre nem kell alkalmazni, amelyek az egyes összetevők vagy az egyetlen összetevőből álló élelmiszer *legfeljebb 0,9 százalékos* arányában olyan anyagot tartalmaznak, amely GMO-kat tartalmaz, azokból áll vagy állították elő, feltéve, hogy ez az előfordulás véletlen vagy technikailag elkerülhetetlen.³⁰ Ez a százalékos arány, valamint a géntechnológiával történő módosítás címkén történő kötelező feltüntetésének hatálya alá tartozó termékek köre kezdettől fogva a GMO-k körüli viták legfőbb forrása.

A gyakorlatban úgy tűnik, hogy a GMO-k engedélyezése során a Bizottság és az EFSA az 1829/2003/EK rendelet lehető legszélesebb körű alkalmazását favorizálja, míg a tagállamok és régiók inkább a 2001/18/EK irányelv alkalmazását részesítik előnyben.³¹ Ez érthető is, hiszen amíg az irányelv által szabályozott eljárások középpontjában az illetékes tagállami hatóságok hozzájárulása áll (no meg a védzáradék lehetősége), addig a rendeletben foglalt engedélyezési eljárás alapvetően a Bizottságra és az EFSA-ra épül.

d) az 1830/2003/EK rendelet

A géntechnológiával módosított szervezetek nyomon követhetőségéről és címkézéséről, és a géntechnológiával módosított szervezetekből előállított élelmiszer- és takarmánytermékek nyomon követhetőségéről, valamint a 2001/18/EK irányelv módosításáról szóló, 2003. szeptember 22-i *1830/2003/EK rendelet*³² az 1829/2003/EK rendelettel együtt dolgozták ki,

és szintén 2003. szeptember 22-én fogadták el. A két rendelet az alkotók célja szerint kölcsönösen kiegészíti egymást, és bizonyos követelmények esetében egymásra támaszkodik. Az 1830/2003/EK rendelet címkézési és nyomonkövethetőségi követelményeket fektetett le a géntechnológiával módosított szervezeteket (GMO-kat) tartalmazó, vagy azokból álló, piaci forgalomba hozott termékekre. A rendelet ezen kívül rendelkezéseket tartalmaz a GMO-kból előállított élelmiszer és takarmány nyomonkövethetőségére vonatkozóan.

Érdemes megjegyezni, hogy *a génmódosított anyagokkal takarmányozott állatokból származó termékek* (tej, hús, tojás, gyapjú, stb.) *nyomonkövethetősége nem tartozik a rendelet hatálya alá*. Ez a hiányosság sokak szemében megkérdőjelezi a teljes címkézési rendszer hitelességét. A rendelet előkészítésekor mind a Tanács, mind az Európai Parlament részletesen tárgyalta ezt a kérdéskört, de nem tudtak megegyezésre jutni a tárgyi hatály kiterjesztése ügyében.

A rendelet értelmében a nyomonkövethetőség célja, hogy elősegítse:

- a címkén szereplő állítások ellenőrzését és vizsgálatát,
- adott esetben a környezetre gyakorolt potenciális hatások célzott figyelemmel kísérését,
- a GMO-kból álló vagy azokat tartalmazó termékek azonosítását és forgalomból való kivonását az emberi egészségre vagy a környezetre gyakorolt előre nem látható hatások bekövetkezése esetén.

A nyomonkövethetőség és címkézés biztosítása érdekében a rendelet előírja a gazdasági szereplők számára a fenti GM terméktípusokkal kapcsolatos meghatározott információk átadását és megőrzését a piaci forgalomba hozatal minden lépésének szintjén. Jelesül:

- a piaci szereplőknek olyan rendszerekkel és eljárásokkal kell rendelkezniük, amelyek lehetővé teszik azon piaci szereplő azonosítását, aki a termékeket rendelkezésre bocsátotta, és azon piaci szereplő azonosítását, akinek a termékeket rendelkezésére bocsátották;
- a környezetbe történő szándékos kibocsátás céljára szánt GMO-k (pl. vetőmagok) esetében a piaci szereplőknek meghatározott információkat kell küldeniük a termékben található egyes GMO-k azonosításával (egyedi azonosító) kapcsolatban;
- az élelmiszerként, takarmányként vagy feldolgozásra történő felhasználásra szánt GMO-k esetében a piaci szereplők vagy a fent meghatározott információkat biztosíthatják, vagy nyilatkozatot kell tenniük, hogy a terméket csak élelmiszerként, takarmányként vagy feldolgozásra használják, a keverékben felhasznált GMO(k) azonosítójával együtt;
- a GMO(k)-ból előállított élelmiszerekre és takarmányokra vonatkozóan a piaci szereplőknek értesíteniük kell a láncban következő piaci szereplőt arról, hogy a terméket GMO(k)-ból állították elő;
- a piaci szereplőknek az információkat 5 éven át meg kell őrizniük, és kérésre a hatáskörrel rendelkező hatóság rendelkezésére kell bocsátaniuk;
- élelmiszerekre, takarmányokra vagy feldolgozott termékekre vonatkozóan olyan határértékeket határoztak meg, amelyek alatt bizonyos GMO(k) és GM anyagok véletlen vagy technikailag elkerülhetetlen előfordulása nem teszi szükségessé a címkézést vagy nyomonkövetést.

A fent említett információk elküldése és megőrzése a termékekből történő mintavételre és vizsgálatokra vonatkozó igény csökkentésére szolgál, mely utóbbi tevékenységeket a rendelet nem írja elő kötelező jelleggel a piaci szereplők számára. Mindazonáltal a tagállamok általi vizsgálat és ellenőrzés koordinált megközelítése érdekében a Bizottság műszaki iránymutatásokat³³ dolgozott ki a mintavételi és vizsgálati módszerekre vonatkozóan.

Figyelembe véve a rendelet előírásait, fontos megjegyezni, hogy a biológiai biztonságról szóló Cartagenai jegyzőkönyv értelmében a felek 2006. március 13-17. között a braziliai Curitibában tartott harmadik ülésén határozatot fogadtak el az élelmiszerként, takarmányként vagy feldolgozásra történő felhasználásra szánt GMO-k³⁴ nemzetközi kereskedelemben történő dokumentációs követelményeiről. Abban az esetben, ha egy szállítmányban található

GMO-k pontos azonosítója nem ismert, a dokumentációnak világosan utalnia kell arra, hogy a szállítmány „tartalmazhat” GMO-kat, és fel kell tüntetnie azon GMO-k azonosítóit, amelyek a szállítmányban előfordulhatnak.

4. A tagállamok elégedetlenkedése

Sok ország számára a GM-fajták semmiféle gazdasági előnyt nem hordoznak, elterjedésük ökológiai, humán-egészségügyi és egyéb következményei pedig beláthatatlan következményekhez vezethetnek. Magyarország számára különösen érzékeny kérdés a GMO-k engedélyezése, hiszen a MON 810 kukorica termesztése a hazai viszonyok között értelmetlen, miután a kukoricamoly nem okoz jelentős károkat a magyar agrárium számára. Az Európai Unióhoz történő csatlakozás feltételeként Magyarország elsőként alkotott törvényt a géntechnológiai tevékenységről a közép- és kelet-európai országok közül.³⁵

A megreformált közösségi szabályoknak köszönhetően véget ért a *de facto moratórium*, és 2004. szeptember 8-án (mindössze bő négy hónappal az uniós csatlakozást követően!) az Európai Unió területén lehetővé vált a MON 810 génkonstrukciót hordozó kukorica vetőmagjának forgalmazása. A földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter 2005. január 20-án – a védzáradéki eljárás lehetőségét kihasználva – ideiglenes forgalmazási és felhasználási tilalmat vezetett be erre a fajtakörre és a magyar hatóságok tájékoztatták a Bizottságot arról, hogy ideiglenesen megtiltják a MON 810 kukoricafajta felhasználását és értékesítését.

A moratórium szükségességét Magyarország tudományos (elsősorban környezet- és természetvédelmi) indokokkal támasztotta alá, de az EFSA 2005. június 8-án úgy nyilatkozott, hogy a Magyarország által benyújtott információ nem képez olyan új tudományos eredményt, ami miatt a korábbi környezeti kockázatelemzést kétségbe lehetne vonni.

Időközben a tagállamok környezetvédelmi miniszterei 2005. június 24-i ülésükön elvetették a Bizottságnak az osztrák védintézkedések hatályon kívül helyezésére vonatkozó javaslatát, és felkérték a Bizottságot további adatgyűjtésre, valamint 2005 novemberében az EFSA-t arra, hogy vizsgálja meg, vannak-e újabb tudományos eredmények a GMO-k biztonságosságával kapcsolatban. Az EFSA 2006. március 29-én nemleges választ adott, ezért a Bizottság határozat-tervezetet készített, melyben felkérte Magyarországot a védintézkedések hatályon kívül helyezésére. Ezt a tagállamok 2006. szeptember 18-án elutasították. A kompetencia így a Tanácsra szállt, ahol a közösségi jog értelmében minősített többséggel kellett döntést hozni.

A Környezeti Tanács 2006. december 18-án elvetette a Bizottságnak az osztrák védintézkedés megszüntetésére tett javaslatát, mivel „szükséges az Európai Unióban található mezőgazdasági struktúrák és regionális ökológiai jellegzetességek eltéréseinek módszeresebb számbavétele a környezeti kockázatelemzés során”. A Bizottság ezt úgy értelmezte, hogy a Tanács csupán a védintézkedés *környezetvédelmi vonatkozásaira* (nevezetesen a termesztésre) utalt, nem foglalkozott viszont a tilalom élelmiszer- és takarmánybiztonsági kérdéseivel, beleértve a behozatalt és a feldolgozást. 2007 februárjában a tagállamok leszavazták az Európai Bizottságnak a korlátozás eltörlésére vonatkozó javaslatát, így Magyarország továbbra is fenntarthatta a 2005 januárjában bevezetett ideiglenes forgalomba hozatali tilalmat.³⁶ Magyarország tehát lélegzetvételnyi szünethez jutott, és most rajta a sor, hogy bebizonyítsa a tilalom indokoltságát. Rövid távon ugyanis úgy tűnik, hogy az európai fogyasztók „konzervatívizmusa” miatt a GM-mentesség szolgálja jobban a magyar mezőgazdaság érdekeit.

A teljesség kedvéért érdemes megemlíteni, hogy 2005. október 5-én az Elsőfokú Bíróság a T-366/03. és T-235/04. számú egyesített ügyekben elutasította Felső-Ausztria és az Osztrák Köztársaság keresetét, melyet a 2003/653/EK számú bizottsági határozat³⁷ megsemmisítése érdekében indítottak a Bizottság ellen. A felperesek 2005 decemberében fellebbezést

nyújtottak be a döntés ellen. A Bíróság 2007. szeptember 13-án hozott ítéletében helybenhagyta az Elsőfokú Bíróság korábbi ítéletét, miután a Bíróság korábbi gyakorlatából következően³⁸ az EK-Szerződés 95. cikkének (5) bekezdésében található feltételek együttes fennállásának szükségessége lehetővé tette, hogy az Elsőfokú Bíróság jogszerűen elutasítsa a keresetet mindössze egyetlen feltétel vizsgálata alapján (a felperesek egyébként nem vitatták az említett feltételek együttes fennállásának a szükségességét).

A GMO-vita elmérgesedését jól mutatja, hogy 2007. február 28-án benyújtott keresetében³⁹ a Bizottság már azt kérte a Bíróságtól, hogy állapítsa meg a C-419/03. számú ügyben⁴⁰ hozott ítélet végrehajtásának az elmulasztását az egyik alapító tagállammal, Franciaországgal szemben. A Francia Köztársaság ugyanis több mint négy évvel a 2001/18/EK átültetésére megállapított határidő lejártát, és 28 hónappal az ítélethozatalt követően sem hozta meg a megfelelő intézkedéseket.

5. Koegzisztencia-szabályozás és demokratizálás: félmegoldások?

a) Az együtt-termesztés problémái

2003. július 23-án a Bizottság elfogadta a *géntechnológiával módosított növények és a hagyományos és biogazdálkodás együttes jelenlétének* biztosítására szolgáló nemzeti stratégiák és legjobb gyakorlatok kidolgozására vonatkozó iránymutatásokról szóló 2003/556/EK ajánlást⁴¹, amelynek célja az volt, hogy segítse a tagállamokat az együtt-termesztéssel kapcsolatos nemzeti jogszabályok vagy egyéb stratégiák kidolgozásában. A Bizottság 2006 márciusában közleményt dolgozott ki az ajánlás végrehajtásáról.⁴²

A koegzisztencia a különféle növénytermesztési technológiák különböző lépéseinek (nemesítés, vetőmagtermesztés, stb.) egyidejű alkalmazását jelenti. A koegzisztencia-szabályok a szabad forgalmazás és felhasználás elé állítanak olyan szigorú korlátokat, amelyek megakadályozzák a fajtakeveredést és az ebből származó gazdasági hátrányokat, ugyanakkor nem létesítenek generális GMO-tilalmat, amely a közösségi jog durva megsértésének minősülne.⁴³ Az Európai Unió ezáltal meg kívánja adni a lehetőséget a gazdálkodók számára, hogy válasszanak a különféle gazdálkodási módok között, illetve a fogyasztók számára, hogy választhassanak a különféle technológiával előállított termékek között.

A koegzisztencia (együtt-termesztés) módszere azonban csak akkor valósítható meg megfelelően, *ha az egészségügyi és környezeti szempontok egyenrangúak a gazdasági szempontokkal, és a mezőgazdaság valamennyi formája ugyanakkora létjogosultsággal rendelkezik*. Nem lehet tehát különbséget tenni a hagyományos, az ökológiai, és a géntechnológiát felhasználó termelési módok között, hiszen értelmét vesztené az együtt-termesztés követelménye.

A génmódosított és nem génmódosított termékek különválasztása és elkülönített forgalmazása azonban majdnem lehetetlen a jelenlegi termesztési, feldolgozási és raktározási módszerek mellett, ha ahhoz a biotechnológiai vállalatok nem járulnak aktívan hozzá.⁴⁴ Az ökológiai termesztés pedig elképzelhetetlen a teljes génmódosítás-mentesség garantálása nélkül. A fajták külön kezelése egyébként is növeli az árakat, ami a piaci versenyképességet kérdőjelezi meg.

A szennyeződés pedig úgy tűnik, elkerülhetetlen: 2005-ben nem engedélyezett GM kukorica, 2006-ban szennyezett rizs került az Egyesült Államokból Európába. Tehát még annak a lehetősége sem zárható ki, hogy nem engedélyezett, géntechnológiával módosított termékek érkezenek az EU kapuihoz, illetve azokon belülre.

b) A demokrácia deficit csökkentése

Az Európai Unióval szemben megfogalmazott kritika leggyakrabban a nem kellően demokratikus döntéshozatalból, közkeletű elnevezéssel a demokrácia deficitjéből fakad, amely részben a Tanács döntéshozatali rendszerének titkosságából, részben az Európai Parlament jogalkotó szerepének korlátozottságából fakad. A Parlament az uniós polgárok érdekeit képviselő szerv, ezért indokolt a minél erőteljesebb bevonása a GMO-kal kapcsolatos közösségi jogszabályok megalkotásába.

2006. december 22-én a Bizottság javaslatot terjesztett elő a 2001/18/EK irányelv módosítása érdekében. A javaslat célja a Bizottságra ruházott végrehajtási hatáskörök gyakorlásának megállapítása volt, tekintettel arra, hogy a komitológiai eljárást szabályozó 1999/468/EK határozat módosításra került.⁴⁵ Az irányelv-tervezet felhatalmazná a Bizottságot arra, hogy általános hatályú intézkedéseket tegyen: kiigazítson egyes mellékleteket, megállapítsa a bejelentési kritériumokat, és meghatározza az alsó határértékeket. A Bizottság szerint tehát mindössze technikai jellegű kiigazításról van szó, amely csupán a komitológiai eljárásokat érinti, ezért a módosított irányelvet a tagállamoknak nem is kell külön implementálniuk.

A javaslat az EK-Szerződés 251. cikke alapján, együttdöntési eljárás keretében került az Európai Parlament elé, amely a Környezetvédelmi, Közegészségügyi és Élelmiszerbiztonsági Bizottság egyik tagját, történetesen éppen egy magyar képviselőt bízott meg a rapportóri feladatokkal. A Parlament első olvasatban született álláspontja 2007. november 14-én került elfogadásra az irányelv-tervezetről. Ebben a Parlament általi ellenőrzést lehetővé tevő rendelkezések kerültek megfogalmazásra, melynek segítségével nyilvánosabbá válik a GMO-k engedélyezése.

Az Európai Parlament *alapvetően megfelelőnek tartja a GMO-k engedélyezésének jelenlegi rendszerét*, mindössze nagyobb beleszólást kíván kapni az ellenőrzésbe. Az Európai Parlament azonban a tagállamok állampolgárait (ha úgy tetszik: az uniós polgárokat) képviselő intézmény, és az Eurobarometer felmérései szerint az állampolgárok 70%-ot is meghaladó arányban utasítják el a GMO-k élelmezési célú felhasználását. *Ez a rendkívül magas arány stabilan tartja magát, ami messze nem mondható el a polgárok Európai Unióval kapcsolatos hozzáállásáról.* Az egészség kérdése, a környezet-egészségügy, a fogyasztóvédelem mind olyan területek, amelyek kapcsán az EU közelebb kerülhet a polgárokhoz, ha képes érezhetően javítani az életminőséget, a társadalom jóllétét.

A GMO-k esetében azonban a haszonszerzésre törekvő, többségében amerikai óriáscégek rettentő nyomás alatt tartják az európai intézményeket, miközben egyre kíméletlenebb küzdelem folyik a piac megszerzéséért. A fentiek alapján úgy tűnik, hogy egyelőre az Európai Parlament sem képes érdemi megoldást javasolni/találni a kérdésben.

6. A transzatlanti dimenzió és a bizonytalan jövő

A GMO-k európai elutasítása természetesen érzékenyen érinti az Európai Unió világkereskedelmi helyzetét is. Az EU tagállamainak a többségében nem természetesen GMO-kat, és ahol igen, ott is csak kis mennyiségben, bár a helyzet némileg változott a 2007-ben megvalósult bővítéssel. A betakarított terményt nagyrészt helyben, állati takarmánnyként hasznosítják, az export aránya elenyésző.

Az USA-ból, Argentínából, Brazíliából és más országokból minden évben több millió tonna szójababot, elsősorban a Monsanto Round-up Ready elnevezésű termékét importálják az Európai Unióba. Mivel az importált szójabab nagy arányban génmódosított növényekből származik, elkerülhetetlen a szállítmányok genetikai szennyezettsége.

Az Amerikai Egyesült Államokban az 1980-as évek közepétől kezdve azokat a GMO-kat, amelyek egy biztonságosnak tekintett termékkel *lényegi azonosságot* mutattak, nem kellett címkével ellátni, vagy speciális vizsgálatnak alávetni, illetve a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság

egyik döntésének következtében a vetőmag-termelés és -kutatás néhány óriásvállalat kezében összpontosult. Ezek az óriáscégek aztán milliárdokat fektettek a kutatások finanszírozásába, és igyekeztek megkaparintani a verseny kizárása érdekében egyes országok genetikai potenciálját is, ami egyébként valószínűleg a fenntartható agrárgazdaság legnagyobb erőforrása.⁴⁶ Vészesen növekszik tehát a biotechnológiai óriáscégektől,⁴⁷ illetve az általuk forgalmazott technológiától való függőség, miközben a hagyományos nemesítés tartalékait sem merítettük még ki.

A Kereskedelmi Világszervezetnek (*World Trade Organisation* – WTO) a kereskedelem liberalizálása érdekében hozott szabályai a tudományos bizonyítottság hiányában tiltják az import egyoldalú korlátozását.⁴⁸ A WTO érdekei egyértelműen a globalizálódó, minél szabadabb kereskedelem megteremtése irányában hatnak. Annak ellenére, hogy a támogatások termeléstől történő fokozatos elválasztásával az Európai Unió tagállamai 2003 júniusában megállapodásra jutottak a közös mezőgazdasági politika reformjáról, ami összhangban van a WTO irányában fennálló kötelezettségekkel is, a GMO-k esetében a közösségi jog által megkívánt címkézési és nyomonkövethetőségi követelmények adminisztratív és pénzügyi többletköltségeket okoznak a gazdasági szereplők számára, ami különösen az élelmiszert exportáló kisvállalatokra ró komoly terheket.

Az Egyesült Államok kormánya 2002-től kezdve vonakodott a GMO-kra vonatkozó problémák kétoldalú tárgyalásokon történő megoldásától. 2003 májusában az USA, Kanada és Argentína a WTO vitarendező eljárást igénybe véve eljárást kezdeményezett az Európai Közösséggel szemben.⁴⁹ A WTO vitarendezési panelje 2003 augusztusában kezdte meg a működését, és 2006. szeptember 29-én hozta nyilvánosságra a végső jelentését, amely megállapította, hogy a *de facto moratórium* és a védzáradéki eljárásokban alkalmazott tilalmak ellentétesek a WTO-megállapodással és az EU kötelezettségeivel, ezért felszólította a Közösséget a WTO szabályaival való összhang megteremtésére.⁵⁰

Mindeközben a géntechnológiai úton előállított növények területe 2006-ban átlépte a 100 millió hektárt,⁵¹ és a Föld lakosainak több mint a fele él olyan országokban, amelyekben ilyen növényeket termesztenek.⁵² Ezek a növények elsődlegesen négy olyan fajhoz tartoznak (kukorica, szója, repce, gyapot), amelyek *nem emberek ételmezésére szolgálnak*, és amelyeket *nem a trópusi vidékeken termelnek*. A géntechnológiával foglalkozó cégeknek ugyanis nem érné meg a harmadik világ piacaira fejleszteni, ahol nincs fizetőképes kereslet.⁵³ A mezőgazdasági termékek iránti kereslet növekedésének döntő részére azonban a fejlődő világban kerül majd sor a következő évtizedek során⁵⁴, a magas jövedelmű országokban élő európai fogyasztók pedig rendkívüli mértékben ellenzik a géntechnológiával módosított növények fogyasztását, így a fogyasztóvédő szervezetek stratégiai szövetségesre lelnek a környezet- és természetvédő mozgalmakban.⁵⁵

Az EU 493 milliós fogyasztói rétege jelenleg a gazdaság vérárama, *a megfelelően informált és ezért kellő bizalommal rendelkező fogyasztó a gazdasági fejlődés motorja*. Az Európai Közösség a fogyasztókon keresztül kapcsolódik a mindennapokhoz, és válik misztikus intézményrendszerből kézzelfogható valósággá.⁵⁶ Az európai élelmiszeripar és kiskereskedelem a negatív fogyasztói reakciók miatt továbbra is vonakodik a GM-élelmiszerek és termékek forgalmazásától. Ennek eredményeképpen csak korlátozott számú terméket forgalmaznak, és az importált GM-összetevőket csak kis mértékben alkalmazzák élelmiszertermékekben. Az európai ipar felismerte, hogy a fogyasztók és a közvélemény alakítja a piaci erőket, valamint hogy magas szintű egészség- és környezetvédelmet kell garantálni a GM termékek forgalmazásához.⁵⁷

Más kérdés, hogy a fogyasztás bővülése szinte megkérdőjelezhetetlen cél, mi több, a legfőbb társadalmi célok egyike a nyugati társadalmakban. A fogyasztás csökkentéséről még beszélni sem igazán ildomos a „fejlett” országokban, hiszen ehhez saját életmódunkat kellene gyökeresen megváltoztatnunk.⁵⁸ A környezet- és természetvédő társadalmi szervezetek eddig

is komoly szerepet játszottak abban, hogy felhívják a figyelmet korunk égető problémáira. Bár az egyes esetek különbözőek, és hiba lenne a biotechnológia teljes eredménykészletét elvetni⁵⁹, a transzgénikus növények kérdésében úgy tűnik, hogy *a tiltakozók egyelőre számíthatnak az európai polgárok többségének egyértelmű támogatására*. Hamarosan kiderül, hogy a WTO rá tudja-e erőltetni az akaratát az Európai Unióra, miután 2008. január 11-én eredménytelenül letelt a határidő, ameddig az EU haladékot kapott a 2006-ban született döntés végrehajtására...

¹ A Környezet- és Természetvédelmi Lexikon (Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.) meghatározása szerint a genetikailag módosított szervezet kifejezés olyan transzgénikus szervezetet jelent, amelyben a génállomány génszabványos beavatkozás eredményeként változott meg.

² http://www.greenpeace.hu/home/story/story_254.html

³ L. <http://index.hu/tudomany/dudits4638/>

⁴ Tudományos nevén in vitro DNS-rekombináció.

⁵ Például a kártevőknek, egyes vírusoknak, gyomirtóknak, vagy akár az alacsony hőmérsékletnek, szárazságnak ellenálló képességgel rendelkező kultúrnövények.

⁶ Terjedelmi korlátok miatt jelen tanulmány nem foglalkozik a GMO-k szabadalmaztatásának jogi problémáival, sem a biológiai sokféleség félteti tulajdonjog kérdéseivel.

⁷ Antalffy Tibor: Van-e jövőnk? (Extinctio ante portas), Szerzői kiadás, 2004., 149. o.

⁸ Venetianer Pál: A DNS szép új világa (A tudomány második bűnbeesése), Kulturtrade Kiadó Kft., Budapest, 1998., 34. o.

⁹ A világ első transzgénikus növényét 1983-ban állították elő. A gazdasági szempontból is jelentős géneket tartalmazó növények szántóföldi termesztése 1988-ban kezdődött az Amerikai Egyesült Államokban.

¹⁰ L. az EK-Szerződés 174. cikk (2) bekezdését, valamint a C-192/01. sz. Bizottság kontra Dánia ügyben hozott ítélet (EBHT 2003., I-9693.) 52. pontját: „Ha lehetetlennek bizonyul pontosan meghatározni a hivatkozott kockázat fennforgását vagy kiterjedését a lefolytatott tanulmányok elégtelen, nem meggyőző vagy pontatlan jellege miatt, de a közegészséget ténylegesen fenyegető károsodás lehetősége megmarad abban az esetben, ha a kockázat bekövetkezik, akkor az elővigyázatosság elve igazolja a korlátozó intézkedések elfogadását”. Ez a megfogalmazás szerepel a Bíróság ítélezési gyakorlatában a tagállamok által elfogadott védintézkedéseket illetően is; lásd például a C-236/01. sz. Monsanto Agricoltura Italia és társai ügyben hozott ítélet (EBHT 2003., I-8105. o.) 111. pontját, és a C-157/96. sz. National Farmers' Union és társai ügyben 1998. május 5-én hozott ítélet (EBHT 1998., I-2211. o.) 63. pontját, valamint a C-180/96. sz. Egyesült Királyság kontra Bizottság ügyben hozott ítélet (EBHT 1998., I-2265. o.) 99. pontját.

¹¹ Ennek leghíresebb példája az ún. Berg-levél, melynek alapján a Nobel-díjas Paul Berg által vezetett panel moratóriumot hirdetett a saját kísérleteire is, amíg a tudományterület jogi szabályozása meg nem történt.

¹² Jogi értelemben az Európai Unió és az Európai Közösség közötti különbség a szövegben indokolt esetben kerül csak megemlítésre, tekintettel arra, hogy a 2007. december 13-án, Lisszabonban aláírt reformszerződés módosította az Európai Közösséget, valamint az Európai Uniót létrehozó Szerződést is. Az Európai Közösséget létrehozó Szerződés elnevezése „Szerződés az Európai Unió működéséről” (az Unió működéséről szóló Szerződés) lett, a „Közösség” helyébe pedig a szerződés teljes szövegében az „Unió” kifejezés lépett. Az Unió tehát az Európai Közösség helyébe lépett, és annak jogutódjává vált. A dokumentum ratifikációja folyamatban van, a tervek szerint még a 2009-es európai parlamenti választások előtt hatályba fog lépni.

¹³ Szalayné Sándor Erzsébet: Az Európai Unió közjogi alapjai (I. kötet), Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2003., 86. o.

¹⁴ Várnay Ernő – Papp Mónika: Az Európai Unió joga, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2005., 427. o.

¹⁵ Horváth Zoltán: Kézikönyv az Európai Unióról (Hetedik, átdolgozott, bővített kiadás), HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2007., 241. o.

¹⁶ Kende Tamás – Szűcs Tamás (szerk.): Európai közjog és politika, CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 2006, 314. o.

¹⁷ HL L 117., 1990.5.8., 15. o.

¹⁸ A *Bacillus thuringiensis* subsp. *kurstakiból* származó cryIA(b) gént tartalmazó *Zea mays* L. MON 810 vonal. Ismételt engedélyezésére a tíz év elteltével, 2008-ban fog várhatóan sor kerülni.

¹⁹ L. a 97/98/EK bizottsági határozat 1. cikk (3) bekezdését (HL L 15/3., 1997.2.1., 115. o.).

²⁰ Tóth Gábor: Génhíború (A genetikailag módosított élelmiszerek kockázatai), Pilis-Vet Kiadó, 2004., 117. o.

²¹ Diane Osgood: A globális civil társadalom válaszai a növényi biotechnológiára, In: Helmut Anheier, Marlies Glasius és Mary Kaldor (szerk.): Globális civil társadalom, Typotex, Budapest, 2004., 151-152. o.

²² HL L 106., 2001.4.17., 1. o.

- ²³ Theofanis Christoforou: The Regulation of Genetically Modified Organisms in the European Union: The Interplay of Science, Law and Politics, Common Market Law Review, Vol. 41., Kluwer Law International, 2004., 640. o.
- ²⁴ 15. cikk (3)-(4) bek.
- ²⁵ HL L 184., 1999.7.17., 23. o.
- ²⁶ HL L 268., 2003.10.18., 1. o.
- ²⁷ http://efsa.europa.eu/EFSA/ScientificPanels/GMO/efsa_locale-1178620753812_GMOApplications.htm
- ²⁸ http://efsa.europa.eu/EFSA/ScientificPanels/GMO/efsa_locale-1178620753812_GMOOpinions455.htm
- ²⁹ http://ec.europa.eu/food/dyna/gm_register/index_en.cfm
- ³⁰ A takarmányokra hasonló szabályokat állapít meg a rendelet 24. és 25. cikke. Érdemes azonban megjegyezni, hogy az élelmiszerekkel ellentétben a közösségi piacon a „géntechnológiával módosított” címkével ellátott összetett takarmányok, különösen a szója jelenléte meghatározó.
- ³¹ Ludwig Krämer: EC Environmental Law (Sixth Edition), Sweet & Maxwell, London, 2006., 256. o.
- ³² HL L 268., 2003.10.18., 24. o.
- ³³ HL L 348., 2004.11.24., 18. o.
- ³⁴ A biológiai biztonságról szóló cartagenai jegyzőkönyv 18. cikke (2) bekezdésének a) pontja.
- ³⁵ Farkas Csamangó Erika: A géntechnológia agrárjogi aspektusai, Acta Jur. et Pol. Szeged, Tomus LXVII. Facs. 7., Szeged, 2005., 7. o.
- ³⁶ http://www.bruxinfo.hu/index.php?lap=dokument/dokument&dok_id=14394
- ³⁷ HL L 230, 2003.9.2., 34. o.
- ³⁸ L. a C-512/99. sz. Németország kontra Bizottság ügyben 2003. január 21-én hozott ítélet [EBHT 2003., I-845. o.] 81. és 88. pontját.
- ³⁹ C-121/07. sz. Bizottság kontra Francia Köztársaság ügy, HL C 95., 2007.4.28.
- ⁴⁰ C-419/03. sz. Bizottság kontra Francia Köztársaság ügy, HL C 275., 2003.11.15.
- ⁴¹ HL L 189., 2003.7.29., 36. o.
- ⁴² COM(2006) 104 végleges
- ⁴³ Pásztor Tamás és Jasinka Anita: A védzáradék és a koegzisztencia szabályozás közösségi és nemzeti jogi környezete, In: Darvas Béla (szerk.): Mezőgazdasági géntechnológia – elsőgenerációs GM-növények, Országgyűlési Nyílt Nap, Budapest, 2007., 76. o.
- ⁴⁴ Pusztai Árpád – Bardócz Zsuzsa: A genetikailag módosított élelmiszerek biztonsága, (Második, átdolgozott kiadás), Természetesen Alapítvány, Budapest, 2006., 101. o.
- ⁴⁵ L. a 2006/512/EK határozatot (HL L 200., 2006.7.22., 11. o.)
- ⁴⁶ Láng István: A fenntartható fejlődés alapismeretei, In: Kóródi Mária (szerk.): Remény a fennmaradásra (Fenntartható-e a fejlődés?), Kossuth Kiadó, 2007., 111. o.
- ⁴⁷ Ezek a cégek eredetileg úgy jöttek létre, hogy nagy vegyi konszernnek felvásároltak nemesítő cégeket, mert nem tudták a vegyszereiket kellőképpen eladni, és olyan kultúrnövényeket állítottak elő, amelyek ezeket a vegyszereket türik.
- ⁴⁸ Boda Zsolt: Globális ökolitika, Helikon Kiadó, 2004., 167. o.
- ⁴⁹ David A. Wirth: The Transatlantic GMO Dispute Against the European Communities, In: Marc Pallemmaerts (ed.): EU and WTO Law: How Tight is the Legal Straitjacket for Environmental Product Regulation?, Institute for European Studies, VUB Brussels University Press, 2006., 175. o.
- ⁵⁰ Heike Baumüller & Maria Julia Oliva: Biotech Panel Report (Key Issues and Implications), Environmental Policy and Law, 36/6 (2006), IOS Press, 258. o.
- ⁵¹ <https://www.isaaa.org/>
- ⁵² Czauner Péter: Túl a százmillió hektáron a gmo-vetésterület, Népszabadság, 2007. január 22., <http://www.nol.hu/cikk/432228/>
- ⁵³ Jared Diamond: Összeomlás (Tanulságok a társadalmak továbbéléséhez), Typotex, 2007., 489. o.
- ⁵⁴ Simai Mihály: A globális élelmezési biztonság és az agrárszektor, Élelmezési Ipar (A Magyar Élelmezésiipari Tudományos Egyesület és a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium szakfolyóirata), LXI. évf. 11. szám, MÉTE Kiadó, Budapest, 2007., 327. o.
- ⁵⁵ A tiltakozás időnként egészen szélsőséges formákban is megnyilvánul. 1984-ben például bombát robbantottak a kölni Max Planck Növény-nemesítő Intézet épületében.
- ⁵⁶ Fazekas Judit: Fogyasztóvédelmi jog, CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalom-szolgáltató Kft., Budapest, 2007, 32. o.
- ⁵⁷ COM(2006) 197 végleges (A Bizottság jelentése a Tanácsnak és az Európai parlamentnek a géntechnológiával módosított szervezetek nyomonkövethetőségéről és címkézéséről, és a géntechnológiával módosított szervezetekből előállított élelmiszer- és takarmánytermékek nyomonkövethetőségéről, valamint a 2001/18/EK irányelv módosításáról szóló 1830/2003/EK rendelet végrehajtásáról)

⁵⁸ Takács-Sánta András – Pataki György: Bolygónk boldogtalan elfogyasztása, *In:* Takács-Sánta András (szerk.): Paradigmaváltás?! (Kultúránk néhány alapvető meggyőződésének újragondolása), L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007., 47. o.

⁵⁹ A genetikailag módosított élőszervezetek kibocsátásának környezeti kockázatai, Fenntartható fejlődés Bizottság, Budapest, 1997., 50. o.

Takáts Attila

Fenntartható fejlődés – miért nem működik?

A fenntartható fejlődés elvének és gyakorlatának lassan könyvtárnyi irodalma van. Ezzel szemben azt a kérdést, hogy „miért is nem működik?” (bár régóta aktuális) csak az utóbbi egy-két évben kezdték érdemben vizsgálni. Az ez ügyben született publikációk (írásos és szóbeli együtt) száma még természetesen csekély. Egy dolog azonban már ezek elemzéséből is jól érzékelhető. A szerzők nagyobb része ugyanis – bár általában kimondatlanul, a sorok között – azon a véleményen van, hogy jelen körülmények között (a körülmények a föld egészére értendők) nem is működhet, illetve csoda lenne, ha működne. (A sorok közöttiség nyilvánvalóan a pesszimizmus vádjának (esetleg egy önbeteljesítő jóslatnak) az elkerülését célozza.)

Kíséreljük meg a következőkben ennek a (rejtetten) pesszimiztikus szemléletnek a realitását – irrealitását tisztázni! Ahhoz azonban, hogy ezt – a siker reményével – megtehessek, célszerű a kezdetektől (nem történelmileg!) indulni. Így az alábbi kérdéseket, illetőleg az azokra adható válaszokat fogjuk a (képességeim által lehetővé tett) legnagyobb mélységig elemezni:

1. Mi is a fenntartható fejlődés?
 2. Miért van (volna) szükség rá?
 3. Milyen feltételei vannak?
 4. A feltételek közül melyek és miért hiányoznak?
 5. Hogyan lehetne mégis működésbe hozni?
-
1. Itt két dologgal kell foglalkozni. Az egyik a fogalom lényege, tartalma, a másik a fogalom megjelölésére használt két kifejezés (fenntarthatóság, a fenntartható fejlődés) viszonya.

1.1. A fogalom tartalmának vizsgálata során a közelítés két irányú lehet.

Az egyik kiinduló pont az a megállapítás, hogy a fenntartható fejlődés – fenntarthatóság (a nem kívánt törlendő) maga a „környezetvédelem utáni környezetvédelem”. Ez – mint ahogyan azt szeretett kollégámmal, dr. Pattantyus H. Endrével 1977-ben, az első magyar környezetvédelmi koncepció első (ma már feledhetetlen) megfogalmazásában kifejtettük – azt jelenti, hogy a környezetvédelem, a környezetvédelmi gondolkodás célját elérvén beépül minden emberi tevékenységbe (fogyasztás is!) és ezzel önálló létét fölszámolva, megszűnik. Az eredmény a természet és az ember közötti konfliktus olyan mértékű csillapítása, amely lehetővé teszi más élőlények és jövőendő emberi nemzedékek számára is a zavartalan létezést.

Ezzel egyébként – úgy tűnik – elérkeztünk a másik kiinduló ponthoz is, ahhoz a – régebben gyakran, ma már szinte egyáltalán nem idézett – ősi indián mondáshoz, miszerint: „A Föld nem a miénk, unokáinktól kaptuk kölcsön és használható állapotban kell visszaadnunk.” Ez a – ordító antropocentrizmusától eltekintve – bölcs mondás más szavakkal kifejezve azt jelenti, hogy éljünk úgy, hogy más is élhessen. Itt

- ellentétben az előző közelítéssel – további magyarázatra, elsősorban az ügy értelmezésére van szükség, de nem árt egy rövid tartalmi diszkusszió sem. Az előbbi egy nagyon sokrétű és hosszadalmas feladat, amit úgy szokás egyszerűsíteni, hogy csak a két legfontosabb alapelvet közöljük:

- nem az igényeket, hanem a szükségleteket kell kielégíteni!
- a természeti erőforrásokat úgy kell igénybe venni, hogy hasznukból mindenki egyenlően részesedhessék (Greenpeace: Igazságosság nélkül nincs fenntarthatóság.)

A diszkusszió lényege, hogy – bár voltaképpen természeti népekről van szó – az ő gondolkodásukban is megjelenik: „az ember a teremtés ura” szemlélet.

Röviden összefoglalva: fenntartható fejlődésről csak akkor beszélhetünk, ha nincs – lényegi – konfliktus a metarendszer elemei között, sem azokon belül.

1.2. Ami a másik feladatot illeti, ahhoz szükség van némi történeti (jellegű) visszatekintésre, amiért cserébe a nevekkel való (értelmetlen?) játszadozás szép példájához jutunk.

A fogalmat magát a Környezet és Fejlődés Világbizottsága posztulálta „fenntartható fejlődés” megnevezéssel, még a 80-as évek második felében. Pár év múltán, a fejlődés-növekedés közötti „áthallás” elkerülése céljából, a „fejlődés” elmaradt, a megnevezés „fenntarthatóságra” rövidült. Majd, az előbbinél hosszabb idő elteltével a fogalom visszakapta eredeti nevét.

Ezt a folyamatot azért neveztem a szavakkal való játéknak, mert

- a kétszeri átnevezésnek nincs tartalmi jelentősége
- = a lényeg a fenntarthatóság. Hogy azt milyen szókapcsolatban használom, érdektelen
- = a fejlődés, akár ott van a szókapcsolatban, akár nincs, megállíthatatlan és döntő részben nem azonos a növekedéssel
- ha már a realizálásban nem történik semmi, legalább az átnevezés keltse azt az érzést, mintha...

Bándi professzor úr jobban kedveli „harmonikus fejlődés” kifejezést. Ez azonban azt involválja, hogy a természet (?) is együtt fejlődik velünk. Érdekes megközelítés, jót lehetne beszélgetni róla!

2. Az új paradigma szükségessége könnyen belátható, hiszen – egyrészt az egyre növekvő lélekszámú emberiség által a természetre, a természeti erőforrásokra (ne felejtsük el, hogy sok közülük nem megújuló, sőt – a rendelkezésünkre álló eszközökkel – nem is megújítható) gyakorolt nyomás – ha valójában nézzük – már ma (sőt „tegnap”) is elviselhetetlen. Ha pedig az emberiség döntő részét képező kevésbé jómódúak, sőt szegények – teljesen jogos – igényét is elkezdjük kielégíteni...

- „A természet a vele szemben elkövetett bűneinkért súlyos árat fog venni rajtunk” írta F. Engels a Természet dialektikájában. A 150 éves figyelmeztetés tartalmát ma, a környezeti katasztrófák árnyékában tudjuk igazán megérteni.
- Másrészt, a hagyományos környezetvédelem a szennyeződés elleni küzdelemmel, a hulladékhasznosítással stb. lassan kezdi az oroszlánra sörétes puskával lövöldöző „vadász” képét ölteni (eltaláltuk!)
- A „büntetés”, tehát a természetnek az ember számára kedvezőtlen, kellemetlen, sőt katasztrófális visszahatása (erről is írt Engels!) elkerülésére egy mód van: csökkenteni a természetre gyakorolt „nyomást”, azaz az átgondolatlan, vagy

nem kellően átgondolt igénybevételt, amennyire csak lehetséges. Ennek a legkézenfekvőbb módja (legalábbis gondolati szinten) az igényeknek a szükségletek szintjére való csökkentése. A napi gyakorlatban azonban ennek a realitása konvergál a nullához. Voltak, talán vannak is emberek, embercsoportok (pl. hippik), akik szakítani próbáltak az évezredek szocializáció következményeivel, őket azonban a kapitalizmus, mint rendszeridegen jelenséget, eltüntette.

3. Ahhoz, hogy a földi metarendszerben egy – a folyamatok kölcsönhatásából kialakuló és stabilizálódó „állandósult” állapot – amely garantálja a más lényeknek, illetőleg az emberiség jövő generációinak életfeltételeit – létre jöhessen nyilvánvalóan, a rendszer-kölcsönhatások összetettségéből, bonyolultságából következően számos feltételnek kell teljesülnie. Ezek természetesen szintén kölcsönhatásban vannak egymással, ezért – amellett, hogy idő és munkaigénye miatt (számos helyen legföljebb az alapok, másutt még azok sem állnak rendelkezésre) reménytelen, de (éppen a kölcsönhatások miatt) hasztalan is minden ilyen feltételnek tartalmi és a kialakulást akadályozó tényezők szerinti vizsgálata.
- Elegendő, ha azt a néhány domináns feltételt vizsgáljuk, amelyek – a tapasztalat szerint – a rendszer működését legalább 90 %-ban meghatározzák. Ezek vizsgálata alapján becsülhetők a jövő eseményei és meghatározhatók a szükséges érdemi intézkedések.

Véleményem szerint ezek a feltételeket egy tényre és egy tény csoportra alapozva lehet megfogalmazni. Az alapul vehető tények:

- a) az emberiség lélekszáma
- b) az általános emberi (világ)szemlélet, gondolkodásmód.

Az utóbbin belül pedig kiemelendők a

- b a) ember és anyagi javak
- b b) ember és ember
- b c) ember és természet

kapcsolatok.

A megfogalmazható feltételek:

Ad a) az emberiség lélekszáma növekedésének (rövid időn belül) meg kell állnia, sőt csökkentenie kell

Ad ba)

- az egyes emberek szintjén a hangsúly áthelyezendő a vagyongyűjtésről a – klasszikus értelemben vett – teljes emberi élet megvalósítására
- a gazdaság szintjén
 - = felül kell vizsgálni a folytonos növekedés szükségességeiről szóló elméleteket
 - = le kell cserélni a GDP-t mint „fejlettségi” mérőszámot

Ad bb)

- az ember-ember kapcsolatban a szolidaritásnak
- az állam-ember kapcsolatban, valamint a globalizáció új arculatában a segítőkészségnek, a jogok garantálásának

kell uralkodnia.

Ad bc)

tudomásul kell venni, hogy a természetet (lehet ugyan, de) nem szabad legyőzni, az együttélést harmonizálni kell.

4. Elemezzük ezeket az (alap)feltételeket (amelyek egyike-másika inkább mesébe, mint egy komoly esszébe illik) annak érdekében, hogy kiderítsük
- miért van szükség rájuk?
 - honnan indulunk napjaink realitásában?
 - milyen akadályok állnak ez elérés útjában?

Ad a) a Föld – különböző (jórészt HEF alapú) elemzések egybehangzó eredményei alapján – 1,5-max 2 milliárd embert képes elegendően magas életminőségen számottevő konfliktusok nélkül eltartani. Magasabb lélekszám esetén (ma 3-4-szeres, 2100-ra becsülten 5-7-szeres) vissza kell venni az életminőségi mutatók szintjéből.

Erre két forgatókönyv lehetséges.

- az egyik azonos a mai realitással: az emberek < 20% használja a természeti erőforrások >80%-át, ami minden további elemzés nélkül is megakadályozza a fenntarthatóságot (társadalmi feszültségek népek között!)
- a másik, hogy a (mai értelemben vett) alsó közép szinten nivellálunk az életminőségi mutatókkal (kis kitérésekkel) minden embert illetően.
Ez kivitelezhetetlen. Ha mégis megoldható volna, akkor súlyos következménye lehetne a fejlődés lefékeződése.
A kimenet tehát csakis a lélekszám-csökkenés irányában látszik lehetségesnek, aminek két elvi lehetősége van
 - természetes (kvázi természetes)
 - előírásra történő, azaz mesterséges.

Nézzük először az utóbbit. Ez az eddigi tapasztalatok szerint kivitelezhetetlen. A gátló tényezőt két világvallás és a gombamód szaporodó (ember)jogvédő szervezetek jelentik, gyakorlatilag ideológiai alapon.

A természetes fogyás lehetőségét vizsgálva azt kell megállapítanunk, hogy – amennyiben nem sértő az emberre, ha biológiai lénynek tekintjük – az emberiség a gradáció fázisában van, és ezt – állatok esetében volt eddig mód a megfigyelésre – nagy, máig kellően meg nem magyarázott, létszámcsökkenés követi. Az emberiségesetében a lélekszám csökkenés egyik valószínűsíthető útja az életfeltételekért vívott háborúk sorozata lehet (lesz).

Bármennyire keserűek ezek a megállapítások és bármennyire is borzolja különböző „széplelkek” idegeit, nagy biztonsággal kimondhatjuk, hogy a jövőnek, a civilizáció jövőjének, az értelmes magas színvonalú emberi lét jövőjének sine qua non-ja az emberiség lélekszámának ez eltarthatósági szint közelébe történő csökkentése.

A deklarátumhoz két megjegyzés tartozik

- a föld egyes körülhatárolt részein, területein, ahol nincs jelentős lélekszám növekedés, kicsi a népsűrűség és a természeti erőforrások hasznából mindenki részesedik (Skandinávia?), most is megvalósulhatna a fenntarthatóság, de
- mivel a lélekszám csökkenés csak szükséges, de nem elégséges feltétel, ez mégsem lehetséges (ld. alább).

Ad ba) Az emberek többségének (túlnyomó?) (élet)célja – már a messzi múlttól kezdődően – az anyagi javak lehető legnagyobb mennyiségének megszerzése. A több

vagyon ugyanis magasabb rangot, sőt – bizonyos szint után – hatalmat jelent, a hatalom pedig...
Így vagyunk szocializálva.

- 4.1. Ebben az összefüggésben először két – alapvető fontosságú – fogalmat és azok kapcsolatát kell áttekinteni. Ezek a fogalmak az életminőség és az életszínvonal. Mielőtt azonban az elemzéshez hozzákezdünk, egy megállapítás, ami igen jól jellemzi a helyzetet: míg az életszínvonal gyakorlatilag naponta szerepel a közbeszédben, a sajtóban, a politikai megnyilatkozásokban, az életminőség leginkább szakpublikációkban fordul elő, és ott sem túl gyakran.

Ezt követően tekintsük át e két kifejezés tartalmát és vonjunk le egy-két következtetést. Az életszínvonal egyszerűen a birtokolt anyagi javak mennyiségét jelenti, vagyis ez az, amiről az előbb mint (élet)célról szó volt. Talán nem fölösleges hozzátenni, hogy erre a célra bármilyen elérési – legális és etikus, illetve az ellenkezője – módszer használatos.

Az életminőség viszont többértékű összetett fogalom. Tartalmazza az anyagi javakkal való ellátottságot is, de csak a szükségletek szintjéig. Ennél sokkal jelentősebbek az egyéb összetevők: az egészséges környezet, a kultúra, a szolgáltatásokkal való ellátottság, a pozitív emberi kapcsolatok, az önmegvalósítás lehetősége.

A tartalmi összehasonlításból könnyedén levonhatunk néhány következtetést.

- az életminőség, mint fogalom, egyértelműen magasabb rendű az életszínvonalnál
 - az életszínvonal abszolutizálása a természettel való szembehelyezkedést jelenti
 - teljes emberi élet megélése csak megfelelő életminőség esetén lehetséges.
- 4.2. Ha a téma elemzését az egyes emberről a gazdaság (az országok) szintjére emeljük, sok minden továbbra is érvényes marad. A döntő különbség, hogy ezen a szinten a közgazdászok véleménye (tudománya) a mérvadó és a (nemzet)gazdaság(ok)ról beszélünk. Közgazdasági szemlélet szerint egy nemzetgazdaság csak (!) akkor „egészséges”, ha folyamatosan növekszik (figyelem: nem fejlődik!). Ennek a tézisnek két alapvető hibája van. az egyik (és véleményem szerint itt ez a döntő), hogy egy zárt rendszerben – ha még olyan nagy is – semmi sem növekedhet folyamatosan különféle negatív következmények (itt: környezetpusztítás és visszahatásai) nélkül. A másik, hogy a növekedés mérésére használt paraméter, a GDP kizárólag az előállított terméktöbbség értékét tartalmazza, tekintet nélkül annak árára, azaz a felélt, elpusztított („hasznosított”) nemzeti vagyon: a természeti és emberi erőforrások mennyiségére.
- Ide tartozik annak megállapítása is, hogy a politika és a – döntő részben általa vezérelt – jogalkotás, jogalkalmazás, igazgatás is a gazdaság foglya. Bármennyire is látja (számos esetben sajnos nem is látja, de ez más téma) a gondokat és a követendő utat, a gazdasági érdekek annak valóra váltását felülírhatják-felülírják. Kitűnően demonstrálja ezt az, hogy bár az EU környezeti politikája központi elemévé nyilvánította a fenntartható fejlődést, a gyakorlatban – egyértelműen gazdasági érdekek miatt – alig történik, történhet valami.

Hadd hozzak egy még konkrétabb példát is!

Az elmúlt években rendkívül alaposan és mélyrehatóan átvizsgáltam a – fokozatosan szintén a fejünkre omló – anyag- és hulladékgazdálkodási témakört. Ennek során nyilvánvalóvá vált (egyelőre csak) számomra, hogy nemhogy a szabályozásban, de az elvek szintjén sem található semmi a fenntarthatóságból. Minden bizonnyal így van ez a többi szakterületen is. (Biztos vagyok benne, de mivel nem vizsgáltam, nem állíthatom.)

Ezzel a témának még nincs vége. Ide kívánczok még két további gondolat, melyek mind az egyén, mind a gazdaság szintjén megjelennek (és hatnak).

- az egyik napjaink nagy szociológiai problémája – amely döntően azért gazdasági köntösben, sőt a fenntarthatósággal szemben nyilvánul meg – az individualizálódás. Az individualizáció, amely mind az egyén, mind a vállalat, szervezet stb. szintjén működik – véleményem szerint leginkább így értelmezhető: én egyedi vagyok, más vagyok, jobb vagyok, tehát nekem mindenből több jár (függetlenül attól, hogy mennyi van és mennyi sajátítható el).
- a másik a globalizáció, amelynek két hatását tartom itt említendőnek
 - = fokozatosan (bár elég erőszakosan) homogenizálja az egyedek gondolkodását. Pl. terjeszti az individualizmust.
 - = abszolutizálja a gazdasági versenyt és a gazdasági növekedés kényszerét.

Az ad ba) fejezet terjedelméből is le lehet vonni azt az – egyébként banálisnak ható – következtetést, hogy a fenntartható fejlődés működőképessége döntő mértékben az ember és anyagi javak kapcsolatrendszer lehetséges (?) módosításán áll vagy bukik.

ad bb) az ember és ember közötti kapcsolatokat ma (legyen szó egyes emberről, csoportokról, vagy államokról) az önfenntartás ösztönéből, azaz a táplálékért, élőhelyük védelméért stb. folytatott versenyből kialakult önzés (és sokszor határozott cél) nélküli agresszió határozza meg. Ennek, a lehetőségek korlátos voltából, valamint a társadalmi együttélés szabályaiból következő „szelídített” formája az előzőekben tárgyalt individualizáció, konkretizálva: örömdetes (?) tény, hogy emelkedik a világon a milliárdosok száma – miközben emberek százmillióinak nem jut egészséges ivóvíz.

Itt voltaképpen csak a Greenpeace-nek arra a szlogenjére: „igazságosság nélkül nincs fenntarthatóság” utalhatunk, amely a Környezet és Fejlődés Világbizottságának ide vonatkozó megállapításait vulgarizálja (és amely azon kevesek közé tartozik, amelyekkel egyetértek). Ezt csak a valóságos (emberek közötti és esetleg még más élőlényeket is bekapcsoló) szolidaritás és segítőkészség hozhatja létre. A segélyakciókban megnyilvánuló szolidaritás a „széplelkek” önmegnyugtatója: én tettem valamit, de valóságos értéke konvergál a nullához.

Ad bc) az ember és természet viszony talán még az előzőeknél is negatívabb. Okai sokrétűek. Alapja a fentiekben már részben tárgyalt általános emberi gondolkodásmód, ami kiegészül a természettel szembeni szupremácia érzésével. További modifikáló tényezők:

- a mélységes tudáshiány és
- az előrelátás, átlátás, holisztikus gondolkodás hiánya.

Ezekből következik

- a vagyonszerzés érdekében, vagy csak pusztán szórakozásból végzett szándékos,
- az ismerethiányból fakadó nem szándékos, de igen hatékony természetpusztítás, a maga ódiumaival.

Annak a régóta létező hiedelemnek, miszerint „én vagyok az úr, a természet alárendelt és nem üt(het) vissza” napjainkra bebizonyosodott a káros volta; az ember és természet kapcsolata erősen interaktívvá vált. (A természet „visszaüt”).

5. Az eddigi elemzések alapján már okkal kimondhatjuk, hogy az 1) fejezetben felállított alternatívából a „reális” az igaz, vagyis tényleg csoda volna, ha a jelenlegi feltételek mellett a fenntartható fejlődés működhethetne.

Mivel – mint azt a 2. fejezetben igazoltuk – nincs más út, vizsgáljuk meg, hogy hogyan lehetne mégis működésbe hozni. Sajnálatos módon van egy másik kérdés is, ez azonban „csak” simán eldöntendő. Így hangzik: van-e még rá elég idő? (A kérdés föltételének alapja Meadows-éknak azon megállapítása, hogy „túllövésben” vagyunk.)

Az elemzések elég jól bizonyították, hogy a működést akadályozó tényezők a mai emberi gondolkodásmódból fakadnak, ami nagyon szomorú, hiszen – mint közismert – a gondolkodásmód megváltoztatása a legnehezebb, leglassúbb művelet. És ez még akkor is igaz, ha a változást az érintettek (vagy legalább a többség) szeretnék és várják.

A feladat tehát – legalábbis első vélekedésre – megoldhatatlannak látszik. Jelentős könnyítés azonban, hogy nincs szükség az összes szemléleti akadály egyenkénti lebontására. Mint az 1. fejezetben már utaltunk rá, ezek összefüggenek egymással és ezért elegendő(nek látszik) egy, esetleg két kulcshelyzetben lévő akadályt lebontani. Itt nyilvánvalóan az ember és az anyagi javak közötti kapcsolatrendszeréről van szó.

Milyen lehetőségeink vannak (lehetnek) a 3. fejezetben összefoglalt, megfogalmazott feltételek megteremtéséhez? A – nem túl bőséges – eszközrendszer a következőket tartalmazza

- (i) szabályozás
- (ii) oktatás, nevelés, tájékoztatás, ismeretterjesztés
- (iii) nemzetközi együttműködés.

Nézzük ezeket részletesebben!

Ad i) a szabályozással nem az a baj, hogy nincs – gyakran sokkal több is van a kellenél – hanem az, hogy nem arról szól, amiről kellene (ld. a hulladékos szabályozással kapcsolatos megjegyzéseket). A feladat tehát nem az, hogy új jogszabályokat alkossunk, hanem az, hogy a meglévőket (és itt nemcsak a környezetvédelmi jogszabályokról van szó, hanem mindenről) alkalmassá tegyük a fenntartható fejlődés megalapozására, támogatására. Ez óriási munka, de ha megvan a szándék, reális idő alatt megoldható.

Ehhez mindössze egyetlen megjegyzés tartozik. A direkt szabályozás hatásfoka csekély, mert – a gondolkodási problémákból következően – nagy az ellenállás. Mindenek előtt és legfőképpen az érdekeket figyelembe vevő (ahhoz ugyanis, hogy az ember világában valami működjön valamilyen – világosan felismerhető – érdek befolyásolására van szükség) jogszabályok átformálására, illetőleg a nem ilyenek újragondolására van szükség. Ilyen típusú intézkedés lehetne például a természeti erőforrások magas szinten történő „beárazása”.

Ad ii) ezek az eszközök a régen „tudatformálásnak” nevezett tevékenység részei. Bár ma ez a kifejezés nem „komilfó”, nem tudok helyette jobbat.

A fenntartható fejlődés elősegítése érdekében történő alkalmazásukra valószínűleg nagyobb szükség van, mint a jogi szabályozásra, mivel – megfelelően kivitelezve – hatékonyságuk számottevően nagyobb. Sajnos a ma még messze nem elegendő intenzitású környezetvédelmi célú „tudatformálás” nemcsak nem alkalmas erre, de még alapot sem nagyon szolgáltat hozzá. Az új típusú tevékenységeket tehát alapjaiktól föl kell építeni. A tevékenységek célja annak elérése, hogy az érintettek megtanulják a minőséget messze magasan a mennyiségi fölé, az életminőséget az életszínvonal elé helyezni.

Ad iii) mivel a gazdasági verseny abszolutizálása következtében a Föld egy-egy körülhatárolt területén a fenntarthatóság megvalósíthatatlan, célszerűen az ENSZ szervezésében egy fenntartható fejlődés nemzetközi egyezmény aláírására volna szükség, amihez az alapokat az EU keretei között e területen végzett munka adhatná.

Sajnálatos azonban, hogy egy ilyen egyezmény megszületésének esélye (ld. az előzményeket) közelít a nullához.

Végezetül a „pótkérdés”. A szükséges változások – ha racionálisan rövid idő alatt végbemennének – talán minden eddiginél nagyobb ugrással járó fejlődési változások járnának. Ezzel két gond van.

A természetben és a társadalomban az ugrásszerű változások ritkán sikeresek, pláne egy ekkora ugrásnál.

A minimálisan szükségesnek feltüntetett feladatok sem végezhetők el ez alatt a „sajnálatosan rövid idő” alatt, többek között a felmerülő érdekütközések (nagyvállalat, iparág, nemzetbiztonság) miatt.

* * *

Előbb kellett volna elkezdni!

Fülöp Sándor által kért „záró fejezet”.

Az általam írt anyaghoz rendkívül nehéz értelmesen hozzáilleszteni egy ilyen záró részt, hiszen három, speciális témákkal foglalkozó tanulmány áll szemben (?) az én általánosan, elméleti síkon megfogalmazott elemzésemmel.

Jelenleg csak ebben a formában tudom elképzelni.

1. GMO – rendkívül alapos, a téma mélységében való ismerete alapján megfogalmazott összefoglalás. Kétszeri alapos, elemző átolvasás után sem látom a választ arra, hogy a „fenntartható fejlődés miért nem működik”?
2. Tizenöt év – óriási apparátussal készített, nagy lélegzetű tanulmány. Témaválasztása sokkal közelebb van az alapkérdéshez, mint a GMO-é. Kétségtelen, hogy a fenntarthatóságnak az egyik legnagyobb akadályát ma a várható klímakatasztrófában

látjuk. Számos megállapításával, mint olyannal, amely konkrétumokkal, számokkal támasztja alá az általam írtakat, természetesen egyetértek. Ezzel együtt a témának csak egy szűk szeletével foglalkozik. Számos dolgot legföljebb sejtet. Talán szégyelli(?) kimondani.

3. Ökopszichológia – rendkívül izgalmas (számomra teljesen új), mint a határterületi témák általában. A három tanulmány közül ez kerül legközelebb az alapkérdéshez. Úgy gondolom (érzem?), hogy számottevően alátámasztja az általam írottakat. Mindössze egy ponton lehet vele vitatkozni: mivel a tudat, sőt a psziché nagyon lassan változik, van-e még idő az ilyen módon előidézhető változások bekövetkezésére.

Alapozó irodalom

Diamond, J.: Összeomlás Typotex 2007.
Dahlke, R.: Mitől beteg a világ? MK 2002.
Williams, J.: Merre tart a világ? HVG 2005.
Sustaining Sustainability, EEAC, 2005.
Hartman, T.: Az ősi napfény utolsó órái Tercium, 2007.
László. E.: Megtudod változtatni a világot MK 2002.
László. E.: Világváltás Nyitott Könyv M. 2008. 04. 16.
Meadows.D. et al: A növekedés határai 30 év múltán Kossuth K. 2005.

Gyulai Ivánnak a témában született írásai, előadásai és OKT hozzászólásai.

A Környezeti Management és Jog Egyesület

A Környezeti Management és Jog Egyesület (angol neve Environmental Management and Law Association, rövidítve EMLA) 1992-ben alakult.

Az EMLA egy a környezetvédelmi jog és a környezeti management kérdéseivel foglalkozó non-profit társadalmi szervezet, amely munkáját országos, európai és nemzetközi szinten végzi. Egyesületünk fő tevékenységei közé tartozik a közérdekű környezetvédelmi jogi tanácsadás és jogi képviselet, a környezetjogi kutatás, szakértés és oktatás, valamint környezeti management projektek lebonyolítása.

A szervezet hangsúlyozottan szakmai és nem mozgalmi jellegű, ezért tagjainak felvételéhez legalább 2 tag ajánlása és az Elnökség jóváhagyása szükséges. Jelenleg (egy évvel ezelőtti átfogó tagrevízió után) kb. 150 tagunk van, zömében a környezetvédelem szakterületének szakértői, egyetemi oktatók, jogászok, közgazdászok, mérnökök, újságírók. Az Egyesület tagsági programjának eredményeként az elmúlt években megnőtt az egyetemisták számaránya a tagságban.

Rendkívül nehéz, szinte lehetetlen összefoglalni 2-3 oldalban azt a tevékenységet, amit az Egyesület az elmúlt 15 évben végzett, ezért még egy tökéletlen próbálkozást sem teszünk ehelyütt, csupán általánosságban mutatjuk be az Egyesület munkáját, és emelünk ki belőle néhány fontos momentumot.

Az Egyesület működésének két alapvető iránya rajzolódott ki az évek során: az egyik a szakmai rendezvényekkel, konferenciákkal, továbbképzésekkel, oktatással, tanulmányokkal és egyéb publikációkkal kapcsolatos tevékenység, a belső szóhasználatban „projektek”; a másik a közérdekű környezetvédelmi jogi tanácsadás és jogi képviselet a lakosság és társadalmi szervezetek számára, azaz az „ügyek”.

Projektek

Ez alatt a címszó alatt foglaljuk össze az EMLA alkalmazásában álló jogászok (és mérnökök) összes, a gyakorlati jogi, „tárgyalótermi” munkán kívüli tevékenységét, úgymint tanulmányok írását, a szakmai és szélesebb körű nyilvánosság előtti szereplést, a jogalkotásban, a hazai és a nemzetközi környezetvédelmi mozgalomban való részvételt, valamint az oktatást és ismeretterjesztést.

Amikor az EMLA-t létrehoztuk, tudományos egyesületet hoztunk létre magyarországi felsőoktatási intézmények vezető oktatói részvételével. Természetesen neves tudósokból álló tagságunk által az EMLA keretein kívül végzett tudományos munka jelentősége, volumene messze meghaladja az Egyesület által foglalkoztatott néhány gyakorlati jogász teljesítményét, ám az elmúlt 15 évben az Egyesület stábjja is jelentős eredményeket ért el.

Elméleti jellegű munkáinkban nagy előnyünkre szolgál, hogy felhasználhatjuk közérdekű környezetvédelmi jogi ügyeinkben szerzett tapasztalatainkat. A projektek jelentőségével kapcsolatban nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy e munkák egy része díjazással jár. Az EMLA gyakorlatilag jórészt ebből finanszírozza a jogi képviseleti munkát, nem elfeledkezve természetesen a kifejezetten a jogtanácsadásra kapott állami támogatásokról, melyek azonban önmagukban nem lennének elegendőek a finanszírozáshoz.

Az EMLA életében mindig meghatározó jelentőségűek voltak azok a projektek, amelyek – akár hazánk, akár egy másik ország – általános környezeti jogfejlődését voltak hivatva előmozdítani. Első helyre kívánczik az Aarhusi Egyezmény szövegezésében a társadalmi szervezeti oldalon végzett munka. Meg kell említenünk továbbá a magyar EU-csatlakozást megelőző (de akár azóta is született) több, EU-jogharmonizációs tanulmányunkat a mindenkor i Környezetvédelmi Minisztérium számára, valamint a külföldön (Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Szerbia, Törökország) végzett ilyen jellegű munkákat.

Büszkék vagyunk publikációinkra is, melyek főleg gyakorlati tapasztalatainkon alapulnak, így a környezeti hatásvizsgálattal kapcsolatos könyvekre, a környezetvédelmi jogeseteket feldolgozó munkánkra, az ügyféli jog kérdésében több helyen kifejtett álláspontunkra, illetve egyéb releváns környezeti kérdésben megjelent nézeteinkre, amelyek mögött mindig az a szándék húzódott meg, hogy a környezetvédelmi jogalkalmazást segítsük.

A környezetjogi területen kívül az EMLA másik vállalt célkitűzése a környezeti management fejlesztése. Úgy alakult azonban, hogy ezen a téren az EMLA nem tudott olyan kiemelkedő pozíciót elérni magának, mint amit – önteltség nélkül mondhatjuk – a környezetvédelmi jog területén igen. Mindez azonban nem von le környezeti management programjaink értékéből, melyek közül meg kell említeni a PRTR hazai meghonosításának érdekében végzett tevékenységet, a magyarországi kis- és középvállalkozásoknak tartott környezetjogi oktatást, a vállalati környezetirányítási rendszerek felülvizsgálatában való részvételt, a környezetvédelmi jogi konzultáns cégek számára végzett jogszabályfigyelést, települési környezetvédelmi program elkészítését és Budapest néhány kerületében a házhoz menő szelektív hulladékgyűjtés bevezetésének koordinálását.

Oktatás

Tudásunkat és tapasztalatainkat az oktatásban is tudtuk kamatoztatni, így az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara, a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara hallgatói, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem külföldi mérnökhallgatói, illetve a Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola hallgatói számára tartottunk előadásokat, de ez a felsorolás messze nem teljes.

Nem iskolarendszerű képzésben is részt vettünk oktatóként, így főleg közösségi részvételt és a részvételi jogok gyakorlatát oktattunk magyar, albán, macedón, lett bírók és ügyészek számára.

Ügyek

Az Egyesület életének rögtön a kezdetén egyfajta fordulópontot jelentett 1994 októberében a közérdekű környezetvédelmi jogi tanácsadó szolgálat elindítása. Korábban 1 ügyvéddel és 1 ügyvédjelölttel, később 2 ügyvéddel, jelenleg 2 ügyvéddel és 1 ügyvédjelölttel állunk a jogkereső közönség rendelkezésére, mind a lakosság, mind a társadalmi szervezetek részére.

Az Egyesületünk szolgáltatásait igénybe venni kívánók a sajtó, honlapunk, vagy egyéb környezetvédő társadalmi szervezetek (Ökoszolgálat, KÖTHÁLÓ, helyi szervezetek) révén jutnak el hozzánk. Belső szabályzatokkal rendelkezünk az ügyvállalásra, az ügyvitelre, és azon kevés ügy esetében, ahol ez felmerül, a díjszabásra is.

Azoknak az ügyeknek a felsorolását, amelyekben jogi képviseletet láttunk el, sajnos az ügyvédi etika szabályai tiltják, de megjegyezzük, hogy nagyon sok országos médiafigyelmet kapott, ún. nagy ügy került jogászaink elé és így az elmúlt másfél évtizedben sok olyan környezetvédelmi jogi per volt, melyben kifejhettük a részvételi jogok fontosságát hangsúlyozó álláspontunkat.

Az Egyesület jogsegélyszolgálatának eddigi közel 15 éves működése során közel 500 érdemi ügyben láttunk el jogi képviseletet vagy adtunk jogi tanácsot, ezen felül további kb. 1.000 ügyben rövid tanácsadást végeztünk szóban vagy telefonon. Ez azt jelenti, hogy évente átlagban 50 új érdemi ügyünk indul, mely álláspontunk szerint nem vitásan a szolgáltatás szükségességét támasztja alá.

2003-ban és 2007-ben, joghallgatók részvételével megtörtént 50, illetve 25 szakmailag érdekesebb ügy internetes közzététele Elektronikus Környezetjogi Döntvénytár formájában, amely elérhető honlapunkon.

Konferenciák

Nagyon nagyszámú hazai és nemzetközi környezetvédelmi konferencián vettünk részt, többek között a 2002-es Rio+10 csúcstalálkozón Johannesburgban vagy az Aarhusi Egyezmény rendes és rendkívüli ülésein (Meeting of the Parties), valamint egyéb nemzetközi szervezetek vagy hálózatok találkozóin.

Hálózatok, szervezetek

Az 1999-ben az EMLA és az ENSZ Környezetvédelmi Programja (UNEP) között kötött megállapodás alapján Egyesületünk tartja fenn a UNEP Magyar Nemzeti Bizottságának (HUNEP COM) működését.

Az EMLA két meghatározó jelentőségű hálózatnak is tagja: európai szinten a Justice and Environment, globális szinten a The Access Initiative azok, amelyek küldetése a részvételi jogok és a környezeti jogalkalmazás fejlesztése, és amelyek ily módon kapcsolódnak az EMLA céljaihoz. Egy harmadik jogász-hálózat, melyben az EMLA tag, és amely kifejezetten a kelet-európai és volt szovjet (tag)államok környezetjogászait fogja össze, a Huta Egyesület, jelenleg inaktív.

Korábbi próbálkozásunk egy magyarországi környezetvédelmi szakjogász-hálózat létrehozására az első időben sikeres volt, ezt azonban később a forráshiány miatt meg kellett szüntetnünk.

Az EMLA – dr. Fülöp Sándor igazgatón, mint tagon keresztül – betekintést nyerhetett az Aarhusi Egyezmény genfi titkársága mellett működő Compliance Committee munkájába, illetve az Országos Környezetvédelmi Tanács működésébe, és felhalmozott tapasztalataival talán segíthette azok döntéshozatalát.

Nevek megjelölése nélkül megjegyezzük, hogy az EMLA korábbi és jelenlegi tisztségviselői és munkatársai számos társadalmi szervezetben és alapítványban töltenek be vezető testületi vagy felügyelő bizottsági tagságot, illetve szerepelnek alapítóként egy-egy alapítványnál.

Az EMLA Egyesület tagjai

az alapító tagokat zöld háttérrel jelöltük

a jelenlegi tagokat vastag betűvel jelöltük

- dr. **Alpár Boglárka**
Ángyán József
Assetto, Valeria
- dr. **Babai-Belánszky Tamás**
Baka Éva
Baka György
- dr. **Bakács Tibor**
Balázs László
Bálint Orsolya
- dr. **Balogh Emese**
Balogné Andrási Mónika
- dr. **Bándi Gyula**
dr. **Bánkuti Antal**
dr. **Bányai Orsolya**
dr. **Baranyi Tamás**
dr. **Bartosz Rakoczy**
dr. Bartus Gábor
Bassin, Erica
Bela Györgyi
dr. Bencze László
Bérczi Anna
Berghold Brigitta
Berki András
- dr. **Bíró Eszter**
dr. **Bisztriczky József**
Boda Zsolt
Bodáné dr. Pálok Judit
Bodor Éva
Bogár László
- dr. Bokor Csilla
Bonifertné Szigeti Márta
Bonomi Nóra Katalin
- dr. Bora Gyula
dr. **Bruhács János**
dr. **Brückner Huba**
dr. **Bulla Miklós**
dr. **Csák Csilla**
Csanády Lili
Cséza Anita
- dr. Csorba Péter
Csutora Mária
Devecseri Gabriella
- dr. **Dippold Krisztina**
Donohue, Liam
Eisenberger, Nicholas
- dr. **Endrédy István**
Erdő Ádám
Éri Vilma
F. Nagy Zsuzsanna
Farkas Péter
- dr. **Fekete Iván**
dr. Ficzere Lajos

Az EMLA Egyesület tagjai

az alapító tagokat zöld háttérrel jelöltük

a jelenlegi tagokat vastag betűvel jelöltük

	Flachner Zsuzsa
	Flórián Endre
	Fodor István
dr.	Fodor László
dr.	Füle Miklós
dr.	Fülöp Sándor
dr.	Fürst Judit
	Galambos Judit
dr.	Gellérthegyi István
	Gerzsány Róbert
	Gódor Csaba
dr.	Gombos László
dr.	Gubek Nóra
	Gulyás Emese
dr.	Gutmann Klára
dr.	Hajba Éva
	Hajdúné dr. Paulik Tímea
	Hamberger Ede
dr.	Hegyesalmi Zoltán
	Helmink, Peggy
	Herczeg Márton
	Hodossy Ágnes
	Hoffmann Éva
dr.	Horstman Judit
dr.	Horváth Szilvia
dr.	Horváth Zsuzsa
	Ijjas Flóra
dr.	Ijjas István
	Juhász Dezső
	Kádár Enikő
dr.	Karácsonyi Zoltán
dr.	Karacsony Mónika Szilvia
	Kellner, Peter
dr.	Kepenyes Réka
	Kerekes Franciska
dr.	Kerekes Sándor
dr.	Kerényi Attila
dr.	Kis Ellák István
dr.	Kiss Csaba
	Kiss Csaba Attila
dr.	Kiss Guba Ferenc
dr.	Kiss Zoltán
	Kiszel Vilmos
	Kitley Gábor
dr.	Kittka Dalma
dr.	Kleeberg László
dr.	Kocsis László
	Koltai Zoltán
dr.	Kósi Kálmán
	Kotrócz Antal
dr.	Kovács Anna
	Kovács Eszter

Az EMLA Egyesület tagjai

az alapító tagokat zöld háttérrel jelöltük

a jelenlegi tagokat vastag betűvel jelöltük

	Kovács Eszter
	Kovács Krisztina
	Kovalcsikné dr. Kalmár Éva
dr.	Kőhalmi László
	Köhler, Dinah
dr.	Kulcsár Dezső
dr.	Kulifai József
dr.	Kurucz Mihály
dr.	Kuti Szilvia
dr.	Lányi Gábor
	László Attila
dr.	Lelkes Villő
	Lőrincz Mihály
dr.	Ludwig Tamás
	Lukács András
dr.	Magyar Csaba
dr.	Majer József
dr.	Major Ágnes
	Marcinkovics András
	Marjainé dr. Szerényi Zsuzsanna
dr.	Márki Zoltán
	Márkus Eszter
dr.	Marthné Simon Zsuzsa
dr.	Martinecz Antal
	Medvéne dr. Szabad Katalin
	Mezei Cecília
	Mezei Katalin
dr.	Mező István
	Mihálka Jenő
dr.	Molnár Ferenc
dr.	Molnár Miklós
	Molnár Orsolya
	Móra Veronika
dr.	Nagy Marianna
dr.	Nánási Irén
dr.	Palovits Anikó
dr.	Pálvölgyi Tamás
	Palyaga Attila
dr.	Pánovics Attila
dr.	Pap István
dr.	Persányi Miklós
dr.	Péter Judit
	Pozsonyi László
dr.	Prugberger Tamás
	Puppán Dániel
	Puskás Renáta
	Rábai Mónika
	Radnai Anikó
	Rajnai Vilmos
	Rákosi Judit
dr.	Reichert Péter
dr.	Ress Mária

Az EMLA Egyesület tagjai

az alapító tagokat zöld háttérrel jelöltük

a jelenlegi tagokat vastag betűvel jelöltük

- dr. Rice, Kenneth
Rónai Renáta
- dr. Sándor Bernadette**
Sándor Csaba
Sándorné dr. Bóka Angéla
- dr. Sántha Attila
Schmidt Noémi
Simonfai György
- dr. Sinka Iván**
Somlyódy Balázs
- dr. Stec, Stephen**
- dr. Strassburger Gyula**
- dr. Sulyok Ágnes
- dr. Sulyok Lászlóné**
Schwartz, Daniel
- dr. Szabó Gábor
Szabó Krisztina Júlia
Szabóné András Zsuzsanna
- dr. Szalai Éva**
- dr. Szalay Zoltán**
Szalkai Tamás Áron
Szaszovszky Ferenc
Szekeres György
Szekeresné dr. Borbély Beáta
- dr. Szigetvári Mária**
Szilágyi Judit
- dr. Szilágyi Szilvia**
- dr. Szlávik János**
Szlávik Péter
Szvetnik Antal
- Takáts Attila**
- dr. Tamás András
- Tamás Gabriella**
- dr. Tamás János**
Teszler B. István
Tickner, Joel A.
- dr. Tombácz Endre**
Tóth Gergely
- dr. Tóth Katalin**
- dr. Tóth Szilvia
Tóthné dr. Szilágyi Mária
Tóthné Sikora Gizella
- dr. Turchany Guy**
Urbán Katalin
- dr. Vágó Péter**
Valené Kelemen Ágnes
- dr. Valkó László**
- dr. Varga Enikő
- dr. Varga József**
- dr. Vári Anna
- dr. Vári László
- Várkonyi Anna**

Az EMLA Egyesület tagjai

az alapító tagokat zöld háttérrel jelöltük

a jelenlegi tagokat vastag betűvel jelöltük

Várkonyi Sándor
Várkonyi Sándorné
Vattai Gábor
Végh Luca
dr. Velky László
dr. Vereckei Katalin
dr. Veres József
Vidinszki Tímea
Zilahy Gyula
dr. Zlinszky János ifj.
Zobor Attila

Az EMLA Egyesület tisztségviselői

[illegible]

Az EMLA Egyesület munkatársai

[illegible]

Az EMLA Alapítvány a Környezeti Oktatás Támogatására

Az EMLA Egyesület 1992-es megalakulását egy évvel követte az EMLA Alapítvány megalapítása, bár formailag az Alapítványt csak 1994-ban jegyezte be a bíróság, 1999 óta pedig mint közhasznú szervezet funkcionál. Az Alapítás ötlete gyakorlatilag ugyanattól a Peter Kellnertől származott, aki az EMLA Egyesület létrehozatalát is – dr. Bándi Gyula tanár úrral együtt – kitalálta.

Az Alapítvány megalapítása óta – eltérő intenzitással bár, de – folyamatosan működik, csupán három tanév jelent ez alól kivételt, amikor támogatás hiányában nem tudott kutatóprogram elindulni.

Az alapgondolat amilyen egyszerű, annyira zseniális: bár a felsőoktatásban szép számmal voltak találhatók programok a környezeti oktatásra, ilyen interdiszciplináris, probléma-orientált tevékenységi formát nem ajánlottak. A jog, a közgazdaságtan, a természet- és mérnöki tudományok művelői nem készültek fel a csapatmunkára az egyetemi tanulmányok során, nem tanulták meg az ehhez szükséges ismereteket. Nem alakult ki a közös nyelv, az egyes szakterületek problémáinak megértése. Még kevésbé fejlődött ki annak a kultúrája, hogy a diákok, a frissen végzett diplomások a magukétól eltérő szakterületek képviselőivel is képesek legyenek érdemi párbeszédre. Az Alapítvány feladata e hiányzó, szakmák közötti dialógus lehetőségének a megteremtése.

Ebből a célrendszerből vezethető le a tényleges tevékenység, mely három pilléren nyugszik. Minden tanévben (ha a források lehetőséget adnak rá) meg kell szervezni az interdiszciplináris felsőoktatási kutatóprogramot. Emellett a volt ösztöndíjasokból létre kell hozni egy szakemberekből álló hálózatot, amelynek tagjai a jövőben felmerülő szakmai kérdésekben számíthatnak egymás segítségére, és akiket az Alapítvány az évek során felhalmozott adatbázisával támogatni tud. Harmadrészt rögzíteni kell az évek során kialakult kutatási módszertant, hogy modellként szolgálhasson mások számára.

A három célnak megfelelően maga a kutatóprogram is több célrendszernek próbál megfelelni.

Egyrészt teljesíteni kell a szakmai célokat, melyekre a pályázat alapján a támogatást kapjuk. Ennek biztosítása a kuratórium, a koordináló tanárok, az alapítványi titkár, és nem utolsósorban a résztvevő hallgatók feladata. Ez annyit jelent, hogy az adott terület magas szakmai színvonalú, új, innovatív ötleteket, irányokat felmutató feldolgozását kell a végső kutatási fázisra létrehozni.

A szakmai célok mellett azonos súllyal szerepel az oktatási cél, tehát a hallgatók interdiszciplináris csoportmunkára szoktatása. A csoportmunka mellett másik kulcsszó a probléma-orientált tanulás. Az Alapítványi program egy valós probléma alapulvételével ösztönzi (megköveteli) a csoportmunkát, azt, hogy a hallgatók együtt dolgozzanak és integrálják eredményeiket. Ösztönözzük külső szakértők megkeresését, akik a téma hazai szaktekintélyei, hiszen kérdezve sokkal többet lehet tanulni tőlük. Tovább közelítve az alapokhoz, a probléma definiálása is a csoport közös feladata, a pályázati anyag által egy általánosabb témaleírást kapnak csak kézhez. A probléma definiálása után meg kell határozni az elérendő célokat, tevékenységeket és várható eredményeket. Mindezt a program közben követni, értékelni, esetleg módosítani kell.

Az új módszertani elemek mellett természetesen a hagyományos feladatok is megmaradnak. Kötelező a szakirodalom feltárása, a témáról tanultak alkalmazása, a konzultáció a koordináló oktatóval, valamint a kutatás folyamatának és eredményeinek pontos és részletes dokumentálása.

A második nagyobb tevékenységi kör a volt diákokból álló hálózat létrehozása és a szakmai hálózat intézményesítése. Az Alapítvány ezen tevékenységének motorjai főleg maguk a volt hallgatók voltak és rájuk kívánunk a jövőben is építeni e tekintetben. A hálózat persze informális, nem is gondoljuk, hogy formalizálására szükség volna. Sok hallgató jár vissza a program óta az EMLA-ba, többen tagok lettek az Egyesületben. Volt példa rá, hogy egykori diákot a későbbiekben alapítványi koordinátori munkára tudtunk igénybe venni. Előfordult, hogy projektötletet adtak, részt vettek a következő pályázat elkészítésében.

A harmadik tevékenységi kör, az EMLA Alapítványra jellemző módszertan kialakítása, fejlesztése. Jól nyomon követhető a felsőoktatási kutatóprogram menete:

- Hallgatók kiválasztása, szerződés kötés
- Indító összejövetel
- Önálló kutatási feladat
- Esettanulmányok feldolgozása, terepi munka
- Havi megbeszélések, eredmények értékelése
- Közbeső jelentés készítése
- Végső tanulmány elkészítése

A program során várható eredmények:

- A probléma-orientált tanulás során a résztvevők gyakorlati és szakmai ismeretei is bővülnek.
- Kapcsolatok épülnek ki az egyes szakterületek fiatal szakemberei között, valamint a fiatalok és a témával foglalkozó többi magyarországi kutató között.
- Elkészül az adott témát integráló, összefoglaló tanulmánykötet.

Az Alapítvány munkájában részt vevő diákok és a kutatóprogramok listája elérhető ezen a CD-n. Az elmúlt közel 15 év eredményei jogos elégedettséggel tölthetnek el bennünket, nem mehetünk el szó nélkül azonban a markáns negatív jelenségek mellett sem, úgy mint

- a támogatási források szűkülése (bár az Alapítvány számára megjelent az NCA, mint elérhető támogatási forrás, ennek nem-normatív, hosszú távon nem tervezhető jellege, valamint a környezetvédelmi alap-szerű támogatások szűkülése azzal az eredménnyel járnak, hogy az Alapítvány megszorításokra kényszerül),
- az egy forrásból elérhető támogatási összegek csökkenése (általános gyakorlat, hogy a megítélt pályázati összeg a kért és a tervezett tevékenységek tényleges és alapos végrehajtásához szükséges összegnek kb. 50-70%-a, ami arra kényszeríti a támogatottakat, köztük az Alapítványt, hogy vagy a csoportlétszámot, vagy a kutatási témák számát, vagy a kutatási tevékenységek körét csökkentse),
- a diákok érdeklődésének hanyatlása (a magyar felsőoktatásban a környezeti oktatás nagyot fejlődött az Alapítvány megalapítása óta, így el kell fogadnunk, hogy nem minden téren nyújtunk a diákok számára saját oktatási intézményünkben el nem érhető

tudást, azonban úgy érezzük, hogy az Alapítvány még mindig azon kevesek közé tartozik, akik valódi interdiszciplinaritást tudnak nyújtani).

Ezek összeadódó eredményeként az alábbi válságjelenségekkel kell szembenézni:

- egyre kisebb létszámú diákcsoportok kialakulása (a kezdeti 20 fő/téma feletti (1993/1994 tanév) létszámról eljutottunk a 3 fő/téma (2008/2009 tanév) létszámgig),
- visszatérés az 1 téma/év rendszerhez (míg voltak évek, amikor egyszerre három témán dolgozhattak a diákok, addig vissza kellett térnünk az évi egy témához, hasonlóan az alapítást követő évek gyakorlatához),
- kutatóprogram nélküli tanév (ez a jelenség sajnos nem új keletű, de eddig csak két alkalommal jelentkezett (1995/1996 tanév és 1998/1999 tanév), azonban közel tíz év után újra meg kellett tapasztalnunk (2007/2008 tanév).

Az eltelt közel másfél évtized és a végzett tevékenységek ismeretében, de a problémák tudatában is, az Alapítvány mégis büszke az elért eredményekre, hiszen számos diáknak adatott meg a lehetőség egy olyan kutatásban való részvételre, mely a valódi együttműködés élményével gazdagította a résztvevőket.

Az Alapítvány továbbra is megpróbál forrást teremteni működésére, és a jövő diák-generációinak is megadni az esélyt arra, hogy alapos, jó színvonalú anyagok szülessenek a kutatóprogramokból.

Az EMLA Alapítvány ösztöndíjas diákjai

[illegible]

Az EMLA Alapítvány ösztöndíjas diákjai

[illegible]

Az EMLA Alapítvány ösztöndíjas diákjai

[illegible]

Az EMLA Alapítvány ösztöndíjas diákjai

[illegible]

Az EMLA Alapítvány munkáját segítő koordináló oktatók

Ács Éva
Ángyán József
Bak Borbála
Bándi Gyula
Barczy Attila
Bardóczyné Székely Emőke
Biszticzky József
Bódis Katalin
Bruhács János
Buday Sántha Attila
Bulla Miklós
Buócz Zoltán
Clement Adrienne
Csák Csilla
Csemez Attila
Csorba Péter
Dobos Anna
Fekete Iván
Fodor László
Gallé László
Hartman Mátyás
Hornung Erzsébet
Hufnagel Levente
Jávor Benedek
Kecskés Mihály
Kerekes Sándor
Kerényi Attila
Kevei Ferencné
Kilényi Géza
Kiscelli László
Kiss Károly
Koren Edit
Kósi Kálmán
Kovács Balázs
Kozák Miklós
Kriszt Balázs
Kulifai József
Kurucz Mihály
Lányi István
Majer József
Márialigeti Károly
Marjainé Szerényi Zsuzsanna
Mészáros Rezső
Miháltz Pál
Nagymajtényi László
Ónodi Gábor
Padisák Judit
Péter Judit
Raisz Iván
S. Nagy Katalin
Sallay Ágnes
Sántha Attila
Simon Miklós
Szabó Imre
Szabó Péterné
Szlávik János
Szűcs Péter
Takács János
Tóth Lajos
Valkó László
Vermes László

Az EMLA Alapítvány kutatási témái

Jelentés a magyarországi nemzeti parkok helyzetéről	1993-1994
A magyarországi hulladékgazdálkodás	1994-1995
	1995-1996
A Tisza-tó térség területhasználati és környezetvédelmi problémái	1996-1997
Az autópálya- és autótút-építések környezeti hatásai Magyarországon	1997-1998
	1998-1999
A hulladékgazdálkodás problémái a Rákos-patak vízgyűjtőjén, különös tekintettel az illegális hulladéklerakók környezeti hatásaira	1999-2000
A Rákos-patak vízgyűjtő regionális figyelő, elemző és ellenőrző rendszerének fejlesztése I.	2000-2001
Környezetvédelmi és régiófejlesztési problémák a cianidszennyezés kapcsán a Tisza-tó térségében	2000-2001
A barnamezők kérdéskörének jogi, gazdasági és környezetvédelmi vizsgálata, különös tekintettel a Borsod megyei régióra	2001-2002
A Rákos-patak vízgyűjtő regionális figyelő, elemző és ellenőrző rendszerének fejlesztése II.	2001-2002
Az energiatermelés környezeti hatásai	2001-2002
Környezet-egészségügy és kémiai biztonság - különös tekintettel a kötelező és önkéntes környezeti tájékoztatásra	2002-2003
A szennyvíziszap-kezelés és -hasznosítás jogi, gazdasági, műszaki, környezet-egészségügyi feltételrendszere	2002-2003
A Rákos-patak menti regionális együttműködés létrehozása	2002-2003
Közösségi részvétel a hulladékgazdálkodási döntéshozatalban	2003-2004
Perzisztens szerves szennyezők - szlovákiai és magyarországi helyzetkép	2004-2005
Kisvízfolyások rehabilitációja és fenntartható használata, különös tekintettel a Galga vízgyűjtőjére	2004-2005
A gyorsforgalmi úthálózat tervezési és megvalósítási kérdései a környezetvédelem és a közösségi részvétel szempontjából	2005-2006
Mezőgazdasági hulladékok és termékek energetikai célú hasznosítása	2006-2007
	2007-2008

Az EMLA Alapítvány tisztségviselői

[illegible]

Az EMLA Alapítvány titkárai

[illegible]

A George Andrew Kellner Alap

A George Andrew Kellner Alapot, vagy magyarul a „Kellner György Endre” Alapot Peter Kellner, a névadó fia és az EMLA (dr. Bándi Gyula melletti másik) szellemi atyja és alapítója hozta létre édesapja, Magyarország, valamint az emberi értékek és a környezet iránt érzett elkötelezettségéből fakadóan.

Kellner György Endre 1942-ben született Budapesten. Bölcsészettudományi diplomáját a Trinity College-ban, jogászdiplomáját a Columbia Jogi Egyetemen, míg MBA-diplomáját a New York Egyetem "Stern" Üzletvezetés Iskolájában szerezte. Kellner György annak szentelte életét, hogy az oktatás iránt érzett elkötelezettségén keresztül visszaadja a társadalomnak azt, amit valaha ő kapott. Büszke arra, hogy fiatalok képzését segítheti elő, különös tekintettel a magyarországi egyetemisták támogatására: évente 5-7 magyar egyetemistát részesít ösztöndíjban, akik az Egyesült Államokban kívánnak tanulni, s reméli, hogy ez a szám a jövőben még emelkedhet. Az oktatás iránti érdeklődésétől vezettetve Kellner György Endre számos aktív igazgatósági tagságot is a magáénak mondhat, kezdve a Trinity College-tól (Connecticut) a Milton Akadémiáig (Massachusetts). Emellett a New York-i Allen-Stevenson Iskola tiszteletbeli igazgatósági tagja, illetve a New York Egyetem "Stern" Üzleti Iskolájának felügyelő bizottságában visel tagságot.

Kellner György Endre 1944-ben hagyta el Magyarországot. Hála azoknak az ösztöndíj-lehetőségeknek, melyekben részesült, a fiatal Kellner György Endre első osztályú képzést szerzett az USA néhány kiemelkedő színvonalú iskolájában. Úgy nőtt fel, hogy közben megtanulta értékelni a jó oktatást, s megtanulta becsülni az egészséges környezet értékét is; mind-mind olyan eszmények, melyeket gyermekeinek is átadott. Fia, Peter Kellner a fenti indíttatásból fakadóan 1995-ben az EMLA Egyesületen belül létrehozta a George Andrew Kellner Alapot (GAK), melyen keresztül az EMLA tagok nyerhettek támogatást környezetvédelmi tárgyú programok megvalósításához.

A Kellner György Endre Alap fennállása, 1998 és 2002 között arra törekedett, hogy az EMLA tagok munkacsoportjai által végzett magas szintű alap- és alkalmazott kutatások támogatásával erősítse az Egyesület tudományos kapacitását. A cél az volt, hogy olyan projektek szülessenek, amelyek amellet, hogy a környezeti management és jog terén új eredményeket mutatnak fel, jelentős hatást gyakorolhatnak az Egyesületre, a tagság építése és annak aktivizálása terén.

Az Alap előnyben részesítette azokat a projekteket, melyben több szakterület képviselői vettek részt és a projekt eredményei hasonló körülmények közt Magyarország-szerte reprodukálhatók voltak.

A pályázatok elbírálása az Elnökség által az adott pályázati ciklusban felkért EMLA tagokból álló bizottság feladata volt, amely a végső döntést is hozta. A Kellner György Endre Alap ösztöndíjaira pályázóknak lehetőségük volt arra, hogy személyesen is ismertessék pályázatukat a bizottság ülésén, amennyiben erre igényt tartottak. A sikeres pályázatok projekt vezetőjével az EMLA elnöke szerződést kötött.

A George Andrew Kellner Alap (GAK) által támogatott EMLA tagi projektek

1998

Név	Cím	Munkahely
dr. Kovács Anna	A vizek mennyiségi és minőségi védelme Órbottyán nagyközség térségében	ELTE-ÁJK Közgazdaságtani Tanszék
dr. Várkonyi Anna	Multidiszciplináris környezetvédelmi intézet projekt	
dr. Kósi Kálmán	Oktatási munkaprogram a környezeti management interdiszciplináris tanulmányozására	BMGE Környezetgazdaságtani Tanszék

2000

Név	Cím	Munkahely
Marjainé dr. Szerényi Zsuzsanna	A barlangok, mint természeti javak pénzbeli értékelése	BKÁE Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék
Bela Györgyi Kelemen Ágnes	Összehangolhatók-e a barnamezős területek különböző érintettjeinek érdekei?	Magyar Környezetgazdaságtani Központ Alapítvány
dr. Szlávik János dr. Füle Miklós	Local Agenda 21–Csömör	BMGE Környezetgazdaságtani Tanszék

2002

Név	Cím	Munkahely
dr. Fodor László Baranyi Tamás Deák Barbara	Környezeti termékjelölések	Debreceni Egyetem Jog- és Államtudományi Intézet

A George Andrew Kellner Alap (GAK) által támogatott EMLA tagi projektek eredményei

1998

1. Dr. Kovács Anna, Hajba Éva, Molnár Miklós: A vizek mennyiségi és minőségi védelme Órbottyán nagyközség térségében

a) A projekt célja

A projekt keretében vizsgálni kívántuk a hulladékok mennyiségének, káros hatásainak csökkentése és a vizek mennyiségi és minőségi védelme lehetőségeit, az önkormányzati társulás keretében megvalósított közműberuházás és -üzemeltetés lehetőségeit. Ehhez járult a település számára potenciális fejlesztési lehetőségek felkutatása, pénzügyi források, finanszírozási módok keresése.

b) A téma feldolgozásának menete

Az előkészületi szakaszban tájékozódunk a terület (a kistérség és a kiválasztott 3 önkormányzat) földrajzi, geológiai, hidrogeológiai viszonyairól, az önkormányzatok helyzetéről, a fejlesztésben érdekelt szereplőkről, a tulajdonviszonyokról, valamint a vonatkozó jogszabályokról.

A részletes vizsgálat szakaszában interjúkat készítettünk, konzultációkat folytattunk Órbottyánban a település vezetőivel, lakosaival, vállalkozóival, a Közép-Duna-völgyi Környezetvédelmi Felügyelőség igazgatójával és munkatársaival, a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium (ma KVVH) szakértőivel, a KKA Kezelő Szervezetének igazgatójával és munkatársaival, az ÖKO Rt. munkatársaival és a Víz- és Csatornaművek Országos Szövetsége munkatársaival,

Az összegzés és értékelés szakaszában az előzetes kutatói jelentéseket, résztanulmányokat vitattuk meg és foglaltuk egységes szerkezetbe.

c) A projekt eredményeinek összegzése

- Vizsgálatunk célja a konfliktus feltárása, és nem annak menedzselése volt. Ugyanakkor segítséget kívántunk nyújtani az önkormányzat számára a konzulensek, vállalkozók véleményének, javaslatainak bemutatásával, háttéranyagok összeállításával.
- A konfliktus központi alapja az órbottyáni víztároló területét érintő ingatlanok tisztázatlan tulajdonjogi helyzete. Az önkormányzat a földjogi rendezési igénnyel még élhet. Ennek érvényesítéséhez az EMLA értő segítséget nyújthat, amelynek igénybe vételét Polgármester úr mérlegeli.
- Közvetítettünk a szennyvíztisztítómű létesítéséhez vállalkozói segítséget ajánló, jó referenciákkal rendelkező cég és az önkormányzat között. A vállalkozó ajánlata az önkormányzat közpénzekre, állami céltámogatási keretekre benyújtott pályázatainak elkészítése, a tervek ingyenes összeállítása, továbbá a létesítmény kivitelezése során a helyi munkaerő foglalkoztatása.
- A csatornamű beruházás folyamatban van, szakaszos kiépítéssel. Ehhez kapcsolódva a szennyvíztisztítás kiépítése is modul-rendszerben történhet, ami a további bővítés lehetőségét biztosítja. (A csatorna épüléséig, a szippantott szennyvíz elhelyezéséig kihasználható a hatóság által engedélyezett türelmi idő.)
- Összefoglaltuk az önkormányzat számára igénybe vehető finanszírozási forrásokat.

- Felhívtuk az önkormányzat figyelmét a települési környezeti program összeállításában rejlő marketing lehetőségekre. Az EMLA a továbbiakban is az önkormányzat rendelkezésére áll környezetmenedzsment és környezetmarketing tanácsadással.

2. Dr. Várkonyi Anna: Multidiszciplináris környezetvédelmi intézet az USA-ban és Magyarországon

A tanulmány megvalósításához a kiindulópontot annak felismerése adta meg, hogy ahhoz, hogy a társadalom, a gazdaság és a környezet érdekei a fenntartható fejlődésben ötvöződjének, az élet minden területén új szemléletre, új értékrendre lenne szükség. Ebből következik, hogy elsődlegesen az oktatásban és a kutatásban kell e három terület interdiszciplináris megközelítését mindennapivá tenni. Méreteit és témáit tekintve az egyik legambiciózusabb elképzelés a New York-i Columbia Universityn megalakult Columbia Earth Institute (CEI). Az egyetemi kezdeményezések fő mozgató ereje az a szakadék, amely a természet- és társadalomtudományok művelői között húzódva megakadályozza a környezet ügyében való minél eredményesebb együttműködést. A CEI-t bemutató tanulmány célja az volt, hogy segítse a hasonló jellegű hazai kezdeményezéseket.

Az 1997-ben létrehozott CEI az egyetem tíz különböző politológiai és közigazgatási, közegészségügyi, orvosi és egyéb oktatási és kutatási egysége között teremti meg az együttműködést. Méretét tekintve az otthont adó Lamont-Doherty Earth Observatory (LDEO) a legnagyobb egység, amely a földtudományok – szeizmológia, paleontológia, kőzettan és gleccsertan – kutatóit alkalmazza. A CEI munkájában résztvevő kutatók, oktatók, hallgatók száma 800-ra tehető.

A CEI egységei a következők:

- *Lamont-Doherty Earth Observatory (LDEO)*: az itt tevékenykedő 120 kutató és 90 PhD diák két osztályba szerveződve dolgozik. Az egyik osztály a Geofizika és Geológia, ahol a „kemény” földtudományi témákat kutatják, míg a másik a Klíma, Környezet és Óceánok osztálya, amely otthont ad az óceánokkal és az atmoszférával foglalkozó témáknak. Az LDEO-ban nem intézeti jelleggel működő programokat is megvalósítanak.
- *International Research Institute for Seasonal to Interannual Climate Prediction (IRI)*: megalapítását az óceán-megfigyelő rendszerek és a számítógépes modellek rohamos fejlődése tette lehetővé. 80 kutató vizsgálja az emberi tevékenység okozta éghajlatváltozás, mint pl. az El Nino következményeit. Az intézet korai előrejelzéseket tud adni az El Nino-n kívül egyéb szárazságot, árvizet okozó vagy más romboló hatású időjárási eseményről.
- *Biosphere 2*: a világ legnagyobb ökológiai laboratóriuma: a globális felmelegedés kutatási és oktatási terepe.
- *Laboratory of Population*: földtudományok és társadalomtudományok szakemberei közösen dolgozták ki a tengerparti népesség digitális térképét.
- *Center for Climate Systems Research*: interdiszciplináris kutatási program, célja: egységes módszerek kidolgozása annak becslésére és előrejelzésére, hogy miként hatnak az El Nino és a hozzá hasonló nagy léptékű időjárás-változási jelenségek a világ nagy élelmiszertermelő rendszereire. A programban oceanográfusok, klimatológusok, agrárszakemberek és közgazdászok egyaránt részt vesznek.
- *Program on Information and Resource (PIR)*: közgazdászok, matematikusok, fizikusok és a biodiverzitás nemzetközi rangú képviselői olyan gazdasági stratégiák és pénzügyi

mechanizmusok kimunkálásán dolgoznak, amelyek úgy biztosítják a Föld természeti erőforrásaival való bölcs gazdálkodást, hogy közben fejlődik a termelés mind az iparilag fejlett, mind a fejlődő országokban.

- *The Center for Environmental Research and Conservation (CERC)*: nagy erőssége a konzorcium jellegében rejlik, az oktatás, a kutatás és a továbbképzés szellemi és fizikai bázisát jelenti, a hangsúly a természetvédelmen és a biodiverzitáson van.
- *Earth Engineering Center*: célja olyan mérnöki módszerek kidolgozása, amelyek az emberiség nyersanyagigényét az egyes rendszerek közötti egyensúly fenntartása mellett tudják biztosítani.
- *Earth Policy Studies Program (EPS)*: oktatási program, a tananyagban a hangsúly elsősorban a szennyezés megelőzésén és csökkentésén, valamint a bioszférával való helyes gazdálkodáson van.
- *Institute for Biosphere and Society*: a jövő század kulcskérdésének vizsgálatával foglalkozik, azaz hogyan lehet megvalósítani egyszerre a gazdasági növekedést, az emberi körülmények javítását és a környezet védelmét.

A CEI nagy jelentőséget tulajdonít a környezeti tudatformálásnak. Tevékenységéről rendszeresen beszámol az Earthmatters c. magazin formájú hírlevélben, a honlapján, a sajtón keresztül, valamint megjelenik különféle rendezvényeken is.

3. Dr. Kósi Kálmán: Oktatási munkaprogram kidolgozása a környezeti menedzsment gyakorlat multidiszciplináris tanulmányozására

A program célja egy olyan, a vállalati környezeti menedzsment technikáit, rendszerét komplex módon és összefüggéseiben tartalmazó tantárgy kidolgozása volt, mely ismeretanyag gyakorlati alkalmazásának szükségességét a napjainkban és a jövőben Magyarországon is a piaci versenyképesség lényeges elemeként jelenik meg. A kidolgozott oktatási programcsomag – éppen gyakorlati orientáltságánál fogva – a graduális oktatáson túl, mérnöktoábbképző tanfolyamon, továbbá vállalatokhoz kihelyezett tanfolyamokon (a vállalat oktatási rendszerének elemeként) oktatható.

A program felépítését tekintve alkalmazkodott a gazdálkodó szervezetek (vállalatok) környezetvédelmi problémáinak, feladatainak megoldását célzó menedzsment technikák (módszerek) és a technikák alkalmazását biztosító szervezeti háttér bemutatásához. A program olyan, a gyakorlat által igényelt feladatok megoldását segítő témakörökkel is bővült, melyek fontosságát és szükségességét egyes vállalatok még nem is érzékelik, de amelyek új lehetőségeket kínálnak számukra egyrészt környezeti teljesítményük javítására, másrészt üzleti haszonnal is járnak számukra. Ilyen új lehetőséget jelentett például a magyar (elsősorban a vegyiparban működő) vállalatok számára a felelős gondoskodás (Responsible Care) programjának megvalósítása, a téma oktatása, az ISO 14001 szabvány szerinti rendszerkiépítés.

A program kidolgozása során az alábbi fő témakörök kaptak különös hangsúlyt.

- A vállalat és gazdálkodási környezete (a vállalat szerepe, felelőssége a környezeti célok megvalósításában a fejlett gazdasággal rendelkező országokban, a vállalati külső kapcsolatrendszer, az érdekcsoport koncepció)
- A vállalat reagálása a környezeti követelményekre (környezetorientált vállalatpolitika, a környezetorientált marketingstratégia és eszközei, ökológiai menedzsment piramis)

- A környezetvédelmi auditálás fogalma és fejlődéstörténete, auditálási formák (1. a *SWOT vizsgálat* – a vállalat erős és gyenge pontjainak meghatározása, a vállalatban rejlő lehetőségek és fenyegetettségek feltárása, 2. *Compliance audit* – a törvényi, jogszabályi és egyéb előírásoknak való megfelelés, 3. *Property transaction audit* – a vállalkozás ingatlanjának adásvételéhez kötődő olyan átvilágítás, amelynek célja az adott telephely lehetséges környezetszennyezésének (-terhelésének) és az elhárítás költségeinek megállapítása, 4. *Environmental liability* – környezeti felelősség, kötelezettség, 5. *Vendor audit* – beszállítók auditálása, 6. *System audit* – rendszer audit)
- Az 1836/93/EEC számú szabályzat az Európai Unióban a termelő vállalatok önkéntes részvételéről a környezeti menedzsment és öko-audit közösségi rendszerében a környezeti teljesítmény folyamatos javítása érdekében. A szabályzat tartalmazza mind a külső, mind a belső szempontokat a környezeti menedzsment rendszer kiépítéséhez, valamint azokat a feltételeket, amelyeknek a vállalatoknak meg kell felelniük. Az ISO 14000-es szabványsorozat a vállalati környezeti menedzsment rendszer kiépítéséről.
- A környezeti piac fogalma, struktúrája, tendenciái, a környezeti piac sajátosságai, terjedelmét és dinamikáját meghatározó alapvető tényezők.

A program eredmények konkrét megjelenési formái a következők voltak:

- egyetemi jegyzet, amely a vállalati környezeti menedzsment témakörét átfogóan és teljességében tárgyalja;
- munkaértekezlet (workshop) keretében vállalati környezetvédelmi szakemberek és tanácsadó cégek képviselőinek bevonásával vitatták meg a jegyzetben foglaltakat;
- esettanulmány gyűjtemény készült;
- tanulmányút;
- az eredmények gyakorlati alkalmazhatósága az oktatásban, az EMLA munkájában és a vállalati gyakorlatban (munkavállalók oktatása, képzése).

2000

4. Marjainé Dr. Szerényi Zsuzsanna: A Kellner György Endre Alap támogatásának hasznosulása a barlangok, mint nem piaci javak pénzbeli értékelése kapcsán

2000 tavaszán az Alap támogatásával kérdőíves megkérdezést hajtottunk végre a lakosság véleményének megismerése érdekében. A téma a barlangok megőrzésével kapcsolatos vélekedés volt. A felmérés során egy olyan jószágot vizsgáltunk, amelynek nincs piaca, ezért az ára sem ismert. Ennek megismerésére a környezetgazdaságtan számos módszert javasol. A kutatás célja tehát egy Magyarországon eddig csak kis számban alkalmazott környezetértékelési eljárás, a feltételes értékelés alkalmazása, és ezen keresztül egy nem piaci jószág értékének becslése volt.

Milyen jelentőséggel bírt ez a kutatás és hogyan hasznosultak annak eredményei? Hazánkban a nem piaci javak értékelése még kezdeti fázisát éli, hiszen tíznél kisebb azon esetek száma, amikor ilyen vizsgálatra sor került. A kutatás tehát már önmagában is egy nagyon jól hasznosítható esetét adja a környezetértékelésnek. A kutatást követően, eredményeinek felhasználásával éppen a további hasznosítás irányába mozdult el a vizsgálódás.

A Kellner György Endre Alap által támogatott értékelési eset tárgyát a budapesti Pál-völgyi- és Szemlő-hegyi barlangok értékelése képezte, amelyet nagyon jól tudtunk használni akkor, amikor a természetvédelemmel foglalkozó szakembereket ismertettük meg a pénzbeli értékelés lehetséges eljárásaival. Az általunk alkalmazott módszertan ugyanis szinte bármilyen természeti/környezeti kincs értékének becslésére alkalmas, és jellemző módon Magyarországon ezelőtt általában szennyezésekkel kapcsolatos eseteket vizsgáltak, kisebb hangsúlyt kaptak a jelen kutatás keretében vizsgált javak, a természetvédelmi értékek.

A hazai esetek számának bővítése már eleve hasznosítást jelent, hiszen a szakmapolitika képviselői nehezebben fogadnak el olyan – legalábbis hazai viszonylatban – újnak számító módszereket, amelyekre nincs magyar példa. Véleményem szerint tehát a példák számának növelésével nagyobb bizalomra számíthatunk a környezetértékeléssel kapcsolatosan hazánk szakmapolitikai képviselői között is (ennek jeleit már konkrétan tapasztaltuk egyéb, környezetértékeléssel kapcsolatos kutatásaink során).

A kutatás szűkebb, bár nem kevésbé fontos további felhasználását jelenti az oktatási terület. A Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszékén néhány éve oktatjuk a „Környezetértékelési esetek” című tárgyat, amelynek során esettanulmány formájában dolgozzuk fel ezt a kutatást, kezdve a probléma felvetésétől, a módszer által megkívánt program megfogalmazásán keresztül a megkérdezésben használható kérdőív kialakításáig. A tanár témához kapcsolódó attitűdjei, a téma ismertsége hitelesebbé teszi a tanítást, ráadásul olyan elmélyült tapasztalatok átadására is lehetőséget nyújt, amely nem szerezhető meg például egy külföldi esettanulmány fordításának tanulmányozásával.

Az utóbbi években az OECD tagországai, szakmai bizottságai egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a nehezen számszerűsíthető, ugyanakkor igen fontos javak, a biológiai sokféleség és a biológiai erőforrások értékelésére, így pénzbeli becslésre is. Ennek a munkának a folyamatába hazánk is bekapcsolódott, amelynek eredményeképpen tervezik az OECD biodiverzitás értékelésre vonatkozó kézikönyvének magyar nyelven történő kiadását. Ennek folyományaként egy hazai eseteket feldolgozó útmutató összeállítása is célként fogalmazódott meg. Amennyiben ez az útmutató valóban elkészül, és a természetvédelmi szakmapolitika

képviselői szélesebb körben ismerhetik meg többek között a barlangos felmérést illetve annak eredményeit, akkor véleményem szerint igen jól hasznosulnak a Kellner György Endre Alap által nyújtott támogatással végrehajtott barlang-értékelési kutatáseredményei.

5. *Bela Györgyi, Kelemen Ágnes: Lehetséges-e a barnamezős területek által érintettek különböző érdekeinek összehangolása?*

A barnamezős területek megtisztítása és fejlesztése kívánatos környezeti szempontból, és emellett a helyi gazdaság és társadalom szempontjából is. Bármennyire is fontos lenne a barnamezős területek újbóli hasznosítása társadalmi szemszögből, ez nehézkes, ugyanis ezek a területek befektetők számára számos okból kevésbé vonzóak. Az esetlegesen ott található szennyezés miatt a terület tulajdonosa vagy használója, és a konkrét jogi szabályozástól függően más gazdasági szereplők is, olyan pénzügyi kockázatokkal szembesülnek, amelyek a zöldmezős területeknél nem fordulnak elő. Ezek a pénzügyi kockázatok főleg a kármentesítési kötelezettséggel és a szennyezés miatt keletkezett károk kártérítési kötelezettségével kapcsolatosak, azonban jelentkeznek egyéb kockázatok is, mint például a terület fejlesztéséhez szükséges engedélyek elutasításának kockázata.

A tanulmány létrehozásának kettős célja volt. Egyrésztől be kívánta mutatni a szennyezett területek problémakörét és megértetni, hogy milyen korlátai vannak, ha a barnamezők felszámolását pusztán piaci alapon várjuk, illetve egy rövid összefoglalást adott azokról a külföldi közösségi illetve állami kezdeményezésekről, amelyek a területek újra-használatát segítik. Másrésztől egy esettanulmányon keresztül megvizsgáltuk, hogy a területhez kapcsolódóan a különböző érintetteknek milyen érdekeik vannak, és mely érdekek eltérése nehezíti leginkább a barnamezős terület hasznosítását.

A szennyezett területek újraélesztése az említett kockázatok és a zöldmezők kedvezőbb adottságai miatt legtöbb esetben nem képzelhető el az állam beavatkozása nélkül, csupán a piacra bízva a megoldást. A szennyezett területek megtisztítására külföldön országonként igen eltérő politikák alakultak ki. Általában a szennyezett területek kérdését prioritásként kezelő országokban létrehoztak környezetvédelmi, kockázat-elhárítási célú *kármentesítési programokat*, amelyek a magas kockázatú területek tisztítására kötelezik a kármentesítésért felelősöket, vagy felelős hiányában a kármentesítést állami források felhasználásával elvégzik. Ezekben az országokban működnek olyan *barnamezős programok* is, amelyek általában a kevésbé kockázatos, alacsonyabb szennyezettséggel rendelkező területeket kezelik, és bizonyos pénzügyi vagy jogi eszközökkel a magán szférát ösztönzik a területek tisztításának végrehajtására, a területek újra hasznosítására.

A barnamezős programoknak két fajtáját különíthetjük el. Az egyik típusú program fő célja a terület megtisztítása, és ez önmagában elegendő a terület fejlesztését végző befektetések ösztönzésére. A másik fajta programoknál a területek megtisztítása csak egy rész cél, és más jogi és gazdasági ösztönzőket alkalmaznak a területek fellendítéséhez. Ebben az esetben a barnamezők tisztításának programja a regionális fejlesztési programok részét képezik, vagy azzal szorosan együttműködve látják el feladataikat.

A dolgozatban áttekintést adtunk arról, hogy milyen adó- és támogatáspolitikai eszközök segítségével lehet a barnamezős beruházásokat ösztönözni, és hogyan csökkenthetők a barnamezős területekhez kapcsolódó üzleti kockázatok környezet- és gazdaságpolitikai eszközökkel, illetve hazánkban ezek használata mennyiben elterjedt.

A barnamezős területek tisztítását ösztönző jogi eszközök közül a következők elemzésével foglalkozik részletesen a tanulmány:

- A) A felelősség rendezésére vonatkozó szabályok
- B) Határértékek, a kármentesítés mértékére és mikéntjére vonatkozó műszaki előírások
- C) A pénzügyi fedezet megteremtésének jogi eszközei
- D) A földhasználat szabályozása, területhasználatra vonatkozó tiltások, előírások
- E) A szennyeződésekkel kapcsolatos nyilvántartások
- F) A szennyezett területek mentesítését érintő programok, intézményi keret

Röviden ismertetésre kerülnek a barnamezős területek használatát ösztönző gazdasági eszközök is:

- A) Vissza nem térítendő támogatások
- B) Adók
- C) Adókedvezmények
- D) Kölcsönök

A téma tárgyalása során minden alfejezetben összefoglaló található a magyar szabályozás áttekintéséről is.

A barnamezős területeken található szennyezésnek és az emiatt keletkező egyéb problémáknak számos érintettje van. Különböző módon hátrányosan érintettek lehetnek például a helyi lakosok, helyi önkormányzat, és a terület tulajdonosai, akiknek érdekükben áll az ilyen területek megtisztítása és fejlesztése. A barnamezős területek fejlesztésének hasznai és költségei az érintettek más-más csoportjainál jelentkeznek. A területek fejlesztésének költségei a beruházóknál jelentkeznek, akik azonban külső támogatás nélkül szívesebben választják a zöldmezős beruházást, mert gyakran már a barnamezős terület tisztítási költségei önmagukban meghaladhatják egy hasonló zöldmezős terület árát. A barnamezős területek fejlesztése a társadalom egésze számára azonban gyakran több hasznot jelent, mint költséget, mert a gazdasági, környezeti, életminőség javulásában jelentkező hasznok nagyok lehetnek. Ilyen esetben szükséges egy olyan megoldást találni, amely képes az összes érintettek csoportjai között olyan módon elosztani a hasznokat és költségeket, az eltérő érdekeket összehangolni, hogy az érintettek minden csoportjának érdekében álljon a barnamezős terület tisztítása és fejlesztése.

6. Dr. Szlávik János, Dr. Füle Miklós: „Local Agenda 21 – Csömör”

A Környezeti Menedzsment és Jog Egyesület megbízásából és támogatásával készítettünk szakértői anyagot „A fenntarthatóság lokális programja – Csömör” címmel.

Mitől lesznek a helyi tervek és cselekvések a fenntarthatóság lokális programjává és rendszerévé?

A választ a kérdésre az alábbi főbb kritériumoknak történő megfelelés adja:

- Az LA 21 nem csupán egy, a szakértők és döntéshozók által összeállított fejlesztési, rendezési, környezetvédelmi terv, hanem a közösség együttműködésének eredményeként kidolgozott és folyamatosan megvalósított program.
- A program a helyi közösség, érdekcsoportok bevonásával készül és valósul meg.
- A közösségi részvétel a folyamatban egyaránt eszköz és cél.
- A fenntarthatóság helyi programja egy integrált politika, amely megpróbálja összehangba hozni az egyes szektorok érdekeit, a fenntartható fejlődés fő elvét szem előtt tartva.

- A helyi problémákat kíséri meg harmonizálni a fenntarthatóság globális céljával oly módon, hogy időben is előretételek, legalább három generációt vizsgálva.

Fontos kiemelni, hogy a fenntartható fejlődés helyi programja csak az önkormányzatok részvételével és hatékony együttműködésével valósulhat meg.

Az Európai Unió Ötödik Környezetvédelmi Akcióprogramjának értékelése során kiemelésre került, hogy a program megvalósítása lokális szinten a legdinamikusabb és a program meghatározó hányadát lokális és kisregionális szinten valósítják meg, nem utolsósorban annak a több ezer LA 21 rendszernek a segítségével, amely az EU településein már létezik.

Mivel a LA kidolgozásának folyamatában az önkormányzat kulcsszerepe mellett meghatározó a civil társadalom bevonása, a partnerkapcsolatok kiépítése, ennek a kapcsolatnak megalapozása céljából elkészítettük a helyi lakosok véleményét felmérő kérdőívet. A kérdőívet eljuttattuk a településen aktív szerepet játszó szervezetek tagjaihoz. A visszaérkezett kérdőívek adatainak számítógépes rendszerezését, szöveges értékelését elvégeztük.

A továbbiakban részben a helyi anyagok és statisztikai adatok felhasználásával áttekintettük a település fő jellemzőit és ezen belül a helyzetértékelés (állapot audit) bemutatása során felhasználtuk az OECD által kidolgozott és a magyarországi környezeti állapotértékelésben is alkalmazott „PSR¹” modellt.

Elkészítettük Csömör SWOT elemzését és feltártuk a lehetőségek realizálásából adódó előnyöket.

Meghatározó része munkánknak a Csömörré elkészített környezeti térinformatikai rendszer, amely mind az önkormányzatot, mind a civil szervezeteket nagymértékben segítheti az akciótervezés fázisában.

Összegzésként fontosnak tartjuk kiemelni, hogy az EMLA által támogatott „Local Agenda 21 – Csömör” projekt keretében az alábbi célkitűzéseket valósítottuk meg:

- A „Local Agenda 21” mint rendszer leírása és Csömörré történő adaptálása
- A partnerkapcsolatok rendszerbefoglalása
- Kérdőíves felmérés elkészítése, grafikus feldolgozása
- SWOT elemzés készítése
- Az OECD indikátor rendszerével kompatibilis „PSR” értékelés elvégzése
- Környezeti térinformatikai (GIS) rendszer kidolgozása Csömörré

A felsorolt feladatok teljesítése során megismertettük az önkormányzat vezető képviselőit és az érintett önkormányzati bizottság tagjait a Local Agenda 21 szerepével, lényegével és fontosságával, lehetőséget adva a teljes rendszer kiépítésére és folyamatos továbbfejlesztésére, beleértve a „GIS” rendszert is.

¹ Pressure–State–Response (PSR)

7. Fodor László, Baranyi Tamás, Deák Barbara: A termékjelölés és a környezetvédelem kapcsolata

A környezetvédelmi szempontok újbóli háttérbeszorulása érezhető a világban és Magyarországon, ezért új, vagy tartalmában módosított jogi, közgazdasági, műszaki eszközökre van szükség e folyamat ellensúlyozására. A termékjelölés egy erre alkalmas, hatékony eszköz lehet a környezetvédelmi jog „fegyvertárában”, azonban ehhez –vagyis a termékjelölések hatékonyságának erősítéséhez – a szabályozáson, jogi környezeten változtatásokra van szükség. A kutatómunka ennek hátterét, lehetőségeit tárta fel interdiszciplináris megközelítésben.

A kutatómunka két nagy területre irányult: először a termékjelöléseken belül a „környezetbarát” termék-minősítést, tanúsító védjegyek jogi szabályozását, illetve közgazdasági jellemzőit vizsgáltuk meg. Ezt követően pedig a környezetre veszélyt jelentő termékek, technológiák termékminősítése folytán keletkező termékjelzéseket, használati utasításokat, illetve az ezek tartalmát képező biztonsági, hatósági és környezeti kockázatokkal kapcsolatos információkat tanulmányoztuk.

A pozitív tartalmú termékjelölések hatékonysága ma meglehetősen csekély, s nem csak Magyarországon. Mint arra fény derült, a problémát egyrészt a termékjelölések nagy száma okozza, ami miatt azok egyike sem képes a fogyasztók irányában megfelelő információval szolgálni; másrészt az, hogy nem kapcsolódnak megfelelő állami preferenciák a „környezetbarát” címke megszerzéséhez, ezért a gyártók, forgalmazók gazdaságilag nem érdekeltek a használati jog megszerzésében. Az egységesítés, szabványosítás – s ezzel párhuzamosan a nem hiteles termékjelölések felszámolása – javítana a helyzeten, hiszen így már a fogyasztó előtt is egyértelművé válna, hogy mely termékek, szolgáltatások, technológiák járnak relatíve kevesebb környezethasználattal, ezáltal a gyártóknak, forgalmazóknak is érdekévé válna a védjegy használati jogának a megszerzése, amely így végre a reklámfunkcióját is betölthetné. Ami sajátosan a magyar szabályozást illeti, bizonyos ésszerűsítések is elengedhetetlenek, hiszen az egyes jogterületek normái közt számos ellentmondás áll fenn.

Vizsgáltuk az EU címkéit, elsősorban az átfogó minősítésen alapuló Európai Virág szabályozását. A környezeti kritériumokra is kiterjedő vizsgálat alapján körvonalazódott az egyes termékjelzések közti, illetve az öko-audittal (EMAS) való szoros kapcsolat, s az az egyértelmű célkitűzés, hogy a termékminősítésnek a korábbiaknál nagyobb mértékben kell hozzájárulnia a környezethasználatok paramétereinek tényleges javulásához. A szabályozás tendenciája a közös európai rendszer és a tagállami rendszerek közeledése egymáshoz. A magyar Környezetbarát Termék védjegy követelményrendszere egyébként általánosságban hasonlónak bizonyult az európaihoz, de tény, hogy a két szabályozás által érintett termékek és szolgáltatások köre között szinte nincs átfedés.

A Környezetbarát Termék védjegyre vonatkozóan a jogszabályok igen széles csoportját mértük fel, érintve a fogyasztóvédelem, reklámjog, versenyjog és védjegy jog területét is. A tapasztalt ellentmondások rányomják bélyegüket a védjegy működésére és az egész (de korántsem csak a) környezetvédelmi szabályozás rossz hatékonyságát is jellemzik.

Ami a negatív tartalmú környezeti termékjelzéseket illeti, e téren is többfajta szabályozástípussal, megjelenési formával találkoztunk. Jellemző elhatároló sajátosságként határoztuk meg, hogy a pozitív jelölésekkel szemben ezek mindig jogszabályi kényszer hatására jelennek meg a terméken (gyakran egy kvázi termékengedélyezési eljárás eredményeképpen), s hogy itt a jelölések tartalma túlnyomóan szektorális.

Olyan termékjelzéseket is találtunk, melyek a hagyományos, kettős felosztásba (pozitív vagy negatív tartalom) nem fértek bele, mivel egy-egy paraméter (pl. energiaigény, vízigény, stb.) jellemzésére a minősítéstől (értékeléstől) függetlenül irányulnak, elősegítve a fogyasztók számára az egyes termékek összehasonlítását. Sajátos (s részben elhibázott) szabályozást nyert a gépjárművek plakettezése.

A projekt eredményeit mintegy 200 oldalon összefoglaló tanulmány mellett a kutatásból 4 tanulmány és 4 előadás is született, illetve tervezzük egy önálló kötet megjelentetését.

A kutatómunka eredményeinek publikálására – az EMLA Debreceni Regionális Tagozatának létrehozatala apropóján – konferenciát szerveztünk "A gazdasági szabályozóeszközök szerepe a környezetvédelemben, különös tekintettel a termékjelölésre" címmel. A jelentős érdeklődéssel kísért konferencia kötete (egyben a Debreceni Tagozat IPPC-ről szóló, második konferenciájának anyagaival) a GAK támogatásával mára ugyancsak könyvespolcunkon lehet.